

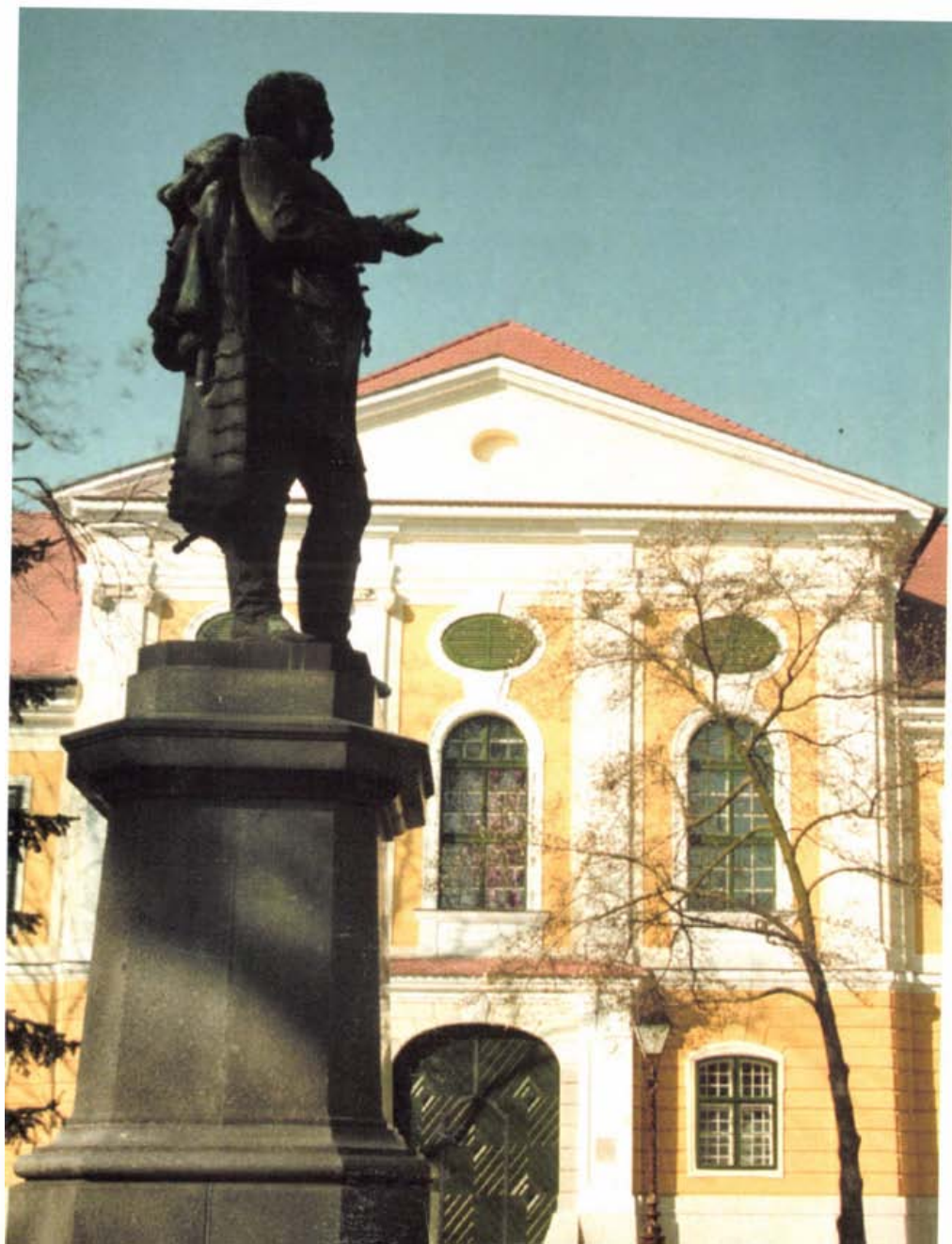
1999/3

HONISMERETI

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXVII. évfolyam • 3. szám
1999. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGAGYULA

Szerkeszti:

HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:

Budapest I., Corvin tér 8.

Postacím:

1251 Budapest, Pf. 101

Levelezési cím:

1370 Budapest, Pf. 364

Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik

a József Attila Kulturális és
Szociális Alapítvány, valamint a
Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma Nemzeti Kulturális
Alapprogramjának támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 540 Ft,

az egyes számok ára 98 Ft.

Terjeszti a Hírlap-előfizetési és

Elektronikus Posta Igazgatóság,

valamint alternatív terjesztők.

Előfizethető postautalványon:

1900 Budapest, Orczy tér 1.,

valamint a Postabanknál

az 11991102-02102799 számlán

Internetes elérési cím:

vjrktf.hu/honisme.htm

INDEX 25387

•

Készült a CERBERUS KFT.

nyomdájában

1066 Budapest, Lovag u. 14.

Telefon/Fax: 331-3042

Felelős vezető: Schmidt Gábor

ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván néprajzkutató, Budapest

Bencze Géza dr. főigazgató-helyettes, Budapest

Czupi Gyula könyvtáros, igazgató, Nagykanizsa

Cseke Péter szerkesztő, Kolozsvár

Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest

Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen

Dömötör Ákos dr. gyűjteményvezető muzeológus,
Budapest

F. Cirkle Zsuzsanna újságíró, Zombor

Hermann Róbert történész, Budapest

Jagasics Béla Megyei Művelődési Központ igazgató,
Zalaegerszeg

Kapiller Imre levéltáros, Zalaegerszeg

Kardos Ferenc gyűjteménykezelő, Nagykanizsa

Kerecsényi Edit dr. néprajzkutató, Nagykanizsa

Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd

Kiss Gábor könyvtárigazgató, Zalaegerszeg

Kovács József László egyetemi docens, Budaörs

Kovácsné Paulovits Teréz ny. főiskolai docens,
Budaörs

Kozma Huba tanár, Kiskunmajsa

Dr. Magyarné Sztankovics Ilona tanár, Zalaegerszeg

Mislovics Andrea egyetemi hallgató, Hajdúdorog

Maróti István, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest

Misóczki Lajos dr. főiskolai tanár, Eger

Molnár András dr. levéltáros, igazgatóhelyettes,
Zalaegerszeg

Németh József muzeológus, Zalaegerszeg

Panker Mária Anna egyetemi hallgató, Zalaegerszeg

Pápai János, Zalaegerszeg

P. Miklós Tamás könyvtár- és múzeumvezető, Zánka

Stockné Horváth Mária történész, könyvtáros,
Budapest

Srágli Lajos igazgatóhelyettes, Zalaegerszeg

Szabó Szabados Ilona könyvtárvezető, Ada

Tóth János múzeumigazgató, Zalaegerszeg

Tuba László megyei könyvtárigazgató, Győr

Vaska Miklós nyugdíjas tanár, Nova

Vajda László tanár, Zalaegerszeg

Vajda Lászlóné tanár, Zalaegerszeg

Vándor László dr. megyei múzeumigazgató,
Zalaegerszeg

Veres Emese Gyöngyvér néprajzkutató, Budapest

Viga Gyula múzeumigazgató-helyettes, Miskolc

A címlapon

Deák Ferenc Zalaegerszegen álló szobra látható.

TARTALOM

<i>A XXVII. Honismereti Akadémia elé</i> Közgyűjtemények és honismereti mozgalom (Csorba Csaba)	3
--	---

ÉVFORDULÓK

Zala megye az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc idején (Vajda László)	8
Zala megye 1848-as országgyűlési képviselői (Molnár András)	13
A hétfalusi csángók 1848/49-es emlékhelyei (Veres Emese Gyöngyvér)	19
Az első világháború Zomborból nézve (F. Cirkle Zsuzsa)	26

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

„A nemzeti nyelvek megőrzésében, fejlesztésében látom a jövő útját” Pozsgay Imrével, az MVSZ Szent László Akadémiája rektorával beszélget Maróti István	31
---	----

TERMÉS

A Muraközi járás püspöki a reformkorban (Dr. Magyaróczy Ilona)	34
Csány László emlékezete (Hermann Róbert)	41
„Csodálatos szervezettséget hozott létre a vállalat a semmiből” Buda Ernő olajipari bányamérnökkel beszélget Kozma Huba	45

EMLÉKHELYEK

Séta Zalaegerszeg városában (Panker Mária Anna)	60
A Magyar Olajipari Múzeum (Tóth János)	64
Pländer Ferenc Falumúzeum (Vaska Miklós)	66

HAGYOMÁNY

A falu jegyzője a XVIII-XIX. század fordulóján (Kapiller Imre)	68
Lendvavidék néprajzi kutatása (Kerecsényi Edit)	72
Az őskori kőszeközkhöz fűződő népi babonákról (Dr. Vándor László)	76
A Kalotaszegi Múzeumház kapujában (Cseke Péter)	77
Úrnapi virágszönyeg Budaörsön (Kovácsné Paulovits Teréz-Kovács József László)	82
Csiszár Árpád emlékezete (Viga Gyula)	88
A címer, mint önkormányzati (közösségi) jelkép (Csorba Csaba)	89

PÁLYÁZAT

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség pályázata	92
Országos kisebbségi néprajzi és nyelvjárási pályázat	94

KRÓNIKA

Zala megyei nonprofit szervezetek (<i>Jagasics Béla</i>)	95
Az Egervári Helytörténeti és Községépítő Egyesület (<i>Srágli Lajos</i>)	102
A Deák Ferenc Megyei Könyvtár helytörténeti tevékenysége (<i>Kiss Gábor</i>).....	105
Zalai közgyűjtemény a cigányságról – a cigányságért (<i>Kardos Ferenc</i>)	106
Nem mindennapi ünnepek Adán (<i>Szabó Szabados Ilona</i>)	108
Emlékezés Tóth Jánosra, a népi építészet kutatójára (<i>Németh József</i>)	109
Benke László (1914–1999) (<i>P. Miklós Tamás</i>).....	110
Horváth Károly zalai néprajzkutató emlékére (<i>Pápai János</i>)	112

KÖNYVESPOLC

Utcák, terek emberek: Zalaegerszeg régi képeken (<i>Stockné HorváthMária</i>)	113
Zalalövő története (<i>Németh József</i>)	114
Az Ellenzéki Nyilatkozat Emlékezete, 1997-ben (<i>Vajda Lászlóné</i>)	116
Nagykanizsai honismereti füzetek (<i>Czupi Gyula</i>).....	116
Lapok Dunakeszi múltjából (<i>Bencze Géza</i>).....	119
Ifj. Sarkadi Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban (<i>Kovács József László</i>)	120
Dömökné Iván Mária: „Szív adja szívet, szívesen...” Vásárok és hetipiacok Letenyén (<i>Dankó Imre</i>).....	121
Ujvári Zoltán: Népi színjátékok és maszkos szokások (<i>Dömötör Ákos</i>)	121
Bánkiné Molnár Erzsébet: A tószegi fazekasság (<i>Mislovics Andrea</i>)	122
A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium (Tuba László)	123
L. Juhász Ilona: Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988) (<i>Balassa Iván</i>).....	124

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó

1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum

Városház tér 10.

Közgyűjtemények és honismereti mozgalom

A XXVII. Országos Honismereti Akadémia a közgyűjtemények és a honismereti mozgalom kapcsolódásainak elemzését választotta témájául. Ez olyan kérdéskör, amely a mozgalom kezdete óta folyamatosan, állandóan időserű. A közgyűjtemények és a honismereti mozgalom tevékenysége az utóbbi fél évszázadban nem volt vitáktól mentes, s ma is vannak hol nyílt, hol többé-kevésbé lappangó ellentétek. Ezek elsősorban azzal magyarázhatók, hogy társadalmunk a „gyűjtés”, a „kutatás” fogalmkörével összefüggő kérdések megítélése tekintetében mindmáig bizonytalan, – függetlenül mindenféle jogi szabályozástól.

Honfoglaló népünk számára természetesnek számított, hogy töviről-hegyire megismerje azt a földet, ahol letelepedett, a tájat csakúgy, mint az itt talált embereket és emberi alkotásokat, s mindennek, amit fontosnak tartott, ami a térben való tájékozódást segítette, nevet is adott. A családok, nemzetségek, törzsek hagyományait szintén mindenki ismerte, s ennek az ismeretnek a megszerzése, mivel a szóbeliség szintjén mozgott, az egyes egyének számára nem csekély munkát jelentett, míg emlékezetében rögzítette mindazt, amit a szűkebb-tágabb közösség elvárt tőle. Voltak énekmondók, régi történetek tudói („mesélők”), a nép, a kiemelkedő vezetők, bátor harcosok historiájának tudói, megőrzői, megismertetői.

A keresztyény írásbeliség meghonosodásával a történeti örökség átértékelődött. Az a mindmáig ismeretlen nevű papi személy, aki a XII–XIII. század fordulóján regényes (gesta) formában megírta a magyarság történetét (voltaképpen az első magyar „honismereti olvasókönyvet”), nagyrészt nem a szóbeli néphagyományt örökölte ránk, sőt – „a parasztok csacska meséinek” minősítve azokat – el is határolta magát tőlük. A *Gesta Hungarorum*ban érhető tetten először a „hivatásos”, a „tanult” történetíró irodalmi alkotásának és a népi hagyománynak szétválása!

Több mint három évszázad telt el Anonymus kora után, amíg a következő „honismereti” mű, Oláh Miklós *Hungariája* megszületik (1536).

A XVI–XVII. században a „hivatásos” történetírók-történészek mellett egyre nagyobb számban jelennek meg azok a személyek (papok, polgárok, nemesek, katonák), akik följegyzik a velük, illetve környezetükben történt eseményeket. Néhány jellemző példa a sok közül: A legmonumentálisabb az erdélyi szász Georg Kraus (1607–1679) segesvári jegyző műve (Erdélyi Krónika). A zempléni Hegyalja 1670–1700 közötti helytörténetének tükré a tarcali Babocsay Izsák *Fata Tarzaliensija*. Wathay Ferenc alkapitány Székesfehérvár török ostromát (1602) és török fogságát (1602–1605) örökölte meg írásban és vízfestményeken. A verses-énekes história reprezentánsa az a Tinódi Sebestyén, akit munkásságáért I. Ferdinánd király nemesi rangra emelt.

A XVIII. század első felében Bél Mátyás az első, vármegyénkénti rendszerben összeállított történeti-statisztikai országleírást (honismertetőt) úgy készítette, hogy nagyrészt pozsonyi evangélikus líceumi tanítványaival gyűjtette anyagát, amit aztán megküldött ellenőrzés-kiegészítésre az adott vármegyéknek is.

A XVIII. század végének, a XIX. század első felének településlexikonai (Vályi András, Magda Pál, Fényes Elek művei) kérdőívek szétküldésével, helyi adatgyűjtők bevonásával, vármegyei-városi adatszolgáltatás segítségével álltak össze.

A XIX. században a folyóiratok-hetilapok egyik kedvelt témájának számított az „útikép”, utazások ill. egy-egy tájegység vagy város illetve vármegye történeti-népismereti-tervezetrajzi bemutatása. Ezeknek az írásoknak szerzői döntő többségükben nem történeti képzettségűek, hanem papok, jogászok, orvosok, gyógyszerészek, birtokosok. A század második felének képeslapjai ezeket a cikkeket általában illusztrációkkal is ellátták. Legnépszerűbbek, legolvasottabbak a Vasárnapi Újság, a Hazánk s a Külföld, a Magyarország és a Nagyvilág, az Ország Tükré hasábjain megjelent leírások voltak. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, a Századok (1867-), vagy a régészek-művészettörténészek *Archaeologiai Értesítője* (1869-) korántsem a szakkutatók kizárólagos fórumának számított, annál is inkább, mert az első évtizedekben mindkét társulat tagságának döntő többsége nem hivatásos kutató, hanem lelkes műkedvelő.

A múlt század utolsó harmadától kezdve egymás után jelennek meg a város- és megyetörténetek. Íróik részben már tanult történészek, de jócskán akad közöttük más képzettségű is.

A századforduló reprezentatív, szándéka szerint az egész ország valamennyi megyéjét bemutató (csonkán maradt) sorozata, a *Magyarország vármegyei és városai* Borovszky Samu szerkesztésében szakemberek és műkedvelők közös vállalkozása. Hasonló a helyzet a XX. századi – szintén befejezetlen – megyetörténeti sorozatok esetében is. A XIX–XX. századi magyar történetírás általános jellemzője, hogy a helytörténeti monográfiák, tanulmányok íróinak többsége nem hivatásos történész. A századfordulóig általában az a jellemző, hogy a helytörténeti monográfiák többsége egy-egy szerző munkája. A több szerző által készített gyűjteményes kötetek főleg az 1960-as évektől kezdve váltak gyakori formává. Általában szaktörténész a szerkesztő és a tanulmányok egy részének írója, lektora; a szerzők között azonban szinte mindig akad jó néhány „helyi”, nem hivatásos kutató is. Hasonló a helyzet a néprajz esetében is.

Legkorábbi gyűjteményeink a levéltárak és könyvtárak. A középkorban ezek mind zárt intézményeknek számítottak. A XVI–XVII. században is csak szűk kör előtt nyíltak meg a levéltárak, s a XVIII. századig kellett várni, amíg az első nyilvános könyvtárak megjelentek.

A XIX. században folyamatosan teremtődtek meg annak a lehetőségei, hogy mind az ország levéltárában, mind a törvényhatóságok (városok, vármegyék, kerületek) levéltáraiban, az egyházi (érseki, püspöki, szerzetesi, egyházkerületi) levéltárakban kutatni lehessen. Az egyes községek közigazgatási és egyházi anyaga volt a legnehezebben hozzáférhető, s többnyire rendezetlen. A családi levéltárak kutathatósága természetesen mindig a birtokosok személyétől függött. Voltak köztük olyanok, akik maguk is lelkes amatőr, sőt hivatásos kutatókká váltak (legjellemzőbb a kitűnő heraldikus, az abauji birtokos Csoma József példája). Jónéhányan megnyitották a szakemberek előtt is archívumukat, sőt anyagilag támogatták a legértékesebb okmányok közzétételét is. Emellett voltak példák a teljes elzárkózásra is. A Magyar Történelmi Társulat a múlt század utolsó harmadában megyéről megyére haladva igyekezett szakértő bizottságok kiküldésével felmérni egy-egy terület köz- és magángyűjteményeit (levéltárakat és könyvtárakat).

Muzeális jellegű gyűjtemények a XVI–XVII. században a Bécsben ill. Prágában székelő királyi udvarban, egyes főurak váraiban (a Nádasdyaké Sárváron, a Zrínyieké Csáktornyan, Esterházyaké Fraknón stb.) jöttek létre. Emellett a katolikus és protestáns kollégiumoknak eredendően az iskolai oktatást szemléltető szertárai tekinthetők a későbbi múzeumok őseinek. Kiemelkedő példái az iskolai gyűjtésnek ma is láthatók Sárospatakon, Debrecenben, Pápán. Az 1802-ben létesülő Magyar Nemzeti Múzeum hosszú időn keresztül társtalan maradt, nem számítva az erdélyi szászok nagyszabású múzeumát-könyvtárát, amely Brukenthal Sámuel (1721–1803) alapítványából 1817-ben nyílt meg.

A helyi (regionális) múzeumok alapítása csak a múlt század utolsó harmadától kezdett tömegesebbé válni. Sorra alakultak a városi-vármegyei múzeumi- és közművelődési egyesületek. Ezek gyűjteményeik számára az egyes törvényhatóságok segítségével (s gyakorta magánadományok révén) szerezték megfelelő épületet. Több esetben egy-egy magángyűjtemény közölcélokra történő felajánlása adott igazán nagy lendületet a múzeumügynek. Néhány kiragadott példa: Debrecenben a Déri-testvérek (Frigyes és György) régészeti-művészeti-néprajzi gyűjteménye, vagy az árvíz által sújtott Szegeden Somogyi Károly esztergomi kanonok 43 ezer kötetes könyvtár-felajánlása). Sümegen Darnay Kálmán, Balassagyarmaton a genealógus Nagy Iván gyűjteménye jelentette a helyi múzeum alapját.

1945-ig a múzeumok és könyvtárak fejlesztésében meghatározó szerepet játszottak a magán-felajánlások. Az Országos Széchényi Könyvtár, az MTA könyvtára, a budapesti Egyetemi Könyvtár csakúgy, mint a vidéki egyetemek, fő- és középiskolák könyvtárai igen jelentősen gyarapodtak magánadományok illetve egy-egy magángyűjtemény megvásárlása révén.

A tanintézetek mellett hagyatékokból gyarapodtak igen erőteljesen az egyházi könyvtárak is. Néhány példa: Klimó György pécsi püspök 1774-ben nyitotta meg a püspökségi könyvtárral egyesített magánkönyvtárát a nagyközönség előtt (ma ez a Janus Pannonius Tudományegyetem könyvtárának magva). Gyulafehérvárott Batthyány Ignác (1741–1798) erdélyi püspök létesített különleges értékű könyvtárat. Érseki gyűjtőszendvénynek köszönheti létét a világhírű esztergomi Keresztény Múzeum.

A XVI. századtól kezdve igen erőteljesen nőtt a magánkönyvtárak száma. A jelentősebb főúri családok kastélyaiban, váraiban sorra alakultak ki tízezres sőt. több tízezres kötetszámú

reprezentatív könyvgyűjtemények: Keszthelyen a Festeticseké, a felvidéki Betlén az Andrássyaké, az erdélyi Marosvásárhelyen a Telekieké, a Rádayak Pécelről Pestre került gyűjteménye máig is ékes bizonyossága ennek. A közép- és kisbirtokos nemesek, a különböző vallásfelekezetek papjai, más értelmiségiek (egyre nagyobb számban városi polgárok) is számottevő könyvtárral ékesítették otthonukat. E gyűjtemények közül igen sok előbb-utóbb, részben-egészében egy-egy közgyűjtemény alapja alapja lett illetve azt gazdagította.

A Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár s az egyes vármegyék és városok levéltárai is gyarapodtak családi letétekkel. Különösen jelentőssé vált példának okáért az Országos Széchényi Könyvtár címeres nemeslevél-gyűjteménye. A céhek iratanyaga az eredetileg a tárolásukra szolgáló céhládáikkal együtt általában múzeumok őrizetébe került.

A múzeumok ipar- és képzőművészeti, természetrajzi és régészeti tárgyi anyaga is évtizedeken keresztül elsősorban magánzemélyek adományaiából, magángyűjtemények felajánlásából vagy megvásárlásából gyarapodott. Ásatásra, nagyobb arányú gyűjtőmunkára, nagy összegű vásárlásokra a múzeumok többségének nem volt elegendő pénze. A legtöbb múzeum számára még az is gondot jelentett, hogy főállású szakképzett vezetőt, s mellette legalább egy „mindenes” kisegítőt alkalmazzon.

Egyetemeken a századfordulótól valójában sem muzeológusi, sem levéltárosi, sem könyvtárosképzés nem folyt. A tanári, jogász vagy egyéb diplomával rendelkező múzeumi, könyvtári, levéltári alkalmazottak szaktanfolyamokon szerezték meg a szükséges közgyűjteményi ismereteket. Különösen jelentős volt a XX. század elején a kolozsvári egyetem régészeti tanfolyamsorozata Pósta Béla vezetésével. Itt szerezte képesítését többek között az író és régész Móra Ferenc, vagy ősrégészeti kutatásunk legendás alakja, Banner János és sokan mások.

A második világháború utolsó szakaszában, amikor Magyarország területe hadszíntérré változott, a magán- és közgyűjteményeket igen jelentős kár érte. Részben a harcok során, de még inkább rablás és fosztogatás révén. A legnagyobb magángyűjtemények tulajdonosai általában elmenekültek otthonukból (s az országból), voltak, akiket elhurcoltak. Az időlegesen „gazdátlan” vált értékek igen jelentős részét a megszálló szovjet hadsereg egyszerűen elrabolta. Májig is – a nemzetközi jogot lábbal tiporva – a világtól elzárva „hadizsákmányként” Oroszországban őrzik tízezres nagyságrendű műkincs-állományunkat (könyveket, ipar- és képzőművészeti alkotásokat stb.). A mai Magyarország területén egyetlen kúria gyűjteménye-berendezése maradt meg épségben, a tápiószélei Blaskovichoké. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a szovjetek mellett a német hadsereg (pl. az erdélyi Bonchidán a Bánffy-kastélyban), s a front elvonulása után a magyar polgári lakosság fosztogatása (pl. a ma Fertődnek nevezett Eszterházán) is felmérhetetlen károkat okozott.

A „fordulat éve” után az államosítási hullám nem kímélte a nagy magángyűjteményeket sem. A többi egyesülethez hasonlóan évtizedekig nem engedte működni a pártállami diktatúra a múzeumi-, könyvtári-, közművelődési egyesületeket sem. Megszűntek az iparkamarák (értékes gyűjteményük részben levéltárakba- és múzeumokba került, részben szétszóródtak). Szétszórták, bezúzták a kaszinók könyvtárát. Megszűntek a nagy múltú egyházi gimnáziumok, a jogakadémiák, az egyházi tanítóképzők. Ezek gyűjteményei is részben szétszóródtak, vagy évtizedeken keresztül mostoha körülmények között hanyódtak pincerakartárakban (pl. a miskolci Református Lévay József Gimnázium és a Fráter György Katolikus Gimnázium könyvtára).

Feloszlatták a szerzetesrendeket, néhány kolostor kivételével. Szerencsére érintetlenül megmaradt a legnagyobb könyvtárral, múzeummal és levéltárral rendelkező pannonhalmi bencés főapátság, gimnáziumával együtt. A feloszlott zirci ciszterciek műemléki értékű könyvtára, vagy a gyöngyösi ferences könyvtár is a ritka kivételek közül való.

A kommunista diktatúra egy tekintetben hozott előrelépést: központilag szervezetté vált egyetemeken a közgyűjteményi szakemberképzés. Az utóbbi fél évszázadban nappali, illetve levelező tagozaton régész, művészettörténész, néprajzos, illetve újkorosi történész-muzeológusok, levéltárosok és könyvtárosok százai szereztek diplomát.

Az 1970-es évek elején már elenyésző volt azoknak a közgyűjteményi szakalkalmazottnak a száma, akik nem rendelkeztek megfelelő egyetemi szakképesítéssel. A működőből lett muzeológusok, levéltárosok ettől kezdve már kezdtek ritka kuriózummá válni. Akik mégis így kezdték pályájukat, előbb-utóbb szakirányú egyetemi képesítést szereztek.

A műgyűjtést törvényekkel szabályozták, s a kor jövedelmi lehetőségei sem kedveztek nagy magángyűjtemények létrejöttének. A műkincs-kereskedelem beszűkült, évtizedeken keresztül szüneteltek az aukciók is (1969-től kezdve rendeztek újra könyvárveréseket).

Az 1960-as évektől kínálkozó meggazdagodási lehetőségekkel élők műveltségi szintje többnyire nem kedvezett az igényes műgyűjtésnek. Az értelmiség, a polgári réteg lehetőségei pedig meglehetősen behatároltak voltak. Egyes orvosok-gyógyszerészek, ügyvédek, művészek, írók, tanárok kezén azonban lassanként tekintélyes gyűjtemények halmozódtak fel. Ezek aztán részben egy-egy közgyűjteménybe kerültek (ajándék, hagyaték, letét) révén. Példának okáért a Petró-hagyatékknak köszönheti országos hírét a miskolci Herman Ottó Múzeum képtára. A szerencsi Zempléni Múzeum háromnegyedmillió képeslevelezőlap-gyűjteménye törzsanyagát egy helybeli orvos, dr. Petrikovits László magángyűjteménye képezi. Szombathelyen a Smidt Múzeum alapja is magángyűjtemény. Az 1945 előtt létrejött magángyűjtemények közül kuriózumszámba menően maradt meg a rendkívüli gazdagságú soproni Storno-gyűjtemény, s a vele vetekedő Zettl-Langer gyűjtemény.

Az 1970-es évektől a gyűjtési kedv érezhetően megerősödött. Valósággal kifosztották a falvakat a gyűjtők (köztük külföldre is szállító műkincs-kereskedők), s az 1980-as évektől a műkincsrablások, -lopások száma is meredeken emelkedni kezdett (magángyűjtemények, templomok, múzeumok, könyvtárak, levéltárak szenvedtek így érzékeny veszteségeket).

Az, hogy közgyűjteményeink és tudományos intézeteink szakembergárdája (és pénze) nem elégséges kallódó értékeink felderítéséhez és megóvásához, elsősorban a régészekben és a néprajzkutatókban tudatosult. A múzeumok körül lényegében minden megyében kialakult a leletbejelentő hálózat, amely csodálatos leletek szakszerű megfigyelését, feltárását tette lehetővé. Az elmúlt évtizedek alatt lényegében sikerült gátat vetni annak, hogy hozzá nem értők „ásatásokat” folytassanak, s a nagyobb földmunkák régészeti megfigyelését is többé-kevésbé megoldottak vehetjük.

A viharosan átalakuló falusi- és városi élet, az addig meglehetősen homogén közösségek szétszakadása, szétszóródása, a települési kép drasztikus átalakulása döbentette rá a néprajzosokat, hogy multhatatlanul szükséges az önkéntes gyűjtő hálózat megszervezése. A tárgyi, a képi, valamint a szóbeli hagyományanyag veszélyeztetettsége olyan mértékű lett, hogy az amatőr gyűjtők bevonása a kutató munkába létérdekké vált. S azt is mérlegelték a szakemberek, hogy a helyi, a körülményekkel és emberekkel ismerős gyűjtő előtt a zárt közösségek (és egyének) is sokkal inkább megnyílnak, mint a messziről jött, s időhiánnyal küszködő szakkutató előtt.

A közgyűjtemények az utóbbi évtizedekben rendszeresen pályázatokat írtak ki (a legjelentősebb és legnagyobb hagyományú az ország néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat, valamint a Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség által két évente kiírt helytörténeti pályázat), s ettől függetlenül is ösztönözték az amatőr gyűjtést. Megvásárolták a gyűjtött tárgyi anyagokat, dolgozatokat. A levéltárak és könyvtárak is gyarapodtak adományokkal, valamint letétekkel. Közben azonban a fellendülő műkincs-kereskedelem olyan pénzeket kezdett megmozgatni, amelyekkel a közgyűjtemények nem tudnak versenyre kelni. Manapság könyv-, kézirat- és műtárgy árveréseken a közgyűjtemények többsége vásárlásra esélytelen. Sőt irritálóan hat a szakemberekre az is, hogy míg egy-egy történész, régész, levéltáros, néprajzos, művészettörténész szakkutató fizetéséből és publikációjából származó honoráriumából alig-alig képes régebbi-újabb alapvető kézikönyveket megszerezni, addig egyes gazdag magángyűjtők árveréseken képesek többszáz ezer forintot nagyságrendben is vásárolni. Az értékes ritkaság aztán nem egy esetben olvasztatul porosodik egy polcon, mint a sznobizmus vagy a vagyonmentés záloga.

A magángyűjtő és a közgyűjtemény kapcsolata az utóbbi évtizedekben korántsem volt felhőtlen. A szakemberek sok esetben okkal aggódtak azért, hogy egyes (mű)tárgyak amatőr gyűjtő kezére jutva, kiragadva eredeti környezetükből azonosíthatatlanná válnak, ezáltal tudományos értékük töredékére csökken. Aggódtak az esetlegesen nem megfelelő tárolás, a szakszerű restaurálás kérdéssége és a műtárgyak biztonsága miatt is. Valós az a tény is, hogy míg közgyűjtemény nem válhat meg adott műtárgyától csak különlegesen indokolt esetben, addig a magángyűjtemény része és egésze a gyakorlatban lényegében ellenőrizetlenül cserélhet gazdát, s juthat legálisan vagy illegálisan külföldi tulajdonos kezére is. A „védett” értékek tulajdonosváltásainak bejelentési kötelezettsége s a kiviteli tilalom némi ügyességgel bizony kijátszható...

Nem kis összeütközésre adott okot szakember és amatőr kutató között egyes kiadványok (vagy cikkek) megjelenítése. Gyakorta személyeskedésig fajuló indulatokat kavart egy-egy elmarasztaló lektori vélemény, s a nyomtatásban megjelenő jogos bírálat.

Nehéz lenne, s egy ilyen áttekintéstől nem is várható el, hogy „elvi síkon” állást foglaljon abban az alapkérdésben: hol a közgyűjtemények helye, s hol a honismereti mozgalom? Hogyan ossza meg a munkát egymás között a „szakember” és az „amatőr”? Egyáltalán hol határolható el a két kategória?

Nyilvánvaló, hogy pusztán a szakképesítés léte vagy nem léte nem lehet meghatározó. Hiszen jó néhányan vannak olyan kutató szakot végzettek és kutatóintézetben, illetve közgyűjteményben dolgozók, akik bizony érdemleges tudományos anyagot alkalmazzon nem gyűjtöttek sőt nem dolgoztak föl. Míg viszont lelkes amatőrök tekintélyes értékeket halmoztak fel s tettek szakszerűen közkinccsé. Nyilvánvaló, hogy nem lehet az „amatőr” kutatók tevékenységét erőszakkal leszűkíteni a „leletbejelentésre” és bizonyos fajta anyaggyűjtésre, kisajátítva a feldolgozást, a (nagyobb) összefüggések vizsgálatát, a „monográfiát” az avatott „szakkutatók” számára.

A honismereti mozgalom jelentősége és felelőssége abban is áll, hogy a lelkes érdeklődőket megfelelő szervezeti keretbe tömörítse, biztosítsa számukra a tapasztalatcserét, a képzést és továbbképzést (éppen erre szolgál évente kiemelten a honismereti akadémia is). Jelen akadémia is megteremti a lehetőséget arra, hogy az „amatőrök” és a „szakkutatók” találkozzanak egymással, megismerjék a közös gondokat, a lehetőségeket s egyeztessék feladataikat.

Tisztelet és megbecsülés illeti azokat, akik fáradságot nem kímélve nem csak felületesen akarják ismerni szűkebb-tágabb hazájukat, s nem csupán a mások által gyűjtött és közzétett ismeretek passzív befogadói óhajtanak lenni, hanem a maguk eszközeivel és lehetőségeivel cselekvő módon gyarapítani is akarják a saját ismereteiket, sőt új eredményeiket közkinccsé is akarják tenni. E törekvések támogatása a közgyűjteményeknek nyilvánvalóan léteérdeke. Túl kell lépni a manapság is tapasztalható esetleges szakmai feltékenységen, szűklátókörűségen. Támogatni kell a honismeret lelkes munkásait, arra törekedve, hogy a mozgalom által felszínre hozott értékei ne kallódjanak el, hanem valamilyen formában beletorkolljon a honismereti gyűjtő, feldolgozó, publikáló tevékenység a közgyűjtemények hálózatába.

Ezekben az években közkönyvtárak egész sora szűnt meg, vagy kényszerült kellő anyagi hiánya miatt vegetálásra. A levéltárak is nehezen birkóznak meg évtizedek óta a történeti értékű iratanyagok felderítésével, begyűjtésével. A múzeumok kiállításainak megújítása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik, sőt egyes kiállítóhelyek nyitvatartása drasztikusan csökkent, csakúgy, mint a működtetésükhöz szükséges dolgozók létszáma. Nyilvánvalóvá vált, ha egy-egy közösség (iskola, község, város, kerület) elhatározza azt, hogy közgyűjteményt létesít, az hosszabb távon szinte beláthatatlan terheket vállal. Bizony nem ritkán a kezdeti lelkesedés lelohad, s ha valamilyen ok miatt nem találnak megfelelő embert, vagy annak távoztaival alkalmas utódot, aki hozzáértéssel és szeretettel képes gondozni a rábízott értékeket, s nincs meg az ehhez elengedhetetlenül szükséges állandó pénzügyi háttér, akkor az értékes gyűjtemény elkallódik, vagy rendszeres bemutatása nem valósítható meg. Dacára a gazdasági nehézségeknek mégis arra kell törekednünk, hogy a helyi gyűjtemények létesítésének folyamata ne torpanjon meg. Szükség van ilyenekre, de létesítésük csak akkor indokolt, ha a tárgyi és személyi feltételek biztosítottak.

A közművelődési intézmények és a honismereti mozgalom kapcsolódása önmagában külön áttekintés tárgya lehetne. Az új helyzetben ezek az intézmények is „keresik a helyüket”. Azok a tevékenységi formák, amelyek az előző évtizedekben kialakultak, sok vonatkozásban nem folytathatók. Nyilvánvaló, hogy a honismereti mozgalom nem olyan tevékenység, amely egy ilyen intézmény számára számottevő bevételi forrást jelent. Az intézményt fenntartó önkormányzat vagy gazdálkodó szervezet számára mégsem lehet közömbös az, hogy olyan tevékenységi formák támogatásáról automatikusan lemondjon, amely nem nyereséges, sőt még csak nem is önfenntartó. A különféle központi támogatásokkal kapcsolatos pályázatok rendszere – úgy tűnik –, csupán átmeneti megoldást jelenthet, bár előbb-utóbb kialakulhat az az együttműködési forma, hogy a honismereti egyesületek átvállalt feladataikkal arányosan részesülhessenek a központilag garantált, közművelődésre szánt „fejpenzből”. Hosszabb távon az lehet a honismereti mozgalomnak szilárd anyagi támasza, ha kialakul egy olyan szilárd és számottevő nagyságú vagyonos réteg Magyarországon, amelynek intellektuális szintjén természetesnek számít, hogy jövedelme tisztes hányadával effajta tevékenységet rendszeresen támogasson. Részben azért, mert fontosnak tartja, részben azért, mert elvárja tőle a társadalom, s emiatt akár illemből akár sznobságból teljesíti az elvárásokat.

Ez azonban alighanem már a következő évezred álma...

Zala megye az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején

A megye gazdasági-társadalmi fejlettségét tekintve a XVIII. sz. végén a XIX. sz. első felében nem tért el számottevően az országos átlagtól. A megye politikai életének vezető egyéniségei azonban időnként az országos eseményeknél is hallatták szavukat. Az 1790-es években Spissich János alispán részese a jakobinus mozgalomnak. A reform országgyűléseken Deák Ferenc Zala megyei követ szerepe ugyancsak közismert. A század 30-40-es éveiben zajló parasztmozgalmak megyénket is érintették, jelezve a gazdasági, társadalmi feszültségeket, amelyek végül is elvezettek a forradalomig.

Közvetlenül a forradalom előtt a megye politikai vezetését az árutermelésbe bekapcsolódott liberális középbirtokosok tartották kezükben. Jelentősen nem befolyásolták és nem korlátozták vezető szerepüket a nagyszámú bocsoros nemesek, a jelentős birtokkal – uradalmakkal – rendelkező főnemesi családok (Festeticsek, Batthyányak stb.) és az egyház sem. Radikálisabb polgári átalakulást hirdető és követelő értelmiség, polgárság a megyében nagyobb számban csak Nagykanizsán létezett. Ezen erőviszonyok határozták meg azt, hogy a reformországgyűléseken a megye képviselői többnyire polgári átalakulás megvalósítását célzó reformok mellett, azok szellemében foglaltak állást és ugyanez a szellem érvényesült a megyegyűléseken is.

Az utolsó rendi országgyűlés eseményeiről, munkájáról a megye politikai közvéleménye a követek jelentéseiből értesült. A megye közgyűlése a követ-jelentéseket többször is megtárgyalta és a követeknek adott utasítások a megyei vezetés ellenzékiességét mutatták. 1848. március 15-én reggel Zalaegerszegen összeült közgyűlésen olvasták fel Tolnay Károly és ifj. Csuzy Pál követek jelentését, amelyben beszámoltak az addig ismert európai forradalmi eseményekről, az országgyűlés március 9-i felirati javaslatának megszületéséről. A közgyűlés egyetértett a javaslat minden pontjával: *a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés, a felelős magyar kormány felállításának követeléseivel.* Egyetértettek abban is, hogy mindez a Pragmatica Sanctio sértetlenül hagymása mellett valósuljon meg. Mindezt azonban kevésnek tartották. A követeknek további javaslatokat fogalmaztak meg: *a sajtószabadságot, a népképviselési rendszer bevezetését, magyar vezényleti nyelvű hadsereget.* Követelték az adminisztrátori rendszer megszüntetését, a törvénysértő hivatalnokok mielőbbi felelősségre vonását. (Ezeket a követeléseket közben, a bécsi forradalom hatására a Kossuth vezette baloldal a felirati javaslatba beépítette, csak erről a megyegyűlés még nem értesülhetett.) Határozat született arról is, hogy a megye képviselőiben Deák Ferencnek feltétlenül Pozsonyba kell utaznia és az új törvények megalkotásában részt kell vennie. Ő volt – a közgyűlés jegyzőkönyvéből idézem –: *Azon legfőbb egyik egyén, ki rendíthetetlen jelleme, tiszta hazafisága, mély belátása, a múltat, a jelent és jövőt összefüggésben képes ítélni tehetsége által a haza javára legtöbbet eszközölhet.*“

Másnap Deák Kehidáról Zalaegerszegre jött és gyenge egészségi állapota ellenére elfogadta a követséget. Ekkor érkezett meg Tolnay magánlevele is, amelyben írta, hogy az országos rendek pártszínezet nélkül Deák megjelenését kívánják az országgyűlésen. Ugyanezen levélben tájékoztatott a március 13-i bécsi eseményekről és a pozsonyi fejleményekről is.

A március 15-i pesti eseményekről az első hivatalos és pontos tájékoztatást március 17-én kapta meg a megyei vezetőség Csányi Lászlótól. Március 18–19-én pedig már az egész megye, ki-ki hovatarozása, politikai beállítódása szerint örült, lelkesedett, vagy félt a várható következményektől. Nagyobb méretű tömegdemonstrációra csak Nagykanizsán került sor március 19-én, vasárnap. Dél előtt fiatalok csoportja nemzetiszínű kokárdával vonult végig a városban. Letépték a sóház feletti kétéfű sást és magyar zászlókat raktak a helyére. A városházán szabadság-egyenlőség-tesztvérség feliratot helyeztek el. Délután 4 órakor pedig a felsőtemplomnál nagyszabású gyűlés volt, ahol a szónokok az új vívmányokat magyarázták a

lelkes tömegnek. E rokonszenv-tüntetés szellemi termékeként született meg másnap, március 20-án a városi tanács kiáltványa, amelyet a megyebeli polgárokhoz, valamint feliratként az országgyűléshez címeztek. A kiáltvány első része a kanizsai polgárság elégedettségét, örömét fejezi ki az országgyűlés eddig végzett tevékenységével kapcsolatban. Ezután pedig – pesti mintára, de attól lényeges eltérésekkel sorolják fel pontokba foglalva a további megoldásra váró feladatokat. A kanizsai 12 pont összeállítói, megfogalmazói ismerték a pesti 12 pontot, de tájékozottak voltak a pozsonyi országgyűlés munkájáról is. Ennek megfelelően a kiáltvány a pestihez hasonlóan tartalmazott olyan követeléseket, amelyeket az országgyűlés felirati javaslatából még kimaradtak (népképviselési országgyűlés, önálló magyar hadsereg) és kiegészült néhány helyi javaslattal is (tanítói szabadság biztosítása, lottó-játék eltörlése, papí javak közhasznú intézetek létesítésére fordítása.)

Március utolsó napjaiban megérkeztek a megyébe az országos hatóságoktól az első rendeletek, utasítások, amelyek már az átalakulást segítették. A régi megyegyűlés helyébe központi választmány megalakítására került sor, amelynek fő feladatául a rend és a béke fenntartását szabták. Tagjai a megye vezető hivatalnokai, földbirtokosai lettek, kiegészülve néhány városi polgárral.

Az utolsó rendi országgyűlésen megalkotott és a király által április 11-én szentesített törvények kihirdetésére május 8-án a megyei választmány népképviselési gyűlést hívott össze Zalaegerszegre. Falvak, mezővárosok és a helybeli polgárok több ezres tömege előtt ismertették az új törvényeket és közfelkiáltással megválasztották a megyei Állandó Bizottmányt, a legfontosabb végrehajtó hatalmat gyakorló testületet. Megvalósultak tehát a márciusi forradalom alapvető vívmányai. Sor került a jobbágyság felszabadítására: az úrbéri viszonyok és a feudális szolgáltatások megszűntek. A parasztság jelentős része készülődhetett, hogy 48 nyarán, őszén saját földjéről takarítsa be a termést és megszabadult az úrbéri szolgáltatásokról (kilenced, robot). Megkezdődhetek a népképviselési választások előkészületei és törvényes formák közt folytatódhatott az elért eredmények megvédését szolgáló nemzetőrség szervezése.

Az áprilisi törvények (V. tc.) népképviselési alapra helyezték az országgyűlés tagjainak megválasztását. A nemesség megtartotta szavazati jogát, cenzushoz kötve ugyan, de szavazhatott a kézműves-kereskedő réteg, az értelmiség, valamint a legalább 1 úrbéri telekkel rendelkező paraszt is. Zala megye lakóinak száma Fényes Elek statisztikája alapján (1846) 298 515 fő volt. Ebből az összeírt választók száma: 24 878 fő, az összlakosság 8,33 %-a az országos 6 %-kal szemben). A kedvezőbb arányt a nemesség nagyobb száma és a telkes jobbágyság számának a XIX. sz-ban bekövetkezett jelentős növekedése indokolja. A törvény értelmében a megye 9 képviselőt választott. A választások lebonyolítására külön bizottság alakult a központi választmányból.

A választásokat június 15-re, csütörtöki napra tűzték ki. Nincs adatunk a részvétel arányáról, de feltételezhető, hogy a legnagyobb dologidőben, hétköznapra kitűzött választásokról a szavazásra jogosult parasztság jelentős része távolmaradt. A legtöbb kerületben egyhangú volt a döntés, az egyetlen jelölt szerezte meg a szavazatok összességét. Zala-szentgróton Deák Ferencet, az akkori igazságügy minisztert választották meg. Ugyancsak egyhangúlag lett képviselő a csáktornyai kerületben Glavina Lajos táblabíró-levéltárnok, Keszthelyen Tolnay Károly főszolgabíró, a baksai kerületben Simon Pál ügyvéd-földbirtokos, Tapolcán Puttheányi József földbirtokos, Letenyén Horváth József földbirtokos, s végül Zalaegerszegen a hazafiságáról, szilárd jelleméről és tehetségéről híres megyei ügyész, Csertán Sándor.

Két kerületben nem volt zavartalan a választás. Az alsólendvai választókerületben két jelölt volt: Gyika Jenő főszolgabíró és Horváth Péter földbirtokos. Itt az első választás eredménytelen volt, a másodikra Gyika Jenő visszalépett, így könnyű győzelmet arathatott Horváth Péter.

Véres esemény színhelye volt a nagykanizsai kerület, ahol 3 jelölt között folyt a harc. Babochay János ügyvéd, a kiskanizsaiak, Boja Gergely tanítóképző intézeti tanár a falusiak és a kanizsaiak, míg Chernel Ignác a

Batthyány uradalom ügyvédje a békésebb szellemű falusiak képviselőjelöltje volt. Bár a választások nyugalmára pandúrok és fegyveres nemzetőrök ügyeltek, itt a jelöltek párthívei összeverekedtek. A véres eseménynek 3 halálos áldozata és számos sebesültje lett. A választást félbe kellett szakítani, s csak a június 27-ére kiírt pótválasztások – ahol katonaság fogta körül a választókat – szerezte meg Boja Gergely a szükséges szavazatokat. A harc később foly-

tatódott, ahol is Babochayék a választást megóvták, de az igazoló választmány nem látta bizonyítottak a felsorolt vádakát, s elutasította őket.

A győztes pesti forradalom Közbatársági Választmányának első intézkedései közé tartozott a nemzetőrség megszervezése. E választmány tagjai között találjuk Csányi Lászlót is, aki Zala megye vezető tisztviselőihez – többek közt Csillagh Lajos alispánhoz – írt levelében kiemeli a nemzetőrség szerepét a béke és a rend fenntartásában. Így nem véletlen, hogy Zalaegerszegen már március 21-i városi közgyűlésen ideiglenes polgári őrség felállítását határozta el a képviselőtestület. Április elején a megye más városaiban is sor került nemzetőr egységek felállítására. Kanizsán például külön öregekből és fiatalokból álló szakaszok alakultak. Díszes egyenruhát is csináltatott a város részükre. Keszthelyen a Georgikon intézet növendékei tanáruk vezetésével alakították meg a „Zala megyei önkéntes csapat”-ot, s katonai gyakorlatot is tartottak. Feladatuk a belső rendre való ügyelés volt, a közbiztonság megőrzése. Festetics Taszilo gróf anyagilag is támogatta őket. A nemzetőrség szervezésében – főleg a falvakban – ahol a vagyonosabb parasztokból kellett volna a törvény értelmében rendfenntartó alakulatokat létrehozni – kisebb-nagyobb zökkenők mutatkoztak. Volt, ahol a zselléreket is besorozták (pl. Tófej), máshol a nép a nemzetőrségben a katonaság új fajtáját látta. A szervezésért felelős megyei hivatalnokok pedig nem szívesen adtak fegyvert az áprilisi törvényekkel elégedetlen parasztok kezébe. A megyei alispán Csányi Lászlóhoz írt levelében e félelmének ad helyet: „Őrseregünk felfegyverkezve, a küzdelmi tért odahagyja, s visszafordulván bennünket fog lelövellőzni...” Problémát okozott az is, hogy nem volt elég pénz a felszerelésre, megfelelő fegyverzettel, ruhával való ellátásra.

1848. április végére, május elejére a délvidéki zavargások hatására nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország területén állomásozó, nagyrészt idegen származású katonaság nem eléggé megbízható, az újonnan szervezett nemzetőrség pedig rosszul felszerelt és kiképzetlen és nem alkalmas az ország függetlensége és törvényes rendje fenntartására.

Május 16-án jelent meg a Batthyány kormány rendelete, amely tízezer főből álló „rendes nemzetőrség” toborzás útján történő felállításáról intézkedik. A toborzásra 21 várost jelöltek ki, köztük Zalaegerszeget. Az itt besorolt, 3 évi szolgálatot vállaló önkéntesekből alakult meg a 7. honvédszászlóalj.

Az ország pénzügyi helyzetének javítására, illetve a honvédelmi kiadások fedezésére a kormány külön rendeletet bocsátott ki a haza javára történő közadakozásról. Kiküldött biztosokkal megyénkben is megindult a gyűjtés, amelynek eredményeként jelentős összegekkel, arany és ezüst tárgyakkal járultak hozzá a honvédelem költségeihez. A hiányos megyei adatokból, listákból kitűnik, hogy az adakozásból a birtokosok és a szegényebb néprétegek egyaránt kivették a részüket.

A külső veszély növekedésével párhuzamosan a kormány egyre határozottabb intézkedéseket hozott. Június 2-án Csányi Lászlót kinevezték a dunántúli megyék teljhatalmú kormánybiztosának, rendelkezésére bocsátva a Dráva menti megyék nemzetőrségét, s az itt állomásozó sorkatonaságot is. Csányi a Horvátországból érkező hírek hatására elrendelte a nemzetőrség mozgósítását, s július 1–8 között a Dráva és a Mura mentén 4 hetes váltásokkal határőrzési feladatokkal bízta meg őket. A felvonuló nemzetőr csapatok felett július 7-én Nagykanizsán Csányi szemlét tartott. Július közepén – a szomszédos Vas és Somogy megyék nemzetőreit és a rendes katonaságot (kb. 6000 fő) is beszámítva Csányi csaknem 25 000 ember felett rendelkezett a DNY-i országhatár közelében. Ez sem bizonyult azonban elegendőnek, mégpedig két okból: a reguláris katonaság zömében idegenekből állt, s nem volt megbízható (Ottmiger Ferenc parancsnok például Jellasicssal is tárgyalt, s később át is szökött); másrészt a nemzetőrség nem volt alkalmas komoly támadás kivédésére. Augusztus végén a kormány végre belátta, hogy meg kell erősíteni az ország délnyugati határait. Gróf Teleki Ádámot vezényelték le csapataival együtt, hogy szervezze meg a védelmet. Másrészt augusztus 15-én felszólította a dunántúli törvényhatóságokat – önkéntes mozgó nemzetőrség felállítására (3 évig, vagy a háború végéig kellett szolgálniuk). Szeptemberben Zala megyében is megalakult az önkéntesekből álló zászlóalj – amely később a 47. honvédszászlóaljja alakult.

Szeptember elejére a határ mentén súlyos helyzet alakult ki. Bármikor várható volt Jellasiccs támadása. Teleki Ádám elégtelennek érezve a haderőt közölte Csányival, hogy ha Jellasiccs betör az országba, visszavonul. Így is történt: Csányi a hadsereg visszavonulásának megkezdése után kiadta utasítását a nemzetőr csapatok visszavonulására és hazaküldésére. Semmiképpen sem akarta a rosszul felszerelt, s csak a reguláris csapatok kiegészítésére szánt embereket végőrhídra küldeni.

A horvátok szeptember 11-én lépték át a Drávát – egyszerre több ponton is. Az előhad Gramont vezetésével Varasdánál, Jellasics a fő erővel Légrádnál kelt át és összehangolt hadmozdulatokkal Csáktornyát szállta meg, ahol már nem volt katonaság. Ezután Alsó-lendva és Letenye irányában kíséreltek átkelni a Murán. Lendvára azonban nem jutottak el első lendületre, mert az ott szolgálatot teljesítő nemzetőrök felgyújtották a muraszerdahelyi hidat. Letenyét szeptember 15-én foglalták el úgy, hogy Kempen hadteste egy ÉNY-i átkaroló hadmozdulat után kelt át a Murán és vonult Lendva–Letenye irányába. Jellasics seregének másik része Koltori mellett vert hidat és egyenesen Kanizsa irányában tört előre. A hadmozdulatokból kitűnik, hogy jelentősebb ellenállásra, védelmi erőkre számítottak. Szeptember 15-én került sor Kanizsa elfoglalására, amely jelentős pusztítással, fosztogatással járt együtt. A főserg 17-én vonult tovább a Balaton déli partján Pest irányába, a másik parton pedig a magyar főerők vonultak az ország középső területei felé. Úgy tűnt, hogy megyénk teljesen védtelen és kiszolgáltatott helyzetbe került. Csányi László azonban – a kormány biztatására is – Jellasics csapatainak hátában – népfelkelést hirdetett. Szeptember 22-én a megyei állandó bizottsághoz írt levelében a célt világosan megfogalmazta: „a megye közönsége a nemzetőrséget...arra használja fel, hogy az ellenség élelmiszerhez ne juthasson, igyekezzen őt hátulról és oldalvást éjjel-nappal üldözni, kisebb csatában megtámadni és fogyasztani...” Kossuth megbízólevelével ekkor csatlakozott hozzá Királyi Pál is. A felkelés adminisztratív központja egy ideig éppen Szepetneken volt, tevékenységük a fő célra: Kanizsa felszabadítására irányult.

Több kisebb, spontán akció után megyénkben is sor került egy jelentős akcióra: Nagykanizsa felszabadítására. Szeptember 23-án Vidos József és Horváth Vilmos alispánra bízták a Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém és Zala megyei nemzetőrség mozgósítását, összehívását és Dél-Zalába irányítását. Október elejére Nagykanizsa körül mintegy 12–15 ezer főből álló népfelkelő csapat helyezkedett el. Az ellenség kb. 2000 főnyi rendes katonasággal, 6 ágyúval volt Kanizsán, Letenyén 300, Csáktornyán 200 főnyi őrséget hagytak. Október 2-ről 3-ra virradó éjszaka, miután a megszállók észrevették a körülzárásra irányuló tevékenységet – Nugent parancsot adott a város kirablására, csapataival – töltött ágyúkkal – végigvonult a városon és bevette magát a falakkal körülvett zsidótemetőbe. A kanizsai polgárok félreverték a harangokat, megtámadták a városban dülő, fosztogató katonákat. A nemzetőrök, népfelkelők ezután avatkoztak be a küzdelembe. 4 órai kemény harc után felszabadult Kanizsa. A horvátok végül is két irányban áttörve a gyűrűt, Miklósfán keresztül Légrád felé, illetve Letenyén keresztül futottak vissza a Muraközbe.

Az OHB október 10. után Perczel Mór hadtestét Muraköz felszabadítására rendelte. Október 16-án érkezett Nagykanizsára, itt csatlakoztak seregéhez a somogyi és a soproni nemzetőrök, valamint a zalaiak önkéntes, híres 47. zászlóalja. Így kb. 6000 főnyi sereggel rendelkezett.

A császári seregek egy része Kottorinál, a másik Letenyénél összpontosult. A támadást a Muraköz felszabadítására Perczel október 17-én indította meg. Seregét két részre osztotta. Az egyik, Gáspár András őrnagy vezetésével a Szepetnek-Molnári úton Kottori felé haladt, a másikat maga vezette Letenye irányába. Gáspár a tüzérségi előkészítés után kieroszakolta a folyón való átkelést és megfutamította a mintegy 1900 főnyi ellenséget. Alsódomborúban ismét győzelmet aratott. Az ellenség Letenye felé vonult vissza. Addigra azonban Perczel is sikerrel járt: felszabadította Letenyét és átkelt a Murán. Így a Kottori felől menekülők két tűz közé kerültek. Közülük mintegy 800 esett fogságba. Október 18-án került sor Csáktornya elfoglalására és a Muraköz teljes felszabadítására. Ezután Perczel néhány napot pihenéssel, seregének újjászervezésével töltött el. November elejére az ellenség a Dráván túl jelentős hadseregeket vonultatott fel egy tervezett ellentámadáshoz. Légrádnál Teodorovich, Varasdánál Dahlen vezetésével horvát seregek, Friedaunál Burits osztrák császári csapatai gyülekeztek. Perczel tisztjeivel úgy döntött, hogy megelőzi a várható támadást, s megpróbálja legalább az egyik ellenséges csapatösszevonást megakadályozni, szétkergetni. Friedau irányába történő támadás mellett határoztak. Egyrészt ez volt a legerősebb hadtest a három közül, másrészt Varasd és Légrád felől jövő támadás néhány napig kisebb erőkkel is feltartóztatható volt a Dráva folyó vonalán. November 8-án hajtotta végre – fényes sikerrel – Perczel a támadást és verte szét Friedaunál Burits tábornok csapatait.

A Muraköz azonban mégsem maradt sokáig magyar kézben. Az őszi esőzések miatt félő volt, hogy az ideiglenes hidakat elviszi a víz a Murán és Perczel hadteste a Muraközben reked. November 11-én ezért a kiürítés mellett határoztak. Ezután a Mura vonalán nézett egymással szembe a két hadsereg egészen december közepéig.

A hadjárat jelentős terheket rótt a megyére. A hadsereg ellátása, az újoncozás, a nemzetőrök többszöri mozgatása nagy erőfeszítést követelt a megyei állandó bizottságtól és elsősorban a feladattal megbízott kormánybiztostól, Csertán Sándortól. Újabb önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj megszervezésére került sor – ezekből alakult meg az 56. honvédszászlóalj. Tovább nehezedett a helyzet, amikor Windischgrätz decemberi támadását követően Perczel hadtestének is el kellett hagynia a megyét, hogy egyesüljön a Görgey vezette fősereggel. December 19–20-án nagy hóban és hidegben vonultak el Zalalövő, Körmend irányába. A Mura menti védővonalat a nemzetőrökre bízta. Ismét népfelkelést hirdettek, de már eredménytelenül, ugyanis Perczel távozása után a császári csapatok átkeltek a Murán és megszállták a megyét. Azonnal megkezdték a közigazgatás újjászervezését. Windischgrätz Fiath Ferencet nevezte ki császári biztosnak, aki a hatóságokat katonai irányítás alá helyezte, a megyei és városi közgyűléseket betiltotta. Rendeletileg feloszlatta a nemzetőrséget, a fegyvereket be kellett szolgáltatni.

A tavaszi hadjárat győzelemsorozata után május második felében ismét felszabadult megyénk az idegen uralom alól. Csertán Sándor – a miniszterelnök május 15-i rendeletével újból kinevezett kormánybiztos – május 29-én Zalaegerszegen ismét megalakította a megyei állandó bizottmányt, kihirdette a függetlenségi nyilatkozatot. Biztonsági okokból – mivel Egerszeg könnyen megtámadható – Keszthelyre tette át székhelyét. Innen hirdették meg az újabb népfelkelést július elején, az orosz betörésről érkező hírek hatására. Kanizsa és Letenye körül csoportosuló nemzetőröknek nem sikerült megakadályozni az újabb jelentős erőkkel meginduló támadást. Július 12-én Zalaegerszeg, 15-én Nagykanizsa is megszállás alá került. Július 16-án még Noszlopy Gáspár portyázó huszárjai törtek be Kanizsára, de Burits hadteste véglegesen letörte a megyében még meglévő ellenállást.

Csertán Sándor a visszavonuló nemzetőröket és népfelkelőket a reménytelen helyzetben feloszlatta és hazaküldte. A honvédseregekben harcoló zalai katonák közül a 7. zászlóalj Lipótváron, a 47. Világosnál tette le a fegyvert. Legtovább a 56. zászlóalj tartott ki. Ők október 4-én Komáromnál fejezték be a harcot.

Ezzel lezárult Zala megye történetének dicsőséges fejezete, s kezdetét vette a terror, az elnyomás korszaka. A forradalom és szabadságharc során vezető szerepet vállalókra börtön, a honvédekre, tisztekre a császári seregbe való besorozás várt. A történetek kis részét megőrizte a nép emlékezete, a levéltárak poros iratkötegei. Az események tényeinek további részletes feltárásán pedig még van munkálkodni való.

Vajda László

Az egri Eszterházy Károly Főiskola honismereti kollégiumának hallgatói

az érseki rezidencia sarkán elhelyezett Kossuth-émléktábla előtt a 150 évvel ezelőtti toborzó napra emlékeztek. Az emléktábla felirata: „E palota udvarán mondta 1849. március 31-én Kossuth Lajos: »Itt nem hirdetni, itt csak tanulni lehet a hazafiságot.«”

Misóczki Lajos

Zala megye 1848-as országgyűlési képviselői

Zala megye kilenc képviselőt küldött az első népképviselési országgyűlésre. Közöttük mindössze egy ismert politikus akad: Deák Ferenc, a Batthyány-kormány igazságügyi minisztere, akit 1848. június 15-én a szentgróti választókerületben választottak képviselővé. Deák miniszteri és képviselői tevékenységét részletesen bemutatja a Zala Megyei Levéltár új kiadványa, amely a Zalaegerszegen, 1998. április 29-én rendezett tudományos emlékülés előadásait és Deák válogatott miniszteri iratait tartalmazza,¹ ezért írásunk a kevésbé ismert zalai képviselők életútját foglalja össze.²

Bója Gergely Szegeden született, római katolikus polgárcsaládban, 1817. november 12-én. Szülővárosában végezte a gimnáziumot, majd piarista szerzetesnek állt. Tanítói ambícióit nem elégtette ki a rend, ezért rövidesen kilépett, és a pesti egyetemen tanult bölcsészetet. 1840-től Tatán, a Ghyczy-családnál dolgozott nevelőként. 1844-ben az újonnan felállított nagykanizsai tanítóképző intézet tanára lett, és Bajorországba küldték tanulmányútra. Bója nem tartozott Nagykanizsa ellenzéki szellemű, liberális értelmiségéhez, 1848 júniusában kifejezetten nemességellenes jelszavakkal, a zalai konzervatívok hírhedt kortesvezére, Rummy Károly támogatásával folytatta választási kampányát. A kanizsai választókerület mintegy 2250 választójának három képviselőjelöltje volt: két nemes, Chernel Ignác, a Batthyány-uradalom ügyésze, és Babochay János ügyvéd, valamint Bója. Amikor a június 15-én tartott képviselőválasztás alkalmával megkezdtek a fejenkénti szavazást, Bója és Babochay hívei összeszólkóztak, majd Bója pártja botokkal és fokosokkal, köveket és téglákat hajigálva támadt Babochay pártjára, és kiszorították őket a választás helyszínéről. Babochay hívei felfegyverkezve tértek vissza, és a két párt egymást üldözte a város utcáin, mire az elnökség a választást felfüggesztette. A számos súlyos sebesülést, sőt több halálos áldozatot követelő verekedés körülményeit Zala megye kivizsgáltatta ugyan, de csupán néhány „kisembert” állítottak törvényszék elé. Elkerülte a felelősségre vonást a verekedést kezdeményező párt jelöltje, Bója Gergely is, sőt, a június 27-én megismételt választás során éppen őt választották képviselővé.

A képviselőház július 7-i ülésén kifogás merült fel Bója megválasztásával kapcsolatban, mivel Babochay óvása szerint ismét visszaélések történtek. A képviselőház azonban nem méltányolta a kifogásokat és igazolta Bója mandátumát. Bója az országgyűlésen alig-alig szólalt fel, viszont a Batthyány-kormány ellenzékéhez, a radikális baloldali szavazói közé tartozott. Az elemi iskolákról szóló törvényjavaslat vitájában, 1848. augusztus 3-án és 4-én – ellenezte a hitfelekezettek szerinti elkülönülést – a közös iskolák mellett érvet (és augusztus 8-án így is szavazott). Július 26-án ő is a Muraköz zágrábi püspökségtől való elválasztását támogatta, a horvátországi klérussal szemben azonban türelmet javasolt, nehogy fellátsák a muraközi horvátokat. 1848. december 24-én még ott volt az úrbéri kárpótlás végrehajtása kapcsán tartott név szerinti szavazáson, további képviselői tevékenysége azonban bizony-

¹ A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.)

² Az életrajzok többségéhez felhasznált irodalom ill. források: Közlöny 1848–1849.; *Beér János–Ciszmadia Andor*: Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés. Bp., 1954.; *Szinyei József*: Magyar írók élete és munkái. 1–14. köt. Bp., 1891–1914.; *Adalbert Toth*: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892. München, 1973.; *Balogh Elemér*: Az első népképviselési választások Zala megyében. In: Zalai Gyűjtemény 25. Zalaegerszeg, 1986. 195–208. old.; *Balogh Elemér*: Országgyűlési választások Zala vármegyében 1861–1872. In: Zala Gyűjtemény 26. Zalaegerszeg, 1987. 163–184. old.; *Mejlinger Katalin*: Zala megyei képviselők 1848–49-ben. In: Nótárius 1988. 2–3. sz. 3–14. old.; Zalai életrajzi kislexikon. 2. jav. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1997.; *Molnár András*: „A zalai ágyúzás”. Zala megye önkéntes adózói (1845–1848). In: Századok 1996. 2. sz. 1211–1240. old.; *Molnár András*: Zala megye tisztviselőinek névtára 1810–1849. (kézirat); Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala vármegye központi választmányának iratai. Választói névjegyzékek és választási jegyzőkönyvek. 1848, 1861–1887.; ZML Zala vármegye nemesi lajstromai 1829, 1845.; ZML Zala vármegye nemeseinek szavazójogi összeírásai 1840–1847.; ZML A nagykanizsai piarista gimnázium anyakönyve 1800–1848.; ZML Zala megye állandó bizottmányának jegyzőkönyvei 1848/1849.; ZML Megyei főnöki iratok 1850. VIII. C. 531, 985.; Magyar Országos Levéltár (MOL) P 626. Széchenyi család levéltára. 10. cs. 1846. Kimutatás a zalai nemesség politikai erőviszonyairól.

talan. Noha debreceni felszólalásainak nem találjuk nyomát, az a körülmény, hogy kanizsai javait a császáriak zár alá vették, továbbá az, hogy távollétével a debreceni országgyűlés nem foglalkozott, illetve a helyére nem írtak ki pótválasztást, valószínűsíti, hogy Debrecenben is jelen lehetett. Nem tudjuk, hogy mikor hagyta el az országgyűlést, 1848 novemberében azonban már a megszálló császáriaknak ajánlotta fel szolgálatait. „én a forradalmat sem szóval, sem tettel elő nem mozdítottam, és [] a mérsékelt monarchicus érzelműek közé tartoztam” - mosta ekkor a kezét. Ellene is lefolytatták a haditörvényszéki vizsgálatot, és bár 1850. július 20-án a pesti hadbírótság felmentette, kanizsai tanári állását elvesztette. 1852-ig a zalai Gulácson élt, majd visszakerült Szegedre, ahol 17 évig tanított a város reáliskolájában, miközben hírlapi cikkeket és verseket is írt. 1869-ben visszatért Zalába, immár a megye tanfelügyelőjeként, a politikai közélettel azonban végleg szakított. 1870-ben Nagykanizsán megalapította és két évig szerkesztette a „Zalai Tanközlöny” c. szaklapot. 1872-től 1878-ig Budapest tanfelügyelője volt. Nyugdíjazása után előbb Pancsován, majd Szegeden élt. Szülővárosában hunyt el, 1892. január 8-án.³

Csertán Sándor 1809. január 25-én született a Zala megyei Nemesszeren, római katolikus, középbirtokos családban. Anyja Varga Rozália, apja pedig Csertán Károly, Zala megye kapornaki járásának főszolgabírája volt. Sándor Nagykanizsán és Kőszegen járt gimnáziumba, Győrött bölcsészeti tanult, majd a pozsonyi jogakadémia hallgatója lett. 1829-ben jeles eredménnyel tette le az ügyvédi vizsgát. 1829 áprilisától Zala megye tiszteletbeli alügyésze, 1834-től másodalügyésze és táblabírája volt. Később a zalaszentgróti Batthyány-uradalom ügyésze lett. 1833-ban vette feleségül Szládovics Borbált, és Nemesapátiban adomedett le. (Négy gyermekük született, közülük Károly Zala vármegye alispánja volt 1886-1906 között.) Kezdetől fogva a zalai liberális ellenzék mérsékelt, Deák Ferencet követő és támogató szárnyához tartozott. 1842. szeptember 8-án vezércikke jelent meg a Pesti Hírlapban a szláv mozgalmak elleni összefogásról. 1843-ban a háziadó elvállalása mellett korteskedett, 1845-től egyik szervezője volt a zalai védegyeletnek, és önkéntes adófizetést vállalt. A zalai megyegyűléseken rendszeresen felszólalt, különösen az adminisztrátori rendszer ellen. Elnöke volt Zala megye nemesi árvákra felügyelő gyámi választmányának, humánus egyénisége népszerűségnek örvendett a nem nemesek körében is. 1848. június 15-én ellenjelölt nélkül, gyakorlatilag közfelkiáltással választották meg a 2183 választópolgárt számláló zalaegerszegi választókerület országgyűlési képviselőjévé. A népképviselői országgyűlésen keveset hallatta a hangját. Augusztus elején azt indítványozta, hogy a népoktatási törvényjavaslatot összhangba kellene hozni az 1848:20. törvénycikkkel, augusztus 8-án pedig a közös iskolák mellett tette le a voksát. Szeptember 5-én még ott volt a Bécsbe induló országgyűlési küldöttségben, szeptember 17-én azonban eltávozási engedélyt kért a képviselőháztól. Szeptember 20-án már Zalaegerszegen szervezte Zala megye önkéntes nemzetőreit. Október 8-án az OHB elnöke Zala megye kormánybiztosává nevezte ki. Kormánybiztosként elsősorban Perczel Mór Zalában állomásozó hadtestének kiegészítését, felszerelését, elhelyezését és élelmezését intézte, közvetítve a honvédsereg és a megye tisztviselői között. Az újoncozás és a népfelkelés szervezésével is megbízott Csertán 1849 januárjában hagyta el a császáriak által megszállt Zala megyét. 1849 februárjában már ott volt a debreceni országgyűlésen. Május 5-én a véstörvény visszamenőleges hatálya ellen szólalt fel. Képviselői, reformpolitikus hitvallásának is tekinthető ekkor tett kijelentése: „forradalmunk fő erénye, fő díszje az, hogy szelídséggel és az igazság erejével győztünk; nem rettentés, nem kegyetlenség, hanem az igazság adta nekünk a győzelmet”. 1849. május 15-én újabb kormánybiztosi kinevezést kapott - immár a Szemere-kormánytól. Másnap eltávozási engedélyt kért a képviselőháztól. Május utolsó napjaiban érkezett Zalába, visszaállította a megye magyar közigazgatását, megkezdte az újoncozást és az adóbeszedést, és intézkedett a megye védelméről, a nemzetőrség mozgósításáról is. Július közepén ismét menekülni kényszerült a császári megszállók elől. Szegedre utazott, majd a fegyverletétel után előbb Aradon, majd Pesten tartották fogva. A pesti hadbírótság - elsősorban nem képviselői, hanem kormánybiztosi tevékenysége miatt - bűnösnek találta, és felségárulás címén 1850. november

³ *Habermann Gusztáv*: Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez. Szeged, 1992. 33. old.; *Hermann Róbert-Molnár András*: Nagykanizsa 1848/1849-ben. (Forráskiadvány kézirat, megjelenés előtt)

11-én kötél általi halálra, valamint vagyonelkobzásra ítélte. Ítéletét 1851. szeptember 19-én 6 évi várfogságra módosították. 1850 novemberétől Komárom erődjében raboskodott, ahonnan 1854 tavaszán szabadult ki. Szabadulása után Nemesapátiban, majd Gelsén élt és gazdálkodott. 1861-ben már nem vállalt hivatalt. 55 éves korában, 1864. január 23-án halt meg Gelsén. Síremléke ma is áll a falu temetőjében.⁴

Glavina Lajos 1806. augusztus 12-én született a Csáktornya melletti (muraközi) Pribiszlavceven, horvát származású kisnemesi családban. Apja, Glavina Balázs perlaki kisbirtokos volt. Glavina Lajos a nagykanizsai gimnáziumban kezdte tanulmányait, majd a jogakadémia elvégzése után 1829-ben szerzett ügyvédi diplomát. 1829 áprilisában Zala megye tiszteletbeli tisztí alügyészévé nevezték ki. Rövidesen Batthyány Fülöp herceg Vas megyei, körmendi uradalmában nyert titkári, majd ügyészi állást. Az 1830-as évek végéig Körmenden élt és dolgozott. 1836-ban előfizetője volt Kossuth Törvényhatósági Tudósítások című ellenzéki lapjának. Közben, még 1834 márciusában Zala megye táblabírája lett. Az 1840-es évek elején megházasodott, és feleségével – Csertán Sándor nővérével – Csertán Zsuzsannával Nemesapátiban telepedett le. Ekkor már – egészen 1846-ig – Batthyány Fülöp herceg körmendi családi és uradalmi levéltárának levéltárnoka volt. Nyilvános politikai szerepet ugyan ritkán vállalt, de a kulisszák mögött a vasi és a zalai liberális ellenzék összekötője volt. 1843 augusztusában ő mozgósította a háziadó megszavazására a Zalában is birtokos vasi nemeseket, 1845 tavaszán pedig mind Vas, mind pedig Zala megyében önkéntes adófizetést vállalt. 1845/47-ben mindkét megye közgyűlésein felszólalt az adminisztrátorok törvénysértései ellen. 1846-ban a zalai ellenzék meggyőződéses tagjaként jellemezték, és Deák Ferenc mérsékelt politikájának feltétlen híve volt. 1846-ban a belga uralkodó által az Inkey-családtól megvásárolt, Nagykanizsa melletti palini uradalom jószágkormányzója lett. 1848. május 9-én Zala megye állandó bizottmánya kinevezte a Csáktornya felállítandó kerületi törvényszék bírójává. 1848 júniusában már a törvényszék választott elnökeként tevékenykedett. Ő volt a Muraköz lakosságának mintegy felét felölelő 2880 választópolgárral rendelkező csáktornyai választókerület egyetlen országgyűlési képviselőjelöltje. 1848. június 15-én „közegyetértéssel” választották képviselőjükké Glavinát a csáktornyai választókerület horvát választói.

A népképviselői országgyűlésen Glavina nevével szinte csak a név szerinti szavazások alkalmával találkozunk. Muraköznek a zágrábi egyházmegyétől a szombathelyi püspökséghez való elcsatolása ügyében azonban július 26-án és augusztus 3-án ő is felszólalt, felszólítván a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy ez ügyben terjesszen törvényjavaslatot a képviselőház elé. Szeptember 5-én még tagja volt a Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, miután azonban Jellaëia szeptember 11-én megszállta a Muraközt, Glavina szeptember 17-én eltávozási engedélyt kért és kapott a képviselőháztól. Október 18-án Muraköz felszabadítása során Perczel Mór honvéd ezredes oldalán tért vissza szülőföldjére, hogy visszaállítsa a magyar közigazgatást. A lakosság felvilágosítása érdekében horvát nyelvű kiáltványokat fogalmazott. Decemberben visszatért a pesti képviselőházba, sőt, követhette az országgyűlést Debrecenbe is, mivel egyes források a békepárt oszlopos tagjaként emlegették. 1849-es országgyűlési tevékenységének részleteit nem ismerjük, csupán annyi bizonyos, hogy a pesti hadbíroság 1850. július 20-án felmentette a további eljárás alól. Glavina az 1850-es évektől ismét a palini uradalom jószágkormányzójaként dolgozott. 1861-ben törvényszéki elnökként tevékenykedett Zala megyében. Elnöke lett a megye nemesi pénztárának, 1863-ban pedig a Zalavármegyei Gazdasági Egyesületnek is. A kiegyezés után a Deák-párt zalai elnökevé választották. Elnöke volt még több vízszabályozó társulatnak, és kiemelkedő szerepet játszott a megye közéletének számos területén. 1880. november 19-től haláláig Zala vármegye főispánja volt. 1885. augusztus 18-án hunyt el Gelsén. Három napra rá temették el. Síremléke ma is áll a falu temetőjében.⁵

Horváth József a muraközi Kottoriban, 1801 körül született, nem nemesi, római katolikus családban. Apja, Horváth Alajos megyei alkalmazott, kottori állapotási biztos volt. Több alka-

⁴ *Vajda Lászlóné*: Csertán Sándor, Zala megye kormánybiztosa (1809–1864). In: Zalai Gyűjtemény 35. Zalaegerszeg, 1994. 215–242. old.; *Molnár András*: Zalaegerszeg 1848–1849-ben. Zalaegerszeg, 1998. 87–89. old.

⁵ *Molnár András*: Glavina Lajos, Csáktornya országgyűlési képviselője. In: Pannon Tükör 1998. 2. sz. 72–75. old.

lommal is nemesi címereslevél kiadását kérte, ezt azonban sem ő, sem a fia nem kapta meg. Horváth József 1812-1816-ban a nagykanizsai piarista gimnázium növendéke volt. Később jogot végzett és ügyvédi diplomát szerzett. 1832-től Zala megye kottori állapotási biztosa, valamint Kottori mezőváros jegyzője volt. 1847. június 14-én Zala megye közgyűlése a muraközi járás aladószedőjévé választotta. Bár nemesi birtokkal rendelkezett és megyei hivatalokat viselt, nemességét hivatalosan nem ismerték el. (Az 1848 júniusának elején készült választói névjegyzékben Kottori jegyzőjeként és nem nemesként szerepelt.) Zala megye politikai közéletében sem a reformkorban, sem 1848 tavaszán nem játszott számottevő szerepet. Az 1848. június 15-én Letenye mezővárosban tartott képviselőválasztás alkalmával ifj. Csuzy Pál, a zalai liberális ellenzék egyik hangadója - 1847/48-ban Zala megye országgyűlési követe - volt az ellenfele. A 3282 választópolgárt - mintegy felerészben muraközi horvátokat - felölölő letenyei választókerület választóinak többsége szemmel láthatóan Horváthot támogatta, Csuzy hívei azonban fejenkénti szavazást kértek. Az éjfél után záródó voksolás eredményét másnap, június 16-án hirdették ki: Horváth József 1780 szavazatot, míg ifj. Csuzy Pál csak 676 szavazatot kapott, így 1104 voksnyi többséggel Horváth lett a kerület országgyűlési képviselője. (A szavazást a népesebb, több választót felvonultató muraközi települések - kiváltképp Kottori 296 választópolgára - döntötték el Horváth javára.) A pesti népképviselői országgyűlésén nem játszott értékelhető szerepet. Egyetlen érdemi felszólalásában, augusztus 31-én ő is Muraköz zágrábi egyházmegyétől való elcsatolását támogatta, bár úgy vélte, a muraközi papság - két kivételtől eltekintve - egyelőre hű Magyarországhoz. „... sem országgyűlés előtt, sem követségem egész ideje alatt politikai vitatkozások által pártok tusáiban részt nem vettem, sem pedig a forradalomhoz nem csatlakoztam” - jellemezte saját tevékenységét később, 1849 őszén. 1848 szeptember 25-én muraközi népfelkelési (segéd) kormánybiztossá nevezte ki a miniszterelnök, ezért Horváth másnap eltávoztási engedélyt kért és kapott a képviselőház ülésén. Noha kormánybiztosként végül mégsem tevékenykedett, 1848. november 11-ig kottori birtokán tartózkodott. Ezután visszatért a pesti országgyűlésre, majd követte képviselőtársait Debrecenbe is, ám mindvégig passzívan viselkedett. 1849 novemberében Zala cs. kir. megyefőnökéhez folyamodott állásért. A pesti hadbíróság 1850 nyarán felmentette, további tevékenysége azonban lakóhelye Horvátországhoz való csatlóása miatt ismeretlen. A választói névjegyzékek tanúsága szerint 1865-ben már nem élt Kottoriban.⁶

Horváth Péter 1800-1801 körül született a muraközi Szentmártonban, római katolikus kiskisnemesi családban. Apja, Horváth Márton 1810. május 7-től 1828. június 8-ig esküdt volt a muraközi járásban. Horváth Péter 1811-től 1815-ig a nagykanizsai gimnáziumban tanult, majd ügyvédi diplomát szerzett. 1826-ban már Zala megye tiszteletbeli tisztü alügyészeként dolgozott, és apjával együtt Muraköz 6. hegykerületében, Kapelschakon lakott. 1828. június 8-án választották a muraközi járás alszolgabírájává, majd 1837. szeptember 25-én fősolgabíró lett ugyanott. E tisztségét 1847. június 14-ig viselte. 1845-ben csatlakozott az önként adózó zalai nemesekhez, 1846-ban pedig Nedelicen lakott, és meggyőződéses ellenzékiként jellemezték. 1848. június 11-én a Dráva-vonal védelmét szervező Csány László kormánybiztos a Zala megyében elszállásolandó fegyveres erőket ellátó fő polgári biztosnak nevezte ki Horvát Pétert, rövidesen azonban fel kellett váltani. Az alsólendvai választókerületben 3096 választópolgárt - köztük 1288 muraközi lakost - irtak össze. A kerület egyik képviselőjelöltje Horváth, a másik Gyika Jenő, a bellatinci uradalom földesura, a lövői járás fősolgabírája volt. A június 15-én, Alsólendva mezővárosban tartott képviselőválasztás azonban botrányosan zajlott le. Az Alsólendva környéki magyar választók addig gúnyolták, szidalmazták és verték Horváth muraközi, horvát híveit, amíg azok el nem távoztak a választás helyszínéről. A horvátok elkergetése után Gyika Jenőt kiáltották ki képviselővé, Gyika azonban június 17-én, Zala megye állandó bizottmányának ülésén lemondott mandátumáról. A június 24-én megismételt

⁶ Zala megye történelmi olvasókönyve. (Szerk. *Molnár András*) Zalaegerszeg, 1996. 206-207. old.; *Hermann Róbert*: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1998. 1. sz. 59. old.; Pannonhalmi Főapátság Levéltára. Chernel család levéltára. Chernel Ignác levele Chernel Elekhez. Szentmihály, 1848. máj. 30.; ZML Zala vármegye főadószedőjének számadásai 1810-1848.; ZML Zala vármegye közgyűlésének iratai 1830:336., 1832:1482.; ZML Megyefőnöki iratok. Vegyes folyamodások 1848:66.

választáson Gyika visszalépett a jelöléstől, és saját híveinek is Horváth megválasztását ajánlotta, mire a jelenlévők közfelkiáltással választották meg Horváth Pétert az alsólendvai kerület országgyűlési képviselőjévé. Horváth az országgyűlésen a többségi kormánypárthoz, a liberálisok centrumához tartozott. A Közlöny csupán a név szerinti szavazások kapcsán említi, így pl. ő is a hitfelekezetek szerint elkülönülő népiskolák, ill. az elvesztett úrbéri jövedelmek állami kárpótlása mellett szavazott. Passzivitására magyarázat lehet hónapokig elhúzódó betegeskedése, amelyre hivatkozva 1849. január 12-én Debrecenben bejelentette, hogy lemond képviselői mandátumáról. Bár a képviselőház már január 18-án jóváhagyta Horváth Péter lemondását, Zala megye császári megszállása miatt csak 1849. május 27-én rendelt el pótválasztást Almásy Pál, a képviselőház alelnöke. Zala megye központi választmányának 1849. június 3-i ülése azonban – tekintettel Muraköz megszállására és Alsólendva környékének veszélyeztetésére – elhalasztotta a pótválasztás kiírását, és az végleg el is maradt. Mivel Muraközt 1849-ben Horvátországhoz csatolták, nem tudjuk, hogy ott folyt-e Horváth Péter ellen hadbíróvási vizsgálat – Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai közt mindenesetre ilyenek nincs nyoma. Horváth Péter 1861-ben – Muraköz visszacsatolása után – törvényszéki elnök lett Zala megyében. 1866. január 15-én ismételt képviselőválasztást tartottak az alsólendvai választókerületben. Az egyik képviselőjelölt ekkor Horváth Péter muraközi főszoigabíró volt, azonban nem ő, hanem Molnár Pál ügyvéd győzött. 1872-ben még Muraköz 6. hegykerületében (Kapelschakon) élt, és valamikor 1875 előtt halt meg.⁷

Puteáni József báró 1811. április 20-án született a Somogy megyei Felsőbogát pusztán. Apja, a cseh származású, római katolikus vallású, Puteáni Vencel báró, anyja a zalai Lengyel Krisztina volt. Szüleit korán elveszítette, és Majthényi Imre báró volt a gyámja. 1830 januárjában költözött át Somogy megyéből – a testvérel, Puteáni Sándor báróval kötött osztályos egyezség folytán – Zala megyébe, ugyanis ekkor kapta meg anyai örökségét, a sziglieti uradalmat. 1831 júniusában – többek közt arra hivatkozva, hogy tanuló pályája végeztével kineveztek Zala megye tiszteletbeli jegyzőjévé – a gyámság alóli felmentését kérte. 1835. december 8-án, Nagytördemecen kötött házasságot Zarka Paulinával, és egy fiúk, valamint két lányuk született. Puteáni bárót 1834-ben már a zalai liberális ellenzék tagjaként említette Csány László, a császári titkosrendőrség pedig úgy értesült, hogy ekkortájt Puteáni egy lengyel menekült tisztet rejtgetett sziglieti kastélyában. 1839-től kezdődően Puteáni tagja volt Zala megye országgyűlési követ utasításait kidolgozó, legtekintélyesebb politikusokból álló válogatott testületének. A liberális Csány László oldalán vett részt Zala megye reformkori választási küzdelmeiben, pártharcaiban. 1845-ben önkéntes adózást vállalt, 1846-ban meggyőződéses ellenzékiként jellemezték, 1847-től pedig tagja lett a pesti Ellenzéki Körnek is. Meghívót kapott az utolsó rendi országgyűlés felsőtáblájára, ahol távollétében Mezriczky Gyula képviselte. A 3930 választópolgárt felölélő tapolcai választókerületben 1848 júniusában három képviselőjelölt volt: Puteáni báró, Mórocz Dániel és Saáry Gergely. A június 15-i képviselőválasztás során Saáry visszalépése után Puteáni és Mórocz hívei dulakodni kezdtek, mire Mórocz is lemondott a képviselőjelöltségről, arra hivatkozva, hogy választói a verekedés miatt hazatértek. A helyszínen maradt választók így az egyetlen jelöltet, Puteáni József bárót választották meg a tapolcai kerület országgyűlési képviselőjévé. A népképviselői országgyűlésen a liberális centrumhoz tartozott. A név szerinti szavazásokon nem vett részt, mindössze annyi szerepe volt, hogy 1848. július 25-én a válaszfelirattal Innsbruckba induló országgyűlési küldöttség tagjává választották, július 26-án pedig Kossuth ügyrendi indítványához csatlakozva szólalt fel. 1849 januárjában nem követte az országgyűlést Debrecenbe, hanem visszatért Zalába, ezért Fiath Ferenc császári biztos feloldotta a zár alá vett sziglieti javait. Miután 1849. március 1-jéig nem jelent meg Debrecenben, és távollétét sem igazolta, a képviselőház március 26-i határozatának értelmében lemondottnak tekintették. A képviselőház alelnökének 1849. május 27-i értesítése nyomán Zala megye központi választmányának június 3-i ülése június 15-re pótválasztást írt ki a tapolcai választókerületben. Mind a tapolcai, mind pedig a keszthelyi választókerület Csány László közlekedési minisztert választotta közfelkiáltással képviselőjévé, a képviselőház igazoló

⁷ Molnár András: Képviselőválasztás Alsólendván 1848-ban. In: Lendava-Lendva 1191–1992. Tanulmányok Lendva történelméből. Lendava-Lendva, 1994. 80–85. old.; Molnár András: A Muraköz 1848-ban. In: Századok 1998. 2. sz. 293–324. old.

bizottmányának 1849. július 23-i ülése azonban jegyzőkönyvi hiányosságok miatt Csány tapolcai mandátumát nem igazolta, így Puteáni helye továbbra is betöltetlen maradt. Puteáni báró elleni császári hadbíróági vizsgálatról nincs tudomásunk, arról azonban igen, hogy 1859 decemberében kapcsolatba lépett a Döblingbe száműzött Széchenyi István gróffal, és Széchenyi döblingi irathagyatékában fennmaradt Puteáni József nemzetgazdasági terve. Zala megye politikai közéletében az 1860-as években már nem vett részt; szerepét fia, Puteáni Ödön báró vette át. 1869. július 6-án hunyt el, és két nappal később temették el Szigligeten, a család sírkertjében.⁸

Simon Pál 1811. január 24-én született Kálócán, római katolikus, középbirtokos nemesi családban. Anyja Szente Julianna, apja pedig Simon Gábor, 1815. október 8-tól 1832. január 19-ig a lövői járás alszolgabírája volt. Simon Pál ügyvédi diplomát szerzett, kinevezték Zala megye táblabírájává, majd 1837. szeptember 25-től 1844. június 10-ig a lövői járás alszolgabírája volt, ekkor a konzervatívok előretörése miatt mondott le hivataláról. A zalai liberálisok táborához tartozott, 1845 tavaszán önkéntes adófizetést vállalt, 1846-ban pedig meggyőződéses ellenzékiként jellemezték. Zala megye baksai választókerületében – amelyben 2395 választót írtak össze 1848 júniusában – két képviselőjelölt volt: Simon Pál és Csillagh László ügyvéd, Zala megye első alispánjának, Csillagh Lajosnak fia. A június 15-i választás alkalmával a választók szinte kivétel nélkül Simon nevét kiáltották. Csillagh először szavazást akart, és már felállították a szavazatszámoló bizottságokat, amikor Csillagh – látva, hogy alig néhány híve van – visszalépett, mondván, hogy közte és Simon között nincs elkülönbség, ezért ő is Simonra szavaz. Így végül közfelkiáltással választották meg Simon Pált a baksai kerület országgyűlési képviselőjévé. A Közlönynek küldött választási tudósítás megjegyezte, hogy a papi javadalmak ügyében volt csak véleménykülönbség a képviselő és választói között, ezért e tárgyban utasítást kívántak neki adni, nehogy „communismusi elveket” képviseljen. Simon ugyan mindvégig résztvett a népképviselői országgyűlésen, azonban egyetlen érdemi felszólalása sem volt, csupán szavazataival támogatta a liberális centrumot. A császári hadbíróág számára lefolytatott vizsgálat során így jellemezték: „ugyan mind Pesten, mind Debrecenben a conventben jelen volt folyvást, de sem 1849-iki ápril 14-e előtt, sem azután a választókerülethez soha semmiféle határozatot egy proclamatot meg nem küldött, és senkit sem szóval, sem írással Ő cs. kir. felsége elleni felkelésre s fegyverfogásra fel nem szólított”. Ügyében a pesti hadbíróág 1850. július 20-án felmentő ítéletet hozott. Az 1850-es években nem viselt hivatalt, 1861. február 8-án azonban a lövői járás fősolzabírájává választották. Az 1861. évi országgyűlésen is ő képviselte a baksai választókerületet, és a felirati párthoz tartozott. 1865-ben ugyancsak a baksai kerület országgyűlési képviselőjévé választották, immár a Deák-párt színeiben. 1869-ben is indult a képviselőválasztáson, azonban ekkor nem őt, hanem Thassy Miklóst választották képviselővé a baksai választókerületben. A továbbiakban kerkakálócfa birtokán élt és gazdálkodott feleségével, Donászy Karolinával. 1887. január 8-án hunyt el Kerkakálócán, végelgyengülésben. Január 11-én temették el a falu temetőjében.⁹

Tolnay Károly 1813. november 14-én született Sümegen, római katolikus nemesi családban. Anyja Pottyondi Anna, apja pedig Tolnay Gábor, a veszprémi püspökség sümegi uradalmának ügyésze volt. A győri jogakadémia elvégzése után, 1834-ben ügyvédi diplomát szerzett. Az 1832/36-os országgyűlésen Zala megye tiszteletbeli jegyzőjeként vett részt. Deák Ferenc 1836-ban „ifjainknak legjelesebbike”-ként jellemezte. Az 1840-es években Nagygörbőn élt feleségével, Szentgyörgyi Horváth Máriával, valamint fiával, Tivadarral és lányával, Irénnel. 1837. szeptember 25-től 1840. szeptember 28-ig alszolgabíró, 1844. június 10-től 1847. június 14-ig pedig fősolzabíró volt Zala megye szántói járásában. 1845-ben önkéntes adózást vállalt, 1846-ban pedig meggyőződéses ellenzékiként jellemezték. Az 1847/48-as országgyűlésen Zala megye követeként vett részt. A császári titkosrendőrség ekkor szélsőséges ellenzékinek minősítette. Deák Ferenc javára ő is felajánlotta a lemondását, ám Deák ifj. Csuzy Pál

⁸ Zala-Somogyi Közlöny 1869. július 20. (28. sz.); MOL R 151. Ellenzéki Kör iratai (névjegyzékek); ZML Zala vármegye közgyűlésének iratai 1830:544, 1831:1781. (mellékelve a születési anyakönyvi kivonat); Karok és rendek naplója 1847/48. (Az országgyűlés tagjainak névjegyzéke.)

⁹ ZML Mikrofilmár. A csesztregi római katolikus plébánia születési anyakönyve. 1811., halotti anyakönyve 1887.; MOL H 99. Közlöny iratai 1. doboz 2. tétel.

lemondását fogadta el, így Deák Tolnay követője lett. Az 1848. május 8-i zalaegerszegi népgyűlésen Tolnay számolt be a pozsonyi országgyűlés eredményeiről. Nekrológia szerint a „Deák-minisztérium alatt királyi táblai bíró” volt. A június 15-i keszthelyi képviselőválasztás során ellenjelölt nélkül, „közakarattal” választották meg (kiáltották ki) a 2486 választópolgárt számláló keszthelyi választókerület országgyűlési képviselőjévé. A népképviselői országgyűlésen érdemi hozzászólása nem volt, általában a kormánypárti többséggel szavazott, és a liberális erők centrumához tartozott. Miután 1849. március 1-jéig nem jelent meg Debrecenben, és távollétét sem igazolta, a képviselőház 1849. március 26-i határozata értelmében lemondottnak tekintették. A képviselőház alelnöke május 27-én újabb választás kiírását rendelte el a keszthelyi választókerületben. Zala megye központi választmányának június 3-i ülése június 15-ére tűzte ki a választás időpontját. Mind a keszthelyi, mind a tapolcai választókerületben Csány László közlekedési minisztert választották meg közfelkiáltással képviselővé, a képviselőház igazoló bizottmányának július 23-i ülése viszont csak Csány keszthelyi mandátumát igazolta. Tolnay Károly – Deák Ferencsel együtt – 1849. november 8-án adta át igazoló nyilatkozatát a pécsi cs. kir. kerületi katonai parancsnokságon. Az ellene indított hadbírószági eljárást valószínűleg ugyanúgy szüntették meg, mint Deák Ferenc ügyében. Az 1850-es években visszavonultan élt családjával zalaszentmihályi birtokán. 1861-ben, 1865-ben, végül 1872-ben ismét Zala megye keszthelyi választókerületének országgyűlési képviselőjévé választották. 1861-ben a felirati párthoz tartozott, és egy országgyűlési beszéde nyomtatásban is megjelent. 1865-től a Deák-párt, majd utódja, a Liberális Párt híve volt. 1897. március 24-én hunyt el Zalaszentmihályon. Két nappal később temették el a helyi temetőben.¹⁰

Molnár András

A hétfalusi csángók 1848–49-es emlékhelyei

A hétfalusi (más néven barcasági) csángók az erdélyi magyarság sajátos népcsoportja, amely a szászok és románok között beékelődve, Brassó mellett hét faluban (Bácsfalu, Türköcs, Csernátfalu, Hosszúfalu, Zajzon, Tatrang, Pütkerecs) él. Az első négy falu (Négyfalu) ma összefüggő települést alkot és Szecsesevárosnak (Săcele) hívják, a másik három falu azonban önálló község. Ugyancsak e csángó népcsoport tagjaként említik Apáca, Krizba és Barcaújfalu lakóit is, hiszen 1848-ig e tíz község mindegyike Brassóhoz tartozott, mint a város jobbágyfalva. Ha szokásaik, folklóruk eltérő is, de a közös történelmi sors mindenképp szoros egységgé kovácsolta őket.

Amikor 1848 májusában a hétfalusi csángók is küldötteket menesztettek a kolozsvári nemzetgyűlésre, hogy az Unió mellett nyilatkozzanak, és mivel ott határozatban kimondatták az erdők, a legelők, a malom- és kocsmajogok visszaadását is, Brassó városának vezetősége június 27-én börtönbe zárta a csángó falvak küldötteit. A szász igától szabadulni vágyó hétfalusiakat azonban ez sem rettentette el attól, hogy az október 16-i agyagfalvi nemzetgyűlésre is képviselőket küldjenek – szám szerint 28-at –, kinyilatkoztatva, „hogy mint magyar ajkiúk a székely nemzet honvédelmi rendelkezései alá ajánlják magukat, s a nemzet

¹⁰ Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (Sajtó alá rendezte Barta István) Bp., 1951.; Zalai Közöny 1897. márc. 27.; Zalamegye 1897. márc. 28. (13. sz.); Keszthelyi Hírlap 1897. márc. 28. (13. sz.); ZML Tolnay Károly iratai. Iskolai bizonyítványok.

törvényes akaratát egyesített erővel támogatják.”¹ A tíz magyar község érezte, hogy két tűz közé szorult, két nemzetiség viharja tépdési a szabadság, az egységes haza zászlóját. A Kolozsvárról hozott szellem megteremtette gyümölcsét. Papok, tanítók, jegyzők és más intelligens lakosok tanácsát elfogadva átlátta mindenki, hogy a minden oldalról szorongatott magyar községek elszigetelve a nemzetestől, egyedül nem állhatnak ellen a hallható fenyegetések és készülöben lévő támadásoknak: egyhangúlag kimondatott a székely nemzetel kötendő szövetség. Mert hiszen, ha Attila és Árpád rokonok voltak, úgy a székely és a brassómegyei magyarok is egymással rokonok.”² (BORCSA: 1906).

Brassó város 1848 szeptemberében nem a piros-fehér-zöld lobogót, hanem a fekete-sárga zászlót tűzte ki, ezért nem nézte jó szemmel ezt a szövetséget, s a csángó nép megfenyítésére egy nemzetőr csapatot küldött, melyet két román tribun vezetett. „Talán még a tatárok sem lepték úgy meg Hétfalut, mint a négyezer lándzsás oláh, mikor Brassóból kijőve meglepték a türkösi halmot. Ez oláhság nagy része nem volt hétfalusi. Kedvezőnek találta az alkalmat e sok éhezett, puliszkával és fokhagymával élő felkelő sereg élelmi szerek elrablására. Akkor nem bójtöltek. A magyar szalonna zsirjától fénylett az arcuk, még az őket kísérő oláh asszonyoknak is jutott általvetőjük megtömésére. (...) Rémület kezdte elfogni a csángó férfiakat, mikor dobszóval hirdették ki, hogy minden magyar férfi, pap, tanító, jegyzővel együtt jelenjenek meg a türkösi halomnál, hol illő fogadtatásban részesülnek az oláh lándzsások részéről. Kik nem jelennek meg, házuk fog lerontatni. És megjelent valami 600 férfi. A pálcákat kiszedték kezükből. (...) a fenyegető, felfegyverzett oláh tömeg négy sorban körülvette. (...) A magyarság hűledezését enyhítette rögtön azon nyilatkozata az egyik – valljuk meg, a magyarok életét kímélő – derék vezérnek: nem kívánok egyebet a magyaroktól, csak azt, tegyék le az esküt a császár hűségére, mert megsértették az agyagfalvi képviselőik az ott elmondott esküjökkel. E szavaira előáll két harcos vitéz, (?) felemelik a két kardot felfelé keresztbe téve s esküt véve tőlük, keresztül bújtatja a kardok alatt az egész magyarságot, pedig a magyarok mindig hűek voltak a királyhoz s Agyagfalván sem volt szó király iránti hűtlenség és támadásról.” (BORCSA: 1906).

Így lett egy egyszerű halom, egy földhányás a magyarságot megalázó helyé. Ezek után még a küldötteket is elfogták és börtönbe vetették, házaik földjét lerombolták. A börtönből öt hónappal később szabadultak, mikor Bem tábornok bevette Brassót és megnyitatta a fegyház kapuját.

December hónap folyamán mindkét oldalról folytatódtak a megtorlások. 8-án a Tömösnél felvonuló Kossuth-huszárok Hétfaluba érve megfélemlítették és megsarcolták a falvak román lakosságát. Hat nappal később román népfelkelők és lovasok vonultak Négyfaluba. Ekkor esett áldozatul Szász György hosszúfalusi lelkész, akit a szájhagyomány szerint izzó vaskályhán addig perzseltek, míg ki nem lehelte lelkét. Borcsa Mihály visszaemlékezései szerint:

¹ Az agyagfalvi nemzetgyűlés jegyzőkönyve 5. lap, 9 pont. In: Bálint András (69. old.)

² Borcsa Mihály lelkész 1824. február 12-én született Bácsfaluban. 1839–1844 között a brassói szász gimnázium diákja. 1844-ben tógatus lett. 1848-ban rövid ideig Barcaújfaluban volt jegyző és tanító, majd 1849-ig Bácsfaluban és Türkösen tanított. A szabadságharc alatt „nem kis része volt a Hétfaluban szervezett 126-ik honvéd zászlóalj kiállításában, s a barcasági magyarságnak lelkesítésében, miért 1849-ben, midőn a muszkák a Tömösnél beütöttek, elfogatása és biztos agyonlövésére elől elmenekülve, Nagyváradon Ormay vadász zászlóaljába állott be, s mint tizedes tette le a Világosnál a fegyvert. Honvéd életében azon kiténtetés érte, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter Hódmező-Vásárhelyről Borcsa által küldött egy levelet a Szentesen levő Kossuth Lajoshoz. A dicső hazafival való ezen találkozásá lelkének honszeretét nem kis mérvben fokozta, s megedzé keblében azon szent törekvést, a melynek szülőföldje már eddig is annyit köszönhet, s melytől ezután is oly sokat remélhetünk” – írja Orbán Balázs, aki Hétfaluban jártakor nála szállt meg és akinek Borcsa Mihály igen sok, Hétfalura vonatkozó helytörténeti adatot szolgáltatott.

A szabadságharcból való visszatérése után 1851–57 között Hosszúfaluban tanító, majd 1857–1904 között bácsfalusi lelkész. Az olvasás tanításában bevezette a silabizáló tanmód helyett a hangoztató módszert és az Indali-féle ábácét. Része volt az evangélikus felekezeti iskolák előbb községi, majd állami iskolákká való nyilvánításában. Az ő elnöklelte alatt alakult meg és működött a községi iskola-szék. Az óvodai gondnokság elnöke is volt. Gyümölcsöst létesített, és megkedveltette az ifjúsággal a gyümölcsstermesztést. Kezdeményezte a vasárnapi iskolát. Iskolát épített. Verseket, szindarabot, regéket írt, melyek a *Hétfalu* c. lapban jelentek meg. Helytörténeti munkája kiadatlan. 1913. december 3-án halt meg.

„Az oláhok újra megrohanták a magyarokat. Szász György hosszúfalusi lelkésztől pénzt követeltek, de nem adhatott, mert nem volt kéznél. Kínózták, levágták a kisujját, lerántották lábáról s úgy húzták ki az udvarra, de minthogy itt sem árulta el pénze hollétét, a meleg kemencét fejére húzták s így főbelőtték.”

Az eseményekről hírt szerezve, a Háromszéken állomásozó Sárossy Ferenc csapatvezér, Kossuth-huszárjaival és Pürkeren tartózkodó társaival a hétfalusi magyarok segítségére sietett. „Pár románt, akire panasz volt, felhúzatott, s ismét visszament oda, ahonnan jött. Bár ne tette volna, mert ez a végsőkéig felbőszítette a román lakosságot, s emlegetni kezdték, hogy írmagul sem hagynak egyetlen magyart sem” (BORCSA: 1906).³

Ily rettegésben készülődött Hétfalu népe 1848 karácsonyára. „Karácsony szombatján nagy sürgés és forgás volt a hétfalusi gazdaasszonyok közt, mindenik kalácsot, réteseket s más csemegéket készített, hogy az őket megvédett honvédek a szent ünnepeken megvendégelhessék.” (ORBÁN: 1991.) A Kossuth-huszároknak azonban vissza kellett vonulniuk Háromszékre s az asszonyok sem fejezhették be a sütést, mert Brassó-Deresztye felől hatalmas román sereg rontott az immár védtelen csángókra, s kegyetlen módon legyilkoltak mindenkit, ki nem tudott előlük elmenekülni. „A bácsfalusi magyar templomnál garmadába rakták a legyilkoltakat s így tették a többi községekben is. Tatranon csaknem az egész magyarságot kiperzselték, még az Út templomát sem kímélték meg: az is feldúlták.” (KOLUMBAN: 1903.) „Bednere György akkori lelkész feljegyezte az 1848-as véres karácsonyt, amikor Tatranon december 23-án a karácsonyi kalácsot sütő kemencékből lapátokkal szétszórt parázzsal több mint száz épületet gyújtottak fel, a szarvasmarhák tucatjait leölték vagy elhajtották. Személy szerint csak a lelkésznek 1849 forintra menő kárt okoztak. Ő maga csak úgy menekülhetett meg Szász György hosszúfalusi kollégájának a sorsától – akit legyilkoltak – hogy a pürkeréci lelkésszel, Türkösi Andrással, a szomszéd községen, Bodolán alul menekült, ahol a császári katonák elfogták, Brassóba kísérték s miután ott ártatlanságukról megbizonyosodtak, szabadon bocsátották. Ugyanő feljegyezte annak a 6 tatranji lakosnak a nevét, akiket a garázdálkodók legyilkoltak.” (MEZEI: kézirat). „Legtöbben ugye, onnan haltak meg, Bácsfaluból, mert ott jöttek le a Tömösi szoroson, csak ilyen muszkák voltak, de románság is volt, mert mikor elmentek, akkor hallották, hogy románul beszéltek. Aztán, ugye, követeltek aranyat, ékszer, hogy fizessék meg a férjüket. Bementek a házba és felvették a harcot azért az emberek velük, verekedtek, de sokan nem voltak rá készülve és meghaltak... Ott a temetőnek a sarkán, ott volt egy kő, s ott azon a kőn többet lefejeztek, lenyakaltak. S aztán mire kijöttek Brassóból valami szász csapat addig már elmentek a muszkák. (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). „Egy könyv írta, onnét olvastuk, hogy kilométeres kőre tették a fejét.” (1997: Barta Jánosné, Hosszúfalu, 72 éves.)

A fentiekben többnyire az evangélikus csángó áldozatokról esett szó, Koós Ferenc is csak az evangélikus egyházközségek anyakönyveit nézte át. „Véres karácsony szombatjának” azonban vannak katolikus áldozatai is, mint ahogy az a türkösi katolikus egyház anyakönyvéből kitűnik.⁵

A bácsfalusiak és türkösiek a Nagykőhavas felé menekültek, s a Kőba⁶ tágas sziklaodúiban⁷ húzódtak meg. Ennek nyomai még ma is látszanak: „az oda felhúzódtott csángók tüzeitől

³ Természetesen a négyfalusi románok írásaiban is megjelennek ezek az események. George Moroianu a *Szezséleti arcképek* (Chipuri din Săcele) című kötetében megjelent életrajzi írásaiban a következőket írja: „Nua néne, ameddig élt, két forradalmat is megért. Az 1848-ast, amikor a székelyek betörték Szezséletbe, kirabolva a román gazdaságokat, főleg a leggazdagabbakat és megölve számos románt, aki az útjukba akadt. A legtöbben innen, mesélte ő, sebtében átmentek az Országba [ezalatt Havasalföldet érti – a szerk.], azzal, amit éppen magukkal tudtak vinni. (...) Miután az orosz császár katonái leereszkedtek Brassó felé és arra, Erdély belseje felé, és miután lecsillapították a székelyek felkelését, mi is visszatértünk házainkba. Istenem, micsoda pusztítás! Alig találunk valamit a gazdaságainkban.”

⁴ A neveket lásd Koós Ferenc összesítésében.

⁵ A nevek a tanulmány végén találhatóak.

⁶ „Eredeti alakja *Kőbába* volt, ebben az alakjában ma már nem használatos. Az eredeti *Kőbába* alak utótagja a bába 'öregasszony' tájszó. A hegycsúcon álló szikla nevét onnan nyerte, hogy a néphit szerint alakja egy ülő öregasszony alakjához hasonlít. Később a helynév értelme elhomályosult, a nép a *Kőbába* nevet helyhatározós alaknak érezte s elvonta belőle a mai *Kőba* alakot.” (Árvay, 65 old.)

⁷ „Az egyik sziklán bevésve 1849 áll, amikor itt találtak oltalmat üldözések elől.” (Árvay, 66. old.)

elfüstölődött a barlang. Ezt láttam, de ennél többet nem beszéltek róla annak idején.” (1997: Jakab Irén, Bácsfalu, 58 éves). De nem voltak sokkal szerencsésebben azok sem, akik a Kőbánba menekültek. „Tél lévén, a hó elárulta a menekülők útját, utána mentek, s he nem is ölték meg, de mindenükből kifosztották őket, míg sokat az izgalom, a fagy és éhség tett életre nyomorékká. (...) Az áldozatokat 1848. december hó 25-én lelkesz és tanító nélkül temették el, mert Bartha Márton papom a felső-tömösi vámra, én Borcsa Mihály énekevezető az alsótömösi vámra menekültem. A legyilkoltaknak özvegyei, árván maradván, azokról senki sem gondoskodott, sőt még emlegetni sem merték az áldozatokat. Csak 1857. után merték s templomban az 1848-iki véres karácsonyt szóba hozni, a hátramaradottakat nyilvánosan is vígasztalni s a vértanúkról kegyelettel megemlékezni”. (BORCSA: 1906.)

Van azonban a hétfalusi csángó népnek olyan emlékhelye is, amely láttán büszkeség költözik a szívekbe, még akkor is, ha a dicsőség csak oly csekély volt. Ilyen a *Magyarvár*, amely a második tömösi csata színhelye volt 1849. június 18–20. között. „Ezen körülbelül 100 láb magas sziklagenicret a hétfalusiak ma is Magyarvárnak nevezik, azért, mert 1849-ben az orosz invasikór itt volt Kiss Sándornak utolsó hadállásra. Az ezen szoros védelmére rendelt székelység hős vezérüknek vezetése alatt bár maroknyi nép, a roppant barbár sereggel szemben emberül megállott.” (ORBÁN: 1991.) Kiss Sándor ezredes 1600 honvéddel és 7, Gábor Áron műhelyéből kikerült ágyúval szállt szembe Alexander Nyikolajevics Lüders cári gyalogossági tábornok orosz seregével, mintegy 26 600 katonával és azok 60 ágyújával. „A két napon át folyó harcban az oroszoknak csak nagy veszteségek árán sikerült kiverniük az egymás mögött kiépített két védőállásból a honvédeket. A harmadik, és a túlerő ellenében még sikerrel védhető állást azonban még mindig nem sikerült bevenniük.” (HERMANN: 1996) „Ott volt egy nagy harc, mert ez a Kiss Sándor ezredes ott volt a csapatával, oda befészkelve abba a Lámába. Van egy hegy, amelyiknek azt mondják: a Lámába, ahol van az emlékkő, azzal szembe, s oda be volt fészkelve, úgy hogy többször megtámadták a muszkák s nem tudták kiverni onnan. Volt eset, hogy 16 000 muszka jött és ő 1600 katonájával szembe állt velük. S mindig visszaverték. S akkor egy alkalommal egy százsz Gebauer nevezetű százsz erdőőr elárulta a muszkáknak és elvezette a Lámába. Egy ösvenyt tudott s felvezette a muszkákat és bekerítették őket s mire észrevették, már késő volt.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). „A Prediál-tetőtől pontról pontra, lépésről, lépésre csak a kancsukával ösztökélt muszkák és a védők vitéz holttestén keresztül törhetett magának utat a roppant erő, az úgynevezett *Magyarvár*ig, ahol a két ellenfél döntő harca folyt le, amely ott is csak árulással végződhetett az orosz had előnyére, amennyiben egy Gebauer nevű százsz erdőcsősz kalauzolása mellett, mellékösvényeken megkerülhetné a maroknyi székelység-honvéd sereget.” (NAGY: 1998).

A jó taktikával, „leonidászi” önfeláldozással, hősiesen harcoló magyar honvédek, csak miután az ellenállás végleg kilátástalanná vált, hagyták el védőállásaikat és menekültek Háromszék felé. Miután többszörösen megsebesítették, Kiss Sándor ezredest a Tömös völgyének Bolnok⁸ felőli részén fogták el. Az itt található forrást a hős vezér emlékére a hétfalusiak *Sándor vizének*⁹ nevezték el. „A Tizás alatt ez a Kiss Sándor őrnagy leszállt a lováról, hogy igyék vizet. Ott van egy kút, egy forrás. Sebesülve volt. Úgy mondják átlagosan, hogy talán hét lándzsás szúrása volt s vizet ivott s ott meghalt. S azóta nevezik máig itt Sándor kútjának azt a forrást. Ott volt elvezett vályú csinálva, de most talán tönkre ment ott is.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). Balázs Mártonné (1995: Bácsfalu) már pontatlanul emlékszik idevágó olvasmányaira: „Mikor volt a kurucjárás, abba az időbe volt egy ütközet, itt, ahol van az a domb, az a sánc. És ott a sáncnál esett el, annak a csapatnak a vezére, amelyiket úgy hívták, hogy Nagy Sándor. S akkor aztán, hogy maradjon fent annak a vezérnek a neve, a vizet nevezték el arról.”

8 Hegy Bácsfalu felett

9 Árvay azonban ezt írja a forrásról: „a monda szerint Sándor hétfalusi magyar, ki is e nagy forrást a bolnokon fekvő kaszálójából: fűvét a marhataposás ellen megóvandó, csontba zárt (!)... cső (?) által eltávolította, de később e tettet megbánván egy közsikláról leugrott. (...) az 1865. évi forrás által közölt mondát ma nem ismerik.” (76. old.) A hasonló Sándor vize c. regét azonban Borcsa Mihály közli 1906-ban. (Hétfalu)

A tömösi csatát nyert orosz sereg június 20-án Brassóba ért, s a világosi fegyverletételig a város az orosz hadműveletek kiindulópontjává és a seregek főhadiszállásává vált. A Bodzai-szoroson át Brassóba igyekvő csapatok megsarcolták Háromfalut, egy zajzoni dombra ennivalót hordatva fel. Ennek emlékét őrzi a domb neve: *Muszkaasztal*. „A Háromfalu találkozásánál a Zajzontóka hídján fölött, a Buska-erdő lenyúló hegyfokán, melyet Bikkos tetőnek hívnak, van mintegy száz méter hosszúságú és néhány méter szélességű fenyves-erdő-csik, melyet a nép „Muszka-asztal”-nak nevez. Szomorú emléket őríz. A magyar szabadságharc leverésére az osztrákok által behívott orosz seregek egyik előcsapata, mely a Bodzai-szoroson nyomult előre, ezen a hegyfokon tartott pihenőt, ahonnan a vidék minden irányába jó kitekintés nyílt. – Az öregek elbeszélése szerint Háromfalu népe kényszerítő parancs folytán az ellenséges csapatoknak ide hordta fel a kiszabott élelem-mennyiséget, melyből azok vígan lakmáроztak. Ezért kapta a „Muszka-asztal” nevet. (MEZEL: kézirat) „Arról halottunk, hogy a háború ideje alatt, bizonyára a nyolcszázas években lehetett az, hogy a muszkák ott kint voltak s akkor az ítélt ki kellett hordani s akkor beöntötték egy nagy kádba, mibe, s összekavarták s úgy megették a mindenféle ételt.” (1997: Koszta Istvánné, 72 éves Tatrang). „Abba az időbe, én es ahogy hallottam a szüleimtől, oda vitték ki az ételt a muszkáknak. Mindenkinek amije volt. egyiknek volt laskaleves, másinak tárkonyosleves vagy tudom is én mi, s akkor oda kihordták, s akkor betették egy nagy lábba, fazékba vagy mibe. Azért mondják ma Munkaasztal.” (1995: Zajzon). „A muszkák biéjöttek, s mikor idejöttek, oda telepedtek le. S akkor vitték ki az ítélt nekik. S attól fogva mondták, hogy a Munkaasztal.” (1997: Vajda András, 69 éves Zajzon). „A Zajzon melletti dombtetőn táborozott 1848-ban egy orosz csapat, hogy nehogy megmérgezzék. A helyi lakosság köteles volt a katonáknak ételt vinni. Mindenki abból az ételből vitt, amit aznap evett. Ezt egy nagy hordóba gyűjtötték, összekeverték és így osztották ki a katonáknak. Ezért nevezik ezt a helyet ma is Muszkaasztalnak.” (SERES: 1984).

A fent említett természeti helyek elnevezésén kívül a csángó nép két emlékművet is emelt az 1848–49-es szabadságharc hőseire és áldozataira emlékezve. Mindkét emlékmű Koós Ferenc tanfelügyelő áldásos munkájának köszönhető, aki maga is honvéd volt.

A Magyarvár ormára 1881-ben a magyar mérnök- és építész-egylet honvédszobrot állított, „melynek felavatásánál a brassói magyar dalárdával én is résztvettem, mint 1848–49-es huszár” – írta Koós. Ez az emlékmű kedvenc kirándulóhelye lett a hétfalusi és brassói magyarságnak, s a körülötte elterülő Kossuth-liget igen sok majálisnak lett színhelye. Az elmúlt évszázad folyamán az emlékmű senkit nem zavart, az 1989-es forradalom után azonban rongáló kezek áldozata lett.

1891-ben az 51 csángó vértanú, a decemberi kivégzések és „véres karácsony szombatja” áldozatainak emlékére a csernátfalusi főtéren, az akkori Kossuth-téren emlékoszlopot állítottak. „Ezt az emlékoszlopot is már a brassói és brassómezei EMKE fiókja kebelében indítványoztam s annak nevében gyűjtöttem reá a költséget. Összesen 900 koronába került s nagy ünnepélyel avattuk fel. A felavató beszédet is én tartottam. Részt vett ezen az ünnepélyen az EMKE-n kívül a brassói és brassómezei magyarság, a leányok és községek a koszorúk egész seregét hozták el. Ilyen szép csángóünnepet nem látott többé a hétfalusi csángó nép” (KOÓS: 1891.)

Az emlékmű azonban alig negyedévszázadig állhatott eredeti helyén. Amikor a románok Hétfaluba is bevonultak, Négyfalu lakói a Hosszúfalu-alszegi evangélikus temetőbe menekítették. „Ez év folyamán (1923) a Magyarpárt kérésére helyt adott az egyházközség a temetőben az 1848-ik évben vértanú halált halt 11 Hosszúfalusi csángó gazda sírja fölé a Csernátfalusi piacon fölállított 1848-as szabadságszobor ledöntött részeinek az elhelyezésére, illetve fölállítására.”¹⁹ (MIKLÓS: 1965.) „A mi emlékművünk is fel volt állítva Csernátfaluban, ott ahol van a mai emlékszóbor, a katona, oda a helyibe. Aztán mikor bejöttek a románok 18-ba, 22-be történt, hogy ledöntötték, akkor, hogy ne vessen el kárba az emlékmű, elmentek – itt volt az a Papp Endre nagy ügyvéd, doktor –, szekerekkel le s felrakták a szekerekre s felhozták ide, úgy ahogy volt felállítva, úgy állították fel itt a temető sarkába. Azóta is itt van.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). „A KOÓS FERENCZ által 1891-ben Csernátfalu piac terén felállított szobor háborítatlanul állt 1926. január 6-ig, amikor egy éjszaka ismeretlen tettesek ledöntötték. Hogy helyébe a ma álló emlékművet állítsák fel. A ledöntött szobor

darabjait dr. Papp Endréné született Köpe Anna helybeli születésű lakós és Sipos András főesperes hosszúfalusi lelkész közbejárásával elszállították a Hosszúfalu alszegi evangélikus temetőbe és ott állították fel.”²⁰ (JANI: 1983.)

A 1981-ben az egyházközség titokban kijavíttatta a letöredezett sarkakat és új márványtáblákat csináltatott. „Aztán kijavíttattuk. Mert már a feliratok nem látszottak, kereken a négy részén. Akkor volt itt egy fiú. Elekes Mihály, ilyen kőfaragó, mozaikos, márványlapokra szépen felvéste, mert megkaptuk a könyvet róla, ami ír nevekről is, hogy kik haltak meg, melyik falukból mennyien és abban az első lapon megvan az emlékkő. S ott külön-külön a feliratok le vannak írva s akkor arról leírta ő, befaragta ebbe a négy márványlapba. S akkor készen volt s hogy ne vegyenek észre semmit – a változás előtt történt, a kommunizmusban –, délelőtt, mikor még a temetőben csend volt, akkor kimentünk s gyorsan felszereltük, amikor nem látott senki semmit. Csak ott csodálkoztak, mikor jöttek délután, hogy hát mikor változott ez meg ilyen hamar, nem vett észre senki semmit. Halottak napján délelőtt. Mert aztán este, mikor mi is kimentünk gyertyát gyújtogatni, akkor jöttek valami emberek, akik kommunisták voltak, hogy: Jancsi, hát ez hogy történt? Ki szerelte fel? Nem tud senki semmit róla. Mondtam, hát, én is csodálkozok, hogy ott van, éppúgy mint ti. Az emberiségnek jó, ha akadnak még, akik felújítsanak ilyen dolgokat.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves).

Ám az 1990-es évek barbársága ezen az emlékművön is nyomot hagyott: sárga festékekkel öntötték le. Hétfalu csángósága azonban igyekezett nemcsak az emlékművet helyreállítani, valamint az emlékezetet is mindig frissíteni és éltetni a 48-as hagyományokat.

És amikor hagyományokról, főleg szájhagyományról, esik szó, nem feledkezhetünk meg még egy fontos momentumról. Ezúttal nem emlékezésről, hanem tiszteletadásról van szó. 1893 tavaszán Sipos Jánosné, Bereczki Annának az az ötlete támadt, hogy tekintettel Kossuth Lajos magas életkorára, számára halotti leplet és fejpárnát készít. A babérgirlandokkal és a Kossuth család címerével díszített szemfedőn a következő jelige állt: „A derék nem fél az idők mohától, a koporsóból kitor és eget kér. – A héfalusi csángó nők tisztelete jeléül Sipos Jánosné 1893”. A kormányzó háziorvosával és Turin város polgármesterével folytatott levelezés nyomán, a kegyeleti tárgyakat elszállították és Turinban őrizték a kormányzó haláláig, amikor e tárgyak a nyilvánosság szeme elé kerültek. A tárgyakról fénykép is készült, melyet a Sipos családnak is elküldtek, valamint pontos leírást adott róluk visszaemlékezéseiben Kelemen György 48-as honvéd.

Koós Ferenc: A véres Karácsony áldozatai¹⁰

1848. december hó 23-én, szombat napon, melyet azóta ott a nép: „véres karácsony-szombat”-nak nevez, megölettek:

1. *Jakab János falnagy*, 59 éves. Ágyában betegen fekvé lövették meg. 2. *Mezei István*, 53 éves. A türkösi mezőn szúrták le. 3. *Lőrincz István*, 23 éves. Szájba lőtték pisztollyal s azután mindkét fogsorát bevették. 4. *Veres János*, 31 éves. Az utca szögletén álló kövön vágták el nyakát. 5. *Blöz István*, 27 éves. A mostani állami iskola előtt lőtték agyon. 6. *Pap Mihály*, 22 éves. Ezt is ott lőtték agyon. 7. *Tóth Pál János*, 26 éves. Ezt is ott lőtték agyon, pedig felesége pénz adó váltságul. 8. *Musát György*, 40 éves. Az utca szögletén álló kövön vágták el nyakát. 9. *Vereske János*, 40 éves. A házból kihúzták a mostani állami iskolatelek elé és lelőtték, dacára annak, hogy felesége 30 forintot adott váltságul. 10. *Gödri István*, 43 éves. Ezt is azon a helyen lőtték le. 11. *Simon János* kontrás, 50 éves. Dulakodás után ezt is lelőtték az udvarán. 12. *Mezei János*, 45 éves. Saját udvarán lőtték agyon. 13. *Benedek András*, 40 éves. Az utcán lőtték agyon. 14. *Iffy Benedek András*, 19 éves. Szekéren menekült, de a Tiszás erdő alatt a szembe jövő száguldó román lovasok agyonlőtték. 15. *Falnagy Mihály*, 20 éves. Házukba menekülés közbe hátra lőtték. 16. *Bacsó András*, 38 éves. Türkösi kapuja előtt lőtték le. 17. *Veres Mihály*, 39 éves. Saját udvarán lőtték le.

Ezen 17 magyar hulláját az utcán egymásra dobolták. Bácsfaluból Türköse rontottak, mialatt Szén János, mély sebektől borítva a holttestek közül kimászott, megmenekült és még több éven át hordozta hátában a golyót, Szája is keresztül volt a lándzsások által szúrva. Ezen

¹⁰ In: Koós: A csángó szobor története 12–16. old.

17 vértanú a bácsfalusi ág, evang. Templom mögött közös sírban pihen. – Ezek számát szaporította 1849. július 20-án

18. *Antal István*, kit a kozákok a bácsfalusi mezőn szúrtak le, midőn Bartha Márton akkori bácsfalusi ág. evang. Pappal Háromszékre akartak menekülni. Bartha Mártonnal több ízbeni „Pardon!” kiáltása után életét meghagyták, de mindenéből kifosztották s csak ingben és mezjláb bocsájtották vissza a községbe.

Hogy Bácsfaluban több áldozat nem esett, azt annak lehet köszönni, hogy a mellék-utcákban lakók elmenekültek a hegyek közé, főleg a Kőba völgyébe, honnan csak több nap múlva mertek visszatérni.

A Mészárlás után a Tömös bal partján megállapodott brassói „Freischarr” önkéntes csapat is bevonult Bácsfaluba s Dillmoné szász tanár meglátván a legyilkoltakat, megindultan így kiáltott fel: ‘Ach, Herr Jesus!’ Mire Lukács Sára, az egyik vértanú kesergő neje, így válaszolt: „Már akherjázusozhat, ha az urak nem akadályozták meg a gyilkolást.”

Az áldozatokat 1848. december 24-én lelkész nélkül temették el. A legyilkoltak özvegyei, árvái maradván, azokról senki sem gondoskodott, sőt még emlegetni sem merték az áldozatokat. Csak 1857 után merték a templomban 1848-iki véres Karácsonyt szóba hozni, a hátramaradottakat nyilvánosan is vigasztalni s a vértanukról kegyelettel megemlékezni.

TÜRKÖSBEN 1848. évi december hó 23-án

19. *Tóthpál István*, 27 éves. 20. *Marin János*, 45 éves. 21. *Iffy Szász György István*, 17 éves. 22. *Bekes István*, 18 éves. 23. *Öreg Pap János*, 65 éves. 24. *Szász István György*, 60 éves, 25. *Antal Bacsó Mihály*, 47 éves. 26. *Vereske Mihály*, 62 éves. 27. *Molnár János*, 42 éves. 28. *Buda András*, 75 éves.

Az anyakönyvbe ezek nevei után ez van bejegyezve. „Erőszakos halállal, lelkész nélkül temették el.”

CSERNÁTFALUBAN 1848. Deczember hó 23-án

29. *Szász Kurucz János*, 52 éves. 30. *Székely Pajor Mihály*, 49 éves. 31. *Csarmazi Márton*, 27 éves. 32. *Dénes János*, 16 éves. 1848. december 14-én. 33. *Soós Márton*, 42 éves. 1848. december 24-én. 34. Tiszteletes *Szász György*, ág. evang. Lelkész, 77 éves. Erőszakos meggyilkoltatás által 1848. December hó 14-én. 35. *Deák Józsi Péter*, itt született és lakott evang. Földész, 68 éves, 1848. Deczember hó 14-én meggyilkoltatott. 36. *Bölösi Lajos*, ezen ev. Egyháznak iskolamestere, 35 éves. Brassóba akart menekülni szekérrel, de Csernátfalú végén két Kossuth-huszárral találkozván, az egyik belőtt a szekérbe és a golyó homlokon találván, szörnyű halálal halt. Őt is Szásszal temették el. 37. *Iffy Köpe Falmagy András*, 35 éves, itteni születésű lakós földész. Meggyilkoltatott saját udvarán 1848. Deczember 14-én. 38. *Tóth Mihály*, itt született és lakott evang. Földész, 62 éves. Agyonlövetett saját udvarán 1848. Deczember 14-én. Eltemettetett a temetőbe 1851. Január 26-án. 39. *Sárai János*, itt született és lakott, 35 éves, ev. Földész. Agyonlőtték 1848. Deczember 14-én. Lelkész nélkül temették el. 40. *Vajda Csabai Márton*, 45 éves, ványoló. Éjjel rablók ölték meg. Temette a helybeli pap. 41. *Czigány György*. A község végén a mezőn ölték meg. 42. *Csakás András*. Tatrangból jövet, a mezőn ölték meg. 43. *Dávid István*. Anyyra megverték, hogy később belehalt. 44. *Sükkösd Sámuel* dévai ev. ref. lelkészt a kozákok lötték agyon 1849. június 20-án. A hosszufalusi ág. ev. Temetőben alussza az igazak álmát.

TATRAGON 1848. Deczember 23-án, szombaton.

45. *Váncsa Péter*, 38 éves, nő, agyonlövetett. 46. *Csere Péter*, 46 éves, a malom árkába fojtották. 47. *Csere Mihály*, 45 éves, agyonlövetett. 48. *Pára János György*, 27 éves, nő, agyonlövetett. 49. *Kajtsa József*, 39 éves, nő, agyonlövetett. 50. *Szoná Tamás*, 50 éves, agyonlövetett. 51. *Váncsa Samu*, 53 éves, agyonlövetett.

Továbbá *Gossuj András* 40 éves bácsfalusi római katolikus „megöletett a zenebonáskodó oláhok által karácsony szombatján, kínosan halt meg” 1848. december 23-án eltemettetett Türkösön december 27-én. *Virág Katalin* 40 éves bodolai cigánynő „nem élhetett a zenebona miatt, minden szertartás nélkül temettetett el a falusiak által Bodolán”. *Farkas József* 27 éves római katolikus bodolai napszámos és *Dudás János* 27 éves római katolikus napszámos. „Mint nemzetörök és önkéntes honvédek kiharancsoltatva többedmagukkal Tatrangra átmentek a zenebonás oláhokot elfogni, hol is ezek ketten a népfölkelés alkalmával azon zenebona következtében megölettek.”¹¹

¹¹ In: A Barcaság 1848–1849-ben. 43. old.

Irodalom:

A Barcaság 1848–1849-ben. Szerk. Hochbauer Gyula. Szecseleváros. 1998. – *Árva József*: Hétfalu helynevei. Kolozsvár. 1943. – *Bálint András*: A barcasági magyarok története. (Kézirat) – *Borcsa Mihály* naplója. In: Seres András: Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról. Novos Kiadó. 1992. – *Borcsa Mihály* visszaemlékezései. In: Hétfalu. 1906. évf. – *Kelemen György* visszaemlékezése. In: Kelemen Kálmán: A csángók. Statisztikai Vállalat Kiadó. 1975. – *Kolombán Lajos*: A hétfalusi csángók a múltban és jelenben. Brassó. 1903. – *Koós Ferenc*: A csángó-szobor története. Brassó. 1891. – *Mezei István*: A barcasági csángók története (Kézirat) – *Mezei István*: A brassómezei evangélikus egyházmegye története. (Kézirat) – *Miklós István*: A csángók története. Hosszúfalu története. 1366–1964-ig. (Kézirat) – Mit jelent számunkra? Négyfalu. 1995. – *Moroianu, George*: Chipuri din Săcele. II. (reprint) kiadás. Szecseleváros. 1995. – *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harcra 1848–49. (részlet) In: Brassói Lapok. 1998. 8. sz. – *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. VI. kötet. Európai Idő Kiadó. 1991. – *ösv. Jani Mihályné*: A hosszúfalusi emlékmű kijavításának rövid jegyzőkönyve. 2 gépelt oldal. 1983.

Veres Emese Gyöngyvér

Az első világháború Zomborból nézve

A század első évtizedében el-elborította a háború felhője Európa szabadságtól ragyogó egét, de mindig szét is oszlott. Szétoszlatta az egyre nagyobb ütemű fejlődés. Az igényesség legyűrni látott az emberek harci kedvét, a művészetek pedig a kultúrára és az új idők szó-rakoztató 'iparának' kínálatára tereltek a figyelmet.

Egy évvel a háború kitörése előtt a balkáni *Fekete Kéz* titkos szervezet tagjai merényletet készítenek elő. Céljuk: felszabadítani a délszlávokat, az ehhez vezető utat pedig egy hősi akcióban látják. 1914. június 28-án, a boszniai hadgyakorlat befejeztével a trónörökös, Ferenc Ferdinánd és hitvese Sarajevóba látogat, ahol Gavrilo Princip merénylő áldozatává válik. Az idős Ferenc József némi habozás után, július 28-án aláírja a Szerbiának szóló hadüzenetet...

A boldog békeidőknek vége.

„1914 augusztusában Európa keletén és nyugatán megdördülnek az ágyúk. S a század, amely az Ész, a Szabadság és Testvériség csillagzata alatt született, sűrű füstben, tűzben és vérben merült el.” – olvashatjuk a *Világtörténet* Képekben című könyvben.

„A világháború kitörése teljesen új helyzetet teremtett Zomborban is. A mozgósítás alkalmával 3396 férfi vonult be katonának és a város tisztviselői közül is nagyon sokan cserélték fel a harctérre eddigi munkahelyüket. A város fejlesztéséről szó sem lehetett a háború alatt, a munkáskezek mind puskát markoltak a munka szerszámai helyett és a városvezetőség legnagyobb gondjává az ellátás és a háborús szükségletek kielégítése vált. A Vadászkiirtben és a Polgári Kaszinóban kórházakat rendezte be, egy év múlva pedig a karmelita rendházat is járóbetegkórházzá alakították át. (...) Egyre nagyobb számban érkeztek betegek és sebesült katonák és a járóbeteg sűrűn szedték áldozataikat a polgári lakosság soraiból is. Zombornak már az első hónapokban sok hősi halottja volt, ami bizonyítja, hogy a zomboriak a harctereken is megállták a helyüket. 1916-ban a Mosztonga nagy területeken öntött el, s a víz levezetését csak úgy tudták meggyorsítani, hogy a Mosztongát hadifogoly munkásokkal két helyen átvágták. Dr. Fehér polgármester 1916 áprilisában nyugdíjazását kérte. Helyébe Kleiner Lajos áronszéki elnök-helyettest választották polgármesterré. Ő volt a város utolsó magyar polgármestere Zombor 1941. évi felszabadításáig.” – írja könyvében Muhi János.¹

A Zombornak bevonult (és bevonultatott) katonák zömében a 23. császári és királyi gyalogezredbe kerültek. Az ezred Kún József Jenő, tartalékos hadnagy szerkesztette, kétnyelvű (német–magyar) *Hadialbumából* sokat megtudhatunk a világháború első két évéről. A szerkesztő előszavában olvashatjuk a következőket:

„Húsz hónapja tart az iszonyatos mérkőzés... Az emberiség legfélelmetesebb és legnagyobb háborújának véres húsz hónapját éltük át, ezzel szinte lehetetlennek tartott eredményeket, büszke győzelmeket, ragyogó diadalokat adatott megérniünk...

¹ Muhi János: Zombor története. Kanalgya Kiadó, Zombor, 1944.

Végnélküli küzdelem és harc... Halál és megsemmisülés... Pusztulásra újabb pusztulás... A kultüremberiség vonagló arcába mélységes barázdákat vont az öldöklések annyi modern fegyvere, a háború kínos insége... És ebben a nagy összecsapásban, az építés és újrarombolásban, ebben a világot átfogó titáni küzdelemben, melyben a fizikai erő mérkőzik a lélek erejével, férfiak és ifjak milliói életükkel állanak az ellenséggel szemben Isten, Király és a Haza szent nevében. (...) A világhistóriai küzdelem a mi ezredünktől is kemény adót követelt vérben, vagyonban... A huszonhármások ragyogó és hősiés haditettei örök dicsőséget szereztek Bácskának, az ezred szűkebb hazájának...

Ezekről a hősokról sohasem lehet eleget beszélni. Dicsőségükben nem elég a hideg kőből emelt emlékoszlop, hanem méltók arra, hogy minden időkre megmaradjon és ércnél maradandóbban vésődjék tetteik nagysága a nép szerető lelkébe... Ennek a tudatnak mélységes átérzése ösztönzött engem a Hadialbum kiadására."

Apai dédapámat tüzerként sorozták be a seregbe, és – amennyiben a család emlékezete nem csal – a 35-ösközhöz került. Minthogy hónapokig nem jött hír felőle, fiatal felesége, Istenben boldogult Panna dédanyám, félírastudó parasztasszony létere nem rettent vissza, hogy Elekjének nyomára jusson. Csakhamar meg is tudta, hogy a hadtestet Bécsbe rendelték, minekutána néhány hasonsorsú barátjánőjével hajóra szállt a Ferenc-csatorna zombori kikötőjében és a monarchia fővárosa felé vették az irányt. Ami még elképesztőbb: megtalálták Bécsben a keresett kaszárnyát – ahol ugye, volt azért néhány kaszárnya –, de sajnos későn. Dédapám és bajtársai akkor már Gatarónál (Gorski Kotar – Crna Gorai- tengerpart) harcoltak. Az asszonyok visszatértük után elképesztő szegénységről, éhezéstről számoltak be. Útnak indulván szalonnát, kenyeret, sót, paprikát vittek magukkal, de minthogy azt nem volt kinek odaadni, a bécsi kaszárnya előtt 'szétpakoltak' és hozzáálltak a falatozáshoz. Szinte másodpercek alatt több száz gyerek gyűlt köréjük, akik ácsingózva nézték őket. A bácskai asszonyok pedig jó szívvel szeletelték föl a magukkal vitt kenyeret, szalonnát és karikázták fel a zsíros bácskai földben termett hagymát, ami karácsonnyá varázsolta az éhező gyerekeknek azt a napot.

*

Az első világháború egyik legtöbbet emlegetett földrajzi területe Galícia. A zombori Schwarz Tivadar, tartalékos zászlós 1916-ban papírra vetett soraiából idézünk: *„Egy kis galiciái faluban volt halottak napján az ezred több százada. Alacsony, zsupfedeles házak, beteges kinézésű gyermekek, ősz szakállú, zsírfoltos ruhás 'panyék', járhatatlan utak és sírok... Sírok, fakeresztes katonasírok vannak itt is, mint egész Galiciában. Ösztönszerű buzgalommal láttak hozzá bakáink a környékben lévő sírok feldíszítéséhez. Megható volt látni a szeretetet és a gondot, a fíradságról nem is szólna, amellyel minden sírt gyepes földdel betakartak. Az összekuporgatott gyertyákkal díszítették a sírokat és az akadályoknak használt drótok most az egyszer sokkal kegyesebb célt szolgáltak: messziről hozott fenyőgallyakat formáltak velük koszorúkká."*

Szinte nem volt olyan család, amelyik ne rettegett volna a távolban életét kockáztató családtagokért. A zombori Benyák István iparosnak és feleségének hét fia küzdött a 23-as ezredben. A császár, a derék katona-fiakat fölnevelt szülőknek 500 koronát és egy értékes órát adományozott. Arról már sajnos nincs adatunk, hogy a hét fiúból hányan tértek haza, ha egyáltalán volt közöttük hazatérő.

Sok-sok jobb sorsra érdemes, tehetséges és szép fiatalember vesztette életét a távolban, de vajon kik voltak azok, akiket a zombori Szent Rókusban temettek el?

Erre is választ találunk a Hadialbumban.

Dr. Benedikt Vilmos főtörzsorvos számol be a zombori hadikórház létesítéséről, amely alapításakor mindössze 3000 fekvőhellyel rendelkezett és a sebesültek mellett a ragályos betegségben szenvedő katonák kezelését látták el. Részint népfelkelő katonaorvosok, részint pedig civil orvosok és nagyszámú ápoló személyzet gondoskodott a sebesültekről és a beteg katonákról. Már a háború második évében 40 ezer katonának kellett beteggyárat és kezelést biztosítaniuk és a korabeli dokumentumok azt tanúsítják, hogy igen korszerű sebészete volt ennek a hadikórháznak, amely az apácázárdában lett berendezve és élén dr. Iberer János és dr. Braun Miksa, jeles sebészek álltak. A sebesülések mellett igen komoly gondot okoztak a ragályos betegségek, amelyek elharapódzása arra kényszerítette az orvosokat, hogy külön bakteorológiai laboratóriumot létesítsenek. Ez utóbbi élére egy neves bécsi bakteorológust, egyetemi magántanárt és ezredorvost, dr. Löwenstein Ernőt nevezték ki.

Az utókor számára megörökített események egyike volt, amikor a kórházparancsnokság egy este távirati értesítést kapott arról, hogy a következő reggel több száz ragályos betegből álló szállítmány érkezik Zomborba. Minthogy ekkora számú beteg fogadására nem voltak felkészülve, az előttük álló nyolc óra alatt a lehetetlennel kellett megbirkózniuk... És másnap reggel minden érkező beteget ágy és megfelelő egészségügyi ellátás várt.

Az olykor emberfeletti igyekezet ellenére a tifusz és más ragályok sok áldozatot követeltek. E ragályos kór áldozatai lettek a Szent Rókusba temetve. A mintegy 260 sírból ma már csak 17 található meg, a többiek földi maradványai állítólag abba a közös sírba lettek áthelyezve, amelyet a hetvenes évek elején a zombori temetkezési vállalat létesített, miután megszüntette a katonasírokat és a megüresedett helyet kiparcellázásra eladta.

*

A keserves és nem sok jóval kecsgetető háború sem tudta teljesen kedvét szegni a lánglelkű ifjaknak. A Hadialbummal együtt kötötték be a Képes Hadiújság 1916-os, karácsonyi számát, amely verseket, dalokat is tartalmaz, sőt, Vidámságok a táborból címmel még humoroldalakat is találunk benne.

Dr. Pataj Sándor A zombori 23-as címmel verset írt, amelyhez *Incze Zsigmond* főhadnagy zenét szerzett:

*A zombori 23-as magyar regimenttel
Az én drága közvitézem, az is azzal ment el.
Piros arccal, piros ajkkal, mosolyogva kérte,
Hogy a rózsám, fehér rózsám tűzzem a keblére.
Az volt az utolsó rózsza, amit néki adtam,
Az volt az egyetlen csókja, amit tőle kaptam.*

*Rózsza nyílik minden fámon, ott hervad az ágon,
Elpusztult a legédesebb, legdrágább virágom,
Hiába volt a keblén, golyó ment a szívébe.
Piros ajka, piros arca de fehér lett tőle.
Hiába volt a keblén, ráömlött a vére,
Piros lett a, piros lett a fehér rózsám tőle.*

Dr. Kovács Ignác, hadnagy jegyezte le a *Malachistória* című mulatságos történetet:

„Az augusztusi visszavonuláskor történt:

Valahol egy jó meghízott disznóra akadtak a bakák s hajtották maguk előtt, puskatussal adva neki helyes irányítást, ha meg akart lépni, vagy nem akart menni.

Észreveszi ezt az adjutáns, odalovagol és szidja az embereket, mint a bokrot.

Egyszer csak megszólal nyugodt flegmával az egyik:

– Főhadnagy úrnak alásan jelentem nem loptuk – csak úgy gyűm utánunk.”

*

Egyre kevesebb kedve volt azonban úgy a katonáknak, mint a civil lakosságnak a tréfálkózáshoz. A harcterekről érkező gyászos hírek, a feketébe öltözött családok már rég kigyomlálták a harciasabbakból is a bizakodást.

Czebe László *Apró fakeresztek* című írása tükrözi legélethűbben az elkeseredést és a gyászt, amely letaglózott szinte minden embert:

*„Bácskai sírok messze harcmezőkön, letűnt életek korhadó emlékei, süppedő sírok, korhadt fakeresztek
Bácskai fiúk idegen földben porladó tetemei, igaz hősök elomlott, véres alakjai Mennyi könny és mennyi bánat, mennyi hőstett és mennyi szomorú dicsőség övez benneteket*

Síratók sírását viszi a bácskai szellő a sabáci véres temetőbe, a pusztult Galicia minden keresztjéhez, a lengyel mezők szomorú sírdombjaihoz, a Kárpátok leolvadt hókriptáihoz És elmegy a lelkiük véletek beszélni, megmondani néktek, hogy a bácskai anyaföld hív benneteket haza:

– Jöjjetek, én fiaim, anyátok vár Lágyan akarja ölelni fiainak, a hős daliáknak vérbeomlott tetemét Nevelni akar sírotonok mindég nyíló zöldet, örökké virító virágot Pirostat, mint kiömlött véretek; fehéret, mint örök glóriátok Jöjjetek, én fiaim, haza vár anyátok S itt zárandokol majd sírotonok elé, aki szeretett benneteket, aki sír értetek, aki büszke rátok

... Apró fakeresztek, bácskai sírok messze harcmezőkön, bárhol domborultok, legyetek bár messze, nem fogtok kopáran maradni. Nem süppedtek rá jeltelenül a mi hőseinkre... Nem korhadtok el, mert ércnél maradandóbbak, gránitnál állandóbbak vagytok...

Mennek a mi lelkünk virágai s koszorúba fonják sírotonok keresztjét, megy a mi szeretetünk örök melegsége megédésíteni hősi álmatokat... És ragyog a ti dicsőségetek fénye. Özönével borít minden kis apró sírt, minden fakeresztet..."

*

A zombori Szent Rókus temetőben fellelhető, azonosított 1914/18-as síremlékek:

1. A 17 honvédsír és a közös honvédsír
 2. Schiller Károly, császári-királyi kapitány,
 3. Stebler József, a sziszeki 27. honvéd gyalogezred főhadnagya, 27 évesen hősi halált halt 1914. november 20-án Milánovácnál,
 4. Danninger Ádám, királyi tanácsos, Zombor város tisztii főorvosa,
 5. ifj. Zsigmond Dénes, (csak síremlék), 1916-ban román hadifogolyként tűnt el ismeretlen helyen,
 6. Kollarich Ágoston, magyar királyi százados,
 7. Metz József és Metz Ferenc, hősi halált haltak a Rarance-i ütközetben 1916. január 11-én, a magyar királyi 6-dik honvéd gyalogezred zászlósaiként,
 8. Takács Ferenc (a sírfelirat már az olvashatatlanságig megkopott), valószínűleg tiszt, ugyanis sírja a tisztii sírok között található,
 9. Mila Vrányo, közkatona (feltehetőleg a tífusz-járvány vitte el),
 10. Walner Gyula, hősi halált halt 1914-ben,
 11. Vitéz Mihályi Húgó, főhadnagya, a hadiékítményes III. oszt. vaskorona rend lovagja, III. oszt. katonai érdemkereszt stb. tulajdonosa. 19 éves korában Montegrappa mellett hősi halált halt 1918-ban,
 12. Walient János, hadnagya, 1915-ben hősi halált halt Szentmártonál,
 13. Dr. Szemes Nándor, ezredorvos
- és sokan mások...

A szaloniki front áttörése után felgyorsultak az események. 1918 novemberének elején a zombori főispán, dr. Balogh magyar nemzeti bizottságot alapított a városban, annak a reményében, hogy a nemzetőrség megszervezésével még helyreállítható a városban a rend, azonban a történelem a nemzetiségeknek kedvezett. A szerb hadsereg gyorsan nyomult előre Bácska felé és Zombor vezetői már pontosan tudták, hogy melyik napon vonulnak majd be a városba. Dr. Balogh főispán, miután ez tudomására jutott, három nyelven felhívást intézett a polgárokhoz, amelyben arra szólította fel őket, hogy ne tanúsítsanak semmiféle ellenállást, hanem tegyék a dolgukat és éljenek úgy, mintha mi sem történt volna.

A magyar honvédek elhagyni kényszerültek a várost. Apai dédanyám emlékezett rá, hogy távozásuk előtt, a kaszárnya ablakain kapkodó sietséggel adogatták ki a katonák a civil lakosságnak a megmaradt élelmiszert, ágyneműt... Az asszonyok sírva vették el a 'kincseket' és közben könyörögtek a bakáknak, hogy fegyvert adjanak, ne enivalót, mert ők is hajlandók harcolni... Csak el ne menjenek! Itt ne hagyják szabad prédául a magyarokat!

November 13-án Nikola Ilics 'Bajka' őrnaggyal az élükön megérkeztek az első szerb katonák a városba...

Ami ezután következett, azt másként nem nevezhetjük, mint az itt élő magyarok Golgotájának.

*

Az 1991-es jugoszláviai polgárháború kitörésétől kezdve, a szerb radikális erők energikusan követelték, hogy november 13-át nyilvánítsák Zombor város napjává. Az öt-hat évvel ezelőtt (és éveket) hatalmon lévő városi vezetésnek nem volt ez ellen különösebb ellenvetése, ezért hát az elmúlt években, az egyre elmélyülő nyomor ellenére, mondhatni 'fényes pompával' ülték meg a városatyák és uszályhordozók ezt a napot. A tavalyelőtti ünnepségükre aranybetűs meghívókat nyomtattak, amelyen többek között az állt, hogy ez a nap, Zombor város magyar megszállás alóli felszabadulásának ünnepe... Volt olyan is, hogy a 'díszbeszélő' nyomatékosan kihangsúlyozta, hogy ez a nap a fasizmus alóli felszabadulás napja...

Örvendetes, hogy a legutóbbi helyhatósági választásokon az értelmesebbek kerültek fölénybe – mégpedig elsöprő fölénybe –, akik 'jövőben gondolkodó' emberként szemlélik nemcsak a jelent, de a múltat is; nem akarják azt teljes egészében letagadni, vagy megmásítani. Komoly konfliktusaik származnak ebből nap mint nap saját, másként gondolkodó nemzet-társaikkal, de a civilizált világ felé való törekvésük remélhetőleg győzelemre viszi elképzeléseiket.

F. Cirkle Zsuzsa

„A nemzeti nyelvek megőrzésében, fejlesztésében látom a jövő útját...”

Pozsgay Imrével, a MVSz Szent László Akadémiája rektorával beszélget *Maróti István*

Anyanyelvi tudatom egy dunántúli faluhoz és egy csodálatos családhoz kötődik, amelyben felnőttem. A Mezőföldön, Balatonbozsokon nevelkedtem, ott szereztem első nyelvi élményeim, mert bár a Rábaközben születtem, személyiségem, tudásom és az ahhoz szükséges készségeim Balatonbozsokon alakultak ki, a nyelvi kifejezőeszközöket is ott tanultam meg. Családomban szépen beszéltek, nem azért, mintha nagyműveltségű emberek lettek volna, hiszen anyai nagyapámnak is, Édesanyámnak is hat elemi osztály volt a végzettsége, de őszinte, egyenes emberek lévén megszokták az egyenes beszédet, a köntörfalazás nélküli kifejezéseket; valószínűleg az az érintkezési forma, amelyben ők felnőttek, hasonló lehetett. Ezt a nyelvi közösséget akkor én nem tudatosan érzékeltem; amit ott szereztem, az észrevétlenül vált személyiségem részévé.

Édesanyámnál, aki özvegyen nevelt bennünket és anyai nagyapámnál, aki még hatni tudott rám – hiszen tizenkét éves voltam, amikor meghalt –, éppen a beszédet figyelhettem meg leginkább. Nem voltak műveltek, de nagyon tapasztalt, a falu és a tágabb világ ügyeiben járatos, tájékozott emberek voltak. Nagyapám már a század elején újságot járatott, ami parasztembereknél azt hiszem elég ritka dolog volt, talán még uralmunknál sem mindenhol fordult ez elő. Többek között az Érdekes Újságot is járatta, én pedig a megőrzött újságlapokat a padláson olvastam, és ott éltem bele magamat abba a század eleji világba, amelyről ezek a lapok tudósítottak.

A Mezőföld beszéde nagyon közel áll az irodalmi nyelvhez, ám erős nyelvjárási jelleg is felfedezhető benne. Az *ë*-hangok használatában egészen biztosan. Aztán megfigyeltem, hogy mifelénk hosszú mássalhangzót használtak olyan szavakban, amelyekben a magyar helyesírás és a magyar kiejtési rendszer rövidet követel. Nálunk azt mondták: *tanító*, vagy például – még most is hallok ilyen szavakat – *hiűtőszekrény*.

- *Talán Lőrincze tanár úrral is beszélgetett erről valamikor?*

Igen, Lőrincze Lajossal is, aki nem túl távol született az én balatonbozsoki világomtól: a Balaton másik oldalán, a Bakonyban, Szentgálon nőtt fel, illetve ott szerezte nyelvi élményeit. Nekem a helyesírással azért sem volt gondom, mert jó fülem volt, és jól emlékszem arra, hogy a ma *ly*-nal írt szavak nagy részét mifelénk még akkor „*l*”-lel mondták. Családunkban: *foló*, *királ* és hasonló szavak röpködtek.

Az *ë* hang mezőföldi használata később sokat segített nekem abban, hogy elsajátíthattam a Kecskemét környéki „*ö*”-zést, közép-zárt *ë* helyére *ö* hangot kell tenni és tévedhetetlenül beszél az ember. Szegény Mórincz Zsigmond csodálatos regényében, a Rózsa Sándorban rettenetes hibákat követ el, mert hát honnét is tudná egy felső-Tisza vidéki ember, hogy Szöged és Kecskemét környékén, hogyan ejtik a hangokat.

Ezek a nyelvi élmények már azt is jelzik, hogy életem során, iskoláim és pályám nyomán nemcsak a szóincsem bővült, hanem a kiejtésem is változott. De azért még ma is mindenki – aki tájékozott ilyen ügyekben –, felfedezi rajtam, hogy dunántúli, sőt – a beavatottabbak és tájékozottabbak –, azt is észreveszik, hogy mezőföldi vagyok.

- *Bizonyára nagyon jó tanítói is voltak.*

Kitűnő tanítóim voltak. Most temették el a nyáron első tanítót, aki egy hatószályos római katolikus elemi – osztatlan – népiskolában tanított bennünket, s ma is csodálattal gondolok képességeire. Úgy tudott százhusz gyereket foglalkoztatni egyetlen tanteremben, hogy közben mindegyiknek gyarapodott a tudása, jó fele továbbmehetett polgári iskolába, aztán később más pályákra is, azaz: nagy figyelemmel, felkészültséggel és a szép beszéd segítségével embert faragott mindannyiunkból. Megérdemli, hogy megemlítsük a nevét: Liszt Antal, jó tanítóm 93 éves kort ért meg, így még tanítói munkájának gyümölcsét is élvezhette. Büszkén emlegette azokat, akik a keze alól kerültek ki, jólesik tudni, hogy engem is ezek közé sorolt.

Később polgári iskolában igényes, jóbeszédű tanárok körében ismerhettem meg a magyar irodalmat, kis kóstolót a világirodalomból, meg egyéb tudományok alapismereteit; így aztán középiskolában, egyetemen a tanulmányokban már majdhogynem nyelvi tudatossággal vettem részt.

- *Következzen akkor a második kérdés. Ön szerint veszélyben van-e anyanyelvünk, és ha igen, mit kell tennünk védelmére?*

Nagyon nagy veszélyt látok leselkedni a magyar nyelvre. A legnagyobb veszélyt a tudatos nyelvrombolók jelentik. Tudatos nyelvrombolókon azokat a magukat nyelvészeknek nevező embereket értem, akik hirdetik, hogy a nyelv olyan organizmus, amely a maga természetes módján változik, alakul, tilos minden beavatkozás és szükségtelen a nyelvművelés, a nyelvújítás, szükségtelen a nyelvhasználat irányítása. Ha igazuk lenne, akkor ki kellene vetni a magyar irodalom történetéből és a magyar nyelv történetéből a nyelvújítás korszakát. Akkor el kellene hártani azokat a vívmányokat, amelyek éppen nyelvi megújulásunkkal együtt a nemzeti megújulást jelentették, s micsoda ostobaság egy társadalmi teljesítményt valamiféle társadalmon kívüli természeti erőként feltüntetni! Ez nyilván addig a percig igaz, amíg makogással és artikulatlan hangon közölték elődeink egymással az életfeltételeikhez szükséges legfontosabb információkat. Addig természeti jelenséggé bizonyára erősebb volt a nyelv, mint társadalmi, szocializációs erőként, de mióta elvontabb, emberi gondolatok közlésére használják, azóta az ember tudatosan vesz részt a nyelv művelésében is. Nos, én ezt az irányzatot szándékos nyelvrombolásnak tekintem.

A másik: akaratlanul, de rettenetes kárral jár a nyelvre nézve, ha a társadalmi átalakulás, a világban való jártasság megszerzése önfeladással, az anyanyelv keréketörésével jár. A műveletlen, tájékozatlan, de a világba vágyakozó ember azt hiszi, hogy kolonc számára az anyanyelv. Börtön, amelyből ki kell törni. Azzal már nem fárasztja, gyöttri magát, hogy megszerezze a szükséges nyelvtudást más népek, nemzetek nyelvéből, hanem elfogadja, beszívja a korszerűségnek és a fontoskodásnak valami zagyvalékát, észre sem veszi, micsoda „nikotinártalomnak” teszi ki magát. Ez az én szememben műveltségi probléma. Az új vágyak felkeltésével együtt a nyelvi önfeladásnak a veszedelme.

Amikor egy óbudaí szuterénüzlet mocskos utcai feliratán olvasom, hogy „Euroshop”, akkor itt nemcsak nyelvrontásra, hanem magatartásbeli zavarokra is gondolok. Magukon kívül vannak az emberek. Itt tehát magatartásbeli gondok is vannak: a felkészületlenség, az új társadalmi helyzet teljes félreértése. Nem fogok szitok-átok hadjáratot folytatni sem a bevásárló központok, sem a reklám, sem egyéb üzleti kínálatok ellen, csak azt mondom: legyünk ésszel, legyünk magunknál és őrizzük meg az önrendelkezés képességét. Ezt a képességet a nyelv is segít megőrizni. Ha kiműveljük magunkat, akkor észre vesszük, hogy melyik reklám az, amelyik egyszerűen valami sznobutáncot, olcsó világkínálat. A sznobéria és az előző negyven év azonosságai zavarai azzal járnak, hogy ami idegedül hangzik, az vonzóbb. Reklámszakembereink pontosan kiszámították, hogy ebben a tájékozódási zűrzavarban nálunk az idegen vonzó és az a jó.

Engem nem az idegen szavak használata riaszt meg, hanem a beszéd eltorzítása. Egy Jókai regény tele van idegen szavakkal, de ettől még a szerző anyanyelvünk egyik legnagyobb mestere. Az idegen szavaknak jövevényszavakká válása a magyar nyelvtörténet része. A veszélyt abban látom, amikor ezeket a szavakat a magyar nyelv nem tudja megemészteni, idegenek maradnak és idegenül használják azokat. Nem véletlen, hogy épp a reklámot említettem, de szólhattam volna másról is. Úgy érzem magam a pesti utcán, mintha egy harmadik világbeli nagyvárosban járnék. A globalizálódó üzleti világban elvesztettük képességünket az önrendelkezésre, és ez a nyelv állapotán is megmutatkozik.

Végül a hivatásos nyelvrontókról kell beszélnem, azokról, akik nem szándékosan teszik ezt. Ők a nyilvánosság szereplői, közülük is elsősorban azok, akik fizetést kapnak a beszédért és beszédjükkel tönkreteszik a magyar nyelvet. El se tudom képzelni, hogy a német, a francia vagy a dán televízióban, rádióban a hivatásos beszélők lehetnek beszédhibás, hangsúlyhibás – és Isten tudja még milyen hibákat elkövető – emberek. A riportalanyokról nem beszélek, az olyan, amelyet kap vagy amelyet talál. De a rádiós, televíziós riporter, tudósító, azért kapja a fizetését, hogy szépen, magyarul beszéljen. A hangsúly használata, a jelző és a jelzett szó kapcsolata szabályos legyen. A nyelv szerkezetének, szabályainak ismeretében és sok minden másban – ez hivatásbeli követelmény – otthon legyen. Műveltségükről már nem is beszélek: amikor alkalmatlanul használnak idegen szavakat, amikor rosszul beszélnek magyarul és rossz kifejezéseket használnak. Az egyik a minap azt mondja: „Vaj van a füle mögött” – ilyenkor szeretnék a falra mászni.

A riportalanyokat azért még egy szó erejéig megemlítem. A bürokrata köntörfalaz, körülmenyes, ö-ö-ö...-zik, nyögdcésl, nála a mondatban az alany meghatározása mindig bizonytalan. Úgy látom, a nagy tudású akadémikus és a nyílt beszédhez szokott falusi ember a legjobb riportalany. Szépen beszélnek magyarul, mert maguknál vannak és szavaikért vállalják a felelősséget.

- *A gondolkodásbeli és közlési bizonytalanság sokszor abból adódik, hogy a szavait kereső nem mond igazat.*

A bürokrata nem vállalja a felelősséget, és aki nem vállalja a felelősséget, az homályosan és rondán beszél.

- *Következzék a harmadik kérdés. Milyennek látja a harmadik évezred küszöbén az úgynevezett „kis nyelvek” és általában az anyanyelvek helyzetét és jövőjét?*

Egy amerikai utamon elkísért a kolumbiai egyetem egyik tanára, aki kulturális antropológiával és nyelvészettel foglalkozik. Houstontól San Franciscóig a repülőgépen azzal traktált, hogy az emberiségre legnagyobb veszedelem továbbra is a nyelvi szétaprózottság, és ki kell alakítani az egynyelvűséget, egy közös kommunikációs rendszert. Alig hittem a fülemnek, hogy ezt egy magát műveltnak tartó embertől hallom. Mondanom sem kell, ezt a közös kommunikációs rendszert ő az angol nyelvben vélte megoldhatónak, tehát nem mesterséges nyelvek vagy egyebek ajánlgatásával.

Elismerem, ahogy szűkül a világ, ahogy közeledünk egymáshoz a műszaki fejlődés hatására, úgy kétségtelen növekszik az igény az emberek közötti nyelvi kapcsolatok módosulására és könnyebbé tételére, de nem hiszem, hogy a közeledést valamiféle elszegényítéssel kellene elérni, végrehajtani. Az illető tudott magyarul, tehát neki értenie kellett azt, amit erre válaszoltam, egy népdal sorait idéztem: „Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek, hosszú út porából szörpönyeget veszek”. Mondom neki: fordítsd ezt le angolra. Azt mondja: lehetetlen. A népi szűrrealizmusnak ezt a csodálatos sorát nem lehet áttenni idegen nyelvre. El kell ezt vesztenünk?

Azt hiszem, hogy a nemzeti nyelvek, az etnikumok, a népcsoportok nyelvének a fennmaradása nem veszélyezteti az emberiség kultúráját, továbbhaladását. Ugyanakkor nem ellenzem, hogy keressük azt a közös kommunikációs rendszert, amellyel a szűkülő világban egymással kapcsolatban tudunk teremteni. De ezt személyiségének megrokkánása nélkül csak az tudja megvalósítani, aki erős nemzeti anyanyelvében; erős a tudásban, műveltségben; aki nem válik a világkommunikáció eszközévé, hanem ő használja eszközként a világban megszerezhető tudást, benne a nyelvtudást is.

A nemzeti nyelvek megőrzésében, fejlesztésében látom a jövő útját és abban a képességünkben, hogy a saját anyanyelvünkön kívül még egy-két idegen nyelvet meg tudunk tanulni. Ez már iskoláztatás, képzés, oktatás dolga.

Még valamit. A magyar nyelvújítás a nemzeti függetlenségért való kiállás első megnyilvánulása volt, tiltakozás a Habsburgok németesítő törekvéseivel szemben. Észhez tért az ország – főleg az értelmiség –, és a nyelvújításban látta az egyik eszközt az ország függetlenségéért folytatott harchoz. Kazinczyék, a XVIII. század végének szellemi nagyjai, majd a reformkor úgy meglökte a magyar nyelvet, hogy ma nincs olyan gondolat, elvont fogalom, nincs olyan ismeretanyag – a világ bármilyen tudományát veszem is számításba –, amelyik magyar nyelven ne lehetne közölhető. Ezt a magyar nép óriási kulturális teljesítményének tartom, miközben nem felejttem el azokat a veszedelmeket sem, amelyekről épp az előző kérdések kapcsán beszéltem.

A Muraközi járás népiskolái a reformkorban

Az oktatáspolitikában Magyarországon is a polgárosodás igényével kezdődően jelentkeztek az egységes nevelési rendszer létrehozására és az oktatás korszerűsítésére irányuló törekvések, az oktatásügy irányításának kérdése pedig a nemzeti önrendelkezés igényével fonódott össze. Ezek a kívánalmak a reformkorban felerősödtek. Az egységes nevelési rendszer és az oktatás korszerűsítésének igénye találkozott a felvilágosult abszolutizmus törekvéseivel, de az oktatásügy irányításának kérdése a reformkori országgyűléseken abszolutisztikus érdekek miatt a bécsi udvar és a rendek Achilles-sarkává vált. A magyar nemzeti, liberális követelések teljesítése mindig az aktuális kül- és belpolitikai erőviszonyoktól függött, az udvar bevált taktikája a kompromisszum, halogatás, ígéretetés volt.¹

1. Zala megye – benne a Muraközi járás – népiskoláinak összeírását, az 1836. augusztus 8-i közgyűlésen megalakult Népművelésére Felügyelő Választmány² rendelte el, mely az 1832–36-os diétán ismét elodázott népművelésügyi kérdés³ megoldására jött létre. A megye nemesi megelégedve az oktatásirányítás körüli huzavonát úgy döntöttek, hogy saját hatáskörükben felkarolják a népművelés ügyét. A választmány feladatáról Deák Ferenc, aki ekkor a megye országgyűlési követe és a Népművelési Választmány tagja is volt, az alábbiakat írta Kossuthnak 1836. augusztus 18-án Kehidán kelt levelében: „*hogy a falusi iskolákra s nép nevelésére felügyeljen, ott, a hol szükséges segítsen*”⁴ Ugyanezen a közgyűlésen választották a Népművelési Választmány elnökévé Sellyey Elek Zala megyei főszolgabíró,⁵ (később másodalispán) s valószínű, hogy e tisztségével összefüggően került, a Muraközi járás népiskolái összeírása a család levéltárába.⁶

Az 1837. január 9-én tartott választmányi ülésen dolgozták ki a népiskolák helyzetét feltáró vizsgálati szempontok első változatát, melyet később átdolgoztak és táblázat formában ki is nyomtattak.⁷ Itt jelölték ki a megye egyes járásait vizsgáló tagokat is. A Muraközi járásban az Alsó vidéket; Csesznák József, Gábelits Ferenc, Sellyey Elek, a Murai vidéket; Hegedűs József, Horvát Péter a Drávai vidéket; Kónyáry Mihály és Tomasits István urak vizsgálták.⁸

A Muraközi járás – a korabeli, minál jóval nagyobb Zala megye délnyugati csücske – a Mura és a Dráva folyók által határolt terület volt. A vegyes lakosságú, horvátok, magyarok által lakott, földrajzilag változatos, síkságokkal, domboságokkal tagolt tájegység⁹ 1849-ig, majd a kiegyezést követően a trianoni szerződésig tartozott Zala megyéhez. A járás az akkori megye nemzetiségek által legsűrűbben lakott területe volt, így a népiskolái összeírás a tanítási

¹ Bényi Miklós: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon; Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Csokonai Kiadó: Debrecen, 1994. 65. old.

² ZML. kgy. ir. 1838.: 164. sz. eredeti sz. 1569. sz. részben közli *Kotnyek István*: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalai Gyűjtemény 9. sz. Zalaegerszeg, 1978. 51. old.

³ Kossuth Lajos ifjúkori iratok; Törvényhatósági tudósítások, sajtó alá rendezte: *Barta István*. Akadémia Kiadó Bp. 1966. In. Kossuth Lajos összes munkái 6. köt.

⁴ Deák Ferenc Ferenc emlékezete, levelek. Szerk.: *Viczay János*. Bp. 1980. 17. old.; Jegyzet: A Törvényhatósági Tudósítások számára a zalai megyegyűlésekről Deák Ferenc tájékoztatta Kossuthot.

⁵ ZML.: kgy. ir. 1836.: 164. sz. eredeti sz. 1569. sz.: *Kotnyek*: im. 52.1.

⁶ ZML.: Sellyey cs. lt. IV. csomó

⁷ ZML.: kgy. ir. 1837.: 164. sz. eredeti sz. ua.; közli *Kotnyek* i.m. 51–52. old.

⁸ ZML.: kgy. ir. 1837.: 164. sz. eredeti sz. ua. Jegyzet: ehhez képest kissé pontatlanul közli *Kotnyek*: i.m. 54. old.

⁹ *Bencze Géza*: Zala megye leírása a reformkorban. Zalai Gyűjtemény 23. sz. Zalaegerszeg 1986. 5. old.

nyelven és a tankönyveken keresztül 1837–1841 között a járásbeli magyarok és a horvátok viszonyáról is képet nyújt.

Az összeírás teljes, a Muraközi járás 136 lakott helyének valamennyi népiskoláját tartalmazza. Árnyaltabbá, bizonyosabbá teszi az Egerszegi járás 16 körzetéből előkerült töredékek (4 körzet jelentései) alapján,¹⁰ eddig csak Kotnyek István által rekonstruált korabeli megyei viszonyokat.

A Muraközi járásba kiküldött választmányi tagok 1837–1841 között az Alsó-vidéken 28, a Murai-vidéken 61, a Drávai-vidéken 47 helységben írták össze a népiskolákra jellemző állapotokat. Az egy anyaegyházhoz tartozó községeket együtt vizsgálták, s a választmány céljának megfelelően, nemcsak a katolikus, hanem a református népiskolákat is összeírták, bár ebből e vidéken mindössze egy volt. Az összeírók a járásban összesen 20 működő népiskolát találtak, 19 helységben (Légrádon a katolikusok és az evangélikusok is tartottak fenn iskolát). A lakott helyek 14,8 %-ában folyt tanítás. Ezzel szemben Fényes Elek adataival számolva, a reformkorban a Zala megyei helységek kb. 25,58 %-ában működtek népiskolák.¹¹ A Muraközi helyzet a megyéhez képest 10,88 %-os különbséget és 42,54 %-al rosszabb iskolaellátottságot jelentett. Megyei viszonylatban az iskolaszám tekintetében a járás, ugyanúgy, mint Göcsej és Hetés igen elmaradott volt.¹² A 20 népiskola közül, csak 13 működött iskolaépületben. A járásban ugyan összesen 14 iskolaépület volt, de a túszeszentgyörgyi, tanulók hiányában, éppen üresen állt.

Kraloveczen például, mivel *oskolaház* nem volt, *privát házat* béreltek iskolának, Csehoveczen pedig a jegyző télen 1–2 gyermeket házról-házra járva tanított olvasni.¹³

Az iskoláztatási mutatók a lehetőséget tekintve sokkal kedvezőbben voltak. A járás 14 máterében és 5 filia falujában működő iskolába 85 helységből, a lakott helyek 62,5 %-ából jártak a gyerekek. A szétszórót, gyéren lakott települések azonban ellátatlanok voltak, gondot jelentett az 5 szünetelő iskola újraindítása is.

Az iskola létrehozása, működtetése ezen a vidéken is szorosan összefüggött a helység anyagi helyzetével, gondolkodásmódjával, igény szintjével és a helybeli földesúr, vagy az egyház képviselőjének hajlandóságával. A járás nagyfokú elmaradottságában nem kis szerepet játszhatott, hogy a muraközi mezővárosok és falvak túlnyomó többségének földesura (illetve egyházi kegyura) Festetics László gróf volt, aki halvány mása volt apjának, Festetics Györgynek. Unokatestvére, Széchenyi István gróf is megvetette pazarló, léhűtő életmódjáért. László grófnak mindössze egyetlen nevezetes tette volt Zalában, az 1820-as évek közepén megkísérelte a megyei könyvtár megalapítását.¹⁴ A rendkívül elaprózott, szétszórót településszerkezet mellett, ahol az egy településre eső népesség átlaga 1836-ban 371 fő volt, Festetics nem-törődömsége és a terület egyházi hovatartozása is (zágrábi egyházmegye) valószínű oka lehetett a térség nagyfokú elmaradottságának.

A szétszórót, gyéren lakott települések ellátását az összeírók javasolták is a választmányának: „Ezen helyiségekben nintsen Iskola, Vratissineczen azomban lehetne (...) ezen Helység legalkalmasabb lenne erre, mert a Járáshoz tartozandó többi Helységek közül tőle egy sints távolabb egy órányi járásnál.”¹⁵ Ugyanezt javasolták Dekánovecz és Belicza hasonló helyzetben lévő plébániái és filiái esetében is.

A meglévő iskolaépületek állaga, befogadóképessége nagyon eltérő volt. Az iskolaépületek a megyeszerte általánosan használt építőanyagokból: fából, sárból, szalmatetővel készültek, de akadt 3 kő, sőt 1 téglapépület is. Kőből épület az Alsó-vidék Draskovecz új iskolája, illetve a vidoveczy és a gorsicháni iskola. A Murai-vidéken Stridó mezőváros iskolaépülete készült téglából, a Dráva-vidék 2 iskolájának – csáktornyai, nediliczi – összeírása pedig nem tért ki az épületek építőanyagaira.

¹⁰ Kotnyek: im. 51–53. old.

¹¹ Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statisztikai és geographiai tekintetben. Pest 1836. 1. köt. 3. köt. (1836–1842.)

¹² Kotnyek: im. 22. old.

¹³ ZML.: Sellyey: im.

¹⁴ Zala megye történelmi olvasókönyve. (Szerk.: Molnár András) ZML. 1996. 163–164. old.

¹⁵ ZML.: Sellyey: im.

Arra vonatkozóan azonban bőven van adat, hogy a meglévő iskolaépületek többnyire szűkösek voltak. Az Alsó-vidéken pl. a perlaki iskola egyetlen tantermébe 123 tanuló járt, s ez a zsúfoltság általánosan jellemző volt, alig akadt néhány kivétel. Csak Hodossan és Gorichán iskolájának tanterme: „a tanulók számához képest elég tágas”¹⁶ a dobrovai iskola pedig: „igen tüsting.”¹⁷

A tantermek berendezéséről a perlaki iskola kivételével, ahol: „szükséges eszközök vannak”,¹⁸ nem készültek feljegyzések. A taneszközök összeírása kapcsán tett megjegyzésekből (pl. Szentgyörgyön alig volt tankönyv, de volt tábla, ahová a tanító előírt) viszont arra lehet következtetni, hogy e téren sem a járási, sem a megyei, sőt a régióbeli viszonyokban sem lehetett lényeges eltérés. A berendezés, a felszereltség mindenhol sok kívánnivalót hagyott maga után.¹⁹ Kotnyek István a Népinevelési Választmány által elrendelt összeírás alsóbagodi, boncodföldi, tárnoki, pákai körzetekre vonatkozó adatai alapján a tanszerekről azt írja, hogy az érvényben lévő II. Ratio által előírt „tankönyvekkel viszont a tanulók egyáltalán nem rendelkeztek. Az iskolai könyvtár (nevelői könyvtár) is tulajdonképpen csak ABC-s könyvekből, katekizmusból és bibliából áll.”²⁰

A Muraközi járásban is hiányzott az előírt tankönyvek többsége: az iskolák túlnyomó részében magyar és horvát, néhány helyen német ABC-s könyveket, katekizmusokat írtak össze, s a tanulóknak általában itt sem volt saját tankönyvük. A Muraköz jellemzői – a perlaki iskola kivételével – taneszközök, segédanyagok tekintetében is tükrözték a megyeszerte jellemző korabeli állapotokat. A járás perlaki iskolája azonban a katolikus népiskolák között a reformkorban országos tekintetben is kivételes helyzetűnek számított: „Igen el vannak látva szűkséges könyvekkel. (...) vagyon egy különös könyvtár is, mellyel Perlaki születésű, és János főherceg regementjében volt Zvoornik János Kapitány Úr az itteni nemzeti iskolának ajándékozott. Többnyire magyar könyvekből álló, de azokat csak a – kiműveltebb elméjű ifjak használhatják, sőt másoknak is olvasás végett ki szoktak adatni.”²¹

2. Érdeklődésre tarthat számot, hogy a nemzetiségek által sűrűn lakott Muraközben – Szentmárton, Orehovicza és Légrád kivételével – az általában jellemző „magyarosítás” ellenére a többnyelven való tanítás érvényesült. A vidéken a nemzetiségi nem rendelkeztek külön anyanyelvi iskolákkal, valószínű, hogy ezt az anyagi viszonyaik sem tették lehetővé, hiszen Légrád kivételével ez időszakban még a felekezetek sem működtettek külön iskolákat. A járásban működő 20 népiskola közül 15-ben horvát és magyar nyelven, két népiskolában, Stridón és Csáktornyán pedig még német nyelven is tanítottak. A két-háromnyelvű tanítás ezekben az iskolákban nem csak a hitoktatásra vonatkozott, az olvasás, írás és a számolás is több nyelven folyt. Ezt bizonyítják a tétélesen összeírt kétnyelvű, illetve a magyar, horvát, német nyelvű tankönyvek is. A magyarul nem tudó tanítókat az ország több megyéjével ellentétben²² nem bocsátották el, megelégedtek azzal, hogy magyarul tanító preceptort tartottak.

A magyar nyelvűségért és a magyar nyelv iskolai tanításért vívott harc ugyanis köztudottan szerves része volt a XVIII. század végén kibontakozott és a reformkorban felerősödött nyelvmozgalomnak, s ez a nemzeti önrendelkezés és a polgári átalakulás igényéhez kapcsolódott. A magyar nyelv mint a nemzeti jelleg elsődleges hordozója, a nemzeti hovatartozás fő ismérveként jelent meg, s így a magyar nyelvű oktatás a magyar nyelv terjesztésének kitüntetett eszköze lett. A nyelvi törekvéseket a tannyelv tekintetében kettősség jellemezte. Progresszív vonása az volt, hogy a magyar tanítási nyelvet a korszerű tudományosság, a művelődés demokratizálásának eszközeként fogták fel, mely lehetővé teszi a német és latin nyelv háttérbe szorítását, valamint a Habsburgoktól való függetlenedést.

¹⁶ ZML.: Sellyey: uo.

¹⁷ ZML.: Sellyey: uo.

¹⁸ ZML.: Sellyey: uo.

¹⁹ Kotnyek: 43. old.; Kanyar József: Népoktatás a Déldunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770–1868) Akadémia Kiadó Bp. 1989. 156–157. old.

²⁰ Kotnyek: uo. 47. old.

²¹ ZML.: Sellyey: im.

²² Kanyar: im. 220. old., 254. old.

Retrográd vonása pedig a nemzeti nyelvi egység kialakítására törekvés volt, mely a nemzetiségek nyelvének háttérbe szorítását, magyarosítást jelentett. Az 1830. évi VIII. törvény 4. § és 5. §-ának értelmében a nemzetiségek által lakott megyék az 1830-as évektől bizottságokat alakítottak és intézkedéseket hoztak a magyar nyelv terjesztésére.²³ Mindennek racionális és érzelmi indítékai voltak. A magyar nyelv terjesztése részben a közhivatalok viseléséhez immár szükséges magyar nyelv megismerését célozta, részben a nemzeti öntudatra ébredés természetes velejárója volt, s mint ilyen, nem volt mentes bizonyos túlkapaszkodástól sem. A nyelvterjesztés elsődleges eszközeinek Zala megyében is az iskolákat tekintették, de a magyarosítást nem erőltették. A sok helyen érvényesülő gyakorlattal ellentétben a népiskolai összeírásban magyarosítási törekvésre utaló megjegyzés alig található. Ezek is csak egy-két esetben előforduló közvetett utalások a magyar nyelvben tett előmenetelre, vagy a tanító nyelvtudására. Szent Mária és Alsómihályvec közös iskolába járó gyerekek vizsgájáról pl. lejegyezték, hogy a „Magyar nyelvbe igen keveset”²⁴ haladtak előre, Alsó Kraveveczen pedig, ahol a falu jegyzője, Kosnyák Lukács mindkét nyelven tanított az összeírásban az áll: hogy „jobb előmenetelt fognak tenni, ha A Kravevecz is oskolát fog éppíttetni, s jó magyar tanítót fogadni.”²⁵

Úgy tűnik, hogy bár a nyelvi ügy az országos és helyi politika szintjén jelentkezett, de a Muraközi járásban a gyakorlatban ezidőben tényleges hatása nem mutatható ki. Sőt, a fellángoló nemzeti törekvéseket még a helyi politikai fórumok sem tették igazán magukévá, s talán ez is hozzájárult a helyi toleráns gyakorlathoz. Degré Alajos kutatásai is ezt támasztják alá. Szerinte a megyében 1793-ban II. József nyelvi intézkedéseire fellángoló nemzeti ellenállás hatására indult el a nyelvi harc, amikor Muraköz új földesura gróf Festetics György – kifejezetten magyarosítási szándékkal – a februári közgyűlésen indítványozta, hogy a horvátokat szorítsák rá a magyar nyelv tanulására úgy, hogy csatolják át a zágrábi egyházmegyétől a szombathelyihez, s csak magyarul tudó jegyzőket alkalmazzanak. A javaslatot a megyegyűlés elfogadta, intézkedés azonban nem történt. Ez a magyarosítási szándék 1828-ban újra megfogalmazódott, s bár Böhle András szombathelyi megyéspüspök is támogatta, de ez is eredménytelen maradt. Ezt támasztja alá az is, hogy a zágrábi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei szerint a muraközi falvakban ekkor a magyar nyelvű plébánosok mellett továbbra is horvát nyelvű káplánok tevékenykedtek. Az összeírás idején a zágrábi püspök a felvidéki származású Váraljai Haulik György volt, aki ezt a tisztséget 1837-től töltötte be. Beszélt horvátul, magyarul, de egész hivatali adminisztrációjában és levelezéseiben a latin nyelvet használta, plébánosait pedig a politikai komplikációk kerülésére szólította fel. Valószínű, hogy közömbös magatartása is hozzájárult ahhoz, hogy a megfogalmazódott magyarosítási kezdeményezések elszigeteltek maradtak.²⁶ A toleráns gyakorlat másik bizonyítéka a Sellyey család levéltárában található 1829. november 28-án kelt, Sellyey Eleknek szóló levél, melynek írója a Muraközi járásban lakó, a perlaki iskolának magyar könyveket adományozó Zvornik kapitány, aki a levélben magyarosítási szándékkal egy muraközi magyar társaság létrehozását javasolta, mert szerinte: „Jó és nagyon hasznos volna a népre nézve mások példájára ezt a vidéket is megmagyarosítani.”²⁷ E levélre való reagálásnak sem a családi levéltárban, sem a közgyűlési jegyzőkönyvekben nincs nyoma.

A megyei közgyűlések történései is adalékul szolgálnak a toleráns gyakorlathoz. Az 1843. november 10-én tartott közgyűlésen pl. néhányan követutasításba akarták vetetni, hogy indítványozzák az országgyűlésen a magyar nyelv kizárólagos használata érdekében *praeclusio terminus* kiszabását. Ekkor Deák Ferenc szót kért és felszólalásában a figyelmet a magyar nyelv tanulásának nehézségeire, illetve a földesúr fél évszázados eredménytelen nyelvterjesztési próbálkozásaira irányította. Deák hatására ezt az indítványt is elvetették.²⁸

²³ Mészáros István: A magyar nevelés története 1790–1849. Tankönyvkiadó Bp. 1968. 196–197. old.

²⁴ ZML.: Sellyey: im.

²⁵ ZML.: Sellyey: uo.

²⁶ Degré Alajos: 19. századi kísérlet magyar egyházi közigazgatás bevezetésére a Muraközben (Adalék a nemzetiségi kérdés történetéhez) In: Levéltári Szemle 1972. 2. sz. 17–21. old.

²⁷ ZML.: Sellyey: im.

²⁸ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei 1842–1861. 2. bővített kiadás. Bp. 1903. 2. köt. 54–55. old.

A források alapján a nacionalizmus fellendülése csak az 1848-as forradalmi eseményeket megelőzően jelentkezett. Amikor pl. 1846-ban a magyar Gasparich Márk Csáktornyaán magyarul akart prédikálni, a gvárdián azzal utasította el, hogy: „nem szokás, de nem is szokásos, hogy Csáktornyaán évi egy napot kivéve magyar nyelvű prédikáció legyen.”²⁹ Ezen a vidéken csak a kiegyezést követően lángolt fel a nacionalizmus és a magyarosítás

3. A korszakot, mint köztudott a kettős (normaiskolai és gyakorlati) tanítóképzés jellemezte. A népiskolák tanítóinak tudása, tapasztalata ebből adódóan igen sokszínű volt. A tanításhoz nem kellett feltétlenül tanítói végzettség, mert a közfelfogás szerint, aki a tanítandó anyagot teljes mértékig birtokolta, alkalmas volt annak tanítására is, pedagógiai, metodikai előképzettség nélkül. Sok népiskolai tanító előképzettsége a latin iskola, vagy az akadémiai tagozat egy, esetleg több évfolyama, de legtöbbször csak a népiskola volt, ahol gyakorlatban praceptoroként sajátította el a tanítás mesterségét.

A Muraközi járásban az összeírás idején működő 20 tanító közül a tanítók 10 %-a, mindössze 2 fő – a Perlakon tanító Rigó József és a stridói mester, Hochstadter János - végzett praeparandiát, s ugyancsak 2 tanító esetében jegyezték fel egyértelműen (a szentgyörgyi Vugrin Ferencnél ugyanis csak az „Oskolat végzett” bejegyzés áll) a népiskoláknál magasabb iskolai végzettséget. Segédtanítókat viszont 5 anyaegyház iskolája, az iskolák -e alkalmazott. Az 5 praceptor közül 1 praeparandiát, 1 logikát végzett. Kotnyek István adatai³⁰ alapján becslve az 1830–40-es években a zalai tanítók és segédtanítók kb. 1/3-a rendelkezhetett a népiskolánál magasabb iskolai végzettséggel, ezzel szemben ez az arány a Muraközi járásban csak 1/5 volt.

Az oktandó tananyag alapos ismerete mellett fontos volt, hogy a tanító értelmes, tiszta erkölcsű, jó magaviseletű ember legyen. Ennek a kritériumnak a orehoviczai mester kivételével, akinek csak a vezetéknevét jegyezték le, mindenki megfelelt. „bizonyos Halabárecz nevű, egyszersmind a számlált Helységeknek jegyzőjük is beszéll ugyan magyarul, de a tanításra nem egészen alkalmas. Tsekély elméleti tehetségű, nem a legjobb magaviseletű; nem praeparandista.”³¹

A tanítók jövedelme országszerte a főhivatásként végzett iskolai tanításért és a „mellékfoglalkozásként” üzőtt egyházi szolgálatért, községi, uradalmi vállalkásokért, illetve az egyéb magánmunkákért kapott pénz és természetbeni járandóságokból tevődött össze.³² A különféle járandóságok mértékét (a természetbelit az 1836. évi 6. tc.³³ már szabályozta, de sok helyen nem tartották be) általában a faluval, földesúrral, szülővel kötött kontraktusok határozták meg. Fő járandóság a telekhasználat mellett különböző természetbeni juttatás (gabona, tűzifa, bor stb.) volt, s ehhez társult a didactrum, a tanításért kapott pénz. Általában valamennyi „munkakörből” származott valamilyen jövedelem, de ez együttesen is csak szerény megélhetést nyújtott. A Muraközi járásban tanítók főleg a jegyzői és (vagy) a kántori teendőket látták el „mellék” vagy főfoglalkozásként. A 20 tanítóból csak 7 jövedelme származott kizárólag tanításból.

A Muraközi járásban a tanítók tanításért kapott pénzbeli átlagjövedelme az összeírás alapján 163 váltó Ft körül mozgott. Ez nagyobb volt a megyebeli átlagnál (a reformkor végén 125 váltó Ft),³⁴ de nagy volt (0-300 váltó Ft-ig) az átlag körüli szórás. A már említett Halabárecz nevű tanító például: „Minden tanuló gyermek után egy köböl gabonát kap, más fizetése mint Tanítóknak nints. – Mint Jegyző különösen, s nem egyformán egyezkedik a Helységekkel.”³⁵ Sajátos természetbeni jövedelemben részesült Szersán Bertalan hobossáni tanító, aki: „étellel itallal rendre házanként tartatik”,³⁶ de ugyanilyen juttatásban részesült a dommasineczi tanító Andrócsecz István is.

²⁹ ZML.: Sellyey: im.

³⁰ Kotnyek: im. 45. old.

³¹ ZML.: Sellyey: im.

³² Bényei: im. 272. old.

³³ Magyar Törvénytar 1836–1868. évi törvénycikk Bp. 1896. 32–33. old.

³⁴ Kanyar: im. 287. old.

³⁵ ZML.: Sellyey: im.

³⁶ ZML.: Sellyey: uo.

A falusi gyerekek szervezett és rendszeres iskoláztatását a feudális gazdálkodás szerkezete országsszerte nem tette lehetővé.³⁷ Ez alól a Muraközi járás sem számított kivételnek, de itt nehezítette az iskolába járást a települések széttagoltsága is.

Az egész járásban 1837–1841 között összesen 1054 iskolába járó tanulót írtak össze, de ez a sommás táblázat adatai alapján³⁸ becslve csak az iskoláskorúak 11–16 %-a volt.

A gyerekek közül elsősorban a fiúk, azok is főleg télen, s csak akkor, ha azt az időjárás lehetővé tette, jártak iskolába: „*Fő akadály hogy a Helységekk egymástúl való távolsága miatt téli üdöben sokszor ki kell maradni az iskolából a tanulók/na/k kívált az apróbbnk/na/k s gyengébbek/ne/k.*– jegyezték fel pl. az Alsó vidéken. Az iskolabjárás elmulasztásának alábbi okai általánosan mondhatók: „*többynire sorozáshoz, vagy pásztorságra alkalmaztattynak gyerekeiket. (...) részint az ádozó népek szegénysége, de leginkább a Szülőknek tulajdon tudatlansága.*”³⁹

Az egész tanéven át tartó rendszeresnek mondható iskolába járás csak Perlakon és Nede-liczen volt jellemző, de a mezővárosok iskolájába is elsősorban csak a városi gyerekek jártak rendszeresen. Kivételt jelentettek viszont Dommasinecz lakói, akik maguk fogadtak tanítót, s itt az 51 gyerek többnyire rendszeresen járt iskolába. Ez összefügghetett azzal, hogy a község lakói jómódúak voltak, pásztorokat tartottak, s feltételezhetően igényük is volt gyermekeik iskoláztatására.

A tananyag e népiskolák többségében, mint ahogy Orehovicza iskolájánál bejegyezték: „*olvasás, írás egy kis katekizmus*”⁴⁰ volt. A Dobrován, Légrádon, Perlakon, Stridón, Szelniczán ezen kívül tanítottak még számtant és ortográfiát, sőt az utóbbi három iskola harmadik osztályában a latin nyelv alapjait is a kisgimnáziumba készülők gyerekeknek, igaz Szelniczán csak annak, aki ezért külön fizetett. Tananyagfelosztás csak Perlak, Stridó és Podturen iskolájában érvényesült, 17 iskoláról jegyezték be, hogy: „*nincs fel osztva Esztendőkre, tanít olvasni és írni, vegyes magyarul és horvátul. (...) a gyermekek közönségesen addig tanulnak míg olvasni, írni a keveset számolni tudnak.*”⁴¹ A stridói mester, Hochstadter János tananyagfelosztása pl. a következő volt: „*Három esztendőre I^o esztendőben és osztályban tanítja az a.b.c.⁴² és olvasni horvátul, magyarul és németül. II° esztendőben, és osztályban, magyarul, horvátul, németül olvasni, és írni. A III° esztendőben, és osztályban az írás és olvasás gyakorlásán fellyül, Kátét magyarul, horvátul számvetést horvátul, Bibliát horvátul, olvasni, és írni deákuul, mely osztályból az ifjak a diák 1° és 2° Gramatiára mehetnek és mentek is.*”⁴²

A tananyag ütemezése ebben az iskolában is – a korabeli gyakorlatnak – rendelkezésre álló tankönyveknek megfelelően történt: „*I^o Osztályban ABC Könyv magyar és német az Iskolák Számára Budán 1823. és hasonló horvát is. II° Osztályban, I^o Chtenya Kniiga od pravotoornishti Budinu 831 III° Osztályban, a fentebbi olvasó könyveken kívül; Kis Káté magyarul, Nagy Káté horvátul 809. Budán – a Biblia tsak szóval adatik elő. Számvető Könyv magyar, horvát, német.*”⁴³ A Muraközi járásban úgy tűnik, a tanító tudásától, tapasztalatától, illetve a helyi körülményektől egyformán függött, hogy az alapismeretekből mit, milyen mélységben, és milyen hatékonyan tanították meg.

Természertajozot, földrajzot, geometriát, történelmet még a járás mezővárosi iskoláiban sem tanították, bár ezeket a II. Ratio számukra előírta, s a műveltséghez, a hatékonyabb gazdálkodáshoz is szükséges lett volna. Így vélték ezt az összeírók is a Muraközi járás népiskolai helyzetének összegzésében: „*Általános Jegyzés: A falusi iskolákban nem tsak az a,b,c-ét olvasás, írást, Bibliát, számvetést, és Kátét kellene taníttatni, hanem jönnek vélünk, ha az Ifjuságnak a természet históriája, tudománya, a technológia, házi és mezei gazdaság, gyümölcsfák, szőlők, és kertek mívelése, marhák tenyésztése, annyira mennyire felolvasatnának, és megmagyaráztatnának.*”⁴⁴

³⁷ Mészáros: im. 127. old.

³⁸ ZML.: Nem nemes népesség összeírásai Muraközi járás 1839.

³⁹ ZML.: *Sellyey*: im.

⁴⁰ ZML.: *Sellyey*: uo.

⁴¹ ZML.: *Sellyey*: uo.

⁴² ZML.: *Sellyey*: uo.

⁴³ ZML.: *Sellyey*: im.

⁴⁴ ZML.: *Sellyey*: uo.

A tudásfelmérő nyilvános vizsgákat 14 iskolában az előírásoknak megfelelően, rendszeresen megtartották. Hodosánban, Szentmártonban, Dommasineczen, Orehoviczán azonban, sem nyilvános vizsga, sem felügyeleti látogatás még nem volt. Szelniczán és Podturenben is, csak a helyi plébánosok kérdezték ki a gyerekeket. Nem csoda, ha csak 5 népiskolában volt jó és ugyanennyiben elfogadható a tanulók tudása. A stridói plébános Vlavskovits Ferenc kivételével az iskola működéséről, a tanulók előmeneteléről a direktorok – kötelezettségeikkel ellentétben – sehová, senkinek semmiféle jelentést eddig nem tettek.

Bizonyítványt az országos gyakorlatnak megfelelően, csak néhány mezővárosban Perlakon, Stridón, Csáktornyan és Nedeliczen kaptak a tanulók. Az összeírók úgy érezték, hogy a hiányos adminisztráció és a felügyelet elégtelensége lehetetlenné tette a járás népvelés ügyének mindenkori áttekintését, s nehezíti a Népnevelési Választmány által tervezett „hathatós intézetek” megtételét. Az észrevétel rovatban ezért az alábbiakat javasolták; „kötelesek legyenek a Direktorok a N/eme/s Vármegyének közelebb lévő Tisztviselője közül egyet, légyen az SZ Biro, vagy Eskütt minden fél Esztendei Examenre meg hívni, ez pedig az Examen folytatású és az ifjakk tanulásban tett előmenetelekről Járásbeli Fő Biro Urnak, vagy annak, kit a Te/kin/t/e/tes N/eme/s Vármegye az Oskolák és a népnevelés fel ügyellésére kirendeld, s még más időközbeli tapasztalásairól is jelentést tenni, a Proba irományokat, a nevendék számát classificatioval együtt bevenni és a Te/kin/t/e/tes Választmány Elnökjének leendő beküldés végett hozzá küldeni, hogy annál fogva mind a Tanulók szám, mind pedig a tanulók a tanulásban és nevelésben mennyire lett előmenetele mindenkor evidentiába tarthasson. (...) Jó, és tzelarányos volna azt is megrendelni, hogy Augusztus hónap végével minden Esztendőbe a tanulandó gyermekek Plébános Urak hozzájárulásával, kik egyeberánt is a gyermekek mind elméleti tehetségeiket jobban ösmérik s erköltsiségekről is tanúságot tehetnek össze irattassanak.”⁴⁵

Az összeírók, tapasztalataik alapján a Muraközi járásban a meglévő népiskolák állapot javítását, a tanteremszám bővítését, a szünetelő iskolák újraindítását, új iskolák építését tekintették a legsürgetőbb feladatnak. Még a jelenlegi állapotok megváltoztatásához szükséges anyagi fedezet biztosítására is javaslatot tettek: „Az oskolák fel építésére, és a lévőkk jobb karba való helyhez tetésére lehetne fordítani azon (...) pénzekk egy részét, mellyel, netalan a Helységbeli Bírák számadásainak meg vizsgálata után szoktak maradni, azonkívül a Korstma jövedelemnek is egy bizonyos részét ezen célra lehetne fordítani.”⁴⁶

Bizonyos, hogy Zala megye népiskoláztatási helyzetének megváltoztatásához, a régióbeli lemaradás ledolgozásához a Népnevelési Választmány tevékenysége, s ez az összeírás is jelentősen hozzájárult: 1848-ig a megyében 17-tel nőtt a népiskolák száma, növekedett a tanulólétszám, a tanítók száma, s néhány iskola bővítésére, állagjavítására is sor került.⁴⁷ Kotnyek István tanulmányában mindezt így értékeli: „Annak ellenére, hogy a megye népoktatásügye a választmány minden erőfeszítése ellenére sem fejlődött látványosan, a választmány tevékenysége mégsem mondható teljesen eredménytelennek. A tevékenység különösen két területen mutatható ki hosszabb távon is. Egyik a megyei közvélemény oktatásügyi orientáltsága, a másik a megye első tanítóképzőjének felállítása.”⁴⁸

A nevelésügy felkarolásában, a választmány munkájában jelentős szerepet vállalt Zala megye diétai követe Deák Ferenc, aki bár nem volt az oktatásügy szakértője, de mint jogász és politikus sokat tett a népoktatásért. 1840. július 27-i követjelentésében az iskoláztatásról leírt gondolata ma is aktuális üzenet: „Minden áldozat, mi e célra fordítatik, a hazának és emberiség oltárán van letéve.”⁴⁹

Dr. Magyarné Sztankovics Ilona

⁴⁵ ZML.: Séllyey: im.

⁴⁶ ZML.: Séllyey: uo.

⁴⁷ Kanyar: im. 210–213. old.

⁴⁸ Kotnyek: im. 52–53. old.

⁴⁹ Kónyi: im. 545 old., Bényei: im. 360 old.

Csány László emlékezete

1849. október 10-én reggel hat órakor a pesti Újépület melletti fapiacon két férfit vezettek az akasztófa alá. Egyikük, Csány László 59 éves volt, de alkata, járása alapján jóval öregebbnek látszott. A másik elítélt, Jeszenák János báró, éppen 10 évvel volt fiatalabb társánál. Először Jeszenákot szólította a hóhér. A jó kiállítású férfiú néhány másodperc múlva megszűnt élni. Csány hidegvérrel nézte társa kivégzését. A kirendelt táborig pap kímélni akarván, így szólt hozzá: „Öregúr! Ne nézze, forduljon el!”. Mire Csány állítólag így felelt: „No hát miért ne nézném? Hiszen, hozzá kell szoknom”. Csány még szólni akart az összegyűltekhez, de szavait a kirendelt katonaság dobszava elnyomta.

A két kivégzett személy a magyar politikai elithez tartozott. *Jeszenák* János Nyitra megye főispánja, majd ennek és Esztergom megyének kormánybiztosa, a főrendiház tagja, 1848 szeptemberétől fontos szolgálatokat tett az önvédelmi harc ügyének. Komoly szerepet játszott az ellenséges szlovák mozgalmak felszámolásában, a lipótvári erőd magyar kézre juttatásában, a felvidéki újoncozásban, s 1849 telén Komárom ellátásában. *Csány* László „bűnlistája” még hosszabb volt. 1848 nyarán és őszén királyi biztosként megakadályozta a drávai hadtest felbomlását, eltávolította az ellenséges érzelmű tiszteket. Októberben kormánybiztosként, az osztrák határ átlépése mellett agitált, november-decemberben a feldunai hadsereg újjászervezésében játszott Görgeyével egyenértékű szerepet. 1849. január végétől május elejéig erdélyi teljhatalmú országos biztosként Bem sikereinek egyik kovácsa, majd a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztereként a hadiszállítások és a védelmi építkezések egyik irányítója volt. 1849 nyarán Zala megyében képviselővé is választották. E tisztségek bármelyike – leszámítva a képviselőiséget – elegendő volt 1849 őszén a halálos ítélethez, hát még ha valaki olyan tevékeny volt bennük, mint Csány. Az ítélet nem is bíbelődött a részletekkel: „az ő különféle, a forradalmi kormány által reájuk ruházott hivatalos állásukban kezdetől fogva a forradalmi mozgalom végéig minden hatalmukban álló eszközt a forradalom győzelmére használták fel; az erre szükséges határozatokat és rendszabályokat maguk vezették és hajtották végre, s így első sorban azon voltak, hogy a legmagasabb trón megdőljön, s az államkötelék kettészakadjon” – indokolta a hadbíróság a halálos ítéletet.

Csány László egyike a magyar reformmozgalom és a forradalom legrokonszenvesebb alakjainak. 1790-ben született a Zala megyei Alsócsányban, apja Csány Bernát, anyja Bessenyei Anna volt. Születésének pontos dátumát egyelőre nem ismerjük, mert a község anyakönyvei 1806-ban elégték. Lászlónak három testvére volt, Vendel, István és Zsuzsanna. Hatéves korában elveszítette édesapját. Tanulmányait Szombathelyen, Zágábban, majd Győrben folytatta. 1809-ben tanúja volt a győri csatának, s állítólag beállt a nemesi felkelők közé is. 1810-től a 9. (Frimont) huszárezredben szolgált, 1813-ig kadétként, majd az 5. (Szárd király) huszárezredbe került alhadnagyként. Itt katonáskodott együtt Püspöky Jánossal, Franz Ottingerrel és Mészáros Lázárral. 1815-ben Széchenyi István oldalán részt vett a Joachim Murat ellen vívott nápolyi hadjáratban is. Ennek során súlyosan megsebesült, s 1818-ban elhagyta a katonai szolgálatot.

Csány sohasem nősült meg, noha állítólag gyengéd szálak fűzték Deák Klárához. A család hiányát rokonai és barátai körében igyekezett pótolni. Nővérét, Csány Zsuzsannát katonatársa, Püspöky János vette el, s Csány sajátjaként szerette fiukat, Gráciánt. Hasonlóan szívélyes viszony fűzte birtokszomszédjához, Schmidegg Józsefhez is, s ennek halála után fiának, Kálmánnak nevelőapja volt.

Csány László kb. 1200 holdon gazdálkodott, de a birtoknak csak kis része volt szántóföld. Állandó betegeskedése és gyógykezeltetése rengeteg pénzt emésztett fel, s ezért 1843-ban – miután adósságai már 44 000 forintra rúgtak, a birtok éves jövedelme pedig 1000 forint volt – 1200 forintos évjáradék fejében eladta birtokait, s ettől kezdve csak a közügyeknek élt.

Csány politikai pályája 1823-ban kezdődött, amikor a megyegyűlésen felszólalt a kormányzat törvénytelen újoncoztatása ellen. 1824-ben táblabíróvá nevezték ki, 1831-ben pedig már az országgyűlési rendszeres munkálatokat felülvizsgáló megyei bizottság tagja volt. Csány kezdetől fogva a zalai reformellenzék soraiba tartozott, de a liberális eszmék képviselője mellett kitűnő érzékkel alkalmazta a hagyományos rendi sérelmi politika eszköztárát, mind elméletben, mind a tisztújítások és követválasztások során oly szükséges gyakorlatban.

1837-ben, a reformellenzék tagjai ellen indított perek során a kormányzat őt is megpróbálta perbe fogni, amikor Kossuth letartóztatása miatt kemény szavakkal illette a nádort, majd zsarnoksággal vádolta a kormányzatot. A hűtlenségi, sőt, felségsértési perrel fenyegető helyzetben (ez utóbbi büntetése halál is lehetett) a megyéből megidézett tanúk mindannyian Csány mellett vallottak, s ilyen módon a kormányzat kísérlete kudarcba fulladt.

1839-ben komoly szerepet játszott a zalai ellenzék egységének megőrzésében és Deák Ferenc követté választásában, az 1839-1840-es országgyűlés idején pedig egyike volt azoknak a megyei ellenzéki vezetőknek, akiknek hatására a megyegyűlések állandó pótutasításokkal látták el Deákot. 1840-ben a megyei tisztújítás során a Csány vezette ellenzék teljes győzelmet aratott. 1843-ban a zalai követválasztási küzdelmek során Csány ismét Deák mellett korteskedett, s noha a küzdelmek végül az ellenzék győzelmét hozták, Deák a választás nem tiszta módszerei, a korteskedések és a 10 halálos áldozattal járó összetűzések miatt nem fogadta el a követséget. Csány ezen őszintén felháborodott, s hírlapi nyilatkozatban támadta meg Deákot, de Kossuth csak 1844 januárjában közölte Csány és társai nyilatkozatát. Csány eladta birtokait, s a megyéből történő elköltözése miatt 1844 tavaszára a zalai ellenzék széthullott, s a konzervatívok a június 10-i tisztújításon átvették a hatalmat a megyében. Győzelmük azonban kérészerű volt; rövidesen helyreállt a megyében az ellenzékiek és konzervatívok közötti egyensúly.

Csány egyike volt azoknak a politikusoknak, akik a közvéleményt az illírizmusra, a horvát nemzeti mozgalom magyarellenes céljaira és ennek veszélyeire figyelmeztették. 1843-tól a megyei Védegylet egyik legbuzgóbb szervezője volt, s nevéhez fűződik a nagykanizsai Takarékpénztár 1845. évi alapítása is, ami a zalai védegyleti mozgalom egyik legmaradandóbb eredményének bizonyult.

Amikor a kormányzat 1845-ben adminisztrátorokat (főispáni helytartókat) nevezett ki az egyes megyékbe, Zala megyében egy viszonylag jóindulatú arisztokrata, Festetics Leó gróf kapta ezt a tiszteletet. Csány minden módon igyekezett megkeseríteni Festetics életét. 1846-ig egyike volt azoknak a zalai politikusoknak, akik állandóan felhívták a figyelmet az adminisztrátori rendszer törvényteleniségére és a rendeleti kormányzás veszélyeire.

1847-től kezdve Csány nem vett részt a zalai politikai életben, annál tevékenyebben kapcsolódott viszont be az ellenzék országos szervezésébe. Már 1845. november 18-án ott volt azon az ellenzéki értekezleten, amely elsőként mondta ki a programadás szükségességét. 1847 januárjában belépett a pesti Ellenzéki Körbe. Sűrűn levelezett Perczel Mórral és Madarász Józseffel, de az ellenzék más tagjaival is.

1848. márciusában Pesten volt, s ott volt az Ellenzéki Kör azon ülésén is, amely Kossuth március 3-i felirati javaslatáról értesülve kimondta egy programszerű nyilatkozat kiadásának szükségét. Ezt a nyilatkozatot, a 12 pont első változatát március 13-án fogadta el a Kör ülése. Március 14-én a Kör ülésében ő is amellet érvelt, hogy a nyilatkozat véglegesítésére ellenzéki értekezletet kell összehívni.

A Kör radikális ifjúsága másnap, március 15-én áthúzta Csány és társai számítását, amikor előző napi javaslatukhoz híven, a tömegek mozgósításával adtak nyomatékot a 12 pont követeléseinek. Csány a pesti városházánál csatlakozott a forradalmi tömeghez, s igyekezett mérséklőleg hatni az eseményekre. Március 17-én beválasztották a Közbátorsági Választmányba, s ettől kezdve főleg a nemzetőrség szervezése körül kamatoztatta képességeit. Amikor Batthyány a fővárosba küldte a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmányt (MOIB), ennek tagjai, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor és Pulszky Ferenc gyakran kértek tanácsot Csánytól. Amikor pedig a Nyugat-Dunántúlon parasztmozgalmakra és antiszemita zavargásokra került sor, a MOIB Csányt és Széll Józsefet, Vas megye alispánját bízta meg a rend helyreállításával.

Csány és Széll megbízatása Vas, Zala, Veszprém és Sopron megyék, valamint Sopron, Kőszeg és Ruszt szabad királyi városok területére szólt. Április 28-án Somogy megyét is hatóságuk alá rendelték. A két biztos a katonaság felvonultatásával vetett véget a mozgalmaknak. Az antiszemita mozgalmak május elejére lényegében lecsillapultak, a parasztmozgalmakkal, a föld-, erdő- és legelőfoglalásokkal azonban Csánynak még 1848 augusztusában is bajlódnia kellett. Noha statáriális joggal rendelkeztek, egyetlen halálos ítélet, s egyetlen botütés sem kísérte működésüket. A közrend helyreállításával május 20-án Sopronba és

Veszprémbe Szemere Bertalan belügyminiszter, Hunkár Antalt nevezte ki május 23-án pedig Vas megyét vette ki Csány biztossága alól.

Csány már május közepén több jelentésben figyelmeztette a Batthyány-kormányt a Horvátország és az illír mozgalom részéről fenyegető veszélyre, így Szemere június 2-án őt bízta meg Zala, Somogy, Baranya és Tolna megyék, illetve Pécs szabad királyi város királyi biztosságával és a Dráva-vonal védelmének megszervezésével, valamint azzal a feladattal, hogy a Dráva vonalán összehívandó 4000 főnyi sorkatonasággal és a rendelkezésére bocsátandó, 14 000 főnyi mozgósított megyei nemzetőrséggel tartsa figyelemmel a túlparton történeteket. A később kiadott rendeletek szerint Fejér, Vas, Sopron és Veszprém megyék nemzetőrségével is rendelkezhetett.

A 250-290 kilométer hosszú szakaszon ez az erő csak határőrizeti feladatokat láthatott el, és semmi esetre sem volt alkalmas még helyi támadó akciókra sem. A mozgósítás során július közepén azonban ennek a létszámnak a kétszerese, 29 000 fő került a Dráva mentére. A védvonalon található reguláris katonaságot négy soryalag zászlóalj, egy honvédszászlóalj, egy vértesezred, két század könnyűlovas (cheveaux-légers) és hat század huszár, a tüzérséget négy üteg (összesen 24 löveg) alkotta. A teljes létszám tehát valamivel meghaladhatta a 35 000 főt. Ez az erő azonban csak július végéig volt ilyen jelentős. Ekkor két sorezredi zászlóaljat és több ezer nemzetőrt a bácskai hadszíntérre vezényeltek át. A későbbiekben újabb századok, egy honvédszászlóalj és két század önkéntes érkezett az őrvonal erősítésére. A létszám szeptember elejére a július közepéhez képest kb. 10 000 fővel csökkent.

Ennél is nagyobb probléma volt azonban, hogy a nem magyar kiegészítésű csapatokról kiderült: nem lehet megbízni bennük. A drávai őrvonal parancsnokává kinevezett Franz Ottinger vezérőrnagy augusztus elején megparancsolta a reguláris katonaságnak, hogy ha a horvátok betörnének a Muraközbe, ne tanúsítsanak ellenállást, hanem harc nélkül vonuljanak vissza. A parancsról Csány sem tudott. Csány erre lemondott a biztosságról, de még el sem küldte erről szóló levelét, amikor Ottinger bejelentette: leteszi a parancsnokságot.

Csáynak nem volt könnyű dolga a továbbiakban sem. Az új főparancsnok Teleki Ádám ugyan közelebb vonta csapatait a Drávához, de amikor 1848. szeptember 4-én az uralkodó Jellasicsot visszahelyezte báni méltóságába, elbizonytalanodott. Miután pedig a bán csapatai előbb a Muraközbe, majd a Murán átkelve, a Dunántúlra nyomultak be, Teleki a harc nélküli visszavonulás mellett döntött. Csáynak nem kis erőfeszítésébe került, hogy a tiszteket meggyőzze a további ellenállás értelméről és törvényességéről. Teleki után István nádor, majd Móga János altábornagy vette át a főparancsnokságot, szeptember 29-én az ő parancsnoksága alatt verte vissza Jellasics támadását.

Pákozdt után Csány először nem értett egyet a háromnapos fegyverszünettel, de aztán a katonák meggyőzték ennek indokoltságáról. Jellaics üldözése során értesült a bécsi forradalomról, s ettől kezdve álláspontja egyértelmű volt: a magyar hadseregnek érdeke és morális kötelessége Bécs felmentése. Álláspontját azonban nem sikerült érvényre juttatnia. Amikor pedig az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) a táborba küldte Pázmándy Dénest, a képviselőház elnökét, Csány egyike lett a táborban működő többi kormánybiztosnak, aki csupán egy szavazattal, de nem eldöntő súllyal vehetett részt a haditanácsokon. A harmadik határátlépés és az október 30-i schwechati vereség után Móga távozott a hadsereg éléről, s a feldunai hadsereg parancsnokságát Görgey Artúr vezérőrnagy kapta.

Görgeynek Csányval egyetlen komolyabb konfliktusa volt: a tábornok 1848 november elején szerette volna elérni, hogy a tisztí előléptetéseket századosig kizárólag reá bizzák, s Csány ragaszkodott ahhoz, hogy a felterjesztéseket, mint a polgári hatalom képviselője, ő is aláírja. Csány attól tartott, hogy ha a főtiszti kinevezéseket egyedül a fővezérre bizzák, a tisztikar jelentős része az illető személyéhez, nem pedig a kormányzathoz fog kötődni, s ezzel megteremtődhetnek a polgári hatalomtól független katonai hatalom, a katonai diktatúra alapjai. Görgey elfogadta Csány szempontjait, s az OHB is ilyen módon rendezte a kérdést.

Csány területi illetékessége Pozsony, Nyitra, Moson, Sopron, Komárom, Győr megyék területére terjedt ki, de bizonyos kérdésekben Fejér, Veszprém és Vas megyékkel is rendelkezhetett. Az ő feladata volt a helyi gabonakészletek elszállíttatásának, a pótlólovazás, a hadsereg-felszerelés ügyeinek intézése. Kossuth diplomáciai próbálkozások lebonyolításával is

megbízta, s ő intézte a polgári hírszerzés ügyeit is. Másfél hónapos tevékenységének komoly szerepe volt abban, hogy a feldunai hadtest valódi hadsereggé kovácsolódott.

A december közepén megindult osztrák támadás során Csány optimistábban ítélte meg a hadjárat katonai esélyeit, mint Görgey, s az volt a véleménye, van esély arra, hogy az ellenséggel a siker reményében szembeszálljanak. Amikor 1849. január 2-án Pesten az Emmerling-fogadóban, Csány szállásán összeült a haditanács, Csány úgy vélte, hogy a hadsereg egészének a Tisza-vonal védelmére kellene visszavonulnia. Nem értett egyet Görgey azon tervével, hogy a feldunai hadtest diverziós céllal észak-nyugat felé, az ostromlott Lipótvár felmentésére induljon, majd pedig a bányavárosokon keresztül érje el a Tiszát. A főváros feladása után – légúti betegsége miatt – nem követte a feldunai hadtestet, hanem Debrecenbe ment. Itt komoly szerepet játszott abban, hogy sikerült megszilárdítani a magyar kormányzat helyzetét.

Kossuth január 27-én Erdély teljhatalmú országos biztosává nevezte ki Csányt. Csány január 30-án már Kolozsvárott volt, s az ezt követő, közel három és fél hónapban többnyire innen intézte a hadseregellátás, a közigazgatás, a politikai rendezés megannyi ügyét. Csány eddig számára ismerős terepen mozgott, hiszen korábbi biztosságainak színhelye jobbra az általa ismert dunántúli megyékre esett. Erdély azonban minden tekintetben különböző volt a magyarországi és ezen belül a dunántúli viszonyoktól. Csány itt archaikusabb berendezkedésű, nem csupán társadalmi, de etnikai konfliktusok által is megosztott országgrészbe került. 1848. szeptember közepétől december végéig olyan hadsereg mellett működött, amelynek a kormányzat igyekezett mindent megadni, akár a többi hadszíntér fegyveres erőinek rovására is. Erdély mellékhadszíntér volt, ahová kevesebb pénz, kevesebb lőszer és fegyver jutott, mint a magyarországi hadszíntér számára. (Jóllehet, éppen Csány biztosságának kezdetén kb. 7500 katonát vezényeltek át Magyarországról Erdélybe). Mindehhez járult az erdélyi fővezér, Bem habitusa is. Bem ugyanolyan öntörvényű személyiség volt, mint Csány. Míg azonban Csány kezdeti intézkedéseiben az erdélyi viszonyokkal való ismeretlenség miatt óvatos volt, addig Bem egy hályogkovács maga-biztosságával igyekezett rendet teremteni Erdélyben. Ebbéli foglalatosságában a polgári közigazgatást, s ennek fejét, Csányt inkább akadálynak, mint egyenrangú félnek tekintette. Csány Ottingeren és Telekin kívül senkiről nem írt olyan kemény, sokszor igazságtalan sorokat, mint Bemről. Még Bem kétségtelen katonai sikereit is lekicsinyelte, vagy csupán a tábornok szerencsével párosult felelőtlenségével magyarázta.

Kossuth 1849. április 20-án hívta meg Csányt az új minisztériumba a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium vezetésére. Csánynak jó személyes kapcsolata volt a kijelölt miniszterek többségével, Görgeyvel és Duschekkel kimondottan baráti viszonyt ápolt. Május közepén érkezett Debrecenbe, letette a miniszteri esküt, s minisztériuma megszervezéséhez fogott. Csány nem „szakértő”, hanem politikussal miniszter volt, s ezért igyekezett megfelelő szakembergárdát toborozni maga mellé. Ezzel magyarázható, hogy a közlekedési osztály élére azt a Kovács Lajost nevezte ki, aki Széchenyi időszakában már betöltötte ezt a pozíciót, s aki politikailag igen messze állt mind Kossuthtól, mind Csánytól.

Az új miniszter ténykedésének nem voltak, nem is igen lehettek látványos eredményei: jórészt a katonai szállításokhoz szükséges infrastrukturális feltételeket, így a gőzhajózás és a vasút működésének feltételeit kellett megteremtenie. Igyekezett folytatni a már megkezdett vasútépítési munkákat, és megtenni az előkészületeket a tervezett erdélyi vasútvonal kiépítése érdekében.

Csánynak közben komoly politikai feladatok is jutottak. Június elején azt javasolta, hogy a kormány adjon általános amnesztiát a megtérő bűnösöknek, a minisztérium azonban leszavazta előterjesztését. Bár érezte a kormányon belüli nézeteltéréseket, Csány még akkor is védte Görgeyt, amikor az június elején nyíltan kritizálta a Függetlenségi Nyilatkozatot. Június közepén elkísérte Kossuthot nagyváradi útjára, amikor a kormányzó Bessel találkozott. Vukovics Sebő visszaemlékezése szerint Kossuth Bem iránt lelkesülten tért vissza az útról, Csány és Kossuth viszonya viszont ezt követően éppen emiatt meglazult. Június 30-án Csány is tagja volt annak a küldöttségnek, amely Kossuthnak a komáromi összpontosítás feladásáról és a szegedi összpontosításról szóló rendeletét Görgeyhez vitte, s ennek is lehetett némi szerepe abban, hogy Görgey – fenntartásai ellenére – megígérte a katasztrofális haditerv

teljesítését. Az újabb fővezéri válság, Görgey leváltása és Mészáros Lázár kinevezése után Csány úgy vélte: csak Kossuth fővezérsége vethet véget a vezérek közötti viszálykodásnak. E véleményét azonban a kormány legtöbb tagja nem pártolta. Ugyanakkor mindent megtett a Görgey és Kossuth közötti nézeteltérések kiegyenlítése érdekében. Érthető hát, hogy amikor az augusztus 9-i temesvári vereség után Görgey követelte a legfőbb hatalom átadását, Csány pártolta Görgeyt, s ő eszközölte ki Kossuthnál a kormányzó és a kormány lemondását.

A lemondás után csatlakozott a Görgey vezette feldunai hadsereghez, s augusztus 13-án, Világosnál került fogságba. Csányt – mint a többi katonát és polgári személyt – augusztus végén adták át a cs. kir. hadseregnek. Csány szeptember 17-én érkezett Pestre, ahol szeptember 26-án hadbíróóság elé állították. Egyetlen alkalommal hallgatták ki, s a vád felségárulás volt. Az ítéletet Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, pesti katonai kerületi parancsnok október 8-án éjjel írta alá, s október 9-én olvasták fel azt az Újépület udvarán. (Kempen és Csány nem ekkor „találkoztak” először; Kempen 1848 őszén egyike volt a horvát hadsereg hadosztályparancsnokainak). Az ítéletet október 10-én reggel 6 órakor hajtották végre.

„Csány László útlelél és elegendő pénz birtokában száműzhető volna önmagát, hogy megmenthesse életét – írta róla Pálffy János. – Ő nem tette. Ő tudta, hogy minden nagy és szent ügynek vértanúkra van szüksége, s ő érezte, mint isteni kijelentést lelkében, hogy hivatva van a többi vértanúkkal együtt megváltani tiszta és erényes életével nemzetét jövőjét”.

Hermann Róbert

„Csodálatos szervezettséget hozott létre a vállalat a semmiből”

Buda Ernő olajipari bányamérnökkel beszélget *Kozma Huba*

- *Itt laksz a nagykanizsai MAORT-lakótelepen, mely a magyarországi olajbányászat ős- és hőskorára emlékeztet jeles mérnökök neveit viselő utcaneveivel, jellegzetes épületeivel. Honnan indultál, s hogyan kerültél ide?*

A családi visszaemlékezés szerint apám ága öt generáción keresztül bányász volt. Természetesen ez nem olajbányászatot jelentett akkoriban. Ők ércbányászok voltak, akik az ország különböző bányáiban dolgoztak, és amikor kifogyott az érc, tovább vándoroltak. Apai nagyapám az erdélyi Petrozsényben és Resicán dolgozott, Selmezbányán végzett bánya- és kohómérnök volt. Édesapám a bányászat adminisztrációjában dolgozott egy Krassó-Szörény megyei kis településen, Stájerlakaninán, ez később azért vált ismeretessé, mert az országban először itt ismerték meg a szénteleppel összefüggésben a kőolajat is, ötezer tonna kőolajat termeltek abból a palából, amit ott bányásztak. Akkor termeltek kőolajat, amikor a dízel-motort még nem fedték fel. Benzínmotor már volt, Otto-motor ugyancsak, kenőolajként használták akkor ezt az ásványkincset. Erről a telepről 1913-ban édesapámat Sopron mellé egy kis bányatelepre, Brennerbányára helyezték, mert az erdélyi vállalat megvette ezt a kőszéntelepet. Ez volt Magyarország legrégebben művelésbe fogott szénlelőhelye, 1735-től bányászkodtak már ezen a helyen. Ötezer ötszáz kalória volt az itt felszínre hozott szén kalóriaértéke. Ennek a bányatelepnek az igazgatását német nyelvről magyarra akarták átállítani, és emiatt került édesapám az új vállalat megbízásából irodafőnököknek Brennerbányára. Ott nősült meg 1913-ban, a mázsameszter leányát, Masznák Jankát vette feleségül, aki akkor tizenhat

esztendő fiatal leánya. A bányatelep lakossága zömében német, de dolgoztak ott csehek, lengyelek, románok és kevés számban magyarok.

Elemi iskoláim elvégzése után középiskoláimat Sopronban folytathattam, ahol – komoly iskolaváros lévén – sokfajta tanintézmény volt. Engem az állami reáliskolába írtak be, mert ez igen jó hírű tanintézet volt, ide hat esztendeig jártam. Elsőben németet, harmadikban latint, ötödikben franciát kellett tanulni. A sors különös játéka folytán hat év után iskolát változtattam. Egy tánckoszorús ünnepség után tizenhat évesen kocsmázni mentünk éjjel kettőtől reggel négyig, és ezt megtudták tanáraink. Az ítélet úgy szólt: arra való tekintettel, hogy a többiek ittak, s én nem, nekem kellett volna vigyáznom a többiekre, és ezért igazgatói megrovásban részesítettek. Ezt a komisz megrovást olyan méltatlannak éreztem, hogy nem kívántam a továbbiakban abban az intézményben maradni. Ezért hetedikes koromban megkértem a szomszédos evangélikus iskola igazgatóját, hogy hadd menjek át oda tanulni. Ebben az evangélikus líceumban olyan csodálatos összetartozó társaságba keveredtem, amely nagy hatással volt későbbi életemre. Egy 1830 körül megalakított, és Berzsényi kortársáról, Kiss Jánosról elnevezett Nemes Magyar Társaság tagja lehettem itt. Ebben az önképzőkörben, de az iskola falai között általában nagy lelkesültség, tudásszomj volt a jellemző a diákokra. Nagyon szerettem a nyelveket, itt angolt is tanulhattam. Már ifjúkoromban cserkész lettem, édesapám előrelátásának köszönhetően eljuthattam is iskola által szervezett cserkész-táborokba. 1933-ban részt vehettem a gödöllői dzseborin, itt harminchárom nemzet delegációja volt jelen, ötvenháromezren voltunk. Két év múlva egy lengyelországi táborba juthattam ki, 1937-ben pedig Hollandiába, az ottani világdzseborira. Különösen az volt nagy hatással rám ezekben a cserkész-táborokban, hogy a legkülönfélébb származású, fajú, vallású emberek békében tudtak élni egymással. Ez egész életemre kiható, maradandó élményem lett.

- *Pedig éppen ezekben az években jöcskán sérültek ezek az alapelvek*

Jó, hogy említéd. Kítűnő volt ennek a holland tábornak a hangulata, és amikor Németországon keresztül jöttünk haza, két helyen álltunk meg, Stuttgartban és Nürnbergben. Stuttgart volt a külföldi németek városa, ott minket egy Julius Streicher nevezetű Gauleiter, birodalmi pártvezető fogadott, és az ötszáz főnyi magyar delegációból tíz szőke, kékszemű fiút válogatott ki, odaállította őket szembe velünk mondván: *lám, valamennyien germánok vagytok!* Nem tudtuk magukba fojtani a nevetésünket, mert ugyan kevés zsidó fiú volt közöttünk, de a kiállított fiúk közül kettő zsidó volt. Ez volt az első borzasztó élményem, a németek magasabbrendűség-fitogtatását illetően. Nürnbergben, a birodalmi pártnapok városában Hitler éppen akkor járt ott, és láttam azt a korlátlanul elszabadult indulatot, mellyel a pártvezetőt fogadták. Az egy nép, egy nemzet, egy vezető örökös hangoztatása és az mérhetetlen fanatizmus, ami a résztvevőket jellemezte, émelyítő hatással volt ránk. A „terhes, nemkívánatos külföldi” fogalmát ott ismertem meg először. Minden bizonnyal az is közrejátszott a Németországban tapasztaltak elutasításában, hogy mi a cserkészek között a nemzetköziséget, az ember és ember közötti különbségek összeilleszthetőségét tapasztaltuk.

1938 márciusában a németek megszállták Ausztriát, de Burgenlandot akkor még nem, mert diplomáciailag tisztázatlan volt, hogy ez a terület Ausztriához vagy pedig Nagy-Magyarországhoz tartozik-e. Végül mégis megszállták, és ettől kezdve a német wandervegelek, vándormadarak a pángermán gondolat terjesztői egyre-másra jöttek Sopronon keresztül Magyarországra a német anyanyelvű területekre hitleri agitációt kifejteni. Ez olyan ellenállást váltott ki bennünk, Sopronban élő ifjúságban, amit nem hasonlított az ő fasiszta nacionalizmusukra, hanem egészséges védekezés volt mindez ellen. Veszélybe került magyarságunk megtartásának vágya volt ez. A trianoni béke utáni évben születtem, tehát tizennyolcadik életévembe léptem ekkor. Sopron születésemkor senkiföldje volt, és amikor az osztrákok el akarták foglalni a várost, a Selmecbányáról Sopronba került egyetemi ifjúság fegyveres ellenállást szervezett a város megmentésére. Félve a diplomáciai bonyodalmaktól az osztrákok vérrel nem akarták bevenni Sopront, így decemberre népszavazást írtak ki, ekkor érdemelte ki Sopron a „leghűségesebb város” elnevezést. Az asszonyok – köztük anyám, nagyanyám – háromszor-négyszer átöltözve mentek szavazni, mert a szavazás előfeltétele – személyi igazolvány még nem lévén – az itteni anyakönyvi kivonat volt csupán. A már meghaltak anyakönyvi kivonatát előszedve újra és újra mentek szavazni. Az egyik nagyanyám Szepességből származott és jól tudott franciául is. Amikor ez a százharminc kilós

asszony már negyedszer járult az urnák elé, felismerték. A francia ellenőrző tiszt felháborodottan mondta a mellette ülő olasz tisztnak: - *Milyen disznóság, hogy ezek a magyarok így kibabrálnak velünk!* Nagyanyám gyönyörű franciasággal válaszolt: - *Uram, ugye az ön édesanyja is megtenné mindezt, ha Önöknél Franciaországban lenne ilyen népszavazás? A tiszt felállt, kezét csókolta nagyanyámnak: - Természetesen, Asszonyom. Legyen máskor is szerencsénk.*

Ezek a családból hozott gyerekkori emlékek, visszaemlékezések elkísértek engem ezekben az években is. Egyetemi hallgató lettem, mindig romantikus hajlamú voltam, s szerettem volna világot látni, utazni. Édesapám ki tudott küldeni néhány országba nyelvyakorlásra. Észak-Franciaországban egy szállodásnál lakván megszerettem ezt a hivatást, és idegenforgalmi főiskolára akartam járni. Öt nyelv tudása volt ehhez akkor a kötelező. Spanyolul és arabul kellett volna még megtanulnom, és a következő évben ennek az ismerősömnek az észak-afrikai szállodájában akartam ezt a hiányt pótolni. De 1938-ban már nem kaptam útlevelet. Ekkor már érződött a háború előszele.

Óriási volt a lelkesedés a fiatalság körében Felvidék, Észak-Erdély és a Délvidék visszatérésekor. Visszatért Rozsnyó, Kassa, 1939 márciusában Ungvár, Munkács, Beregszász, aztán 1940 augusztusában Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, a Székelyföld. Mivel eredeti elképzelésem nem válhatott valóra, felvételi vizsga nélkül a soproni egyetemre iratkoztam be, a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Karára. Itt, az egyetem bányamérnöki tagozatán szereztem oklevelet 1943-ban. A professzorok nagy része Selmecbányáról való volt, nagyrészt már idősen. Egy generációval fiatalabb tanárunk Falk Richárd éppen fiatalsága miatt eszményképünk volt ezen az egyetemen. Kiváló képzést kaptunk, máig hálás vagyok a sorsnak, hogy négy és fél évig ebben az intézményben tanulhattam. Bányamérnöki képzést kaptam, az akkori rendszer szerint az első két év alapozó jellegű volt, rendkívül jó matematikát kaptunk, nagyon jó volt a fizika- és a kémia-oktatásunk, erre épült egy csodálatos ásványtan, aztán ehhez kapcsolódóan egy tereptan-közvetlen, a különböző ásványi előfordulások ipari felhasználására szolgáló bányatelepek ismertetésével, történeti korokat taglaló történeti földtannal. Ennek előfeltétele volt egy olyan öslénytan tanítása, amely az állatrendszertant magába foglalta.

Azzal, hogy 1938-ban Rozsnyó ismét a miénk lett, a vasbányászat is jelentőssé vált, hiszen korábban Rudabányán kívül más vasérclelőhelyünk nem volt. 1940-ben, Észak-Erdély visszakapásával a bányászat lényegesen fellendült. Erdélybeli visszakaptuk azt a csodálatos aranyérc-telepet, amelyik Nagybánya térségében van, sóbányákat kaptunk vissza, és azt a gázmezőt, melyet még a századelőn elődjaink tártak fel az Erdélyi-medencében. Az ebből származtatható lelkesültség hozta magával, hogy bár én szenesnek indultam eredetileg az egyetemen, Erdély visszatérése után már az ércbányászat felé vonzódtam, és még románul is elkezdtem tanulni. 1941 nyarán Nagybánya térségében a nyári gyakorlat során már remekül tudtam hasznosítani az ekkor szerzett román nyelvi ismereteimet a román munkások körében. Máig elkísér ez az öröm. Az egyetemi tanításban az alapozó tantárgyak után a bányaművelési és a géptani tanszék harmadik-negyedik évben vette át a maga szerepét. Érc- és szénelőkészítéstan és közgazdaságtani ismeretek szerepeltek még a tanrendben. Ezen felül nagyon komoly geodéziai ismereteket kaptunk.

Egyre inkább megkedveltem ezt a szakmát, s annak ellenére, hogy éppen azt a feladatkört, melynek egész későbbi életemben munkása lettem, a kőolajbányászatot – mélyfúrás- és kutatás címen –, összesen egy félévig tanultuk, elmondhatom, hogy kitűnően felkészítettek minket a pályára. Az akkori előírások szerint minden évben el kellett menni valahová gyakorlónak. A szénbányászati gyakorlatot Brennebergbányán, az ércbányászatot az erdélyi Nagybányán töltöttem, harmadik év után jött a kőolaj- és földgázbányászat, a Somogy megyei Inkere mentem nyári gyakorlatra. Itt már 1937-ben kevert gázt találtak, de az akkori körülmények között ezt semmire sem tudták felhasználni. (Öregkorom nagy öröme és boldogsága az, hogy ötven év után megint azzal foglalkozhatom, hogy ebből a kevert gázból megfelelő turbinákkal elektromos áramot állítsunk elő, mely az ezredfordulótól biztosítani tudja három megye elektromos ellátását.) Ez a szakma annyira új volt akkoriban, tele romantikával, hogy eltávolodtam az ércbányászatától, megpályáztam a Magyar–Amerikai Olajipari részvénytársaság ösztöndíjas helyét, ennek segítségével végeztem el az utolsó két évet, s kerültem az egyetem elvégzése után a kőolajbányászatba. Öten kaptunk ösztöndíjat, s száztíz pengőt

havonta, mikor a mindent magában foglaló összkiadásom nem érte el a havi hatvan pengőt. Többet kerestem, mint egy munkásember. Ez a nagyvonalú anyagi támogatás lehetővé tette, hogy szakkönyveket vásárolhassak, s hogy választott hivatásomra alaposabban felkészülhessek.

Egyetemi éveim alatt a regös-cserkészlet hagyományait folytatva bekapcsolódtam a falukutató mozgalomba, és magamban büszke voltam arra, hogy a tizennyolcezer magyar népdal közül legalább ezret magam is tudtam. Egész gondolatvilágunkat a magyarság értékeinek megbecsülése töltötte ki. Népdalokat és népmeséket gyűjtöttünk, bebarangoltuk a Balaton-felvidéket Fehérvárcsurgótól Veszprémig, aztán végigmentünk a Balaton északi partján, Tapolcától felmentünk a Somló helyre, onnan Celldömölkre. A sváb falvakban borzongva láttuk azt az iszonyatos hatást, melyet a nagynémet gondolat okozott. Bosszúsággal töltött el bennünket, hogy ezek a német birodalmi mételeytől megmérgezett emberek mást akarnak, mint amit a magyarság. Ugyanezt tapasztaltuk Rozsnyó és Kassa között is. Erdélyi utunk során Kolozsvártól Szászrégenig, onnan Sepsiszentgyörgyig, Kézdivásárhelyig gyalogoltunk, egészen a brassói határig eljutottunk.

- *Illyés Gyula írja ebben az időben a Kiáltvány az Ifjúsághoz című röpiratában: „A ti feladatotok, barátaim, hogy az ostromló kérdések falanxában helyet szorítsatok a pusztuló magyarság kérdésének és az égető megoldásnak, ha helyesnek találjátok és elfogadjátok meg kell ismernetek a népet, melyet még az is alig ismer, aki belőle származott gyűjtsétek össze népetek szellemi értékeit, készítsetek róla sociográfiai felvételeket, tanulmányozzátok hibáit és előnyeit. Meg fogjátok szeretni. Azt kell kikutatnotok, mit akar, hogyan akar élni a nép, mert a ti sorsotok elszakíthatatlanul most e nép sorsához van kötve. Minden emléketekkel e népbe kell visszatérnetek. Nem azt mondom, hogy a kultúrát tagadjátok meg, hogy ködös faji mítoszok rabjai legyetek. Tudásokat oltásotok be a népbe, legyetek egy vele, hogy ha ti emelkedtek, őt is magatokkal emelhesétek. Mert addig éltek és úgy fogtok élni, ahogyan az él.”*

Igen, abban az időben Illyés Gyula Ki a magyar című munkája volt ránk nagy hatással, amit 1938-ban írt. A másik csodálatos könyve a Hunok Párizsban, melyben a Franciaországban élő magyarságról rajzolt érzékletes képet. Ezt az életsorsot megismertem én is. Tizenhét éves voltam, amikor Párizsban jártam, és meghallottam, hogy magyarul beszélnek az utcán. Szóba elegyedtünk, és az illető első kérdése az volt, hogy a *Horthy-Magyarországról* jött? Magát a fogalmat sem ismertem addig, de igennel válaszoltam. – *Tanulnak maguk történelmet?* – kérdezősködött tovább alkalmi ismerősöm. – Igen. – *Maguk rosszul tanulják a történelmet. Maguk nem tudnak semmit sem 1919-ről. Maguk azt sem tudják, hogy magukon kívül van egy nagyon nagy ország, ahol az embereknek igencsak jól megy a sora. Ahol üdülni viszik az embereket!* Természetesen a Szovjetunióról beszélt.

Tanulmányútjaim során megismerkedtem a nyugati gazdálkodók beszerzési és értékesítő szövetkezeteivel, s arra gondoltam, hogy a mi éghajlati és földrajzi adottságaink jóvoltából paradicsomot, s valóban – a népi írók elképzelése szerint – *Kertmagyarországot* lehetne teremteni nálunk. Éppen ezért nagyon keserűen éltem meg a nem éppen önkéntes szövetkezés létrehozását később Magyarországon. Mérhétetlenül nagy romboló hatása volt ennek. Magát a „szövetkezés” szót is kiforgatták tartalmából. Az volt a szerencsém, hogy napi politikával nem kellett foglalkoznom életem során. – *Mi a célom?* – kérdezték egyszer tőlem. – *Az, hogy az átlag magyaremler élete boldog legyen, s legyenek meg az anyagi és eszmei céljai – mondom azóta is.*

- *Ifjúkorodban sem legyintett meg a politizálás szele?*

Csak annyiban, hogy mindvégig átéltem azt a végtelenül nagy igazságtalanságot, ami az első világháborút lezáró békében történt velünk. Az akkor kialakított toldozott-foldozott, csak a győztesek érdekeit figyelembe vevő békerendszer máig a békétlenség egyik fő forrása ezen a vidéken. A bányász- és kohász egyetemi ifjúságnak nem volt Turul Szövetsége. Mi mindig a munkások körében éltünk, s óriási tőbbséget fejlesztett ki bennünk a közös veszélyezés összetartó ereje. Hogy neked úgy kell megcsinálnod a munkád, úgy kell irányítanod, hogy se te magad, se pedig a rád bízott emberek ne kerüljenek bajba. A bányatelepeken összetartó erő volt az a közös cél, hogy a munkának mennie kell, mert különben mindenki elveszíti munkáját. Az így kialakult szolidaritás lényegében nagyobb volt, mint a független gazdák által álló földműveseké. A bányászok soha nem voltak kommunisták, szociáldemokraták annál

inkább. Sztrájkok voltak. Bérért, egészségügyi ellátásért, szociális juttatásokért. Olyan bányász önszegélyző egyesülete volt ennek a bányavállalatnak, melyet valóban alulról szerveztek. Külön orvosa, elsősegélyhelye, temetési segélyeket, özvegyeknek járadékot adó szervezete volt ennek az egyesületnek.

Sopron megyében éltem ugyan, de pályám kezdetekor Zalába kerültem, életem második és harmadik szakasza itt zajlott. Hatással voltak rám az olajipar akkori vezetői is. A nálam egy generációval idősebb mérnökök Sopronból kerültek Zalába, úgyhogy őket én már korábban is ismertem.

A Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaságnál az volt a gyakorlat, hogy bármilyen diplomával érkezett is valaki a vállalathoz, az összes fizikai munkát végig kellett tanulnia, az összes nehézségeket át kell élnie ahhoz, hogy tudja: mit követelhet meg az emberektől. Engem is fizikai munkásnak vettek fel, és fél évig berendezésnél fűrómunkásként dolgoztam. Máiig is áldom ezt a szervezési formát, mert megtanított egy sor olyan fogásra, amit az egyetemen nem tanítanak, és íróasztal mellett sohasem tanulhattam volna meg. Belső örömöt jelentett, hogy a három műszakos munka összes nehézségeit megtapasztalhattam. A munkahelyre a munkásokkal való együttutazás, az ott közösen kemény munkával eltöltött idő, a sült krumpli illata, a közösen elfogyasztott zsíros kenyerek összekapcsoló erőt jelentettek számunkra. Megtudtam akkor, hogy mit lehet és mit nem szabad megkövetelnem ezektől a munkásemberektől. Hogy mikor túlzó a kívánság. 1942 nyarán kerültem az inkei kutatófúráshoz, s ott a különböző helyekről érkező fűrósegélyekkel együtt nótázva végeztük a munkát.

Ennél a vállalatlán olyan fizetést adtak a dolgozóknak, amelyből rendszeren tudtak táplálkozni, mosatni, és tudtak még haza is küldeni kellő pénzt. 1937-ben Bázakerettyén, Lispén olajat találtak, elkezdődött az építkezés. A vállalat vezetői felismerték, hogy az emberek akkor maradnak ott szívesen, ha kényelmes lakásban lakhatnak, ha beszerzési lehetőségeik helyben vannak, ha kulturális életet tudnak kialakítani. Ezt mind-mind megteremtette a vállalat. Önkéntes balesetbiztosítási és társadalombiztosítási szervezete volt a dolgozóknak MAORT Önszegélyző Egyesület néven. A feleségek számára bevásárló-autóbuszjáratot indítottak a hét megfelelő napjain Nagykánizsára és Zalaegerszegre. Máiig mintaszervezet tartom azt a szociális gondoskodást, melyet a vállalat még a háború előtt megvalósított. A különböző szakmák együttműködését is nagyszerűen megszervezték. Mert anyagokat kell érkeztetni, vasútról kirakni, központi helyre szállítani, nyilvántartani, igények szerint szétosztani, néha termelvényeket kell elszállítani, rossz gépeket műhelybe szállítani, javítani és újra munkába állítani. Csodálatos szervezetséget hozott létre a vállalat a semmiből. A munkásokat a környékről kellett toborozni. A szakember-felvételnek sajátos elvei voltak. Azokat az embereket vették fel fűrómunkásnak, akiknek valamifajta gépészeti alapismeretük volt. Gőzgép- és cséplőgépkezelőket, gépészkovácsokat toboroztak először, azután molnárokat, ők már tudták, hogy a csapágyakat hogyan kell zsírozni és kenni, erősek voltak, a gabonás zsákok után a cementes zsákokat is meg tudták emelni. Szívesen felvették a susztereket is, mert azoknak erős volt a kezük. Általában az inas- és segédeveik utáni fiatalokat alkalmazták, mert a parasztfjak betanítása hosszadalmas folyamat lett volna. Más volt a gondolkodásmódjuk, de erős volt a szabadságvágyuk is. Az elsőként felvettek tanították be aztán a később jelentkezőket. Belőlük volt bősséggel, mert a fizetés lényegesen jobb volt, mint egyéb területen. 1939-ben harmincöt fillér volt a bére a soproni szövőmunkásnak naponta, nyolcvan fillér volt egy hentes napibére, egy napszámos nyolcvan fillért vagy egy pengőt kapott. A mi vállalatunknál hatvan filléres órabér volt a kezdő fizetés, fél év után ez automatikusan hatvanöt fillérré, később évenként öt fillérenként emelkedett az óradíj. Magasabb kategóriába lépéskor természetesen megint emelkedett az órabér, egy kapcsoló már egy pengő huszonöt fillért kapott. Aki elvégezte a fűrómesteri iskolát, az kettő pengő ötven filléres órabérrel számolhatott. Ez ötszáz pengő havi fizetést jelentett akkor, mikor az ismert dal havi kétszáz fixről, mint kiemelkedő juttatásról tesz említést. Ezek az emberek olyan változáson mentek keresztül, hogy családjuk hozzájuk költözhetett, kerékpárt, motorkerékpárt vásároltak maguknak, bútoraik egyre szebbek lettek, gyerekeiket jobb ruhákban járathatták, s taníttathatták. Az egyik agglegény főfűrómester mesélte, hogy nem mosatta ki a fehér ingét, hanem odaajándékozta a házinénijének, ő újat vásárolt inkább, mert azt két pengőért, egy órányi béréért megvásárolhatta a boltban. A vállalat szociális érzékenysége mellett jó kommunális kapcsolatairól is érdemes szólni. Alig volt különbség – szemben a szénbányákkal – a vállalat

különböző beosztású dolgozói között. Ennek egyik oka az volt, hogy minden kezdő mérnöknek fizikai munkával kellett kezdenie munkáját a vállalatnál. A vezetők megbecsülték, szerették korábbi kétkézi munkatársaikat. Ennek hangulata máig bennem él. Barátaimám lettek azok a legények – őket tanítottam különféle tanfolyamokon is – akikkel együtt kezdtem a munkát. A nagykanizsai piacon összetalálkoztam például nemrég egyik régi-régi fűrőmester barátommal, akit negyven évvel ezelőtt taníthattam valamelyik vállalati iskolában. Megölel és azt mondja: *Ha négyzetgyököt akarok vonni, akkor a számot a tizedes törttől jobbra, balra kettős csoportokra osztom, megnézem az első kettős csoport megközelítő gyökét és leírom. megszorom kettővel és levonom a szorzatot a fölötté lévő számból.* Ha egy ilyen versikét negyven évvel a tanítás után egy parasztgyerek el tud mondani, akkor mindenképpen úgy látszik, hogy annak idején jól sikerült azt elmagyarázni. Ezek az emberek a szellemi felemelkedést látták ebben a szakmában.

Hova is jött ez az ipar? Először a kutatás a Dél-nyugat Dunántúlt kapta feladatául. A Sopron megyei Mihályiban, a Somogy megyei Inkén, Görgetegen voltak fúrások, majd Zalába, Lispére tért vissza, és itt találta meg az olajat. Itt volt az első vállalati központ, itt telepedett meg a szállítás, itt alakították ki az első raktárt, gázelőkészítő- és gázolintelepét létesítettek. A földgáz visszasajtolására kompresszorállomást, majd olaj-szivattyúállomást építettek az olaj vasúti szállítását előkészítőként.

Mindig érdekelt: hogyan is alakult ki az a csodálatos feladatkör, szakma, melybe a magam szándékából és a véletlen jóvoltából én is belekeveredhettem. Említettem már, hogy minket az egyetemen sóra, ércre, szénre, vízre kiképeztek, gépészetre, út-, híd-, vasút és kőtélpálya-építésre igen, de kőolajra nem. Mi ezt munka közben önképzéssel, és másoktól kapott instrukciók alapján sajátítottuk el.

- *Korodnán fogva valódi üttörőket is ismerhettél, tőlük a „kezdetekekről” is hallhattál. Mesélnél nekünk a magyar kőolaj- és földgázkutatás indulásáról?*

A magyarországi kőolajigény tulajdonképpen a múlt században keletkezett, amikor a világítás tökéletesítésére fényforrások kialakítására törekedtek, amikor kezdett tökéletesedni a gázzal, majd később benzinnel meghajtott belsőégésű motor, és amikor a XIX. század végén az üzemanyag öngyulladásának elve alapján működő dízel-motort is feltalálták már. A kenőolajigény a munkagépek és hajtógépek fordulatszámának fokozódásával ugyancsak hozzájárult a finomított kőolaj iránti kereslet növekedéséhez.

A kezdetben a felszíni kibúvásokból ismert kőolaj-előfordulásokból fedezték világszerte ezen világítóanyag (petróleum) és üzemanyag (benzin, majd dízelolaj) igényt, a Föld szilárd kérgében rejlő kőolaj- és földgázkészletek „aknák mélyítésével”, illetve „mélyfúrással” való feltárásához közismerten csak a múlt század második felében fogtak hozzá. Így ismeretesek a németországi Hannover közeli *Wietze* melletti kutatófúrások eredményei (1858), majd az amerikai pennsylvaniai *Titusville* mellett a Drake ezredes által gőzüzemű fűrőberendezéssel mélyített első eredményes olajkút (1859), valamint az akkori Oroszországban *Baku* térségében végzett olajkút-fúrások (1860).

A magyar történelemből is van azonban néhány olyan adat, mely szerint évszázadokkal korábban „hadi célra” használtak kőolajféséseket. Így van feljegyzés arról, hogy II. Géza királyunk a XII. században a déli vidékeken a bolgár sereg ellen hajóval indult lefelé a Dunán, és Nándorfehérvár környékén a partról „olthatatlan tűzzel” tették tönkre hajóit. Ennek a hajókat pusztító görögtűznek nem lehetett más az alapanyaga, csak olajszármazék és kén keveréke.

A magyar történeti irodalomban Gárdonyi Géza az Egri csillagok című regényében tesz említést hasonló esetről, amikor az egri nők nemcsak forró vizet, hanem szurkot is használtak „segédanyagként”, ugyanis az Eger-patak vizében a demjéni olajkibúvások kis olajmennyisége folyt a felszínen, ezt használhatták fel annak idején a törökök ellen is. Egy másik hasonló eset a *szigeti veszedelem* időszakára tehető, amikor II. Szulejmán hadai kénköves nyilakkal lötték a várat, ezek a tüzes nyilak olajba voltak mártva, s ezzel ugyancsak olthatatlan tüzet okoztak mind a várban, mind a török táborban. Ma már tudjuk, hogy ezt a „hadianyagot” a muraközi kutak felszínén lévő olaj felhasználásával hozták létre.

Néhány magyarországi felszíni kőolaj-előfordulás már a múlt században is ismert volt, így emberemlékezet óta tudták, hogy a Muraközben, *Bányaváron* és *Szelencén*, a biharmegyei

Dernán és *Tataroson* kőolaj van a vízkutakban és a felszíni homokban, Erdélyben pedig *Báznán* természetes gázelfordulást ismertek. A törökök kiűzése után a XVIII. században osztrák hadmérnökök nagyon sok felmérést készítettek Magyarországról, és a térképeken bejelölték azokat a helyeket, ahol emberemlékezet óta természetes olajkibúvások és gázkifújások voltak.

Amikor a XIX. század vége felé a romániai és galíciai olajlelőhelyek mélyfúrással való felderítése is megkezdődött, a magyarországi geológusok érdeklődése szénhidrogén-kutatási céllal a Kárpát-medence belseje felé fordult. Itt ugyanazokat a geológiai képződményeket képzeltek el – sajnos tévesen – ezért az eredmény sem lehetett ugyanaz. Galiciától délkeletre, a Kárpátokon belül a máramarosi területen vagy a Havasalföldtől északra, szintén a Kárpátokon belül a barcasági részben csak nyomokban és kismennyiségben találtak olajat. Így a múlt században a Kárpát-medencén belüli szénhidrogén-kutatások az akkor lemélyített fúrásokkal tényleges eredményeket nem hoztak. Számos kistőkés vagyona ment rá ezekre a vállalkozásokra, a magyar állam is próbálkozott, de ugyancsak ráfizetett ezekre a kísérletekre.

Ugyanakkor az ütte-működő mélyfúrású technika az elmúlt század utolsó harmadában lényeges eredményeket ért el. Kiváló szakértő irányítójának, Zsigmondy Vilmos bányamérnöknek a nevét kell az ártézi-vízkutató fúrásokkal kapcsolatban már itt említenünk, vízkutató és földgázt is megismerő eredményeiről később majd szólunk még. Már a XX. század első évtizedének a végén, 1909-ben került sor – kálisóra irányuló mélyfúrásos kutatás közben – Kissármáson, Erdély mezőségi síkságán az első földgáztermelő fúróluk kialakítására, ez a körülmény hazai geológusaink figyelmét a mélyben rejtőzködő boltozatok megkeresésére, felkutatására indította.

1912–1913 körül egy másik síkságra irányult a magyar geológusok figyelme, mégpedig a Kisalföldre. Selmecbányai professzorok, Böckh János és fia, Böckh Hugó, Vitális István, Pávai Vajna Ferenc és Papp Simon tanársegédek vezetésével indult meg a kutatás. Az utóbbi két ember Kolozsvárott végezte el az egyetemet a Koch-család tanítványaként. Kimagasló egyéniségei voltak a magyar kutatásnak.

A Kisalföldön Pozsony és Nyitra környékére terelődött a figyelem egy véletlenszerű földgázkilépés folytán. Óriási örömet jelentett a háromszáz méter mélyről történő földgázkitorrés, mellyel sűrű, vastag olaj is jött, így lett az Osztrák–magyar Monarchiának közel Bécshez olajmezője. Ezek voltak a háború előtti események.

1918–1919-ben az intervenció csapatok elfoglalják a Felvidéket, Erdélyt, mindent elvettek, ahol nekünk valami lelőhelyünk volt. Elcsatolták a Muraközt is, ahol emberemlékezet óta Bányavár és Szelence falvak ivóvízkútjainak tetejéről olajat lehetett lefölnözi. Ezen utóbbi két lelőhely ösztönözte geológusainkat, elsősorban Papp Simont arra, hogy a Száva-redők magyarországi kutatását folytassa. Erősítette Papp Simon elképzeléseit, hogy egy osztrák vállalkozó, Singer, majdnem száz kismélységű fúrólukat mélyített ott eredményesen. Ez az olajlelőhely az akkori Zala megyéhez tartozott. A trianoni békediktátum ezt a területet Horvátországnak adta. Pávai Vajna Ferenc és Papp Simon felszíni geológiai méréseket folytatva kimutatták a Dráva folyótól északra, a mai Magyarország területén a budafapusztai földalatti redők jelenlétét, ahol kőolaj és földgáz felhalmozódása volt valószínűsíthető. A háború után nem volt pénz további kutatásokra, de 1921 és 1924 között egy angol-perza társaság szerezte meg azt a kutatási jogot, mely szerint Dél-Dunántúlon kutathat. Rendelkezésre álltak Papp Simonék térképei, s ennek segítségével Budafa kastélykertjében kezdték el a kutatást. Ezer méternél mélyebb kutat fúrtak, azonban nem találtak ipari termelésre méltó mennyiségű gázt. 1924-ben a Tolna megyei Kurdon és később Baján fúrtak egy-egy lyukat, mely melegvizet adott, de az 1920-as évek közepén bekövetkező hatalmas infláció miatt a vállalat tönkrement. Diszkreditálták ezek a fúrások a dunántúli kutatásba vetett hitet. Tíz évig a Dunántúlon semmiféle kutatás nem folyt.

A magyar kincstárnak nem volt pénze fúróberendezések vásárlására. 1933-ban egy londoni székhelyű, később amerikai tőkével felpumpált vállalat azt a célt tűzte maga elé, hogy ezen a területen gázból elektromos áramot fejlesszen. Adva volt Sopronban az egyetem Bányamérnöki Karának Geodéziai Tanszéke és felkérhető volt arra, hogy a zseniális magyar találmány, az Eötvös-inga segítségével kezdje el a magyar területek kutatását. Ebbe a munkába kapcsolódott be dr. Tárcazy Hornoch Antal. Ő és dr. Wendl Miklós voltak azok, akik az ország öt Eötvös-ingája közül az egyikkel kutatásokat végeztek a geodéziai és geológiai

tanársegédek segítségével a Hanság térségében 1934–1935-ben. Azok a fiatal emberek kerültek mérősegédeknek ezek mellé a műszerek mellé, akik korban ugyan már harminc és negyven közöttiek voltak, de nem volt diplomájuk, ugyanis az akkori állástalanság miatt inkább az egyetemen maradtak. Dinda János, Gyulay Zoltán, Ruszinszky László, Mayerszky Béla, Bősze Kálmán nevét említem ismét, ők kezdtek el ekkor tanársegédként ezen a területen működni. Közben a diplomáciai és pénzügyi tárgyalások odáig jutottak, hogy az angol társaság megkapta az akkori pénzügyminiszter, Imrédy Béla engedélyét, hogy a koncessziós területen, a Nyugat-Dunántúlon hat kutatófúrást lemélyítheti öt éven keresztül. Ha a kutatófúrások bármelyikében ipari termelésre alkalmas szénhidrogénkincset találnak, akkor indulnak el a tárgyalások egy vegyes vállalat kialakítására. Ennek az egyezménynek a keretében indították el a munkások toborzását a Kapuvártól délre eső Mihályiban. 1935 tavaszán odaérkezett ugyanis egy kutatóberendezés Ausztriából. Amerikai fúró mesterek érkeztek a berendezéssel, Mister Green volt a főfúró mester. Műszaki és pénzügyi vezetőt is hoztak magukkal, ők végezték el a tárgyalásokat. Mihályiban egy rotary, tehát egy forgatva működő berendezéssel kezdtek el dolgozni, amelyet kazánokban fejlesztett gőzzel, gőzgéppel hajtották. A kazánokhoz Brennerbányáról szállították a szenet, akkor már középiskolás diák lévén tudtam erről a munkáról. Dinda János, családunk jó barátja lévén anyni lelkesedéssel beszélt nekünk erről a vállalkozásról, hogy ez a lendület engem is magával ragadott. 1935 novemberében találták meg azt a széndioxid réteget, amely szinte száz százalékos széndioxidot tartalmaz. Akkor az iparnak és a kereskedelemnek erre nem volt szüksége. Jól emlékszem arra a definícióra, melyet nekünk pár évvel később a bányaművelés professzora mondott el: *a bányászkodás emberi és tevékenység, amelynek a célja a Föld szilárd kérgének a megbontása hasznosítható ásványi termékek kinyerése érdekében.* A hasznosítható ásványi termékek az emberiség története során fokozatosan bővülnek. Az a széndioxid, amely akkor értéktelennek számított, a mostani coca-cola-szerelmes korszakban az üdítőiparnak, sörgyártásnak, de a tűzoltásnak is fontos alapanyagává vált. Inkén 1936-ban egy olyan vegyes gázt tártak fel, amelyik metán és széndioxid keveréket tartalmazott. Ez a vegyes gáz, akkor nem volt semmi sem használható egészen három évvel ezelőtti időkig, amikor kialakult annak a lehetősége, hogy turbinák segítségével elektromos áram fejlesztésére lehet használni. Öregkorom egyik nagy ajándéka, hogy ebben a munkában ötven év múltán részt vehetek.

Papp Simon vezetőgeológus irányításával visszatértek a Budafa-pusztai boltozatra, melyet ugyan tizenöt évvel korábban már megfúrtak, de eredménytelenül, és most jobb műszeres felszereltséggel már az első kút lemélyítése során éghető gázt találtak. A második B-2 jelű kútban 1937. november 26-án indult meg a Dunántúlon az első igazi olajtermelés, napi hatvan köbméter felszálló olajjal és tízezer köbméter gázzal. Az ország energiagazdálkodásának óriási lépése volt ez, önellátásunk akkor kezdődött. Rögtön egy másik fúróberendezést is hoztattak, mely aztán Bázakerettyén és környékén folytatott kutatófúrásokat, mígnem 1940-ben Lovásziban megtalálták az ország háború előtti második nagy olajmezijét.

Beszéltem korábban a szociális gondoskodásról, mely a vállalatra jellemző volt, s nem véletlenül. Megelégedett munkásokkal könnyű dolgozni. Olyan kultúrált, magas színvonalú munkát követeltek meg, ahová csak a legjobb embereket választották. Bázakerettye környékén a háború befejezése előtt százharminc fúrólyuk lemélyítése történt már meg, ezek mélysége 1300–1400 méterig terjedt. A kőolaj felszínre hozatalához egészen új iparágazatok fejlődtek ki. Meg kellett szervezni az olajgyűjtést, a gázszeparálást, a földgázfelhasználást és az olajszállítását. Megindult a távvezetékek kiépítése. Az olajfinomítók bővültek.

Amikor 1941 nyarán Magyarország megüzente a Szovjetuniókat, Angliának, Amerikának a háborút, akkor nagyon udvariasan, de megkérték az amerikai szakembereket, hogy hagyják el az országot. Műszakilag ez mér nem jelentett gondot, hiszen 1937-től 1941-ig olyan kítűnő magyar gárda tanulta meg a szakmát az amerikai mérnökök és mesterek mellett, hogy nyugodtan a kezükbe lehetett adni a vállalat vezetését. Fúró mesteri tanfolyamot rendeztek a bányahatóságok, és a magyar szakembereknek bizonyítványokat adtak. Ezeket a tanfolyamokat fiatal mérnökök vezették, ekkor alakult ki a magyar fúró mesteri gárda.

Az olaj mellett nagymennyiségű gáz is jött a felszínre. A magyar mérnökök már a kezdetektől fogta tudták, hogy a gázt nem szabad elpazarolni és az olajjal csak olyan arányban engedhető gáz a felszínre, mint amilyen arányban e kétféle halmazállapotú anyag a telepben

található. Ezért az olajat szűkítő nyílásokon keresztül, fűvókákon át kell termeltetni, ez a módszer a folyadék kiáramlása mellett a gáz előresietését bizonyos mértékig meggátolja, és takarékoskodik a rétegben lévő gázzal. Az a cél ugyanis, hogy ne bomoljon meg az eredeti fázisegyensúly, s azonos arányban érkezzen a felszínre a gáz és az olaj. (Ezt a magatartást később, 1948-ban a MAORT-szabotázs perben rettenetes vádpontként hozták fel a vádlott mérnökökkel szemben.) Az első gondolat az volt, hogy ezt a gázt hasznosítani kell. Hol lehet hasznosítani a gázt? Elsősorban a lakótelepek fűtésére. Minden lakótelepet, irodát saját gázzal kezdtünk ellátni. A környékbeli falvakat primitív vezetékkel ugyan de ugyancsak elláttuk. Az is felmerült, hogy ne engedjük el a fölösleges gázt a levegőbe. Ekkor született meg az egyik leglényegesebb műszaki megoldás, hatalmas kompresszorokat vásároltak Hollandiában, és ezekkel a kompresszorokkal a felszínre érkezett gáz nyomását visszakomprimálták az eredeti nyomására és a gázt a rétegekbe visszajuttatták. Ezzel a módszerrel már korai időszakban sikerült a telepengergát állandó szinten tartani. A háborúban és később a jóvátétel érdekében olyan nagymennyiségű olajat kellett termelni, hogy Közép-Európa legnagyobb kompresszor-telep-rendszere is kevésnek bizonyult a gáz visszakomprimálására, és így napi kétfélmillió köbméter gázt is engedünk a levegőbe. Viszonyítási alapként elmondom, hogy akkoriban huszonöt Nagykanizsa nagyságú város fűtésére elegendő gázt engedünk el naponta.

Már a háború előtt kialakult a vállalat szervezeti, pénzügyi formája. Igaz, hogy az amerikai szakemberek 1941-ben elmentek, de a magyar mérnökök és fűrómesterek ezt a rendszer tovább működötték. A cég nevét „MAORT Üzemek a Magyar Királyi Kincstár használatában”-ra változtatták, és az addigi magyar főgeológust vezérigazgatónak nevezték ki. Azt hittük, hogy az eredeti amerikai tulajdon védettséget jelent majd a háború bombázásai során. 1944. június 20-án, egy vasárnap délelőtt azonban – már azt megelőzően is állandóan amerikai bombázók jártak fölöttünk – Bázakerettyét egy nagy szőnyegbombázás érte. Hogy nem okozott jövátéhetetlen károkat ez a bombatámadás, az a magyar leleménynek köszönhető. Az igazi ipari létesítményeket álcáztuk, és a szomszédos domboldalon fából felépítettük a gázolin-telep hasonmását, ezt ki is világítottuk. A szőnyegbombázás ezt a fából épült telepet tökéletesen megsemmisítette, az igazit csak kis károk érték. 1944. október 15-én, a nyilas hatalomátvétel napján Lovásziban a 94-es számú fúrás mélyítése során – miközben a fúró legénység is az óvóhelyekre menekült – a fúrás folytatását ideiglenesen szüneteltették, s ez alatt fokozatosan lecsökkent a szivattyúk nyomása, s emiatt a kútban lévő iszap elgázosodott, s váratlanul egy gázkitörés indult el, amely annyi kavicsot és törmelékkel hozott magával, hogy a kavicsok egyike nekiütközött a fúrótorony acéltörzsének, szikrát csiholt, a gáz meggyulladt, s a fúrótorony az óriási lángtengerben összerokkadt. Ez az országos légoltalmi elsőtűtítés idején történt, s ez az óriási gázcsóva szinte az egész Dél-Dunántúlt megvilágította. A világítás mértékére jellemző, hogy Lentiben újságot lehetett olvasni ennek a lángnak a fényénél. Egy későbbi amerikai tanulmányutam alkalmával, amikor az egyik telephelyről egy kis repülőgéppel egy másik telephelyre utaztunk, a pilóta megtudta, hogy magyar vagyok, és azt az élményét mesélte el, hogy ő Magyarországon földjén nem járt ugyan sohasem, de fölötté igen sokszor, mert bombázóként teljesített szolgálatot a háborúban, és amikor Olaszországban felszálltak gépeikkel, tíz–tizenöt pernyi repülés után egy világító láng mutatta neki az utat. Ez a világító láng a lovászi kút fénye volt. Ebben a gázkitörésben az akkor hatalmon lévő nyilasok az amerikaiakkal cimboráló olajmérnökök szabotázsját vélték felfedezni, arra a következtetésre jutottak, hogy a kutat mesterségesen gyújtották meg. A nyilasok bizalmatlansága odáig ment, hogy leváltatták azt a műszaki gárdát, amely addig annak a kútnak a munkáját vezette, és valamelyik szénbányából hoztak oda egy olyan bánya-mérnököt, aki ugyan nem volt olajos, de kitűnő robbantási szakértő volt egyébként, és az ő irányításával idegen emberek vezetése alatt végeztették a kút mentési munkáit. Ekkor döbentem rá először életemben, hogy a politikai hatalom nem az esze, hanem ösztönei után cselekszik.

Az oroszok előrenyomulása következtében a vállalat helyesen úgy intézkedett, hogy a veszprémi bankba tette át Budapestről a vállalat pénzét. Amikor az oroszok már Dunántúlra jártak, a vállalat vezetője, Dinda János, akinek akkor személyi titkára voltam, engem bízott meg két társammal együtt, hogy a legnagyobb titokban menjünk el Veszprémbe, és vegyünk fel tíz millió pengőt, melyet faládákba csomagolva hozzuk el Bázakerettyére, mert a front közeledtével erre a pénzre itt lesz szükség. December 5-ére értünk vissza Bázakerettyére, és ott

a légoltalmi pincébe vittük le ezeket a ládákat. Bázakerettyén történt az az esemény, hogy Dinda János összehívta a vállalat vezetőit a kerettyei kultúrházba. A vezetőkön kívül ott voltak a német katonai parancsnokság képviselői és a vállalat művezetői is. Dinda János azt volt kénytelen közölni, hogy német katonai utasításra az olajtelepeket az oroszok közeledtére tekintettel meg kell bénítani, az olajtermelést meg kell állítani, a kutakat és a gázolin-telepet üzemképtelenné kell tenni, a családoknak kitelepítési helyükre kell költözniük, és a dolgozóknak el kell hagyniuk a telepet. Dinda János utasításait embereink halálos csendben hallgatták. Rövid idő múltán az első padok egyikéből felállt a tekintélyes művezető, idősebb Albrecht Béla, és azt mondta, hogy *igazgató úr, ezt a parancsot nem fogjuk teljesíteni!* Dinda János erre nem volt felkészülve, és csupán annyit mondott: *Albrecht, maga menjen ki!* Az idős művezető elindult az ajtó felé. A hallgatóság többi tagja egymás után emelkedett fel helyéről, végül mindenki kiment és az üres teremben Dinda János, a német és a magyar katonai parancsnok maradt csak ott. Akkor bizonyosodtam meg arról, hogy amit a magyar műszakiak egyszer két kezük munkájával létrehoztak, azt nem fogják soha tönkretenni. Itt nem lesz rombolás, robbantás, gyújtogatás.

Az igazi háborús kárt azt jelentette, hogy a német katonai parancsnokság kezébe vette az irányítást. A háború utolsó időszakában a felszerelések, gépek, anyagok elszállítása okozott veszteségeket, a németek elrendelték az olajmezők evakuálását, sőt azok tönkretételét. Ezt a parancsot a magyar munkások nem hajtották végre. Az üzembénításokat úgy oldották meg, hogy a gázolin-telepek kompresszorairól a mágneseket leszerelték ugyan, de jól eltették, hogy amikor újra kellene, elővehessék. A németek azonban ötszáz vagonnyi árut végül is, csak elszállítottak innen. Egy része ezeknek örökre elveszett, egy kisebb részt 1948-ban sikerült visszahozni Németországból. Ezek a károk a magyar olajbányászatot csak ideiglenesen hozták zavarba.

A megtalált olajmezőkön lefúrt kutak számának növekedésével a napi kitermelhető olajmennyiség megnőtt ugyan, és elért egy maximumot, de ezután hiába nőtt a fúrások száma, mert a hozamcsökkenés következtében a termelés leszálló ágba került. Mindez 1944–1945-re következett be. A nyilasok ezt szabotálásnak minősítették, az utána következő kommunista kormány ugyancsak. 1945 és 1948 között látszólag visszakapta ugyan az amerikai részvénytársaság a maga tulajdonrészét, gyakorlatilag azonban a Tervhivatal irányította a termelést, így inkább úgy kellene fogalmaznom, hogy szovjet irányítás alatt állt a magyar olajtermelés. Ahhoz, hogy az egész területet végül magyar állami igazgatás alá vegyék, egy MAORT-szabotázs pert kellett produkálni mondva csinált vádak alapján 1948-ban, melynek során Papp Simon főgeológust a hozzátartozó szűkebb kis körrel együtt (a termelésirányító Binder Bélával, a geológiai munkákat kézben tartó Barnabás Kálmánnal, a pénzügyes Abel Bódoggal) letartóztatták, és az ország közvéleménye előtt célzatosan talált perben bebizonyították a tőkés szabotálását, és ezzel állami kezelésbe, majd később állami birtokba vették a magyar kőolajbányászatot.

- *Ez volt a magyar olajipar Mindszenty-pere.*

Igen, és ugyanúgy, mint a egyházéra, és a hívőkére, rányomta bélyegét ez a per az egész olajipar hangulatára.

- *Személyes sorsod hogyan alakult ezekben az években?*

Sorsom továbbra is összefonódott a magyar olajiparával. A németek a vállalat berendezéseinek, eszközeinek nagy részét nyugatra menekítették. A német megszállás alatt álló Csehországba, Ausztriába és Bajorországba. 1944 decembere és 1945 januárja között ötszáznál több vagon árut szállítottak a németek külföldre. A legnagyobb mennyiségű anyagot Csehországba szállították, onnan semmi nem került vissza, Ausztriából nagyon kevés jött később vissza. A harmadik részt – a rotary fúróberendezést, távvezetési szivattyúmotorokat, óriási raktári tartalékokkal és öt Eötvös-ingával együtt – a Passau melletti Fürstenecke-be vitték hatvanhárom fúrómunkással és feleségeikkel együtt. Én is odakerültem, velem volt fiatal feleségem is. A német katonai parancsnokság Európa legtöbb olajipari telephelyéről oda hurcolta össze az olajbányászati eszközöket, hogy később, a remélt csodafegyver bevetése után újra lehessen indítani a termelést a meghódított területeken. Amikor a németek a háború utolsó hetében elvonultak, helyüket az amerikaiak vették át. Az amerikai katonai parancsnokság a francia és az ukrán hadifoglyokat felszabadította, velünk magyarokkal nem tudtak

mit kezdeni, mi ugyanis nem voltunk hadifoglyok. Azzal a büszke tudattal jelentkeztem a katonai parancsnokságnál, hogy az ott levő anyag az amerikai–magyar részvénytársaságé, és nyilvánvalónak tűnt számomra, hogy segítséget fogok kapni hazaszállításukhoz. A katonai parancsnokság a következőt válaszolta: - *Maga azt mondja, hogy ez amerikai áru?! Maguk Hitlert támogatták a háborúban, maguk olajat adtak a náciknak, ez ami itt van amerikai hadiszákmány, maguk pedig amerikai hadifoglyok.* Így kerültünk Bajorországba amerikai hadifogságba. Szerencsére sikerült kint diplomáciai lépéseket tenni, munkásaink egy részét – ötünk kivételével, akik vállaltuk a további „örzést” – a vöröskereszt segítségével hazaküldeni. Dinda János igazgatónk Amerikába tartva engem meglátogatott, és a következő utasítást adta: - *Kérdésére, hogy mi történjék az anyaggal, a válaszem az, hogy az anyag az amerikai–magyar olajipari részvénytársaság tulajdona, és ezért megkérem Önt, hogy vigyázzon rá, és tegyen meg mindent azért, hogy azt hazaszállítsák.* Diplomáciai úton tett erőfeszítések következtében három év múltán elismerték a kint lévő anyag magyar eredetét, és sikerült harminckét vagonbinde mindezt hazahozni. Úgy gondoltam akkor, hogy nagy dolgot hajtottam végre azzal, hogy három évig vállaltam a kinti éhezést, a teljes pénztelenséget, hogy nem mentem el néhány mérnök kollégámhoz hasonlóan jól fizető amerikai munkahelyekre dolgozni, hazaérkezésem után azonban a komáromi börtönbe kerültem, ahol arról faggattak, hogy ki küldött haza engem Magyarországra, kit fogok felkeresni, s milyen utasításokat fogok neki adni. Pedig fiatal ember lévén tele voltam lelkesedéssel: hazajöhöttem országomba azokhoz az emberekhez, akikkel együtt dolgoztam, s részem volt abban is, hogy a berendezések javarésze hazakerülhetett. A vállalat akkori nagykanizsai vezetője Alliquander Ödön tudott rólam, küldetésemről, és ő elintézte, hogy annak ellenére, hogy minket *nyugatosnak* nyilvánítva elbocsátottak, visszavett a vállalathoz, és Lovásziban kútjavító mérnökként újra elkezdhettem a munkámat.

Fiatal házaspár voltam, amikor Németországba kikerültem. Feleségem egyéves leánykával és egy fiúcskával várandósan érkezett haza. Lovásziban lakást kaptunk, és beilleszkedtünk az üzemi életbe. 1949. március 13-án feleségem Lovásziban egy gázolin-tűz következtében felrobbant, elégett és meghalt. Két kicsi gyerekkel maradtam egyedül, egyikük kétéves, másikuk féléves volt. Ebből a lehetetlen állapotból a munka mentett ki. A vállalat akkori vezetői felismerték, hogy ha dolgozom, a családi gondok kevésbé nyomasztanak, és az akkor újrainduló fűrőmesterképzést rám bízták. Négy alkalommal féléves kurzusokban szűzhűző fűrőmestert tudtam kiképezni. Oktatnom kellett, mellette csinálhattam az üzemi munkámat, nem volt időm arra, hogy a magam problémáival foglalkozzam. Egy időszakra házvezetőnő viselte a gyerekek gondját, később édesanyám vette át a szerepét, így lassan-lassan ebből a mély völgyből kikerültem.

1948 őszén állami kezelésbe vették részvénytársaságot, ezt követően 1949 tavaszától kezdve munkásigazgatók vették át az üzem irányítását. Éreztem, hogy nem tartozom a politikailag megbízható emberek közé, ez azonban engem kevésbé bántott, mert a szakmám szépsége mindenért kárpótolt, s átségitett mindig a gondokon. Hogy másodrendű állampolgár lettem ebben az országban? Ezt csak belül éreztem. Nagyon vigyáztam, hogy ez ne látszódjon rajtam, mert szívesen tanítottam, s szerencsémre nyugatos és értelmiségi miveltem révén nem kellett belépnem a pártba. Azon kevesek közé tartozom, akik úgy tudták végigcsinálni ezt a negyvenegynéhány esztendő, hogy nem kellett párttagnak lennem. Amikor a munkásigazgatók fokozatosan átvették a vállalat irányítását, személy szerint én egyikkel-másikkal jó barátságba kerültem. Szatmári Ferencnek hívták munkásigazgatónkot, aki Csepelről érkezett, esztergályos munkásként került ide a fűrészi üzembrész igazgatójának. Szatmári Ferenc 1949 márciusában összehívta a fűrőmérnököket – többek között Alliquander Ödönt, Mayerszky Bélát, Rosta Ferencet, Csigó Józsefet, Bencze Lászlót, Munkácsy Zoltánt, Zonda Pált, Pál Jánost és Patsch Ferencet, én voltam közülük a legfiatalabb –, s egy olyan asztalhoz ültetett le bennünket, melyet tapintatosan nem vörös, hanem zöld lepellel terítettek le. Az első két percben nem szólt egy szót sem. – *Uraim* – kezdte mondandóját –, *az Önök vállalatát a kormány állami kezelésbe vette, és úgy döntött, hogy én leszek az Önök igazgatója. Uraim, én nem értek az Önök szakmájához, tehát nekem szükségem van Önökre. De Uraim, úgy gondolom, Önöknek is szükségük lesz énám. Most beszéljünk arról, hogy mi az a munka, ami jelenleg folyik.* Ezekkel a mondatokkal feloldott minden köztünk lévő feszültséget, megtaláltuk a közös nyelvet, s ettől kezdve ez az igazgató kiállt értünk, s mindent megtett érdekünkben, amit az akkori lehetőségek között megtenni lehetett. Így a magyar olajbányászat törésmentesen haladhatott tovább azon az

úton, melyet korábban kialakítottunk. Miután a munkásigazgatók észrevették, hogy a fűrőmesteri iskola jól működik, azt a feladatot adták, hogy a munkásigazgatók és a párttitkárok számára olyan tanfolyamot szervezzünk minden hét szerdán, melynek során nekik az olajbányászat lényegi kérdéseiről tartunk előadásokat. Könyvelési alapismeretek, számtan, geológia, térképészet, fizika, kémia, helyesírás is szerepeltek a programban. Kialakult a bizalom a vezetők és vezetettek között, mi őket segítettük a kormánytól kapott óriási feladatok teljesítésében, ők hagytak minket dolgozni.

Elérkezett békekölcsönjegyzés időszaka. A fizikai munkások bennünk, mérnökökben szövetségeseket kerestek, hogy ezt a valóban értelmetlen követelményt megtagadhassák. Kevesen értették meg, hogy erőszakkal szemben nem lehet erőszakosan fellépni. Tőlem is azt kérték, hogy segítsék a békekölcsön megtagadásában. Egy-két ilyen provokatív embernek azt kellett mondanom: – *Békét akar? A saját békéjét is akarja? Akkor fogja be a száját és cselekedjen úgy, ahogyan azt elvárják, mert ha maga most szemben áll, akkor magát elviszi.* Azt hitték, hogyha én szélesebb háttal melléjük állok, akkor tudunk valamit közösen csinálni. Mi nem voltunk politizáló emberek. Sem angolbarátok, sem német-, sem amerikai-, sem szovjetbarátok. Mi mindig ennek a kicsi országnak az érdekeit tartottuk fontosnak, az itt élő emberek felemelkedésének ügyét szolgáltuk munkákkal. Nem mindennel értettem egyet, amit megköveteltek, de eléggé óvatos voltam, hogy ennek ne adjak nyilvánosan is hangot olyankor, amikor abból magamnak és másoknak kára származhat. Úsztam az árral, de kívül maradtam. Munkám miatt tudomásul vettem. Amikor a MAORT megszűnt, volt vezérigazgatóm, Gyulay Zoltán oktatói pályára ment, a Vörös Akadémián tanított a volt Tőzsdepalotában. Itt képezték ki a vállalatigazgatókat, miniszterhelyetteseket, külkereskedelmi szakembereket, a szakmában dolgozó pártembereket. Kialakítottak egy bányászati, sőt olajbányászati tanszékét is, és ennek az utóbbinak Gyulay Zoltán lett a tanszékvezetője. Ő azonban sokkal nagyobb tudású ember volt annál, hogy csak ilyen marginális feladatot lásson el, és amikor Sopronban az egyetem bányász tanszékén olajbányász előadásokra is sor került, akkor természetesen igazi helyére, az egyetemre került, így megürült a budapesti tanszék. Gyulay Zoltán maga helyett engem javasolt a Vörös Akadémia megüresedett tanszékének vezetésére. A megyei pártbizottság vezetői támogattak, én azonban azt mondtam, hogy el tudom látni az ottani és a Lovászában folytatott munkámat is, ha az utazást megoldják. Így külön engedéllyel főiskolai tanszékvezető tanárként repülőgéppel jártam fel Budapestre megtartani az előadásaimat, és azt követően visszatérve még Lovászában is el tudtam látni a napi kútjavító feladataimat is. Két évig tartott ez az utazgatás. Olyan embereket képeztünk ki, akikből miniszterhelyettesek, államtitkárok, magas tisztségbe kerülő pártbizottsági káderek lettek. Ezek az emberek később barátaimmá váltak, a tanár-diák viszony ugyanis általában mindig a legtisztességesebb. Ők később akkor is kiálltak mellettem, amikor mások nem merték a kezüket értem nyújtani.

1952-ben egy szomorú esemény következtében a nagylengyeli fúrások vezetésével bíztak meg, ugyanis Pál János üzemvezető-mérnök, az elődöm Nagylengyelben gégerákban meghalt. Másfél hónappal az odakerülésem után az NL-2-es számú kútbán megfúrtuk azt a mézskövet, amelyből az azóta ismert nagylengyeli feketeszínű olajat hozzák a felszínre, s ettől kezdve Nagylengyel fejlődése elindult. Kezdő mérnöként egy olyan telep kialakításában vehettem részt, melynek során a semmiből egy ipartelep lehetett létrehozni. Pénz volt, ember lett, a legjobb berendezéseket kaptuk. A hatvankettedik kútig én voltam ennek az üzemnek a vezetője. Tehetséges fiatal emberek kerültek mellém, Csath Béla, Dedinszky János geológus, Bán János termelési mérnök, Szanka István ugyancsak termelési mérnök, és azok közül a fűrőmesterek közül néhányan, akik korábban tanítványaim voltak. Az olaj megtalálása után egy héttel, 1952. május 8-án megjelent Rákosi Mátyás, és három óra hosszat tárgyalt velünk arról, hogy mit lehetne tenni az olajmező fejlesztése érdekében. Előző éjszaka már Alliquander Ödöntől kaptam tanácsokat arra vonatkozóan, hogy ha erre a beszélgetésre sor kerül, ne feledkezzem meg arról, hogy készenléti lakótelepet kell építeni, hogy összeköttetést kell teremteni Gellénháza és Zalaegerszeg között, és arról sem, hogy szállítójárművekre van szükség az emberek és az anyagok szállítására. Rákosi megértette, hogy ezeket a feltételeket teljesíteni kell, és utasította illetékes miniszterét a munkák elvégzésére. Pártonkívüliként a Munka Érdemrend ezüst fokozatával is kitüntettek, ami óriási dolog volt abban az időben.

1954 márciusában a MASZOLAJ (Magyar–Szovjet Olaj Rt.) orosz vezérigazgatója, N. Golubjev és magyar vezérigazgató-helyettese, Szatmári Ferenc – a nagylengyeli szervezési eredményekre való tekintettel –, az Alföldön akkor kevésbé jól működő fúrási vállalat átszervezésére Merőkeresztesre, illetve Szolnokra irányított át. Mindig engedelmes ember voltam, azt cselekedtem, amire utasítottak – így elvállaltam a számomra akkor még ismeretlen munkák irányítását.

Alföldi személyi sikertelenségem alapvető oka az a magtartásom volt, hogy ott is főként a dunántúli kőolajbányászatban akkortájt szokásban lévő munkamorál és munkarendszer meghonosítására törekedtem és nem vettem kellőképpen figyelembe az alföldi kőolajbányászat attól eltérő hagyományait, kialakult formáit. Nem figyeltem fel arra, hogy a Dunántúlról magammal hozott néhány szakember munkatársam kiválóan dolgozó alföldi szakember érdekeit, előrejutási ambícióit sérthette. Akaratom ellenére én is hozzájárultam az akkor az olajbányászatban jelenlévő „dunántúli–alföldi ellentét” kialakulásához, sőt erősödéséhez.

Azt hittem voltaképpen, hogy az 1954–1956 közötti időszakban, – amikor az ország akkori gazdaságpolitikai irányváltása miatt („Arccal a mezőgazdaság felé” volt a Nagy Imre-féle első program alapjelszava) erősen redukálni kellett az Alföldön működő fúróberendezések számát, – a feletteseim az általunk elért szervezési és kutatási eredményekkel meg voltak elégedve.

1956 októberéig tervszerűen haladtak a munkák. Alföldi kőolajfúrásai üzemünkben humánusan zajlottak le az országon akkor áthullámzó forradalmi események. Egyetlen embertelen szó sem hangzott el, személyeket érő atrocitás nem történt. Mivel azonban minden fúróberendezéstől egyre fokozódó üzemanyaghiányra utaló jelentések érkeztek – mint vállalati főmérnök, utasítást adtam a fúrólyukak biztonságba helyezésére és a leállított fúróberendezések őrzésére. A november 11-i tilalom megszűnése után sikerült üzemanyagot szereznünk és 1956 végére „teljesítettük az éves métertervet”.

Boldog voltam; azt hittem, hogy ezért a „helytállásért” legalább Kossuth-díjat fogok kapni.

1957 februárjában Pollok László gépészmérnök és Répánszky István geológusteknikus kollégámmal együtt letartóztattak, alapjában ipari szabotázs-cselekményünkért, valamint ezzel kapcsolatban a népi demokratikus államrend megdöntése ellen irányuló tevékenységünkért. Jómagam másfél évet töltöttem fogságban, Pollok László összesen kettőt.

• „Börtönviseltként” élted tovább az életed...

1957 februárjától 1958 májusáig voltam Pollok László és Répánszky István társammal egyidejűleg börtönben, illetve internálva. (Ezzel párhuzamosan a Dunántúlról elítélt tíz további kőolajbányász *ellenforradalmár* társam kettő–hét év közötti börtönbüntetést is szenvedett.) Kiszabadulásom után fél évig nem kaptam munkát, két évig voltam még rendőri felügyelet alatt. Szerencsémre 1959 márciusában visszavettek Lovásziba, ahol egy egészen újszerű feladatot kaptam: a kutak rétegeinek hidraulikus repesztését. (A munkafolyamat azt jelenti, hogy nagy nyomású szivattyúkkal, sűrű viszkózus folyadékot sajtolunk a kútba, s mivel ez nem tud olyan gyorsan behatolni a réteg pórusaiba, mint a szivattyú folyadék-szállítása, a létrejött torlónyomás kénytelen feltörni, megrepeszteni a kőzetet. A réteg repedése nagyobb átteresztőképességgel rendelkezik mint az eredeti réteg anyaga, és alkalmas arra, hogy rajta keresztül a rétegből a kút felé irányuló áramlás az előzőeknél kisebb nyomáskülönbség hatására is létrejöjjön. A megrepesztett rétegrészek azonban a nyomáskülönbség megszűnésekor összerázódnának, ennek elkerülésére a viszkózus besajtolt folyadékba *repedés-kitámasztó* kvarchomokot préselünk be, mely a repedésen át a kedvezőbb olajbeáramlást a nyomás lecsökkenésekor is lehetővé teszi.)

Új szervezeti helyemen, a hidraulikus rétegrepesztő (aggregátoros) csoportnál nagy szerencsém volt, mert kitűnő szakemberek – Gyulay Zoltán, Alliquander Ödön, Czupor Andor, Kiss László, Auerswald János – tanácsai révén olyan módszert tudtunk az országban megvalósítani, amelyet *hidraulikus rétegrepesztés* néven a fejlett olajipari országokban már alkalmaztak. Két társammal, Mihályi Györggyel és Szabó Józseffel együtt kidolgoztuk az eróziós perforálás módszerét, melynél kvarchomokot tartalmazó nagysebességű vízszugár koptatóhatásával lyukasztottuk ki a kút perforálandó beléscsőszakaszát, és teremtettük meg az eddigieknél tökéletesebb beáramlás előfeltételeit. Ez a perforálási módszer alig szennyezi a

közvetet, lecsökkenti a hidraulikus rétegrepesztésnél szükséges nyomás igényét is. E két eljárást együttesen alkalmazandó kútkezeléseknél sikerült a kutakból az eddigiekkel szemben többlet-olajtermelést létrehozni, az eljárás éveken át való alkalmazásával pedig többéves olajtöbbletet biztosítani a dunántúli és alföldi olajmezőkből. A Dunántúlon (Kerettyén és Lovászában) végzett munkák mellett a rétegrepesztő csoport eredményesen dolgozott éveken át az Alföldön is. Többek között ezen módszer megvalósítására, rétegkezelések és eróziós perforálások végzésére juthattam ismételt alkalommal vissza az Alföldre, korábbi működésem helyére, ahol már együtt örülhettünk az ottani dolgozókkal az általuk, és velünk együtt közösen elért újabb eredményeknek. „Terhelt múltam” ellenére szívesen és az együttműködés készségével fogadtak szinte mindenütt.

Az Alföldön a kutatások kiterjesztésére 1960–1964 között került igazán sor. Bár az 1956–1960 közötti kutatások eredményeként a geológiai ismeretek Püspökladányban, Törtelen, Tatárülésen szénhidrogénnyomokat, sőt kismennyiségű olajtermelés lehetőségét is hozták magukkal, és Kaba, Karcag, Furta-Zsáka, Jászkarajenő is alátámasztotta a helyes elképzeléseket, de ezek mind csak ipari termelésre nem méltó, vagy kevésbé alkalmas készleteket jelentettek, igazi kőolaj-bányászati termelésre méltó telephelyeket tulajdonképpen a *demjéni olajmező* (1954–1965), a *nagykőrösi* (1957), a *pusztaföldvári olajtelepek* a kevert gázukkal (1958), *Pusztaszőlős* és *Battonya* (1960), és végül a *hajdúszoboszlói földgázmező* (1960–1964) hozott magával. Ezzel az ország ipari jelentőségű szénhidrogénkészletei nőttek meg, és a földgáz-bázis lényeges műszaki fejlesztés reményeit kellette. Mindeztől kezdve ugyanis a közgazdászok részéről egyre inkább hangot kapott az a felfogás, hogy az alföldi kutatásokat eredménytelenség okán meg kellene szüntetni. Ma is dicsérem *Kertai György* főgeológus azon határozott kiállítását, melyben ki merte mondani, hogy az alföldnek még csak kis hányadát kutatták meg, melynek alapján felelőtlenség azt állítani, hogy eredménytelenségre kár-hoztatott ez a kutatás. Az így képviselt felfogás eredménye lett az 1960-ban megismert *hajdúszoboszlói földgáz*kincs, mely az ország legnagyobb gázkészletét jelentette. Ez a felfogás hozta magával a *nagykőrösi* sűrű olaj megtalálását, ez a gondolatsor vitte sikerre a *Tótkomlós* és *Pusztaszőlős* közötti kutatást, és mutatott rá az *Üllés* környékén felhalmozódott gázkészletekre. A *dr. Cságoly Ferenc* közgazdász által képviselt pesszimista, és a *dr. Kertai György* által képviselt optimista felfogás az új kutatási eredmények alapján eldöntötte a vitát, az Alföldön tovább folytatandó kutatások irányában.

Már korábban is tudtuk, hogy a Nagykovács és Törtel térségében olajos homokok vannak, a geológiai és geofizikai kutatások 1962–1963 körül a Bugactól délnyugati irányban Kalocsáig haladó területen haladtak tova a mérésekkel. Fúrási ikervállalatunk, a Nagyalföldi Kutató és Feltáró Üzem kutatófúrásai folytán az 1963–1964-es években Üllés is szénhidrogénre reménytelni területnek minősült, és kitzésre került a Szank-1, majd a Szank-2 kutatófúrás. A kutak kivizsgálása olaj-eredményt jelentett. A Dunántúlon ugyanebben az időben a klasszikus termelő mezőkben (Kerettyén, Lovászában) mezőfeltáró fúrások lemélyítésére már nem volt szükség, ugyanakkor pedig a néhány év óta fokozatosan vizesedő Nagylengyelben sem volt szükség termelő fúrásra, emellett pedig a Babócsán a fúrási üzemegység felszámolására került éppen ez időben sor, a Dunántúli Kutató és Feltáró Üzem szabad középnyomású fúrási berendezési-kapacitással rendelkezett, melyet az országban ésszerűen kellett volna kihasználni. Mivel a Szank-1 és Szank-2 szénhidrogén eredménye azonnali további kutatást tett indokolttá a kérdéses területen, és mivel a dunántúli fúrási vállalatnak éppen szabad kapacitása volt, *Bese Vilmos* OKGT vezérigazgató döntése alapján *Varja József* igazgató, *Bíró Ernő* főgeológus és *Barabás László* főmérnök kapcsolatot teremtett a már Szankon fúró NKFÜ (Nagyalföldi Kutató és Feltáró Üzem) vezetőivel, a szomszédságukba telepítendő dunántúli középnyomású (Uralmas 5D típusjelű, 150 tonna emelőkapacitású) fúróberendezés szállításáról és munkájának beindításáról. Fúrásközpontként a Szank-3 jelű fúrást kapta meg a berendezés, és – kisebb műszaki nehézségek leküzdése mellett – sikeresen lemélyítette a fúrólukát, ezzel bizonyítva a terület olajrétegének meglétét.

- *Milyen emlékeid vannak a Szank-Kiskunmajsza térségben lévő fúrások megindulásáról?*

A ma három évtizednél is idősebb MOL Rt. Kiskunhalasi Bányászati Üzem szervezeti kialakulásáról, kiinduló gyökereiről az alábbi sűrített összefoglalást tudom adni.

A Szank, Kiskunmajsja, Kiskunhalas telephelyekkel rendelkező „MOL Rt. Kiskunhalasi Bányászati Üzem” kialakulásának története lényegében három gyökér eredőjeként származtatható:

– a kutatási és műszaki fejlesztési elveket rögzítő kőolaj-bányászati központ irányításából, mely az 1957-ben létrejött budapesti OKGT (Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt) központját jelenti,

– a fúrólukak mélyítését elkezdett és folytatott fúrási vállalatoknak e területen végzett tevékenységéből (amelyben a szolnoki központtal rendelkező Kőolajkutató Vállalat és a nagykanizsai központú mai Rotary Rt. jogelődje játszott szerepet) és

– a kőolaj- és földgáztermelés beruházásait létesítő, valamint termelési létesítményeket üzemben tartó szolnoki Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztermelő Vállalat, valamint a Kőolaj- és Földgázbányászati Vállalat egymás utáni irányításából.

A visszapillantás szubjektív benyomásokról és emlékekről számolt be az alföldi kőolaj-kutatás távoli múltjáról, és azokról az előzményekről, amelyek a Szankon, Kiskunmajsán, Kiskunhalason és Zsanán létrehozott kőolaj- és földgázbányászati (fúrási és termelő) üzemek kialakulását megelőzték. Sok száz ember dolgozott 1964 óta ezen a területen, és dolgozik együtt ott kőolaj- és földgáz kutatása, termelése érdekében még ma is. Pontos üzemi feljegyzések, naplók és jelentések rögzítenek eseményeket, részletadatokat, teljesítményeket, fejlesztési és megvalósítási terveket, közgazdasági adatokat, sikereket és kudarokat. E harmincöt év időtartalmának részletei már erősen összemosódnak-folynak, az üzemtörténet-írók feladata, hogy rendszerezve a lényegyet minderről feljegyezzék. E gondolatok összefoglalása alkalmával egy – a magyar kőolajbányászat egyik, főként mélyfúrással, kútkiképzéssel és biztonságos foglalkozó öreg műszaki dolgozója nem is kíván a *távoli Zalából* előregedett olajmezeinek tövéből a fokozatosan szépülő és gazdagodó Kiskunságban lévő olaj- és gázmező-húgócskák kezelésével és üzemben-tartásával foglalkozó kollégáinak más üzenetet küldeni mint azt, hogy nagy kincset kaptatok kezetekbe, szépen felneveltétek, de vigyázzatok rá, hogy hosszú élete legyen! Mi, akik a munkánkat innen, a Dunántúlról kezdtük meg ott Nálátok, boldogok vagyunk, hogy közülünk számos hazát nyertek a Ti tájaitokon. Büszké vagyunk arra, hogy milyen ipartelep alakítottatok ki Kiskunmajsán, Szankon, Tázlárán, Kiskunhalason, Zsanán. Örülünk rendben tartott kútjaitoknak, egyre terebélyesedő jó úthálózatotoknak, gondosan megtervezett és karbantartott termelési létesítményeiteknek, földgázüzemeiteknek, tartályállomásaitoknak, kompresszor-telepeiteknek és földalatti gáztárolási létesítményeiteknek. Örülünk, hogy tiszta, rendes üzemi, műhelyi és raktári körülményeket teremtettetek, örülünk, hogy közületek sokaknak a családja a kőolajipar által létesített családiházak lakótelepen telepedett meg, és az évek múlásával még reményetek is van feladataitoknak e létesítmények között, a szénhidrogén-bányászat érdekében való teljesítésére. Vezessen Benneteket a szakma szeretete, egymás testi épségének megővése, megbecsülése, és szép üzemitek lehető leghosszabb ideig való életben tartásának vágya!

Külön köszönettel emlékezem mindazokra, akik a *kitörésselhárítási mentőcsapat* munkájában mind a Szank-4, mind a Szank-24, a KIHA Ék 7, de legfőképpen a Zsana-É 2 gázkitörésnél és tűzmegekezésnél, elfojtásánál szerepet vállaltak. Köszönjük az itteni közsegeknek és városoknak, hogy elfogadtak minket. Részeges, verekedő az olajos? Minden szakmában van ilyen ember. De az átlagember szorgalmas, megbízható.

- *Egyedül élsz, de mindmáig tevékenyen. Mikor érzed igazán jól magad?*

Ha olvashatók. És ha azt, amit olvastam, másnak is át tudom adni. Ez már nem szisztematikus tanítás mint a valamikori, inkább ismeretterjesztő munka. Szívesen vezetek cserkészcsapatokat Felvidékre, Erdélybe kirándulni, kohász- és bányászegyesületi összejöveteleken tartott előadásokat, örülök annak, ha meghívnak különböző vállalati rendezvényekre, ahol szabad valamit mesélnem. Nagyon szeretek utazni is, minél többet látni a világból.

(1998)

EMLÉKHELYEK

Séta Zalaegerszeg városában

Üdvözöljük Önöket városunkban, s ha vonattal jöttek, akár itt, az állomásnál is kezdhethük városnézésünket. Ez az első épület, amely feltűnhet Önöknek, Zalaegerszeg román stílust utánozó pályaudvara, amely mai formáját 1926-ban nyerte el. Az immár majdnem minden zalaegerszegi által ismert Nagy Lajos-idézet szerint „szép, tiszta, nagy”, és „háromszor akkora város számára való, mint amekkorát szolgálni valójában módjában áll”. Ez a tisztaság sajnos manapság nem igazán jellemző erre a létesítményre, amely egyre inkább kezd a város hajléktalanjainak menedékhelyévé válni. Innen csak pár lépésre áll az a 377-es típusú, Gizike becézvre hallgató gőzös, amely ugyan a Közlekedési Múzeum tulajdona, mégis itt, a zalaegerszegi vasútállomás előtt állították ki 1978-ban.

Mielőtt a központ felé indulnánk, szeretném figyelmükbe ajánlani Csány László emlékművét, valamint a mögötte látható kis evangélikus templomot. Istók János szoboregyüttesét 1931-ben avatták fel, létrejötté nagymértékben köszönhető Borbély György, zalaegerszegi tanárnak, akinek portréját a talapzat templom felőli oldalán bronz domborművön láthatják. Van az emlékműnek egy érdekes történetű mellékfigurája is, mégpedig egy kőből készült, szintén követ emelő alak. Ez a férfi 1919-ben még a Parlament előtt állt, mint a munka jelképe. Az evangélikus templomot 1906-ban építették, stílusa neogót, tervezőmestere Gerei Ernő volt, a kivitelezést pedig a kor ismert egerszegi építész, Morandini Tamás végezte. Ha most visszamegyünk a vasútállomástól a központ felé vezető Kosztolányi útra, a Béke-ligetbe érünk, amelynek hangulatát kissé rontja a közelben húzódó vasút. Ennek ellenére a park még ma is alkalmas pihenésre. Az itt látható szobor címe Tavasz, alkotója Pándi Kiss János, és 1966-ban állította fel Zalaegerszeg Város Tanácsa. Alig néhány méterre innen a Petőfi Sándor Általános Iskola épülete előtt található a névadó költő mellszobra. Osváth Mária alkotásának anyaga bronz, 1976-ban emelték. Az iskolával szemben álló épületet még az 1945-ös orosz megszállás előtt építették, azzal a céllal, hogy itt legyen a Pénzügyintézetek Háza. Az elképzelésből semmi sem lett, több mint 30 éven keresztül itt működött Zala Megye Tanácsa. A bejárat előtt álló két nagyméretű szobor Vörös János alkotásai, 1938-ban készültek. A nőalak kezében sarló és egy köteg gabona van, a magyaros öltözetű férfi pedig méhkaptárt ölel magához. Mindennek természetesen jelentése is van: a sarló és a gabona a mezőgazdaság fontosságát, a méhkaptár pedig a takarékoságot jelképezi. A Megyeháza homlokzatán Magyarország és Zala megye új címereit Német János keramikusművész készítette.

Ezután eljutunk a város központjába. Először balra fordulunk, ahol a Csipkeházakat nézhetik meg. Ezen az épülettömbön – bár a tervező, Vadász György sablonokkal dolgozott – jól megfigyelhető a tetőszerkezet göcseji boronaházakra emlékeztető csonkakontyos vonalvezetése. A Csipkeházaknak köszönhető, hogy a várost 1975-ben a Magyar Urbanisztikai Társaság Hild János-emlékéremmel jutalmazta, az érem nagyított mása ma is a Városháza egyik falán látható. Ezeket az épületeket utánozza a nemrég megnyitott két üzletház, amelyek nemcsak stílusban, hanem színben is közel állnak a Csipkeházakhoz. Az ún. régi és az új Csipkeházak közé élkelődik a Dísz tér, amelynek közepén impozáns szökőkút emelkedik. Ez a kút Szabolcs Péter szobrászművész és Pelényi Gyula építész alkotása. Akinek ez nem lenne egyértelmű, annak elmondom, hogy formája stilizált tulipán. A térről szemben elhelyezkedő, jellegzetesen az 1960-as éveket idéző épület ma Városházaként működik. A homlokzatán látható városcímet 1993-ban készítette a már említett Németh János. A Városháza házasságkötő termében, szinte Gábor egész falat beborító faintarziáját tekinthetik meg. A Városháza bejáratával szemben áll az 1960-as évek első nagy, 100 lakásos lakóháza, a Szalagház. Művészeti értéke nincs, de ezzel az épülettel kezdődött el a városközpont gyökeres átalakítása.

A Városháza előtt áll Zrínyi Miklós lovas szobra. Van itt egy zenélő óra, amely – csakúgy, mint a szökőkút – virágot stilizál. Ha szól meghallgathatják a Hallottad-e híret Zalaegerszegnek... kezdetű ismert zalai népdalt.

Ezután egy kis mellékutcába térünk be. Az utcát Kisfaludy Károlyról nevezték el, és itt található a város egyik legnagyobb új épülete, az OTP Bank impozáns székháza. Látni lehet rajta, hogy a tervező itt is megpróbált zalai stílusjegyekhez közeledni, de ez a törekvése fényviszaverő, zöld ablaküvegeknek köszönhetően kissé háttérbe szorult. Jobbra található viszont egy olyan épület, amelynek művészi értékéhez nem férhet kétség. Ez a zalaegerszegiek körében csak Zsinagógaként ismert Városi Hangverseny- és Kiállítóterem. Az izraelita hitközösség 1904. szeptember 1-én adta át akkori rendeltetésének. Tervezője Stern József budapesti műépítész volt. A templom kivitelezője ugyanaz a Morandini Tamás, aki az evangélikus templomot építette. A templom eredeti dekorációját egerszegi kisiparosok készítették, ezt azonban – az aranyozást és a beltéri festést beleértve – a második világháború után leszerelték. Abban az időszakban az épületnek nem volt gazdája. Felújítva, kibővítve, keleties stílusát megőrizve 1983-ban adták át a közönségnek, mint hangverseny- és kiállítótermet. A nyitókoncertet Kocsis Zoltán zongoraművész adta.

Ezután tekintünk meg a város legnagyobb templomát és környékét. A tér ahol állunk, ma Kazinczy Ferenc nevét viseli, évtizedeken keresztül Marx térnek hívták. A Kossuth Lajos utca sarkán áll az Arany Bárány szálló, amely a város történetében fontos szerepet játszott: itt zajlottak az első filmvetítések és az első színházi előadások. Egy évvel ezelőtt az egész épületet sárgára festették, főleg a McDonald's étterem érdekében. A szállodával szemben látják a Mária Magdolna Plébánia épületét, 1770 körül építették. Felső két emelete egyébként később készült, mint az földszint. Még az itt lakók közül is csak kevesen tudják, hogy ez az épület azon kevesek közé tartozik, amelyen fennmaradt a város történelmi címere. Bár a gépkocsiforgalomnak köszönhetően nagyon piszkos, mégis kivehető a címeren Mária Magdolna alakja. Éppen a plébániával szemben, a tér másik sarkán láthatják a régi városházát, amelyen – egy kicsit más formában – szintén észrevehető a történelmi városcímer. Ezt a házat 1787-ben emelték, de 1862-ben teljesen átalakították: neogótikus arculatot kapott. Ma a különböző parlamenti és parlamenten kívüli pártok városi képviselője található itt.

A kéttornyú templom, szintén Mária Magdolna nevét viseli. Két jellegzetes, pontosan 44 méteres tornya hosszú időn át volt a város jelképe. Tierhardt József építőművész volt az eredeti templom kivitelezője, de az 1826-os tűzvészben a templom tetőszerkezete és tornyai leégtek, a 3,4 tonnás harangok a nagy melegtől megolvadtak. Különböző adományoknak köszönhetően jutott elég pénz az épület helyreállítására, de a két tornyot nem az eredeti barokk stílusban állították helyre. A főhajóból kilenc mellékoltár nyílik, ebből hatot kápolnaszerűen alakítottak ki. A sekrestye és a Szent Sír-kápolna fölött egy-egy hittanterem áll a régi oratórium helyén. A templom kriptájába 1778-ig temetkeztek különböző egyházi és világi nagyságok. A város legrégebbi műemléke egy Pieta-szobor, amely a jobboldali fal középső mellékoltáránál látható. Sokáig állt a régi piactéren, ahol ma a megyei kórház áll, majd a templom mellé, később a templomba helyezték át. Az eredetileg fehér szobrot időközben befestették. A főoltár képe Batoni Pompeo mester munkája. A nem hívők szemében is a vezeklést, a világi javakról való lemondást fejezi ki. Sajnos, a mennyezetfreskók nagyon rossz állapotban vannak. Felújításukra történtek már kísérletek, de ezek – többnyire pénzhány miatt – meghiúsultak. Gyakran előfordul, hogy a mennyezetről nagy freskódarabok hullanak a padlóra. Ez a festékhullás nem tesz jót az orgonának sem, amelyet a volt Zsinagógából hoztak át 1959-ben, és az elmúlt években újítottak fel.

A templom megtekintése után járjuk körül még egyszer az épületet. A templom körül régi szobrok láthatók, alkotójuk ismeretlen. Az északi oldalon találják Szent Flóriának, a tűzoltók védőszentjének a szobrát, a templom déli oldala mellett pedig egy műemléknek nyilvánított Szentháromság-oszlop áll. Ha átnéznek a túloldalra, a plébániahivatal épületének falán levő kis fülkében észrevehetik Nepomuki Szent János homokkőszobrát. Mindhárom szobrot a XVIII. században készítették. Nepomuki Jánosnak még egy szobra van a városban. Innen negyedórányira, a Zala folyón átívelő híd túlsó hídfőjénél, a Kaszaháza nevű külterületen láthatják, amelyet szintén a XVIII. században emeltek. A templom melletti téren sokszor szónokolt a „haza bölcsé”. Az 1879. szeptember 1-jén fölvatott emlékmű is a „szónokló

Zalaegerszeg központja 1962-ben

Deákot" örökíti meg. A szobor alkotója a híres Vay Miklós volt. Az emlékmű előtti tér átalakítását éppen most kezdték meg, az öreg, beteg fákat kivágták, rövid időn belül újakat ültetnek helyettük, és a szökőkutat is újra fogják indítani, hogy visszaadják a tér eredeti romantikáját. A hangulatot csak egy szokatlan színűre festett ház rontja el: a rózsaszínű Sóház.

Szemben látható a Zala Megyei Könyvtár. Mai formáját nemrég nyerte el, hiszen megépítésétől, 1967-től hosszú évtizedeken át lapos teteje volt. A másik, szintén a közelmúltban felújított, ma sárgaszínű épület a Zala Megyei Bíróság székháza. Homlokzatán kőtábla áll, amelyen elolvashatják, mi lett a sorsuk a XVIII. század elején felrobbantott, ezen a helyen álló várfalnak. Miután az egerszegi vár megszűnt, 1730 és 1732 között Donato Felice d' Allio tervei alapján készítették el a ma álló épületet. Bár barokk stílusú, ezt csak a köríves kapu fölötti timpanon mutatja. Északról új szárnyat csatlakoztattak hozzá, itt ma a Zala Megyei Büntetés-végrehajtó Intézet működik. Deák Ferenc nemcsak az épület előtti téren, hanem a bíróság Nagytermében is több szónoklatot tartott, amikor a ház még zalai Vármegyeházként működött.

A Göcseji Múzeumban Zalaegerszeg híres szobrászművésze, Kisfaludy Strobl Zsigmond állandó kiállítása található; a kiállított műalkotásokat a művész adományozta a városnak 1975-ben kelt végrendeletében. Az önéletrajzi ihletésű darabokon kívül portrészobrokat is láthatnak: pl. az idős Görgey Artúrét, G. B. Shaw-ét, akit a szobor szintén idős korában

ábrázol, valamint a mai II. Erzsébet angol királynő gyerekkori szobrait, amelyeket akkor készített, amikor Angliában járt. A későbbi magyar hírességek közül Petőfi, Kodály Zoltán és Bartók Béla portréira hívnánk fel a figyelmüket.

A másik nagy kiállítás 1848/49 zalai eseményeit eleveníti fel. Az 1000 éves magyar államiságra készülve újítják fel a megyetörténeti állandó kiállítást. ezért azok a termek most nem tekinthetők meg.

A múzeumlátogatás után buszra szállunk, s először a főúton, a Kossuth utcán megyünk végig. Az út baloldalán az Ady mozi áll, ez a létesítmény nem az egyetlen mozija a városnak, de mindenképpen a leglátogatottabb és a legnagyobb, hiszen párhuzamosan három teremben folyik a filmvetítés. Az előcsarnokban a névadó, Ady Endre márványszobra látható, amely Kiss György alkotása. A mozival szemben Zalaegerszeg két történelmi épülete áll: a „kvártélyház” és a Zala Megyei Levéltár. Ez utóbbit a főispáni hivatal számára építették, 1891-ben. A századforduló idején a szomszédos kvártélyház funkciója miatt „kismegyeházának” is titulálták. Stílusa eklektikus, reneszánsz díszítőelemeket is felfedezhetnek rajta. A bejárat fölött, a homlokzaton a vármegye régi címere látható. Az ún. kvártélyházat Mária Terézia királynő rendelkezésére építették. 1765-ben készült el a földszint. Ebből az időszakból származik a „kvártélyház” elnevezés is, hiszen az épületet eredetileg az átvonuló katonák elszállásolására építették. Később közhivatalok működtek itt, és tisztviselői lakásokat is alakítottak ki benne. Valószínűleg a Bach-korszakban épült az első emeleti rész. Az udvaron is áll egy épületszárny, ezt 1872 körül emelték, amikor ideköltöztek a vármegye közigazgatási szervei. Az épület történetében újabb fejezet kezdődött, amikor 1928-ban újabb emeletet építettek rá. Ekkor a keleti homlokzatot is átalakították. Ugyanekkor kapott egységes, neobarokk arculatot a földszint és a két emelet. Erre a házra is vármegyecímert helyeztek, amely ma is akkori helyén díszleg. A járási rendszer megszüntetéséig a Járási Tanács székháza volt, most a Földhivatal megyei kirendeltsége, a Családi Intézet városi irodája, ügyvédi irodák és az Illetékivatal kirendeltsége működik itt.

Az utca jobboldalán először a „pontházat” fogjuk látni; ez volt Zalaegerszeg első többemeletes lakóháza. Vele szemben két újnak tűnő ház áll: az egyik volt az Egészségház, amelynek falán egy gyönyörű Német János-kerámia látható, és ahol ma a Postabank Rt. városi fiókja működik; a másik a régi, mára új külsőt nyert Postapalota, amelynek felső két emelete még az építés idejében – 1924-ben – divatos, nagy belmagassággal készült. Az új Csapkeházakat szintén egy felújított, korábban elhanyagolt épület takarja: a Budapest Bank Rt. neoklasszikus stílusú székháza. Korábbi megbecsültségét jól mutatja, hogy 10 éven keresztül leromlott állapotú lakások voltak itt, majd egy húsbolt, előtte pedig a Hazafias Népfront, a Magyar Nemzeti Bank, a Magyar Nők Országos Tanácsa és a Magyar–szovjet Baráti Társaság képvisellete működött benne. Végig az utcában további rossz állagú egyemeletes házak álltak, amelyeket lebontottak, és helyükre üzletházakat építettek. Ha végigmegyünk a Kossuth utcán, egészen a már jól ismert Csány László-emlékműig, átkanyarodunk egy párhuzamos utcába, a Kosztolányi útra. Ott található Zalaegerszeg város színháza, amelyet nem zalaegerszegi, hanem nagykanizsai hírességről, Hevesi Sándorról neveztek el. Az épület sokáig Megyei Művelődési és Ifjúsági Központként, majd a Szakszervezetek Művelődési Központjaként funkcionált. Többéves, teljes átalakítás után 1983-ban vehette birtokba a város első állandó társulata. A következő teret – amelyet a város első polgármesteréről, Kovács Károlyról neveztek el – a névadó mészkőtömbbe illesztett márvány-reliefje díszít. Nagyobb városi évfordulókon a város képviselőtestülete meg szokta koszorúzni az emlékművet.

Ez után buszra ülünk és nyugat felé indulunk, hogy a város másik templomával is megismerkedhessünk. Ez a templom az Ola nevű városrészben áll, amit 1887-ben egyesítettek Zalaegerszeggel. A templom első ránézésre műemlék benyomását keltheti, pedig csak 1925–1926-ban épült, Kotsis István műegytemi tanár tervei alapján. Szokatlan építészeti megoldása a hogy a torony nem az épület főténgelyében helyezkedik el, hanem a templom oldalához csatlakozik. Egyébként a – nevezhetjük így – komplexumnak barokkot utánzó stílusa van. Hogy miért neveztük komplexumnak? Mert a templomhoz ugyanis csatlakozik egy ferencesrendi kolostor is, a két létesítmény teljesen egybeépült. A szocializmus 40 éve alatt a kolostorban a hadsereg Kiegészítő Parancsnoksága működött. A templom belsejében is megfigyelhetik majd a barokk stílus tökéletes utánzását. Főhajóját keresztben egy kisebb hajó

metszi az impozáns főoltár előtt. A főoltáron kívül a három mellékoltár értékes festményeit is megtekinthetik. A főoltár előtt álló keresztelőkút Németh János alkotása. 1958-ban építették a templom orgonáját, amely 1987-ig, a hangversenytermi orgona elkészültéig a város és a megye legjobbjának számított. Ma már felújításra szorulna. A templomkertben több szobrot is állítottak. Legrégibbi közülük az a 20 méter magas barokk oszlop, amelynek tetején Visnyovszky Lajos bronzból készült Szűz Mária-szobra áll. A közelmúltban helyezték el a kertben a magyar korona szabadtéri mását, amely vaskos betonalapzaton áll. A templom homlokzati fülkéiben pedig kisebb szobrokat láthatnak, többek között Assisi Szt. Ferencét.

A templomhoz vezető út baloldalán a város első, immár százéves gimnáziumának épületét látjuk. Az építés és a megnyitás időpontját a klasszicista formákat mutató épület timpanonján olvashatjuk: MILLENNIUM – 1896. Az épület valójában csak 1897-ben készült el; Herczeg Zsigmond és Baumgarten Sándor terveit a már többször is említett Morandini Tamás valósította meg. A városban utcát neveztek el a gimnázium egyik híres tanáráról, Borbély Györgyről. Az iskola eredetileg Deák Ferenc nevét vette fel, 1950 óta Zrínyi Miklós gimnáziumnak. Híres diákjainak emlékét az iskola előcsarnokában emléktáblák őrzik. Az egész országban leghíresebbé közülük talán Pais Dezső akadémikus vált, akiről szülővárosában, Zalaegerszegen utcát és iskolát neveztek el.

Lekanyarodva a főútról, ennek a kis utcának a végén található a város két múzeuma: a Göcseji Múzeum fennhatósága alá tartozó Skanzen és a Magyar Olajipari Múzeum. A falumúzeum létesítését Zala Megye Tanácsa és a Néprajzi Múzeum 1966-ban kezdte meg. Valójában egy olyan létesítmény van csak, amelyik mindig is itt, ezen a helyen állt, mégpedig egy vízimalom, amely a XVIII–XIX. század fordulóján épülhetett, a Zala folyó időközben holtággá alakított eredeti folyásánál. A Magyar Olajipari Múzeumot néhány évvel a falumúzeum megnyitása után, 1969-ben hozták létre, alapterülete 25 000 m². A múzeum szoborparkjában főleg az olajipar nagy magyar alakjainak portréit tekinthetik meg. A szoborparkhoz közel két fedett helyiség áll; az egyikben terepasztalokon, fényképeken és makettek követhetik végig a magyar olajipar fejlődését. A másik teremben berendezett kiállítás a magyar kőolajbányászat úttörőjének, Papp Simonnak az életét és munkásságát mutatja be.

Panker Mária Anna

A Magyar Olajipari Múzeum

Magyarországon 1955 és 1960 között alakult a legtöbb szakmúzeum. A magyar olajipar – hasonlóan a többi iparághoz –, létrehozta saját (technikai) műszaki múzeumát. Ma 15 országos gyűjtőkörű iparági szakmúzeum működik. Az egyes szakmák szakterületeinek kiváló művelői a tárgyi-, írásos és képi relikviák megőrzésével kívántak emléket állítani elődeik tevékenységének. A szakmúzeumok ipari szakemberek kezdeményezésére, tevékeny részvételükkel jöttek létre. A mérnökök, geológusok, közgazdászok, technikusok amatőr technikatörténészeké váltak, s napi felelősségteljes munkájuk mellett nagy lelkesedéssel párosult szakmaszeretettel igyekeztek az ipari múlt emberi, dokumentális és tárgyi vonatkozású relikviáit megmenteni, megőrizni. Széleskörű összefogás eredményeként 1969. szeptember 27-én nyílt meg Zalaegerszegen a Dunántúli Olajipari Múzeum. A Művelődésügyi Minisztérium 1971. március 26-i keltezésű működési engedélye már országos gyűjtőkörű Magyar Olajipari Múzeumról szól.

A magyar olajipar ipar-, technika-, technológia-, gazdaság- és életmód-történeti emlékek gyűjtésére, tudományos feldolgozására és bemutatására létesítette a múzeumot. A 3 hektáros kiállítási terület az 1968-ban megnyílt Göcseji Falumúzeum mellett kapott helyet. A két múzeum egyedülálló együttesként néprajzi és ipartörténeti ismereteket közvetít a látogatóknak. A Magyar Olajipari Múzeum feladata sokrétű: gyűjteményei őrzik, kiállításai bemutatják, kiadványai közkinccsé teszik a magyar szénhidrogénipar emlékeit.

A múzeum gyűjteményei:

- *Technikatörténeti tárgyi gyűjtemény* (műszaki emlék gyűjtemény). A századfordulótól napjainkig reprezentálja a szénhidrogénipar valamennyi ágazatának berendezéseit, gépeit, tárgyait.
- *Ipar- és technikatörténeti dokumentumgyűjtemény* (archívum). Ebben a múlt század végétől található a hazai cégek iratai; az iparág és a szakmai jeles egyéniségeinek – főleg személyes jellegű – dokumentumanyagai.
- *Adattár*. A múzeum működésével, sokrétű tevékenységével, a gyűjteményekkel kapcsolatos írásos – kísérő – anyag.
- *Történeti gyűjtemény*. Vállalatoktól és hagyatékokból származó kortörténeti jellegű kisebb írásos anyag (igazolvány, oklevél, munkakönyv, meghívó stb.), valamint műszaki vonatkozású apróbb tárgyak (bélyegzők, jelvények stb.).
- *Fotógyűjtemény*. Fekete-fehér és színes negatív, pozitív, valamint diapozitív.
- *Filmtár, videotár*. Különböző méretű keskenyfilmek és videokazetták.
- *Hangemlékgyűjtemény* (magnetofonszalagok és -kazetták.)
- *Könyvtár*. Olajipari, gázipari geológiai, geofizikai, bányászati, természettudományi, gépészeti, kémiai, történelmi, muzeológiai tárgyu szakkönyvek és folyóiratok a múlt század közepétől.
- *Képző- és iparművészeti gyűjtemény*. A szénhidrogénipar valamely területét ábrázoló festmény, grafika, rézkarc, érem, plakett stb.
- *Bélyeggyűjtemény*. Olajipari témájú bélyegek, képeslapok, levelek és egyéb parafilatéliai ritkaságok.
- *Ásványgyűjtemény*.
- *Olajipari szoborpark*. Nyolc elhunyt kiváló olajipari szakember bronz mellszobra.

Külön kell kiemelni az 1991 óta múzeumunkhoz tartozó Zsigmond Vilmos Gyűjteményt, amely a vízkutatás és vízkútfúrás emlékeit mutatja be. Hasonló jellegű a Budapest mellett, Vecsésen 1995-ben létesült filia, ahol a kőolaj és földgáz csővezetékes szállításának eszközeit, dokumentumait tekinthetik meg az érdeklődők.

A múzeum gyűjteményeiben őriz nemcsak az olaj- és gáziparra vonatkozó, hanem a magyar ipar egészét is reprezentáló iratokat, fotókat. A kialakult 14 gyűjtemény óriási, egyedi információhalmazt tárol. Ezen gyűjtemények nagysága miatt folyamatban van néhány részgyűjtemény kialakítása és a számítógépes nyilvántartás bevezetése. Folyamatban van az *olajipari szaklevéltár* kialakítása, melynek alapja a mintegy 400 iratfolyóméter dokumentum, a századfordulótól napjainkig. Műszaki közkönyvtárunk gerincét olajipari, gázipari és gépipari könyvek adják. A geotermikus energia, a hőbányászat tárgyi, írásos és képi emlékeinek rendszeres gyűjtésével is körvonalazódik egy gyűjtemény.

Kétévente kiírásra kerül a *Történeti pályázat*. Az eddig meghirdetett 13 alkalommal összesen mintegy másfélszáz dolgozat érkezett be. A pályaművek többsége értékes ipartörténeti, üzemtörténeti, gazdaságtörténeti munka és visszaemlékezés, melyek számos értékes információval, addig nem, vagy csak alig ismert adattal gazdagították az ipartörténeti anyagot.

A hagyatékokból előkerült jelentős mennyiségű kézirat miatt tervezzük külön *kéziratgyűjtemény* létrehozását. Leraktuk az alapját az olajipari térképtárnak és rajztárnak. Nagyszabású, több évre elhúzódó vállalkozás az *olajipari történeti cégkataszter összeállítása*. Külső és saját munkatársak közreműködésével három ipartörténeti kiadvány előkészületei, illetve nyomdai munkái zajlanak.

Az 1991 februárjában aláírt alapító okirattal, illetve az 1991. június 24-i bírósági nyilván tartásba vétellel létrejött a Magyar Olajipari Múzeum Alapítvány. A három alapító: Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt, Magyar Szénhidrogénipari Kutató-Fejlesztő Intézet, Budapest Bank Rt. 1991. október 1-től a két előbbi alapító jogutódja a MOL Rt., amely figyelemmel kíséri és támogatja a múzeum tevékenységét. Az Alapító Okirat szerint: „Az Alapítvány célja, hogy a Magyar Olajipari Múzeum (MOIM) folyamatos működési feltételeit biztosítsa. A MOIM feladata, hogy feltárja, összegyűjtse, rendezze, kiállítások keretében bemutatssa a magyar kőolaj- és gázipar, valamint a vízkutatás műszaki, technikai, tárgyi, írásos és képi emlékeit;

őrizze és ápolja az iparág hagyományait; publikációban rendszeresen népszerűsítse az iparág múltját, a kiváló szakemberek életútját, a múzeumi kutatómunka jelen eredményeit." A Magyar Olajipari Múzeum 1992. április 1-től gazdaságilag, pénzügyileg önállóan működik a MOIM Alapítvány segítségével.

A MOIM a magyar szakmúzeumi hálózat egyik kiemelkedő intézménye. Ezt bizonyítja a szakmai munka, tudományos- és kutató tevékenység, időszaki- és vándorkiállítások. Az állandó kiállítást évente megtekintő mintegy 30 000 látogatószám is jelentősnek mondható.

A 17 főfoglalkozású, 3 nyugdíjas dolgozó a MOIM Alapítvány gazdasági háttérével, a MOL Rt. és más olajipari cégek támogatásával igyekszik megbirkózni a gazdasági környezet problémáival és legjobb tudásával eleget tenni az ipartörténeti, muzeológiai és iparági elvárásoknak.

Tóth János

Plánder Ferenc Falumúzeum

Plánder Ferenc Nova egykori plébánosa és Göcsej első ismertetője írta: „Nova Mező Város Göcseinek valóságos szíve... Göcseinek északi része átaljában hegyes, hegyei sárga agyagból és csak néhol köves homokból állanak. Novánál a hegyek hajlani, a vidék kinyílni s mind inkább vidámabb kezd lenni.”

A falu gyönyörű természeti környezetben fekszik, és két értékes műemlékkel rendelkezik. Az egyik Szily János szombathelyi püspök idejében 1777-ben, Melchior Hefele által épített gyönyörű barokk stílusú templom, melyet Dorffmeister István freskói díszítenek. Sok látogató gyönyörködött már a Mária életéből való jeleneteket ábrázoló festményekben. A település másik műemléke a tisztartólakás, melyben a Plánder Ferenc Falumúzeum található. 1954-ben létesült a múzeum az iskolások gyűjtőmunkájának segítségével. Sok nehézséget kellett leküzdeni, amíg az első látogatók beléphettek abba a kis szobába, ahol az összegyűjtött néprajzi értékeket megtekinthették. Az első baj a névből adódott. Plánder Ferenc ugyanis a falu plébánosa volt. Egy kommunista asszony feljelentése alapján a névadás „papnépszerűsítést” jelentett, ami az AVÓ közbeavatkozását tette volna szükségessé. Szerencsére az „illetékes” pártszervek Plánder értékeit vették figyelembe, s nem a rosszindulatú feljelentő „éberségét”.

Az anyag gyűjtése során számtalan érdekes eset fordult elő. A múlt mélységes kútjából hozok fel néhány emléket.

Zebeckén egy idős bácsi két szép szélesszárú vászongatyát őrizgetett. Temetésére tartogatta őket. Lánya az egyikőtől szívesen megvált volna, ha ellenszolgáltatásként kap valamit. A kívánsága a gatyáért két frottírtörölköző volt. Megkapta.

Ortaházáról hozta a hírt a postás, az egyik házban gyönyörű „festett”, faragott székek vannak. Nosza indulás a több kilométerre lévő faluba és megpróbáltam megszerezni őket a múzeum számára. A helyszínen derült ki a szomorú valóság. A rózsaszínűre festett, faragott székek nem Göcsejben készültek, hanem egy bezárt budapesti nyilvánosházából származtak. Késérő volt a családás.

Zebeckén faragott kürtöt sikerült találnom, ami eredetileg egy zalai nyilasvezér számára készült. Mielőtt az ajándékozásra sor került volna, a történelem vihára elsöpörte a nyilasokat, a kürt a kanász fiáé lett, miután apja a nyilaskeresztet eltüntette róla. A 100 forintért megvásárolt domborműves faragvány ma a múzeum egyik szép tárgya. Évek során egyre szaporodott a gyűjtemény, szűknek bizonyult a kis szoba. Nagyobb helyre lett szükség. Így került át a gyűjtemény a volt tisztartói lakásba. Itt már vitrineket lehetett beállítani az írásos anyagok részére, valamint nagyobb tárgyak is elhelyezést nyerhettek a négy teremben.

Mi az, amiért érdemes meglátogatni ezt a főleg néprajzi jellegű gyűjteményt?

Hajdan a falu környékén elismert fazekasipar működött. A híres novai mesterek mindent meg tudtak csinálni a sárga agyagból, amire a lakosságnak szüksége volt. Különösen érdekesek voltak a *bugyigás*, vagy „*csöcsös korsók*”, a lakodalmas fazekak és az emberfejes szivaros korsók. A háztartási edények mellett jó néhány szép darab ma is látható belőlük.

A múzeum kiállított tárgyai között előkelő helyet foglalnak el a szalmából font *kópicok*, gazdasági eszközök, és a hatalmas *bábános szőlőprés*. Szemet gyönyörködtetőek a különböző mintázatú (fenyő, madaras, „O”-betűs, keresztes stb.) háziszőttesek, melyeken piros színű a mintázat.

Kedves színfoltja a múzeumnak a római katolikus elemi iskola osztályterme. Eredeti padok, szemléltető képek, tarisznyák, olvasókönyvek, irkák, palatáblák érzékeltetik milyen volt a régi iskola berendezése. A falakon látható festmények a göcseji emberekről, házakról, viseletükről nyújtanak ízelítőt a látogatóknak.

A Plánder Ferenc Falumúzeum mindig szívesen látja azokat, akik tanulni akarnak a múltból, hogy felelni tudjanak, ha a jelen kérdezi őket.

Vaska Miklós

Bugyigás korsók (felső sor) a múzeumban

A falu jegyzője a XVIII-XIX. század fordulóján

„Hogy a' Notáriusok a' T/ekintetes és /N/emzetes/ Vármegye Rendeléseinek az ugy nevezett Currenseknek, igazgató Tiszt Urak által, a' községhez küldendő Parantsolatoknak el-olvasására, följegyzésére a' falurul falura küldetni szokott Leveleknek egygyik helyrül másakra leendő el-utasítására minden Helységekben szükségesek, kétség kívül való; ugyan azért minden nagyobb egy Helységek egyget, kisebbek pedig öszve-kaptsolva ketten fogadjanak egy- köteleességét értő Notáriusokat, az ott jelen lévő Birtokos Földes Urak, vagy azok, Tisztjeinek hozzá járulásokkal; kiknek azután vidékbeli Szolga-Bírák Urak munkáiknak nagyobb, vagy kisebb voltára nézve fizetéseiket ki szabják, meg-jegyeztetik itt az-is: ha tsak az illető Földes, és Birtokos Uraknak akarattok hozzá nem fog járulni.” – így rendelkezik a vármegye 1806-ban a falusi jegyzőről.

A mai értelemben vett falujegyzői intézmény létrejöttét nem köthetjük sem meghatározott dátumhoz, sem helyhez. Az első törvény, amely a jegyzőről intézkedik csak 1836-ban jelent meg. IX. tc. „Jegyzőt pedig, ki jó erkölcsérül és ügyességirül ösmeretes, az illető község szabadon fogad.” Ugyanez a törvénycikkely a vármegye köteletségévé teszi arra felügyelni, hogy a községek jegyző nélkül ne maradjanak.

Jegyző alkalmazása a falvak számára mindeddig nem volt kötelező. Választása kizárólag a parasztközösség akarától függött. A XVIII. századot megelőzően a jobbágyközségekben a bírón és az esküdteken kívül más tisztviselőt nem ismerünk. Községi jegyzővel ebben az időben még nem találkozunk – kivéve az erdélyi szász falvakat –, ami azt mutatja, hogy az írásbeliség a közigazgatásnak eme legalsó szintjére még nem jutott el. A bírók és esküdtek pedig még a XVIII. század második felében sem tudtak írni. Az 1760-as években a zalai falvak előjáróinak mindössze 2,5 %-a tudta a saját nevét leírni. Ha a község igazgatásával kapcsolatban valamilyen írásbeli munka akadt, annak elvégzésére minden valószínűség szerint a falu papját kérték meg. Az erdélyi szász falvakban a jegyzői feladatokat hagyományosan az iskolamester végezte.

A falusi előjáróságon belüli ügyköröket lényegében a község ügyintézési, vezetési szükségletei alakították ki.

Mária Terézia, de még inkább II. József központosító törekvései katonai, adóügyi, igazságszolgáltatási és közigazgatási reformjai egyre újabb és újabb feladatokkal halmozták el a falvak vezetőségét is. A faluközösség belső ügyei mellett az adózók nyilvántartása, az adóbegyűjtés, az átvonuló katonaság elszállásolása, ellátása, katonai szállítások, újoncállítás, megyei és járási tisztek elszállásolása, fuvarozása, tilalmak betartásának ellenőrzése, szökött katonák, jobbágyok és minden „rosszféle” emberek üldözésének és elfogásának biztosítása egyre több és több teendő, munka elvégzését követelte meg. A megnövekedett feladattömeggel a falvak írástudatlan vezetői már nem voltak képesek megbirkózni. Mária Terézia 1772-ben elrendelte, hogy az adóösszeírásoknál, ha a bíró és esküdtei írni nem tudnának, megfelelő írástudó emberekről gondoskodjanak. Ez nyilván ösztönzően hatott a jegyzői intézmény általánossá válására. A falujegyző hatáskörét II. József 1786-ban körvonalazta. A jegyző köteletségévé tette, hogy a község ügyeiben a „tollat forgassa”, „könyörgő levelet” írjon a földesúrhoz, vagy a vármegyében akár az egész község, akár egyik vagy másik lakos ügyeiben, elkészítse a beküldendő jelentéseket, vezesse a község jegyzőkönyveit, abban minden rendeletet, folyó ügyet, peres ügyet beírjon és általában minden előforduló ügyben a rendtartás és a közérdek biztosításában közreműködjön.

Zalában 1811-ből ismerünk a jegyző feladataira vonatkozó feljegyzést.

A falu jegyzője ugyan nem tagja a falusi önkormányzatnak, de szaktudása révén bizonyára jelentős befolyása volt, a vármegyével és a földesúrral szemben gyakran védelmezte az őt alkalmazó közösséget. Ezt 1797-ben az erdélyi Főkormányzók egyenes a jegyzők köteletségévé teszi, mondván „közönségesszen pedig azt meggátolni igyekezzenek, netalántán az adózó nép szerfelett megterheltekké, avagy károsítottakké”.

Az adminisztrációs és érdekvédelmi feladata mellett amolyan mindenesnek is tekintették sok esetben a nótáriust. 1787-ben a Magyar Kurír egy német-magyar és deák szótárról ad hírt, kifejezve véleményét, hogy a megrendelők minden bizonnyal találnak olyanokat, „akik összeszedik a pénzt erre a könyvre városokon valamely könyvárúst, kalmárt avagy könyvkötőt, faluhelyen pedig nótáriust, aki ezen fáradságot” vállalja. Hoffmann Emmanuel 1833-ban Bécsben megjelenő A selyemtenyésztés módjának előadása a magyar földművelők számára című könyvét a magyarországi és erdélyi nótáriusoknak ajánlja, mondván: „a faluhelyeken erre nézve legtöbb a helybeli nótárius urak igyekezetétől és együttmunkálkodásuktól függ, kiknek egyedül van módjuk abban, hogy ezen regulákat időre időre, amikor csak együtt vannak a parasztok, nekik előadják és megvilágítsák”.

Zalában a XVIII. század utolsó évtizedei előtti időből gyakorlatilag nincsenek adataink a nótáriusokra vonatkozóan. A vármegyéhez érkező különböző panaszos, vagy kérvényező beadványokban ugyan időnként feltűnik a jegyző aláírása, korábban is, de viszonylag ritkán.

1789 januárjában Balassa Ferenc, a zágrábi kerületi főispán utasította a kerületéhez tartozó megyéket, hogy írják össze a területükön lévő falvakban működő bírókat és jegyzőket (a kerülethez tartozott Zalán kívül Varasd, Kőrös, Pozsega és Zágráb-Szeverin). Az összeírások mindenütt elkészültek, amiről Balassa egy összefoglaló jelentést készített az uralkodónak. E szerint kerületében az összes faluban van bíró, aki mellett néhány esküdt is működik, a lövői és muraközi járásban pedig jegyzők is működnek szép számmal, de például Kőrös megyében mindössze 2-3 faluban tartanak jegyzőt. Zágráb-Szeverin megyében egyáltalán nincs nótárius. Balassa javaslata: „megfelelő írástudó személyek hiányában a papokat rá kellene szorítani arra, hogy a jegyzői funkciót vállalják”. Zala a kerület megyéi közül összehasonlíthatatlanul a legjobb helyzetben volt. Az összeírás során a megyében 547 települést vettek alapul, s 83 %-ukban volt jegyző.

Járás	Jegyző		
	összes település	van	nincs
Muraközi	101	36	65
Szántói	82	75	7
Egerszegi	110	103	7
Tapolcai	74	74	-
Lövői	101	98	3
Kapornaki	79	68	11
Összes	547	454	93

A jegyzők személyére vonatkozóan nevükön kívül nem tartalmaz adatokat az összeírás. A lövői járás névsorából megállapítható, hogy a jegyzők közt szinte alig volt nemes. Számarányuk mindenképpen 20 % alatti volt. A kapornaki járásban a 25 faluban a helybéli, vagy a szomszéd falu tanítója látta el a jegyzői feladatokat. Ezzel szemben a lövői járásban mindössze 7 olyan település van, ahol a jegyző és a tanító ugyanaz a személy. Egy jegyző sok esetben nemcsak egy, esetenként három vagy ennél több faluban is dolgozott. A zsitkóci Deák Ferenc például 8, Seregén József pedig nem kevesebb mint 10 település „tollát vitte” (Lövői járás). A kapornaki járásban 8 olyan jegyző volt, aki 2-3, illetve 4 falu ügyeit intézte. A tapolcai járásban csak Takács Ferenc, Vassi Mihály és Pálfi János vállalta 2-2 község megbízatását.

Fizetésük a megválasztásukkor kialakult bér volt. Ez az esetek többségében pénz volt, de számos más példával is találkozunk. Néhány esetben ingyen szolgáltak. Érdekes, hogy a XVIII. század végén a jegyzők fizetése általában elmarad a bírótól. Ez a helyzet majd 2-3 évtized múlva ellenkező irányba fordul.

A jegyző fizetése	A bírónál		
	több	azonos	kevesebb
Tapolcai járás	20	17	37
Lövői járás	6	14	78
Egerszegi járás	30	48	35

A pénzbeli fizetség a település nagyságától és az alktutól függően nagy eltéréseket mutat.

	Kapornak	Muraköz	Eger járás	Tapolca	Szántó	Lövő
2 Ft-ot, vagy annál kevesebbet kap:	10	3	25	1	16	28
2-5 Ft-ot kap:	35	10	34	15	20	37
5-10 Ft-ot kap:	10	7	23	42	16	19
10 Ft felett kap:	3	16	3	16	5	1

A készpénzben történő fizetésen kívül a következő módokon honorálták a falvak jegyzőiket.

Az egerszegi járásban:

Készpénz	71 falu
Készpénz + igás napszám	2 falu
Készpénz + gyalog napszám	5 falu
Készpénz + mindkét előbbi	9 falu
Igás napszám	2 falu
Gyalog napszám	6 falu
Mindkettő	3 falu
Ingyen szolgál	5 falu.

A Muraközben nem volt szokás a ledolgozás, helyette a falvak készpénz mellett fát, illetve szénát adtak jegyzőjüknek. A szántói járásban 25 helyen egyáltalán nem kapott fizetséget (grátis szolgá), a többi 57 faluban viszont mindenütt pénzt.

A lövői járásban a már korábban említett Deák Ferenc az általa ellátott 8 falu mindegyikétől gyalog napszámot kap, összesen 136 napot. Az ugyanezen járásban lévő Seregén József viszont mind a 10 falujában pénzt kért és kapott, összesen 28 Ft 50 krajcárt.

A tapolcai járásban 64 helyen készpénzben fizettek, 10 helyen a pénz mellé 1-2 szekér széna, vagy fa a járandóság. Monoszlón Takó János 67 Ft-ja mellé kapott még 6 köből gabonát és egy urna bort.

Tapolcán Sipos János fizetése 30 Ft + 2 szekér széna + 1 pár csizma évente.

Természetes, hogy a legmagasabb fizetés a jelentősebb mezővárosokban ütötte a nótárius markát.

Légrádon 84, Kanizsán 70, Perlakon 67, Csáktornyan 50, Keszthelyen 50, Sümegen 50, Egerszegzen 30, Tapolcán 30 Ft volt a fizetség.

A jegyző azonban nemcsak a kialakított bérét kapta, hanem a magánszemélyek számára kiállított minden iromány után külön pénzt is. 1827-ben egy testamentum, osztálylevél, inventárium, licitáció alkalmával 2 Ft volt a jegyző része. Ugyancsak pénz járt a különböző szerződések megszerkesztéséért, bizonyáglevelék kiállításáért.

Fizetésük a következő évtizedekben jelentősen megnőtt. Sümegen 1811-ben nemes és vitézlő Nagy Mihály 200 Ft fizetést + 20 Ft szálláspénzt + a segéd, vagy deák tartására újabb 50 Ft-ot, valamint 6 öl tűzifát kapott. Kanizsán 1827 előtt 200 Ft + szállás + tűzifa + gyertya +

elegendő papiros volt a javadalmazás. 1827-ben már 400 Ft, sőt a jegyző írnoka is kapott 200 Ft-ot.

1836-ban Csáktornya 300 Ft-ot adott nótáriusának. Ugyanekkor a bíró csak 100 Ft-ot kapott, ugyanannyit, mint az „éjjeli vigyázó”. A toronyóra felhúzója 37 Ft-os fizetéssel szerepelt. A város kasszájából 500 kemény forintot fizettek ki: „némi jutalom fejében a város dolgainak felsőbb helyen történő előmozdításáért”.

Mint a bevezetőben idézett 1806-os megyei rendeletről kitűnik, a vármegye a jegyző egyik alapvető feladatának tekintette a „T. N. Vármegye Rendeléseinek az úgy nevezett Currenseknek, igazgató Tiszt Urak által a’ községhez küldendő parancsolatoknak” elolvasását, közhírré tételét.

A török, majd az azt követő függetlenségi háborúk során szétzilálódott állami és vármegyei közigazgatás az 1720-as, 1730-as évekre ismét megszilárdult. A kor állama pedig igyekszik az élet szinte minden területét szabályozni. Ezen szabályozások, parancsok, hírek ismertetése a jegyző feladata.

Lássunk néhány példát ezen szabályokra.

1741 telén Egerszegen szörnyű tűzvész pusztított. Erre a vármegye a következő rendeletet adta ki: „most Egerszeg mezővárosban történt tűzbéli esetre nézve, hogy inkább más kárán, mintsem magunként tanuljunk, azt végeztük és el is rendeltük, hogy már ennek utána Szt Mihály naptul fogva Szt György napig nyolcz óraker, Szt György nap után pedig Szt Mihály napig kilenc óraker a’ nép csöndes le Takarulására az öreg harang minden este meg kongattassék, annak kondulására minden Gazda Asszony és Szolgáló a Tüzet, ha már arra nagy szüksége nincsen bé takargya a cselédes gazda pedig egész háza népével térden állva Isten szent neve dicsőségére leg alább két miatyánkot és annyi üdvözetet elmondani ne resteljék.”

Vagy 1752-ben: „Feles panasz van, hogy az Farkasok igen szaporodnak és nem kevés károkat okoznak, ezért az egyik helység a másikával egyet értvén kimenyenek és vadásszák, üldözzék az mint lehet”

Vagy 1775 áprilisában: „Az Bakterokról. Az T. N. Vármegyének rendelése szerint már sok helységekben bakterokat tartanak, de mivel egynéhány helységekben voltak nálam a’ végett, hogy éjjel minémüképpen az rendelt Bakterek kiáltsák, nem tudják, azon okból minémüképp kiálthatnak ezen Currensekben foglaltatni kívántam az mely helyiségeknek tetszik, ezen megírt mód szerint óránként kiálthatnak, mindazonáltal senki nem erőltetik, csak az helység-béliek szorgalmatoskodjanak, hogy amely helységnek még bakterja nincsen, rendeljenek, s úgy az elrendelt bakter szorgalmatosan kötelességében eljárjon és óránként a helységben vigyázzon, és Hány óra? kiáltsa, úgy mint: elsőben:

*Hallja minden háznak ura, nyolcat ütött már az óra
Isten segétnök az jóra, a nap elment nyugovóra.
Az mi éltünk is oly módon siet a nyugodalomra,
Üdvösséghezó álomra, minden hallja, nyolc az óra.*

*Hallja minden háznak ura, már kilencet ütött az óra,
Minden vigyázzon házára, cselédjére, gyertyájára,
Hogy tűz ne legyen kárunkra, melytül mentsen Egék Ura,
Kilencet ütött az óra.*

*Hallja minden háznak ura, már tizet ütött az óra,
Vigyázz ember ezen szóra, elmegy a nyugodalomba.
De nincs írva homlokodra, miként verradsz föl holnapra,
Örömré lesz-e vagy búra, imádkozzál, tíz az óra.*

*Hallja minden háznak ura, már tizenegyet ütött az óra,
ideje menni álomra, gazda a szolgálójára, gazdaasszony
szolgálójára ne pöröljön, mert munkára nincsen üdö,
de álomra, tizenegyet ütött már az óra*

*Éjfél után ütött egyet, egy nappal értünk már többet,
az Úr várja térsünket, azér nyújtja életünket.
Hogy hagyjuk el bűneinket, jobbítsuk meg életünket.
Adjuk néki szíveinket, éjfél után ütött egyet.*

*Éjfél után óra kettő, dicsértessék a Teremtő,
Mint strázsál városőrző, ha Isten mihozzánk nem jó,
Erős bástya sem lesz mentő, ha az Úr nem lesz őriző,
Éjfél után óra kettő.*

*Már most az óra is három, hogy többet üssön, igen várom,
Ha alusztok is, azt sem bánom,
Én pedig a várost járom, hogy nem aluszom én károm,
Szemem majd én is bezárom, már most az óra is három.*

*Négy az óra, fölkelhettek, álomból fölserkenjete,
kokasszóra ébredjete, az Úristent dicsérjéte,
Szűz Máriát is kérjéte, őrző angyal és a szentek
segítők legyenek néktek, munkátokhoz úgy kezdjete,
áldott így léssen éltete, négy az óra, fölkelhettek.*

Befejezésül összefoglalva a mondottakat: a falujegyzős intézmény a parasztközösségek és a felvilágosult abszolutizmus érdekeinek találkozására eredményeként jött létre a feudális kor utolsó évtizedeiben. A jegyző, faluja sajátos hatáskörű tisztviselője volt, aki ellátta az írásbeliséget, a közigazgatási, adózási, gazdasági stb. ügyekben, de egyben a közösség érdekében is. A világi értelmiség népes alsó rétegét képezte.

Kapiller Imre

Lendvavidék néprajzi kutatása

Az I. világháborúig Hetes egyike volt a Dunántúl legarchaikusabb néprajzi csoportjainak. Kialakulásában Göcsej és az Őrség, valamint a szomszédos, horvátok és szlovének lakta falvak játszottak szerepet. Kiterjedését legnevesebb kutatói: Bellosics Bálint, Gönczi Ferenc és Szentmihályi Imre nem határozták meg egyértelműen.

Trianon következtében e kis magyar népcsoport túlnyomó része a Szerb–Horvát–Szlovén királysághoz, majd Jugoszláviához került, ahol keserves sors várt a magyarságra. Súlyosbította helyzetüket, hogy a volt Esterházy birtok felosztásakor a zömmel kis- és törpebirtokos magyar parasztok nem kaptak földet, hat magyarlakta falu melletti egykori urasági majorba pedig több mint kétszáz tengeremléki horvát és szlovén családot telepítettek. Ezért a túlnépesedett magyar falvakból egyre többen kivándoroltak vagy évtizedekre tengerentúli vendégmunkára szegődtek.

Csak az 1963., majd az 1974. évi új alkotmány hozott kedvezőbb változást az itteni magyarok számára. A vegyes nemzetiségű települések iskoláiban bevezették a kétnyelvű oktatást és a lakosság újra felvehette a kapcsolatot a Zalában maradt rokonokkal. Végre megjelenhettek magyar nyelvű sajtótermékek is.

Az 1975-ben létrejött Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Érdekközösség és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet támogatásával sorra alakultak a falusi művelődési csoportok, színdarabokat adtak elő, ének- és citerazenekarok, népi tánc csoportok szerveződtek, hímző szakkörök jöttek létre. Elkezdték feleleveníteni a régi népszokásokat is. Mindehhez azonban szükségük volt az anyaország szakembereinek segítségére, amit folyamatosan meg is kaptak. 1975 táján már a helyi sajtó is e csoportok sikeres működéséről számolhatott be.

A lendvai szőlőhegy a várból fényképezve

Régi radomosi boronaház (Berentás Tamás felvétele)

A lendvavidéki fiatalok előkeresték a szekrények mélyéről a nagy- és dédszülők hímzett vállkendőit, fejrevalóit, ingjeit, a színes gyapjúhímzésű klottkötényeket. Sajnos, akkorra már számos család eltemette ezeket az elhunyt öregekkel.

1975 után Király Ferenc szobrászművész, a lendvai várban működő Galéria és Múzeum vezetője gyűjteni kezdte az egyre erőteljesebb gazdasági és társadalmi átalakulás következtében pusztuló néprajzi értékeket (ácsolt- és tulipános ládákat, szőttéseket, viseleti darabokat, cserépedényeket), remélvén, hogy a szakemberek annak rendje s módja szerint nyilván tartásba veszik, tudományosan feldolgozzák majd azokat.

1986-ban, amikor a vármúzeum értékes magyar néprajzi gyűjteményét először megtekinthettem, hosszasan beszélgettem Király Ferencsel e témáról. Felajánlottam, hogy a Zala megyei múzeumi szervezet támogatásával elvégzem e munkát. Viszonzásul csak azt kértem, hogy folytathassam a neves elődök kutatásait Hetés kiterjedéséről, annak még fellelhető ismerveiről, a népviseletről, népszokásokról.

Az elmúlt több mint tíz évben mintegy ezer tárggyal gyarapítottuk a vármúzeum néprajzi gyűjteményét, miközben néhány rég eltűntnek hitt különlegességre is rábukkantunk. A családok – amelyekben kutatásaim során megfordultam – szinte kivétel nélkül támogatták a múzeum törekvéseit, nagylelkűen ajándékozták oda becses értékeiket, remélvén, hogy egy állandó néprajzi kiállításon viszontláthatják őket. A lendvai Dancs család pl. lakatlánná vált kámaházi otthonának szinte teljes berendezését felajánlotta, így három tulipános ládát, a len- és kendertermelés, valamint a fonás-szövés teljes eszköztárát, sok cserépedényt stb. A radamosi Szabó Margit pedig elhunyt édesapja bogárnarműhelyének tetemes részét adományozta a múzeumnak, hogy csak néhány példát említsek. Ily módon 1997-re 1400 db fölé emelkedett a szakmailag feldolgozott gyűjtemény.

A gyűjtött anyag első bemutatására 1994-ben, Szombathelyen a *Pannon Ősz* rendezvény-sorozat keretében került sor a *Lendvavidék öröksége* című kiállításon.

1995-ben bekapcsolódtak a gyűjtőmunkába a szegedi egyetem néprajzszakos hallgatói is dr. Juhász Antal és dr. Bellon Tibor irányításával. Ők a Göncz László vezette Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet szervezésében azóta is évenként kutatják e vidék népi értékeit.

Közben megismertem a muraszombati múzeum gazdag hetési gyűjteményét is. Kérésemre a múzeum igazgatója engedélyezte a viseleti anyag és az abban található pompás hímzések feldolgozását. Ezt követően a lelkes zalai hímzőszakkör-vezetőkkel, valamint Takács Zsuzsánna és Konrád Lajos népi iparművészekkel többször is „megszálltuk a muraszombati várat”, ahol a hölgyek és Konrád Lajos szorgalmasan rajzolták a szebbnél-szebb vállkendők, női- és férfiingek stb. szabását, a hímzések motívumait. Berentes Tamás több mint száz színes felvételt készített a kiválasztott darabokról. A róluk készült tanulmány a közelmúltban jelent meg.

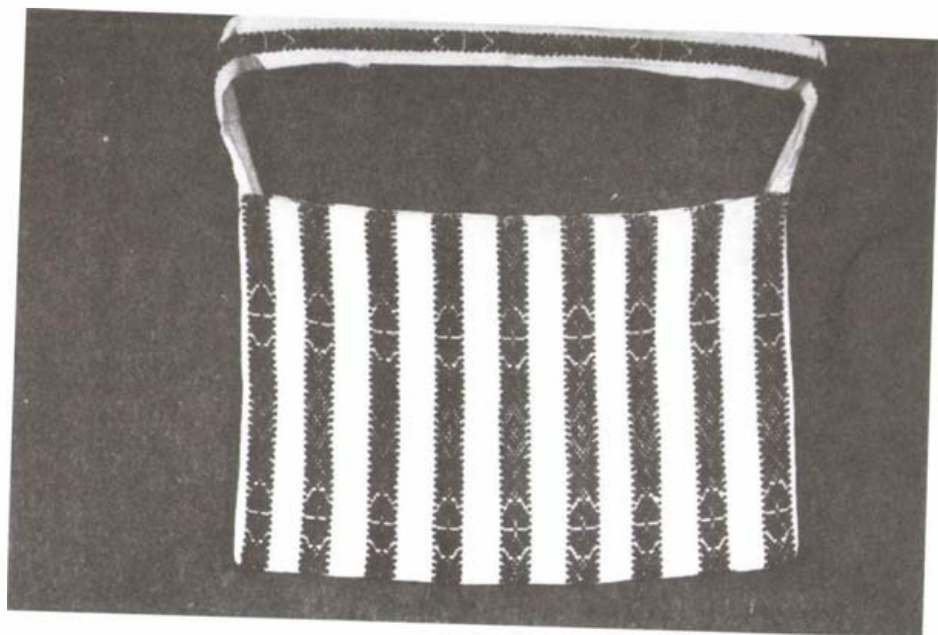
Lendva vidéknek az 1970-es évekre mintegy 7500 főre apadt magyarsága több kiváló honismereti kutatóval, történésszel, nyelvessel, sőt már ifjú néprajzossal is büszkélkedhet. Bence Lajosnak, Göncz Lászlónak, Halász Albertnek, Pivar Ellának, néhai Szunyogh Sándornak, Varga Józsefnek, Varga Sándornak számos értékes kötete tanulmánya látott napvilágot. A honismereti szerzők közül ki kell emelnünk Szabó Mária lendvahegyi lakost a régi magyar lakodalmi szokásokat ismertető kötetéért.

Szólnom illik végül a honismeret szempontjából legfontosabb 1998. évi eseményekről. A Galéria és Múzeum új igazgatója, Gerics Ferenc felkérésére elkészítettem a tervezett állandó néprajzi kiállítás tématervét, melyet el is juttattam felettes szerveihez. Gerics Ferenc is szívében viseli a hetési gyűjtemény gyarapításának, sorsának ügyét. A legértékesebb festett bútorokat Budapestről meghívott szakemberekkel részben restauráltatta már.

A szegedi egyetemisták 1998. évi néprajzi kutatásaik során Radamoson, a legjelentősebb hetési településen, mintegy 500 tárgyat és régi iratot kaptak ajándékol a remélt állandó helytörténeti kiállítás részére. E célra ki is szemelték a megüresedett régi iskolát, melynek felújítási terve készül. A kiállítás megrendezésére dr. Nagy Zoltán kőmendi múzeumigazgatót kérték fel. 1997-ben az egykori Vas megyei Őrséghez tartozó „Kapornaki néprajzi és helytörténeti gyűjtemény” létrehozását ő irányította.

Lakodalomra készített hetési „famu”, a peteházi Vida Ilonka sütötte.

1900 táján házilag szőtt, kézzel összevarrott tarisznya

Jelentős eseménye volt még az elmúlt évnek a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet által Göntérházaán megrendezett Hetés-sziget a magyar nyelvhatár peremén című nemzetközi konferencia, melynek célja a több szempontból még mindig tisztázatlan Hetés probléma megoldása volt. Az ott elhangzott előadások a Lendván megjelenő Muratáj 1998. évi első számában olvashatók.

E kis magyar közösség szorgalma, életrevalósága és összetartása példaként állhat előttünk.

Kerecsényi Edit

Irodalom: *Bence Lajos:* Írott szóval a megmaradásért. (A szlovéniai magyarság 70 éve) Lendva-Lendava, 1994. Kiad. a HAZÁNK Könyvkiadó Kft. (Győr) 148 old. – *Göntér János:* Dobronak – Múlt és jelen a határ mentén. – Lendva, 1998. Kiad. a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 139 old. – *Göncz László:* Fejezetek Lendva történetéből 1920-ig. Kiad. a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 1996. 120 old. – *Kerecsényi Edit:* Távol a hazától Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások. Lendva, 1994. Kiadó: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva. 97 old. – *Kerecsényi Edit:* Radomos benépesedése, gazdasági és társadalmi viszonyai a XVIII–XIX. században. (Bibl., ill. térk. mell.) Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből, 19–90. old. Bp. 1994. Kiad. a Telemi László Alapítvány. (A Magyarságkutatás könyvtára XIV.) 19–90. old. – *Kerecsényi Edit:* Adatok az Alsólendva (Lendava) vidéki fazekasság XVIII–XIX. századi történetéhez. (Bibl., ill. német nyelvű összefoglaló) Zalai történeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény 35.) 47–92. old. – *Kerecsényi Edit:* A kapcai „fakonty” – miként kontyolták a hetési asszonyokat? – In.: Vasi honismereti és helytörténeti közlemények 1997/2. Kiad. a Vas megyei Levéltár, Szombathely. 57–61. old. – *Kerecsényi Edit:* enska noa iz 19. stoletja iz madarskih vasi v okolici Lendave v etnoloki zbirki pokrojinskega muzeja Murska Sobota (Bibl., ill. angol nyelvű összefoglaló) In.: Zbornik sobokega muzeja 5. Murska Sobota, 1998. 37–63. old. – *Kerecsényi Edit:* A lendvavidéki magyarok viselete az 1850-es évektől az első világháborúig. In.: Savaria Értesítő / Vas megyei Múzeumok Értesítője 22/4. 1995–1998. / Elhangzott a Régiók a határon című konferencián 1996-ban. / Megjelenés alatt. / *Lendvai füzetek 15.* Zala György 1858–1937-ig. Lendva-Lendava, 1996. Kiad. a Lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. 115 old. – *Lendvai füzetek 16. Miért? Zakaj?* Lendva 1998. Kiad. a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva. 1996. 95 old. – *Szabó Mária:* Régi magyar lakodalmas szokások és köszöntők a Lendva vidéki falvakból. Lendva, 1966. Kiad. a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva. 1996. 68 old. – *Varga Sándor–Pivár Ella:* Dobronak, Göntérháza, Kót helytörténete. Lendva, 1979. Kiad. a lendvai és muraszobati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség. 160 old. – *Varga Sándor–Pozsonc Mária–Pivár Ella:* Hosszúfalú, Hódos és Lendvahegy múltja és jelene. Lendva, 1982. Kiad. a lendvai és muraszobati Magyar Nemzetiségi Érdekközösség. 180 old. – *Varga Sándor:* Csente történeti krónikája. Lendva, 1988. Kiad. a magyar nemzetiség lendvai Oktatási és Művelődési Érdekközösség. 56 old. – *Varga Sándor:* Lendva-hegyi bortermelés. Lendva-Lendava, 1993. Kiad. a HAZÁNK Könyvkiadó Kft. (Győr) 83 old. – *Varga Sándor:* A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920–1970. Lendva. 1995. Kiad. a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva. 135 old. – *Varga Sándor:* A dobornaki plébánia történetéből. Lendva, 1997. Kiad. a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva. 149 old.

Az őskori kőeszközhöz fűződő népi babonákról

Rómer Flórisnak, az első kiváló magyar régésznek legtöbb munkája ma is közkézen forog. A múlt század második felében kelt leírásait művészettörténészeink és régészeink azóta sem tudják nélkülözni. Kevesbé ismertek azonban azok az erős szálak, amelyek e kiváló embert Zalához fűzték. A magyar régészet azóta is fehér foltjaként számontartott megye nagyjelentőségű régészeti és művészettörténeti értékeit ő fedezte fel először, és ő tette közzé. Sajnos munkái azóta nehezen hozzáférhető helyen jelentek meg. Még kevesebben tudják, hogy az 1870–1880-as években nagy vállalkozás indult Zalában. Elkezdődtek a megyetörténet megírásának munkálatai. A megyét jól ismerő kiváló szakembert nem volt nehéz megnyerni arra, hogy ő írja ehhez a régészeti részt. Sajnos ezek a munkák elhúzódtak, majd abbamaradtak, és Rómer Flóris kézírásos jegyzetei, amelyek 1875–1883 között íródtak, azóta elfeledve hevernek a Zala Megyei Levéltárban. A cikk szerzője most dolgozik azon, hogy ezeknek az elfelejtett emlékeknek ma is időszerű eredményei napvilágot lássanak. E munkálatok során a készülő megyetörténet első részében rábukkantam azokra a néprajzi szempontból jelentős feljegy-

zésekre, amit ez a sokoldalú ember a neolitikus kőszeközökhöz fűződő babonákról össze-
gyűjtött.

„Ismerik a köszörült eszközöket Göcsejben is, és azokat karácsonyi mennykőnek is hívják. Drágák is ezek a darabok, úgyhogy egyiktől 20 Ft-ért sem akartak elválni. A nép közt t. i. mindenféleképpen használtatnak babonákra; füstlősök, sőt amint más szláv fajoknál, e megyében is betegségekben, sőt idős férjeiknél is használják az asszonyok!

Sőt nem is hozom fel mind azon cifra véleményeket, melyek a nép közt ezen egyáltalán ismert, és régóta használt kőszeközökről divatoznak, úgy hogy valamint a pogányoknak már ezen „a mennyből hullott kövek” szentek valának, úgy a keresztényeknél babonáságból meg is szenteltetnek! A nép nemcsak a sátoros ünnepeken, midőn a szentséggel az áldás adatik a népre, a papnak tudtán kívül is szokott „szenteltetni”. Káptalanfán (Zalában) hétszer kell a kőszeköznek, hogy hathatossá legyen megáldatni, amiért a gyertya-szentelés, vagy az étkeknek húsvétkor való megáldatása alkalmával a ruha alá dugják.

Nevük is gyakran egyezik meg a különféle vadabb népeknél. Nálunk Szabadkán „ubojni kamen”, amely név alatt Ráckeviden is található Ludaics Miksa főbíró barátom bizonyosága szerint; de van Marosvásárhelyen az oláhoknál is. A Csepel-szigeten ismerik a száraz menykőt, ez eső nélküli; de van katlanozó menykő is, amely a szobákat össze-vissza járja. Az apatiniaknál nem Dundesltein vagy Dumnerkeil, hanem Blitzstein; Kisbéren pedig, ha ezzel a mandolát, nyaknirigyet felhúzzák a gyereknél a követ, mellyel ezt tevék a földhöz veregetik, hogy így a sok t. i. nyavalya a földbe menjen. Az ilyen babona éppen nem csoda, ha meggondoljuk az, hogy Csopakon is a menykővet ‘Isten haragjának’ nevezik.”

Zalaapáti: „A nép mennykőnek hívja, az asszonyok, mint boszorkány szereket a fájós mellnek simogatására használják; meglehet, hogy emiatt nehul. p. u. Somogyban Szellemnek is hívják és tartják ki. Előfordul forrasztó kő neve alatt is; használják gyógyításra és ahol ilyen nincsen, kasza élesítő követ használtnak helyette.”

Dr. Vándor László

A Kalotaszegi Múzeumház kapujában

Oka lehet annak: valahányszor írok, művészek és a tudományok szakavatott kutatói Kalotaszeg felfedezésére vállalkoztak, ez mindig együtt járt egy-egy múzeumalapítási kalákával. Művelődéstörténetünk négy ilyen korszakot tart számon: a múlt század utolsó évtizedeit, a harmincas éveket, a második világháborút követő időszakot és – immár nyugodtan ide lehet számítani – a hetvenes éveket. Nem véletlenül használtam a *kaláka* szót: pontosan azt fejezi ki, amit voltaképpen történt. Az értékek felfedezése és tudatosítása mellett minden korban szükség volt a kalotaszegi nép önzetlen adakozására, múzeumteremtő kalákájára is. S hogy erre most is van lehetőség benne, számos jelét adta a hetvenes években. Gondoljunk csak a közösségi hagyományaik újjáteremtésével országosan kiugró teljesítményt felmutató gyarmatikaiakra, körösfojékre, bánffyhungyadiakra; a nemes értelemben vett irodalmi lokálpatriotizmus újabb kori megnyilvánulásaira; Valkai András és Gyarmathy Zsigáné újrafelfedezésére, illetve a Kós Károly Művelődési Kör élénk tevékenységére.

Bár nemzeti művelődésünkben elsősorban Kós Károly munkássága révén vált ismertté Kalotaszeg – mint Kós *választott szülőföldje* –, a tájegység tudományos felfedezése már a múlt század végén elkezdődött. S itt nem feledkezhetünk meg arról, hogy az érdeklődés felkeltésében milyen nagy szerepe volt Czuczsa János kalotaszentkirályi tanítónak és a fentebb említett Gyarmathy Zsigánénak. Czuczsa János segítette kutatásaiban az első kalotaszegi monográfia szerzőjét, Jankó Jánost, s ő maga is jelentkezett néprajzi közleményekkel. Kalotaszeg „nagy-asszonyáról”, Gyarmathynéről kevesen tudják manapság, hogy 1886 és 1907 között mintegy húsz önálló – népies hangú elbeszéléseket és regényeket tartalmazó – kötete jelent meg, s hogy Kalotaszeg szellemi és művelődési életének fél évszázadon át ő volt az irányítója.

„Érdeklődése korán a táj művészete felé fordul – írja róla a *Korunk* 1973 novemberi számában S. Bartha Éva –, tizenkilenc évesen már népdalgyűjtéssel jelentkezik Gyulai Pálnál. A kalota-

szegi népművészet szerelmeseként bejárja a falvakat, gyűjti rajzolja az ősi mintákat. Gyönyörű gyűjteménye egyre gazdagodik, híres kancsótárának minden darabja régiség, unikum. Megismerkedik és állandó kapcsolatba kerül kora több jeles etnográfusával, segíti gyűjtésben kincsfeltárában Herman Ottót, Xántus Jánost, Hermann Antalt s a fonográfval való népdal- gyűjtés úttörőjét, Vikár Bélát. Jankó János a Gyarmathyéék segítségével írta *Kalotaszeg magyar népe* (1892) című munkáját; Malonyay Dezső *A kalotaszegi magyar nép művészete* (1907) című könyvéhez is többször kérte Gyarmathyné tanítását... Az ő vendégeként járt és festett Kalota- szegen Munkácsy Mihály, az angol Walter Crane, a preraffaeliták vezére, Edvi-Illés Aladár és Körösfői-Kriesch Aladár, a gödöllői művészcsoport vezetője.”

Jelentős művelődéstörténeti mozzanatokról van szó, hisz lényegében a kalotaszegi népművészet felfedezésével kezdődött el a népi kultúránk iránti nemzetközi érdeklődés térhódítása is. S ehhez Gyarmathyné nemcsak hírverőként és a kalotaszegi háziipar megszervezőjeként járult hozzá, hanem például a *Turka képek a kalotaszegi varrottas világából* című könyvével (1896) is. Amikor pedig Hermann Antal – 1890-ben – bérbe veszi Jegenyefürdőt, s azt Kalotaszeg tanulmányozásának telepévé avatja, Gyarmathyné egyik főmunkatársa lesz a Jegenyében szerkesztett s Bánffyhunyadon kiadott *Kalotaszeg* című néprajzi-közművelődési hetilapnak, mely 1890 nyaratól 1891 őszéig jelent meg.

Nos, ebben a lapban, a *Kalotaszeg* 1890. szeptember 28-i számában veti fel először Hermann Antal a múzeumalapítás gondolatát. *Kalotaszegi múzeum* című írásában olvashatjuk:

„Kalotaszeg maga egy élő múzeum. S éppen ezért kiváló módon megérdemli, hogy speciális múzeuma legyen, hogy biztos helyen, okszerűen össze legyen gyűjtve tipikus példányokban, mutatványokban vagy képekben az, ami Kalotaszeget jellemzi a természet és az ember világában; tájképei, közei és ásványai, őslényei, növényzete és állatvilága, a vidék történelmi emlékei, népéletének sajátos tárgyai, építkezése, szerszáma, bútra, ruhája, díszítése stb. Továbbá, amit kalotaszegiek írtak, s amit Kalotaszegről írtak, és amit nagyobbbrészt csak ezután kell megírni: a vidék és népe minden irányú ismertetése, a néplelék termékei: hagyományok, szokások, költészet stb. fejlesztése. Tehát természetrajzi gyűjtemény, etnográfiai múzeum, kép-, emlék- és régiségvár, könyvesház és archívum... Az ügy nemigen halasztható: meg kell kezdeni akárhogy.

A jegenyei gyógyfürdőben jövőre egy nagyobb termet rendezek be kalotaszegi múzeumnak... Később, ha kinövi magát, valószínűleg közvagyon lesz e gyűjtemény, egyelőre magántulajdon. De így is hozzáférhet bárki, nézheti és tanulmányozhatja... Én számítok arra, hogy Kalotaszeg értelmes, jóakaró, lelkes lakói támogatni fognak jószándékomban...”

Nem kétséges, hogy Hermann Antal felhívása eredménnyel járt. Hiszen alig telik el hat hét, s a *Kalotaszeg* 1890. november 9-i száma már arról tudatja olvasóit, hogy Jegenyefürdőnek van könyvtára, kalotaszegi múzeuma és külön értesítője is.

Feltehetően egy kalotaszegi szobabelső berendezése jelenthette az indulást. Hermann Antal átfogó múzeumi koncepciójának a megvalósításához ugyanis nem hetekre – hosszú évtizedek kitaró munkájára lett volna szükség. Tény azonban, hogy a *Kalotaszeg* végig a célkitűzések valóra váltása érdekében munkálkodik, hű tükre a tájegység szellemi világának. Joggal érdekelte ki az *Ethnographia* című néprajzi szakfolyóirat figyelmét és méltatását.

Hogy mi lett később a jegenyei gyűjtemény sorsa? Az Erdélyi Néprajzi Múzeum első évkönyvében dr. Kós Károly terjedelmes tanulmányban foglalkozik Hermann Antal néprajzi munkásságával, ám a múzeumszervezés kérdéseiről nem esik szó benne. A hetvenes évek végén Morvay Bal (1914–1990) nyugalmazott bánffyhunyadi tanár érdeklődését keltette fel az első kalotaszegi múzeum keletkezéstörténete, „nyomjelző” adatokra azonban ő sem bukkant.

De talán az akkori gyűjtemény sorsánál sokkal fontosabb tudnunk azt: ha az összegyűjtött tárgyi anyagnak nyoma is veszett, maga a *múzeumi gondolat* nem enyészett el az időben nyomtalan. Ahogy a körülmények lehetővé tették, újból és újból kikényszerítette létrehívásának értelmét és feltételeit.

A század első évtizedeiben, amikor Bartók és Kodály felfedezi az erdélyi népzene különleges értékét, Kós Károly a népi építészetet tanulmányozza. Így kerül egyre bensőségesebb kapcsolatba Kalotaszeggel. Sztánán vásárol földet, felépíti rá legendássá vált Varju-várát, s még abban az esztendőben – 1910-ben feleségül veszi kalotaszegi menyasszonyát. Régi

Kalotaszeg című munkáját már itt fejezi be, s 1912 telén itt szerkeszti – ugyancsak *Kalotaszeg* címen – a mindössze 12 lapszámot megért képes hetilapját. És amikor az első világháború után választásra kényszeríti sorsa, ő tudatosan a választott szülőföld szolgálata mellett dönt. Később, irodalmi munkásságának előtérbe kerülésével, amikor az erdélyi öntudat forrásait keresi, egyre nagyobb figyelemmel és szeretettel fordul *Kalotaszeg* múltjának megtartó igazságaihoz, a népi együttélés törvényeihez. Mert – s ezt Debreczeni László vette észre, amikor Kós népi tájékozódásának mélyebb értelmét kutatta –: „Népek között itt alakult ki az az ideális harmónia, amikor egymást támogatva élnek, anélkül, hogy az egyik is kívánná a másiktól vagy maga megtenné természeti adottságainak feladását.” (*Erdélyi Fialatok*, 1932. III–IV. 58–59.) Egy lehetséges kalotaszegi krónika lapjait írta Kós mindvégig, attól függetlenül, hogy elbeszélésben, szerényben, drámában szólalt-e meg, vagy pedig a tudomány és a művészet határterületén szerveződő műfajban (*A Gálok*, 1921; *A Varju-nemzettség*, 1925; *Kalotaszeg*, 1932; *Budai Nagy Antal*, 1936.) De nemcsak ezt tette.

Kalotaszeg tudományos felfedezésének két nagy hulláma – a klasszikus értékű forrás-munkákat megteremtő századvég és a tulajdonképpeni részletkutatásokat elindító harmincas évek – között az ő életműve jelenti a folytonosságot. „Páratlan, amit Kós Károly cselekedett – írja Kósa László néprajzkutató –, egyetlen vidék teljes műveltségét tette közkinccsé: tollal, ceruzával, vonalzóval, rajzban, képből, írásban és szóban, kőbe, fába, irodalomba és történetírásba örökölte. Tevékenysége nyomán utóbb éppen ez a vidék lett a Kolozsvárt művelt magyar honismereti tudományok: falukutatás, néprajzi és etnográfiai, történelmi és szociológiai vizsgálatok műhelyévé.” (*Tiszatáj*, 1972/11.)

Ilyen előzményeknek köszönhető, hogy nem sokkal a „legtovább dédelgetett” Kós-kötet – a településtörténelmi, történelmi, néprajzi, szociográfiai és ugyanakkor szépirodalmi fogantatású *Kalotaszeg* – megjelenése után, mintegy annak visszhangjaként, 1933. október 15-én megnyitotta kapuját a Kalotaszegi Néprajzi Múzeum. A harmincas évek elején különben is a falu felé fordult – különösen a fiatal értelmiségiek – érdeklődése. Debreczeni László, az *Erdélyi Fialatok* egykori főmunkatársától tudom, hogy ezúttal Albrecht Dezső vetette fel a múzeumteremtés gondolatát, a Kalotaszegi Református Egyházmegye karolta fel az ügyet. Daróczy Ferenc vistai lelkész és esperes javaslatára Kós Károlyt kéri fel tanácsadónak a gyűjtésben is országrészt vállaló fiatal múzeumszervezők: Tőkés Tibor, Kiss József, Czirjak Károly, Ady Elemér, Ady László és mások. A gazdag múzeumi anyag természetesen a kalotaszegi nép megértő támogatásával, önzetlen adományozása révén került a közös kincsházba.

A Kalotaszegi Néprajzi Múzeum kapunyitásáról részletesen beszámolt a korabeli sajtó. Nemcsak a napilapok, hanem az *Erdélyi Fialatok* meg az *Erdélyi Helikon* is. Ez utóbbi szerkesztőjének, Kovács Lászlónak a lírai hangvételi sorai ma is magukkal ragadnak:

„Szerény és szegényes a kezdet, mint az ugarból kiugró és magvasra induló zöld búzaszál. De hogyan lebegett, és hogyan járt lázasan a szeretet körülötte, amíg pár hónap alatt létrejött! Nevezetes és egyetlen múzeuma a világnak, amely nem költött magára egyetlen garast. Úgy teremtetted a szív és lelkesség. Pár ember lázas-szerelmes utánajárása, s a nép feléjük nyúló készséges szíve. Kalákába megcsinált múzeum. A gondolat szép madara fölrepült, s már itt van a kedves, egészséges valóság...”

Jöhet már a látogató külföldi – angol, francia, német –, nem indul el mindig felfedezni a bizonytalanságba; már nem csak a házakban elrejtve, falvakban elszórva találja a kalotaszegi sok látnivalót...

Milyen jó ez a kis ünnep a maga szerénységével és bensőségességével!... Öltések legalább a lelketekre a kalotaszegi nép királyi ruháját. Érezzétek meg fájón és boldogan, mint hirtelen nyilallást, az elfelejtett gyökeret, amely idefut a mozdulatlan, örök igazságot őrző nép közé... Politikus, hajolj le hozzám a munkáért! Költő, a szavakért és megújuló képzeletért! Festő, a színekért és vonalakért! Ifjú értelmiség, a jövődöntő!...

Bárhol állsz, a legelfinomultabb európai csúcson is, ennek a forrásnak üdítő ízét érezd, s préseld ennek a kertnek csodálatos virágát a szíved fölé!” (*Virágokert*. 1933/9.)

Öt évtized múltán Bánffyhunyadon járva az első gondolatom az volt: megkeresem azt a házat, amelyik – Nagy Ferencné adományaként – fedelet nyújtott a gyűjteménynek. Morvay Pál csak fényképen tudta megmutatni a hajdani múzeum épületét, merthogy a szóban forgó – a mai Vlegyásza utca 12. szám alatti – házat 1981 végén lebontották. Három egymásba nyíló,

utára néző, emeleti szobában lehetett a kiállítást megtekinteni – mesélte volt Pali bácsi –, a múzeum raktára pedig az udvaron álló kicsi házban volt. A bemutatott anyag gazdagon képviselte a kalotaszegi szobabelső és népviselet jellegzetes darabjait, tükrözte a tájegység tárgyi néprajzának fontosabb területeit: a kalotaszegi faragászat és bútorkészítés, a fazekaság, a népi hímzés és a varrottások világát. De nem hiányoztak a gyűjteményből a fontosabb használati tárgyak és mezőgazdasági eszközök sem. Híres darabja volt például a múlt század derekán házilag készített búzatisztító (triór), mely Nagykapusról került a gyűjteménybe.

Tudunk arról is, hogy Kós Károly új épületet tervezett a Kalotaszegi Néprajzi Múzeumnak. Felépítésére azonban nem került sor. Feltehetően: anyagi nehézségek miatt. Így az időközben továbbgyarapodott gyűjteményt a harmincas évek végén átköltöztetik a Kolozsvári úti Bogdán-féle házba (ma még Vörös Hadsereg utca 11.), mely valamikor a Bánffy grófok udvarháza volt, s ez az épület már jellegénél fogva is alkalmasabbnak bizonyult a múzeum megnövekedett jelentőségének a kiemelésére. Sajnos, nem sokáig. A második világháború frontvonulásainak idején ugyanis kifosztották, és csaknem teljesen szétrombolták-széthordták a múzeum felbecsülhetetlen értékű anyagát. Mindössze néhány értéktelennek ítélt tárgy – sóórló, cséphadaró, faeke, szövőszék, pár bútordarab – vészelte át a barbár pusztítást.

A múzeumteremtés harmadik lendülete szerencsére nem váratott sokáig magára. A Magyar Népi Szövetség és az Erdélyi Múzeum-Egylet megbízásából dr. Kós Károly már 1946 elején felkéri Morvay Pál tanárt, hogy lásson hozzá a múzeum újjászervezéséhez. Másfél év alatt – a város ifjúságának közreműködésével – Morvaynak sikerült összeszednie a két világháború közötti gyűjtemény maradványait, s a megtalált anyagot újabb gyűjtésekkel egészítette ki. Ha szegényesen is, de 1947 októberében újra meg lehetett nyitni a Kalotaszegi Néprajzi Múzeumot. Ezúttal a mai Avram Iancu utca 56. szám alatti házban, melyet a CASBI (Ellenséges Javakat Ellenőrző Bizottság) bocsátott az intézmény rendelkezésére.

A Vlegyásza úti tömbházlakásában – melynek belső elrendezése tökéletes kalotaszegi légkört áraszt – arra kértem volt Morvay Pált: mesélje el, miként él emlékezetében ennek az újrakezdésnek a története?

– Borzasztó szegényes volt az újraindulás. Odaadással, hittel, bizakodással dolgoztunk mégis, mert úgy éreztük: bármilyen szerény is a kezdet, mégiscsak ez a folytonosság és a továbbfejlődés biztosítéka. Szinte jelképesnek tűnik ma már, hogy a háborúban szétszaggatott ingek és varrottások darabkái gyűjtöttük akkoriban; azt, amit az emberek sajnáltak eldobni, mert ezek alapján a kalotaszegi motívumok egyszer majd újra életre kelhetnek. Úgyhogy öltözet nem is volt az újraindult múzeumban, csak öltözet-maradványok. Vállfő-, kézelő- s gallérdarabok. Meg különböző írásos kézimunka-töredékek. S ezekből sem több, mint amennyi elfért egy szekrényben. Az egész gyűjtemény pedig egyetlen szobában – a használati tárgyakat és munkaeszközöket is beleértve.

Hogy hányadikára esett a megnyitás napja, nem tudnám megmondani, de arra jól emlékszem, hogy vasárnap volt. A Magyar Népi Szövetség égisze alatt aznap emlékeztünk meg a Budai Nagy Antal vezette parasztfelkelés 510. évfordulójáról, s erre falvokról is bejöttek az emberek. Az esemény jelentőségéről Balogh Edgár beszélt az MNSZ székházában, s utána eljöttünk mind a múzeumhoz. Most is magam előtt látom Balogh Edgárt, amint hosszasan nézegeti a tárgyakat... Nagy figyelmet szentelt a múzeumnak. Munkára, tettekre serkentett mindannyiunkat.

1949-ben kezdődött el a kálvária. Két évvel a múzeum megnyitása után a helyi hatóságok felszólítottak – jöllehet önkéntesen végeztem a múzeumőri teendőket, miközben németet és magyar tanítottam –, hogy költöztessem át a gyűjteményt a mai Vlegyásza utca 3. szám alá. Az indoklás? A múzeumnak a város központjában a helye. Hát a központhoz közel kerültünk ugyan de ez a helyiség már csak az anyag raktározásának felelt meg: kiállításra egyszerűen nem volt terünk. Másfél esztendő leforgása alatt további négy költözködés következett. S ezek mind-mind veszteséggel jártak, rongálódást eredményeztek. Dr. Kós Károly állandóan figyelemmel kísérte intézményünk mostoha sorsát, jegyzőkönyveket vett fel, beadványokat fogalmazott meg. Valószínűleg az ő közbenjárásának köszönhető, hogy 1952-ben végül is két nagy termet bocsátottak a múzeum rendelkezésére a Budai Nagy Antal utca 1. szám alatt. A ház ugyan rozoga állapotban volt, de legalább kiállítási lehetőséghez jutottunk.

letukben, majd az egyházközség képviselői vonultak gyertyával (lámpával). Régen ezután a lövészegylet tagjai a leghagyományosabb viseletben. A baldachin alatt a plébános – az idén is Szentgyörgyvölgyi Zoltán – vitte a legszentségebb Oltáriszentséget. Közben előtte virágot hintenek a kislányok. Végül a hívek következtek (a háború előtt) színpompás népviseletükben.

A körmenet minden oltár előtt tisztelgett az Oltáriszentség ünnepén imával, bibliai idézetekkel, énekkel. Közben zúgtak a harangok, szállt az ének. Az egész csodálatos élmény maradt számunkra.

A körmenetet „Tedeummal” zártuk a templomban.

Ezután kezdődhetett a *búcsú*, a sátrak sokaságában árulták a különböző színű búcsúfiát!

Kovácsné Paulovits Teréz–Kovács József László

Csiszár Árpád emlékezete

Úgy érzem, hogy most, 10 évvel a halála után, amikor egykori lelkipásztorára emlékezett a gergelyi református gyülekezet, talán megértettem valamit Csiszár Árpád gazdag életének és néprajzi munkásságának forrásából. Az egyszerű, fehér falú templomba Bölscei Gusztáv püspök szavai közben beszűrődött a falu zaja, a közeli baromfiudvar kakasának kukorékolása, amit csak a zsolnárt éneklő hívek hangja nyomott el. Az istentisztelet közben, mellett ott lüktetett a mindennapi élet. Talán úgy lehet, hogy sehol olyan közeli nem volt egymáshoz az Isten és a beregi nép szolgálata, mint itt, ahol a templom egyszerűsége is leginkább a régi apró, fehérre meszelt falú házakra emlékeztet. Csiszár Árpád néprajzi és múzeumteremtő tevékenysége éppen úgy szolgálat volt, ahogyan az volt a lelkési hivatása is. Ő keresztezte meg a falu apraját, adta össze a fiatalokat, s ő temette el az utolsó útra indulókat. Nem csoda hát, ha olyasmit tudhatott meg tőlük, amit a városról érkező néprajzi gyűjtő talán soha.

Erre a teljes emberi életre, a református lelkész Csiszár Árpádra, a Beregi Múzeum létrehozójára, a jeles néprajzi gyűjtőre emlékeztek április 9-én Vásárosnaményben és a ma már hozzátartozó Gergelyugornyán a helybeliek, hívei, volt munkatársai, tisztelői, egykori barátai. Az ünnepi istentisztelet után a résztvevők elhelyezték az emlékezés virágait a gergelyi temetőben levő síron. Ezt követően – a Művelődési Központban szervezett kis tanácskozáson – rövid előadásokban méltatta Csiszár Árpád munkásságát *Farkas József*, a mátészalkai Szatmári Múzeum nyugalmazott igazgatója, *Ujváry Zoltán* debreceni egyetemi tanár és *Németh Péter* megyei múzeumigazgató.

Csiszár Árpád 1912-ben Szamostatárfalván született, hatgyermekes református lelkész-családban. Debrecenben teológiát tanult, de mellette filozófiát és földrajzot is hallgatott. Részt vett *Roska Márton* régészeti tanszékének munkájában is, s Debrecenben gyakorlatban sajátította el a régészeti terepbejárás és kutatás teendőit *Sőregi János* segítségével. 1938-ban végezte első önálló régészeti munkáját: Szatmár vármegye őt bízta meg Kőlcsey Ferenc és két rokona sírjának exhumálásával, a költő csontjainak azonosításával. Több településen hirdetett ígét, majd 1954-ben lett a gergelyi gyülekezet lelkésze, amit 25 éven át szolgált. Emellett fáradhatatlanul járta kerékpárjával a vidéket, s figyelte, gyűjtötte a régészeti leleteket, de mind nagyobb teret kapott érdeklődésében az általa oly jól ismert és szeretett beregi ember hagyományos műveltségének kutatása. Érzekelte a falusi életmód gyors átalakulását, s érezte, hogy a tárgyi és szellemi örökség gyűjtése elodázhatatlan feladat. Elmaradhatatlan kerékpárján hordta össze a csak csiráiban létező vásárosnaményi múzeum tárgyait: 1971-ben kapott méltó helyet a Beregi Múzeum. A népi gazdálkodás történeti és recens adatait éppen úgy gyűjtötte, mint a beregi textiliák mintakincsét és a népi társadalom hagyományos szerkezetének emlékeit. A néphit rendkívül archaikus rétegét tárta fel: számos néphiedelem vélhetően nyomtalanul tűnt volna el a kutatók szeme elől, ha ő nem figyel fel rájuk. A trianoni határok miatt elzárt, alapvetően tradicionális beregi táj kitűnő lehetőséget nyújtott kutatótevékenységéhez. Bármikor készséggel segített a hozzá forduló szakembereknek: adatokat küldött, de ajtaja is bármikor nyitva állt a vendég előtt, akit jó szóval, bölcs tanácsokkal várt. 1979-től, élete utolsó tíz évében már a múzeum volt az elsősorú feladat. Egyre kevesebbet

A galamb is jellemző jelkép (Szentlélek, Szentháromság stb.). A hal, a hit-remény-szeretett több évben előfordul. A szőlő szőnyegminta is, a keresztet is átszővi. Egyrészt bibliai jelkép, másrészt Budaörs régi címerének központi képe. A budaörsiek vallásosságát és a fő gazdálkodást, a szőlőművelést is jelzi. A kereszt természetesen állandóan visszatérő jelkép. Az eucharisztikus kereszt több évben szerepelt, de egyik évben fehér, a következőben piros. A Kőhegyen álló kereszt is felkerült a szőnyegre 1997-ben. A régít 1945 után az úttörők vagyújtésbe vitték. 1995 után a kitelepített németek újra felállították Budaörs vallási jelképét. Így kerülhetett az úrnapi szőnyegre. A Szentatya (1997-ben) portréját fehér sziromból rakták ki, ezt sárga kör keretezi. Majd zöldben a piros felirat: JOANNES PAULUS II. Ezt keretezte a margaréta kör, az egész kép alapszíne piros pipacs. A szegélye fehér.

Nemzeti jelképek. A nemzeti zászló és a német zászló együtt jelzi a magyar és a kitelepített lakosság kapcsolatát. Gyakori Magyarország (történeti) jelképe, benne kirajzolva a trianoni határ. A szent korona, nemzeti címerünk a hazafiság jelképe.

Városi képek. A város egykori (kereszt + szőlő) és mai címere. Egyházi jellegű, de a települést meghatározó épület, a templom ismételt kép. 1997 őszén átadták az új emeletes katolikus iskolát. A diákok tanárai irányításával elkészítették az iskola előtt az épület képét. Régen is a tanulók rakták ki az iskola előtti részt. Örültünk annak, hogy ezt az iskolai hagyományt folytatjuk.

Új idők jelképei. Új színfolt a cserkészjelvény, a pártok közül az MDF jele (1990-es évek elején), megrázó élményünk volt a mozgássérültek stilizált jele. Az utóbbi időben a templom melletti (jobb) oldalon fiatalok szabályosan megkomponálják a képek sorát Lévai Ernő egyházközségi képviselői tag irányításával. 1997-ben: a templom kőhegyi kereszt Budaörs címere Németország-Magyarország zászlója Krisztusi jelképek követték egymást.

Feliratok, mondatok, bibliai idézetek: „Uram, veled vagyunk!”, „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!” (Ez a felirata az oltár előtti mennyezetnek is a templomban!). A mi iskolánk jelmondata is felkerült a szőnyegre: „Tedd a jót és légy vidám!”

Az úrnapi virágszőnyeg nem öncélú, hanem megszentelt része a körmenetnek, létevel megtiszteli az Oltáriszentséget. A gazdag színvariáció is ezt a célt szolgálja. Szinte leírhatatlan a sok-sok szín és árnyalat. Ma nemcsak a szőnyegformában él tovább a hagyomány, hanem sávokban és színekben is. A kisebb helyre szorult útvonalon a gazdag minták sora új jelenség, a jelképrendszere egyre gazdagodik. Úgy érezzük, hogy esztétikai szempontból nem vall szégyent a mai budaörsi hívő lakosság ősei emléke előtt. De a sok-sok kíváncsi idegent is gyönyörűséggel tölti el a színek – a formák – az illatok harmóniája.

A körmeneten az egész falu részt vett. Rengetegen jöttek, főleg Budapestről régen HÉV-vel megcsodálni a virágszőnyeget. Ma is hatalmas sokadalom érdeklődik iránta.

A körmenet meghatározott rend szerint zajlott és zajlik le. A virágszőnyegre csak a Oltári- szentséget vivő plébános léphetett. Útja mentén megszentelte a virágokat. A szőnyeg mellett az iskolások vonultak kétoldalt, elől a lányok, majd a fiúk. Utánuk a Mária-lányok következtek jellegzetes fehér-kék népvise-

az *ouart* erkes csipke-, vagy himzett terítővel takarták le. A 2. oltárról 1997-ben is lelégett a csipke alól a drága perzsaszőnyeg. Minden oltáron virágváza állt virággal, 2 gyertyatartó gyertyával, kereszttel. A legtöbb helyen egy-egy nagyméretű szentkép is díszlett. Az oltárhoz vezető út is gazdagon díszített mintákból állt. A 4. oltár központi díszje évek óta az ALFA és az OMEGA jelképezve a krisztusi „kezdet és vég” mondatot. Ezt variálták: vagy központi jelképek voltak, vagy a két szárnyra kerültek szimmetrikusan. 1997-ben a két görög betűt egybeépítették. Régi fotók, sablonok, rajzok is igazolják a fentieket. Jellegzetes oltárdísz volt még az óriási kehely (sárga virágból) az ostyával (fehér sziromból), máskor a nagyméretű oltáriszentség aransárga színe díszlett sárga sugarakkal, vagy hófehér, máskor piros színből kirakott nagyméretű kereszt, gerberából.

A fő dísz mellett fontak koszorút az oltáriszentség számára is, amit a pap körülhordozott a körmenetben. A koszorú búzavirágból, nefelejcsből, margarétából készült. A megszentelt virágokat a körmenet után a család tagjai szétosztották egymás közt és hazavitték, mint erővel bíró, óvó szentelményt.

A virágszőnyeg összetétele

Sokféle mezei és kerti virágból, levélből (Blätter) készült. *Név szerint:* pipacs (Pipotsch!), búzavirág (Kornblumen-Truchblümlein), vadmargaréta (Gänseblume=libácskavirág), akácvirág (Akacblümlein!) és a levele, herevirág (Kleeblume), bodza (Holunder), repce (Rapsblumen), gólyahír (Butterblumen), vadrózsa (Heckenrosen), zsálya (Salbeiblüte), szarkaláb (Rittersporn), gesztenye (Kastanien), margaréta (Margaretsche), boglárka stb.

Egyesek szerint a színek is jelképek. A kék (búzavirág) és a fehér (liliom) harmóniája a tisztaság, a szépség jelképe. A Mária-lányok is kék-fehérbe öltöztek. A virágszimbolika szerint a legtöbb virág Szűz Máriával kapcsolható össze, mint a szarkaláb, a zsálya, a mályva, ehhez még a növények gyógyerejét is hozzátehetjük.

A *virágszőnyeg* motívumvilágának két időszaka van. Az első az 1945 előtti, a második napjainkig húzódó mintasor. Az 1920-as években *sávokban, csíkokban* rakták le a szirmokat: lilárózsaszín-vörös-kék-sárga stb. színben. A kb. 2 km-es sávokat a zöld különböző árnyalataival választották el egymástól, illetve kapcsolták össze egységes szőnyeggé. Ezek az „utacsák” (Vegerl) a templomnál kezdődtek, és a Kisfaludy utcáig húzódtak. A hatalmas méretű szőnyeg szélessége 3, illetve 5 méter, egy-egy sáv arasznyi vastagságú volt. Mielőtt lerakta ki-ki a háza előtt, a férfiak fellocsolták az utcát. Közben aggódva lesték az eget, hogy milyen lesz az idő. Ha erős szél fúj, megbontotta a szépítmusú sorokat, összevegyítette a sokszínű sávokat.

A *virágdísz kirakása* női munka. Az archív fotón jól látható, hogyan hangolták össze a sávokat az egyes terület szőnyegkirakói. Ha nem is illettek a színek egymáshoz, az egész ritmusa egységes volt.

A régi fotók alapján megállapítható, hogy mikor kezdték a csíkokat mintával díszíteni. Már az 1920-as években is megjelent egy-egy minta, pl. az oltár előtt, de még nem jelentek meg a szimbólumok. Az első színes fotón már láthatók, hogy kerek, kacsaringós mintákat raktak a csíkok közé. (A fotón látható német katona és a háborús plakát alapján a színes kép 1943–1944-ben készülhetett.)

Már 1945 előtt is szerepeltek *feliratok* a szőnyegen. Kétnyelvű szöveget is láthattunk a fotón. Az egyikén MEGVIRRAD felirat látható. Nemcsak a jövőbe vetett hit, hanem a Trianonra utaló mondat is ez. (Heimattmuseum)

1945 után egyre több, legalább 4 mondat szerepel virágból kirakva. A hagyomány folytatódik, de a minták száma és gazdag változatossága egyre bővül.

Újabban egyre gyakoribbak az ábrák, képek, a jelképek a virányszőnyegen.

Vallási jelképek. A vallásos budaörsiek gyakran kirakják a kehely ostyával (aransága), a krisztusi jelképpel. Így a bárányt (Isten báránya) fehér színnel, a testéből ömlő vérral, kehellyel (az áldozás jelképe), az IHS-t és más Krisztus monogramot (pl.: Alfát és Omegát). Jellemzően gyakori minta a szív, a szeretet jelképe, Jézus szíve általában vörös színű. Az egyik barnás töviskoszorú, a másikon kereszt stb. van.

részen a kamra előtt Dauner József válogatja a vasból készült sablonokat. Ezeket az elmúlt évben tették el, mert meg kell hegeszteni, be kell mázolni. Dauner József 1946 óta készíti a virágszőnyeg sablonjait. Egy részük a hagyományt folytatja, de saját elképzeléseit is megvalósítja, görögös mintákat is készített már. Ezeket évenként váltogatják. A sablon tükörképét rakják le sorban, amikor a szőnyeget készítik. A virág milyensége is sokat változtat ugyanazon a sablonon a valóságban.

Régen a gyerekek a falu minden részéből hozták a kötegelt mezei és kerti virágokat a házhoz. Most is tapasztalhatjuk, hogy száyszámra állnak a pincében a vízben a szebbnél szebb virágok. A háznál lévő „kis” pince mellett a pincesoron álló hagyományos pincékből szállítják haza a virágokat. De a kamra is tele van csokrokkal. Közben a (református) szomszédasszony is megérkezik egy nagy halom gyönyörű rózsaszirmmal.

Régen minden ház kötelessége volt a virágkoszorú készítése, amit aztán a kápolnához vittek. Ha valamilyen okból nem volt annyi virág, amennyi a több kilométeres szőnyeghez kellett volna, olyankor fáradságot nem kímélve, áldozatot hozva, engedményt téve tudták megtartani a hagyományt. A színeket át lehetett „programozni”, olyan növények, virágok kerültek a szőnyegre, amelyek éppen találhatóak voltak. Ugyanis előfordult, hogy még nem nyílt, vagy már elnyílt a legtöbb mezei virág, mint pl. 1987-ben. Ekkor kellett áthidalni ötletekkel minden akadályt! Ha kevés volt a lila akác, a repce (1987) akkor több lósóskát használtak fel. (Ez a növény alapozó volt halványzöld színével.) Az olajfa levéllel (ezüstös), a pünkösdi rózsával is lehetett pótolni mindent. Egy biztos, a virágszőnyeg nem sínylette meg a virághiányt. Még több pénzt is áldoztak ilyenkor, rózsát, kardvirágot különben is kellett vásárolniuk.

Régebben is szokás volt, hogy a 4 oltár köré kápolnát állítottak (Laubhütte=Lomboskunyó). A vázát napokkal az úrnapi előtt ácsolták össze a férfiak. Az úrnapiát megelőző napon (1997-ben szombat délelőtt) a Dauner család dróttal átszőtt kerítéselemekből építette meg a vázát. Az elemeket csak ki kellett hozni az udvarra a kamrákból, hisz az elmúlt évben gondosan eltették. Ezeket a dróthálókat két asszony ügyes módszerrel szabályosan befonta zöld ágakkal. Tölgy, tuja, pünkösdi rózsza leveleit tűzködték be sorban a drótok közé olyan sűrűn, hogy csak a zöld lombok látszottak, mint egy zöld élő „kerítés”. (Az ágakat régen lajtorjás kocsikkal hozták a falu erdejéből.) Az idén is a férfiak gondoskodtak a beszerzésükről. Zöldből füzérekent fontak, a zöld közé virágokat tűzdeltek. Ezzel vették körül a kápolnát. Különben a négy kápolna közül egyik sem hasonlított a másikra, még alakjában sem. Az egyik nyitott, a másik zárt, mint a lourdes-i barlang. Két kápolnát két oldalról még csipkefüggöny is takart. A negyedik kápolna évek óta olyan, mint egy szárnyas oltár. A két fonott kerítéselem a két szárnya. Igen szépen mutat a zöld barlangon a sok száz, virágból font kiskoszorú.

A visszaemlékezők szerint a kápolnakészítés egy-egy családban öröklődött, apáról fiúra. Így pl. a Hauser család neve régen is szerepelt a listán, ma is ők „építik” az egyik kápolnát. 1945 előtt a virágszőnyeg mentén a faluban állították fel az oltárokat és azokat körülvevő kápolnákat. Elhelyezésük a következő rendben történt: Az *első oltár* s fiúiskolánál – (ma az I. sz. Általános Iskola, Esze Tamás u., a templom mögött) – áll. Ezt a *Wendler* család gondozta. A *második oltár* a Fő utcán (a mai CBA-nál) állt. A *Braun* család gondozta. A *harmadik oltár* is a Fő utcán – (a mai CBA-val szemben) – állt. A *Hauser* család gondozta. A *negyedik oltár* is a Fő utcán állt (közel a Kisfaludy utcához). A *Csik* család gondozta.

1997-ben az oltárok elhelyezése és díszítése a következőképpen alakult:

Az *első oltár* a templom mellett az I. világháborús emlékmű előtt állt. Készítői: *Meininger* család, *Boros* család. A *második oltár* a templom mögötti kereszt előtt állt. Készítői: *Hauser* család, *Báder* család. (Az idős Báder néni évtizedek óta irányítja a díszítést.) A *harmadik oltár* a templom mögötti köz végén állt. Készítői: *Herendi* család, *Deigner* család. A *negyedik oltár* a templomkertben állt. Készítői: *Dauner* család, *Komjád-Konrád* család. A családoknak csak néhány tagja lakik helyben, legtöbbször Budapestről jönnek haza a nagy eseményre.

A hiedelem azt tartja, hogy minden szentelmény, különösen a kápolnába épített kakukkfű jó „a gonosz szellemek” elűzésére (Feldhoffer A.). A koszorúk is hasonló szerepet kapnak úrnapi után. Ott lógnak a házban (régen a padláson), ma a konyhában, s védelmet nyújtanak a villámcsapás ellen!

kosarrai, zsákkal mentek minden irányba. Ma autóval, kisbusszal mennek – mi is egy „furgonnal” indultunk gyűjteni. Sokszor Herceghalom, Bicske határában is gyűjtöttek. Ilyenkor szinte teljesen üres lett a falu, mindenki a határban volt. Az esti órákban fáradtan, de elégedetten tértek haza. A *kisfiúk, kislányok* a Törökugrató irányába – a közeli rétre indultak. A nagyobb *lányok* tanítás után fehér fűzfa gyümölcskosárba („Kerbi” – Korb) gyűjtöttek. Ha megkérdezték tőlük, mit csinálnak, ezt válaszolták: „Mia tan Buschnbrock zum Wegeristratog” (Tördeljük a virágot a bokrokról a virágszórási napra). Hívták az úrnapot *útszóró* napnak is. (Weegltraatok). A visszaemlékezők szerint a virággyűjtés jó alkalom volt arra a fiúknak, hogy a lányokkal lehettek!

A *fel nőttek* az idős nagyapáig (Ähnl), nagyanyáig (Ähnl) összedolgoztak. Ez a szokás napjainkban is él. A „szétszóródott” családtagok (pl. a Budapestre kerültek) ilyenkor együtt gyűjtik a virágot.

Hogyan gyűjtöttek régen? Hogyan gyűjtenek ma? Ez a hagyomány sem változott az évszázadok során. Csak *virágszirmot* szednek. A kék, a fehér, a sárga, a piros stb. szirmokat külön-külön gyűjtik. Ma is a hagyományos kékfestő és a fehér kötényben (Fiatta-Vortuch) szedik. Zsákokba gyűjtik, régen kosarakba is szedték.

Ügyelnek arra, hogy az összegyűjtött szirmokat ne érje napfény, hűvösre teszik, letakarják gyomnövényvel, gazzal. A legszebbeket hosszú szárral kötegelik, ezekből fonják majd – az ünnep előtti napon – a 30–40 cm-es koszorúkat („ezerszámra”) az oltárhoz.

Régen is, ma is a hűvös pincékben kiterítve tárolják a szirmokat. Öntözgették, nedves ruhákkal takargatták be, hogy ne hervadjon el a sok szirm.

Az ünnep előtti napok készülődése

1945 előtt a több kilométeres virágszőnyeg készítését megelőző napokon a Fő utca olyan volt, mint a méhkas. Az emberek arcáról le lehetett olvasni, hogy itt valami különleges következik – mondják adatközlőink. A mezei munka mellett csinosították a falut, meszeltek.

Az *asszonyok* és a *lányok* szorgalmasan készítették elő a csikokban vasalt szoknyákat, hajtogatják a sötétkék kötényeket (Bug und Falten). Mindezt megkívánta tőlük a hagyomány. Ma már nem él a népviselet, legfőképpen 2–3 idős asszony öltözik fel hagyományosan.

Az utóbbi 3–4 évben a kitelepítettek segítségével rekonstruálták a Mária-lányok ruháját, Susanna Karly-Berger adományát. Most már ezekben jelennek meg a körmeneten. Az asszonyok viseletét felújította a Lyra-dalkör, ők ezekben a színpompás ruhákban vesznek részt a körmeneten.

A *férfiak* az udvart, az istállót, a pincét és présházat „példaszerűen” kitakarították. Különös gondot fordítottak a pincére, annak asztalára, hisz ide hívják majd meg a vendégeket, a környék lakóit. A visszaemlékezők azt tartják, hogy a jó hírt, hogy a „rend és a tisztaság” szertétét nem akarták elveszíteni! A ház környékét, az udvart és az utcát tisztára söpörték.

A *mészárosok* és a *pékek* is szorgoskodtak, hogy friss hús és finom kalács kerüljön az ünnepi asztalra.

Az úrnapi előtti *este* lányok és asszonyok gyülekeznek azoknál a házaknál, ahol az úrnapi kápolnát állították fel. A nagy udvarokban csoportosítják a virágokat, kötik a koszorúkat (Kranzlflechten). A budaörsi Honismereti Szakkör tagjai 1997-ben részt vettek a 4. oltárt díszítő Dauner-Hercog-Komjád család előkészületében. Videón is megörökítettük a félnapos előkészületet. A szerтеаgázó rokonság a Szabadság utca 102. sz. alatt álló szülői ház udvarán gyűlt össze. A ház asszonya, Brigitta néni már meghalt, férje Budapestten a lányánál, Dauner Mária-nál lakik. Az üres épületben a Nyugatról hazalátogató Antal tartózkodik évente rövid ideig. Több család szorgoskodik itt, Brigitta és testvére, Kati unokái (pl. Michelberger Mátyás és családja) és dédunokái. Az idősebbek (40–50 éves) a kápolna fa- és vasvázát vonják be zöld levelekkel (tuja, pünkösdirózsa). A férfiek még mindig gyűjtenek zöldet, illetve virágot. A fiatalabb (30 év körüli) asszonyok az oltár fő díszét, az alfa és omega sablont nagy türelemmel fehér és rózsaszínű gerberákkal rakják ki.

A tizenévesek számszámra készítik a kis koszorúkat margarétából. A kisebbek válogatják a virágokat, leszedik pl. az akácvirágot a száráról, és dobozokba rakják. A tágas udvar hátsó

Úrnapi körmenet Budaörsön, 1940-es évek

1946 után tovább élt a hagyomány, a több kilométeres virágszőnyeg azonban összezsugorodott a templom köré (80 m-esre). Jelenleg is ez az útvonala. Adatközlőnk elmondása szerint 1945-ben a körmenetből szedték ki a német férfiakat, 1946-ban a lakosság 90 %-át kitelepítették.

Napjainkban szinte ugyanúgy zajlik az eseménysor, mint 200 éve. Ma is sok szorgalmas kéz gyűjti a szirmokat. Ez a hagyomány nemzedékről nemzedékre öröklődött. Minden ház tulajdonosának kötelessége volt testamentumban rögzíteni ezt a feladatot, szétágazó rokonsága számára. Ma az tapasztalható, hogy a kisszámú német lakosság, a budaörsi magyarokkal egy emberként szedi a szirmokat, készíti a színpompás virágszőnyeget.

A Németországba kitelepített hozzátartozók örömmel jönnek „haza” az úrnapi körmenetre.

Az úrnapi előkészületek

Májusban, a természet ébredésekor, amikor a Frank hegyen megszólal a kakukk, amikor a békák elkezdnek brekegni, a budaörsiek gyűjteni kezdenek. Heteken keresztül készülődnek az úrnapijára, (Fronleichnamfest). Ekkor már nyílik a rózsa, az akác is virágozik, a gabona-földön a búzavirág, a pipacs virít. „Szinte érzik, hogy nincs messze az ünnep.” Az emberek szíve-lelke örvend ilyenkor – mondják az idősebbek.

A *virággyűjtés* is ünnep a család életében. Még az 1980-as években is az idős nagymama süített, főzött a virágszedők számára. 1945 előtt az Úrnapija csütörtökön volt, ezért már a pünkösd utáni héten kezdték gyűjteni a szirmokat. Most hétfévégén történik az esemény, kb. a hét közepén kezdik a gyűjtést. Érdekes és páratlan „munka” ez. Budaörs apraja-nagyja indul „ezerszínű mezei virágokat...szüretelni” (Prach János). Gyűjtik a *kerti virágokat*, a rózsaszirmot is, még az elvirágzás előtt. A *határban*, a réten, a hegyoldalon „virágtörők” (Buschnbracker) gyűjtik a színes szirmokat.

Hajnali 4 órakor szentmisével kezdték a napot a szirmgyűjtők. Itt Isten áldását kérik a munkához. Ezután elindulnak a határba. Régen *gyalog*, *lovas kocsi*val, „féderes” kocsi

...ZALAIKAI ÁLLÓI ELŐKÉSZÍTEM, hogy a muzeum hajdani munkatársai végeztek-e önálló tudományos kutatásokat, lehangoló választ kaptam. Az intézményszervezés és -fenntartás mindenkori akadályaival voltak elfoglalva. Nagy szerencsénk, hogy ennek ellenére Kalotaszeg tudományos irodalma roppant kiterjedt. A Váczy Leona által összeállított *Kalotaszeg helyismereti könyvészete* (Korunk, 1973/11.) már több mint 330 munkát vehetett számba. A bibliográfia megjelenése után derült ki: ez a gazdagság már akkor sem jelentette a teljességet. És még hány munka született meg, s látott nyomdafestéket a hetvenes években, amikor a kalotaszegi múzeumteremtési kísérletek negyedik korszaka elkezdődött!

Miközben e művek megszülettek s a hetvenes években, illetve a nyolcvanas évek első felében megjelentek, közművelődésünk sorsáért felelősséget vállaló közírók egész sora érvelt a kalotaszegi tájmúzeum újjáteremtésének szükségessége mellett. Herédi Gusztáv, Fekete Károly, Morvay Pál, Sebestyén Kálmán, Vita Zsigmond jó néhány cikke a tanúbizonyság erre. A magam „hadakozásáról”, „szélmalomharcáról” (?) még csak tudomást sem szerezhetett annakidején az olvasó. A *Művelődés* szerkesztőségének felkérésére 1982 őszén megszületett írásom előtt a múzeumi kalauzoknak rendszeresen helyet adó folyóirat hasábjain bizonyult „időszerűtlennek”, ám nem jártam több sikerrel a *Korunk* fölöttes hatóságánál sem. Ami, persze, mai szemmel nézve korántsem véletlen. Írásomat ugyanis ekképpen fejeztem volt be:

„Jövő évben – 1983. december 16-án – lesz Kós Károly születésének századik évfordulója. Arra gondolok: vajon Kós emlékének lehetne-e méltóbb emlékművet állítani, mint Kalotaszeg központjában e sajátos értékeket kitermelő néprajzi övezet tájmúzeumát újjászervezni? Bizonyára szobrász is akadna, aki megtoldaná a múzeumszervezők elképzeléseit – egy Kós-szoborral.”

Kós Károly neve – jól emlékezhetünk még a szégyenletes diszkriminációra – épp akkoriban került anatómia alá.

No de most már lassan újabb évforduló küszöbére érkezünk: a kalotaszegi múzeum megteremtésének gondolatát kiérlelő és nyilvánosságra hozó „európai pillanat” százttizedik évfordulójához.

Meddig ácsorogunk még e nélkülözhetetlen intézmény kapujában?

Cseke Péter

Úrnapi virágszőnyeg Budaörsön

Történeti áttekintés

Budaörsön mintegy 280 éve – a németek betelepülése óta – élő hagyomány az úrnapi virágszőnyeg. Bonomi Jenő 1933-ban írta le, hogy a Wendler család 1780-as években, a Braun család 1869-ben, a Hauser család 1911 óta, a Csík család 1932 óta díszíti az úrnapi körmenet útján felállított kápolnát. Ez a hagyomány, főleg Bajorországban, ma is élő szokás.

A szomszédos német lakosságú falvakban (Budakeszi, Törökbálint) 1946-ig élt ez a gyakorlat. A települések versengtek, kié a legszebb „szőnyeg”. Napjainkban Törökbálinton éled újjá a szokás, Budaörsön pedig folyamatosan – kissé átalakulva – élő hagyomány. A kitelepített lakosok új, németországi lakóhelyükön folytatják a virágszőnyeg készítését.

Hazánkban már a középkorban szokás volt Szűz Mária tisztelésére a virágok megáldása. Idős budaörsiek elmondása szerint pedig a megszentelt füvet, növényi szentelvényeket betegség, villámcsapás ellen használták. Az úrnapi koszorúk „gonosz szellemek” ellen védtek meg a ház lakóit Budaörsön. (Feldhoffer András – 74 éves)

A budaörsi úrnapi virágszőnyegről az 1920-as években leírták újságban, hogy „olyan attrakció, amely egyre ismertebbé válik...”, melynek megtekintésére ezren és ezren zarándokolnak”. „Bámészkodók ezrei érkeznek Budapestről, hogy megnézzék ezt a megragadó drámát”, ... lángható misztikát. Hű örökség ez, amit több generáció örökít át, két oszlopa van: a hit és a ragaszkodás az évszázados hagyományokhoz. (1925. VI. 26. Vasárnapi Újság B. Schwabe)

Úzutan nemcsak a államotörténet a gyűjtemény – addig az Erdélyi Múzeum-Egylet gondnoksága alá tartoztunk –, ami mindenekelőtt önálló költségvetést és fizetett múzeumigazgatói állást jelentett. A Kolozs tartományi művelődési osztály megköszönte addigi működésemet, és arra kért, hogy legyek az újonnan kinevezett igazgató segítségére. Mielőtt áthelyezték volna a múzeumhoz, Teodor Resteman rajoni alelnök volt. Noha nem rendelkezett magasabb képzettséggel, jó érzékkel és nagy felelősségérzettel látott a gyűjtemény gyarapításához, a múzeum továbbfejlesztéséhez. Ebben az időszakban egészült ki az állomány román népművészeti anyaggal, és ekkor bővült a múzeum régészeti és történeti profillal. A népviselet ekkor már nemcsak a háború utáni foszlányok, maradványok képviselték: az önálló költségvetés jóvoltából újra szert tehattünk teljes női és férfi öltözetekre. Hozzáláthattunk tehát a kiállítás megszervezéséhez. Az egyik teremben a régészeti leleteket és a tájegység múltjára vonatkozó tárgyakat, dokumentumokat mutattuk be, a másikban pedig a néprajzi-népviseleti kiállítás kapott helyet. Mint említettem: román és magyar anyaggal egyaránt rendelkezünk már.

Hanem az akkori rajoni vezetőség nem tanúsított különösebb érdeklődést a múzeum ügye iránt. S a kezdeti támogatás után fokozatosan megvonta anyagi segítségét is. Történt pedig, hogy a múzeum mellett megürült két kisebb szoba. Resteman rögtön kiigényelte, hogy ott irodát, archívumot és könyvtárat rendezzünk be. Fontos lett volna ez a két szoba már a fűtési gondok miatt is. Hiszen a kiállítási termek fűthetetlenek voltak, s így télen lehetetlenné vált a múzeumi munka. Csakhogy a rajon hallani sem akart a dologról: kereken megtagadták Resteman kérését. Ekkor a lelkiismeretes igazgató végső elkeseredésében öngyilkosságot kísérelt meg. Mozdony elé vetette magát. Szerencsére még idejében megmentették. Meghatott szívvel gondolok most is arra, hogy ez az egyszerű ember mennyire magáénak érezte a Kalotaszegi Néprajzi Múzeum sorsát. Már-már romantikus módon tudott azonosulni vele! Mindenképpen megérdemli, hogy az utókor megtartsa őt jó emlékezetében.

Minthogy a történetek után Resteman 1955-ben lemondott, engem neveztek ki igazgatónak. Én már félnormás állásban végeztem ezt a munkát 1955 őszétől mintegy másfél évig. A tanítás mellett csak arra jutott időm, hogy a keddi és pénteki vásárnapokon nyitva tartsam a múzeumot, és fogadjam a látogatókat. Rengeteg falusi ember jött be ilyenkor Hunyadra, nagy érdeklődéssel nézték végig a kiállítást románok, magyarok egyaránt. Öröm volt hallgatni őket, amint végigkommentálták a látottakat. A kiállított tárgyakat összevetették az otthoni világ tárgyi kellékeivel. De mert a múzeumot eleve a népi világ értékgöglalatának tekintették, minden egyes múzeumi látogatás az identitás- és önértéktudatot erősítette bennünk, a szülőföld iránti szeretetnek adott *értelemi* hangsúlyokat. Közben csak annyit sikerült elérnem, hogy a kiállítás bútorzatát kicseréljük korszerűbbre, egyébként a rajon teljesen megvont minden anyagi támogatást. Nem akarta fizetni a takarítónőt, sem a rozoga épület – részben elvégzett – renoválásának költségeit. Ekkor magam is lemondtam az igazgatói tisztségről. 1957-től 1967-ig még öt igazgató váltotta egymást: Márton Ferenc tanító, Nicolae Steiu történelem szakos tanár, Remus Todea tanító, Ioan Alexa és Constantin Ciurtin tanárok. Ciurtin idejében a múzeumot átköltöztetik egy lényegesen kisebb helyiségbe, a Művelődési Ház egyik termébe, majd 1967-ben – a Kolozs Tartományi Néptanács rendelete értelmében – az intézményt feloszlatták.

Hogy mi lett a kalotaszegi gyűjtemény további sorsa? A néprajzi anyag egy részét a csucsai Goga Emlékházba vitték, és az Ady emlékéét őrző oldalépületben helyezték el. Sok minden pedig megsemmisült: a kopjafákat például egyszerűen elégették. Csak egy 1697-ben készült festett úrasztalát sikerült visszajuttatnunk eredeti helyére, a magyarbikali templomba. Ami a régészeti és történeti anyagot illeti: úgy tudom, hogy ez az Erdélyi Történelmi Múzeumba került.

Mint említettem: hányatott sorsa ellenére a hunyadi múzeum kivívta a látogatók és a szakmabeliek elismerését, megbecsülését. Nemcsak az országban, hanem külföldön is számon tartották. Jellemző, hogy a külföldi útikönyvekben még most is szerepel ez a múzeum, mintha létezne. Hunyadot különben évente átlag mintegy 15–20 000 bel- és külföldi turista keresi fel, s nagyjából ennyi ember teszi fel a helybelieknek a meglehetősen kényelmetlen kérdést: merre keressék a Kalotaszegi Néprajzi Múzeumot?

látva a világból, belül még inkább összeértek benne az évtizedek tapasztalatai, s gondolataiban még távlatosabb lett mindaz, amit korábban empirikusan megvizsgálhatott. Segítők is akadtak: elsősorban Sarolta lánya, aki utódja és méltó örököse lett a Beregi Múzeum élén. Csiszár Árpád 1989-ben hunyt el, nagy úrt hagyva maga után az északkeleti országgrész múzeumjügyében és néprajzában egyaránt.

Az emlékülésen mutatta be a résztvevőknek Németh Péter azt a néprajzi tanulmánykötetet, amit Csiszár Árpád írásából a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke – Vásárosnamény Önkormányzata támogatásával – még az elmúlt év végén adott ki. (*A beregi népélet*. Néprajzi tanulmányok. Ethnica kiadás. Szerkesztette: *Ujváry Zoltán*. Debrecen 1998. 228 old.) A könyv tanulmányokat közöl a néphit köréből, a szatmár-beregi falvak társadalmáról és a népi gazdálkodás több témájáról. Aligha tévedek, ha úgy vélem, hogy Csiszár Árpádnak pl. az emberkoponyával való gyógyításról, a szemmel-verésről, a hazajáró lélekről vagy a beregi sertéstenyésztésről, makkoltatásról, az ökörtartásról írott munkái – elsősorban rendkívüli adatgazdagságuk miatt – a hazai néprajz örökbecsű darabjai. A kötet egészében egy autonóm gondolkodású ember világát tükrözi, aki hol távlatosan értékeli egy-egy néphit elemet, hol pedig úgy ír le jelenségeket, ahogyan azt maga – kezdettől fogva résztvevőként – megtapasztalta. Ez a jelenlét ugyanakkor a kívülről való figyelemben alkot kerek egészet Csiszár Árpád munkáiban, s tükrözi egyszerre az egyik legberegibb létét és a kutatás mellett való elkötelezettségét, elhivatottságát. Bizonyos, hogy mindebben lelkeszi hivatása meghatározó erővel bírt.

Az emlékülés arról győzhette meg a tisztelgő utódokat, hogy aki ilyen gazdag, tartalmas életet élt, s ilyen gondosan sáfarkodott az előző generációk örökségével, annak az emléke is tovább él.

Viga Gyula

A címer mint önkormányzati (közösségi) jelkép

Napjainkban – több évtizedes tiltás után – ismét van címere településeink többségének. A címerek és általában az önkormányzati jelképek használata vonatkozásában azonban manapság is nagy a zűrzavar. A rendszerváltás előtt egyetlen hivatalos címer létezett, az állami címer. Ezt volt köteles használni minden állami intézmény, minden település. Azok a városok, amelyeknek már akkor volt címerük, saját jelképüket hivatalosan nem használhatták (azaz cégtáblájukon illetve pecsétjükön nem tüntethették fel), azok csak díszítő célt szolgálhattak.

Az utóbbi évtizedben mintegy másfél-kétezer címert alkottak, illetve újíttak meg. Hol találkozhatunk ezekkel? Általában önkormányzati épületeken (kívül-belül), önkormányzatok pecsétjein, önkormányzati dolgozók, képviselők névjegyein, levélpapírjain, borítékjain, a község nevét feltüntető útjelző táblák mellett külön (üdvözlő) táblákon, az adott községet ábrázoló képeslapokon, jelvényként viselhető kitűzőkön. Az önkormányzati jelképek használata tekintetében azonban még nem teljesen honosodott meg az új gyakorlat. Cégtáblákon és pecsétteken továbbra is használják az állami címet pl. az általános iskolák és gimnáziumok, s ott van az állami címer az önkormányzati épületek falán is. Pedig az *állami címet csakis ott lenne szabad használni, ahol valóban állami irányítású (fenntartású) intézmények, létesítmények vannak*. Csakhogy a mai középkorú- és idősebb generációk tudatában még mindig a régi gyakorlat emléke él: azaz az igazán hivatalos állami címer, s mellette a közösségi (önkormányzati) jelkép csak „mellékszerepet” kaphat.

Az új (megújított) címerek jelentős hányada vagy nem felel meg a címertervezési szabályainak, vagy megfelel ugyan, ám esztétikailag nem szerencsés, sőt olykor egyenesen primitív.

Mielőtt a címeralkotás (címertervezés) részleteire kitérnénk, feltétlenül szükséges néhány címertörténeti-címertervezési alapfogalom tisztázása, mert ezek hiányos ismerete (vagy nem ismerése) az oka jó néhány félreértésnek, illetve a címerhasználatról való húzódozásnak.

A címer olyan közösségi jelkép, amely egyben betölti (betöltheti) a tulajdonjegy (védjegy) szerepét is. A tulajdonjegy (családjegy) használata először az ókori Keleten kimutatható, azaz mintegy négyezer esztendőös múltra tekinthet vissza. De tulajdonjegyeket használtak a különböző világrészek népei (köztük magyar elődeink is) évezredek óta, az írásbeliséget megelőzően, illetve attól függetlenül.

A középkori írásbeliségben a pecsét szerepe az volt, hogy hitelesítse az oklevelet. A pecsétek ábrái századokon át nem címszerű jelképek voltak. A XII. szd-tól kezdve terjedtek el a címerek (címeres pecsétek). A címer annyiban tért el más jelektől, hogy egyrészt sajátos keretbe (pajzsba foglalták), másrészt színezték, s a felhasználható színek körét szabályozták. Nem egy esetben tulajdonjegyet foglaltak címerpajzsba (polgárok, iparosok, parasztok).

A címer a köztudatban elsősorban hadijelvényt jelentett, azaz olyan emblémát, amelyet a lovag a pajzsán viselt. S ahogy változott a valóságos pajzs alakja a középkorban (és később), úgy változott a címertani pajzsé is. Az újabb időkben aztán a hadipajzs tényleges használatának elmaradását követően egészen sajátos pajzsformákat konstruáltak a címertervező művészek.

A címer azonban korántsem csak lovagi, nemesi jelkép (jelvény). Címere volt minden városnak, általában a falvaknak, a polgároknak, a parasztoknak is. A királyi családok címereiből fejlődött ki többnyire az államcímer, miként a Magyar Köztársaság címere is bizonyosság erre.

A címerpajzs alkotta kereten belül geometrikus alakzatok, növények, állatok, emberi alakok illetve azok részei, szerszámok, fegyverek általában jellegzetesen stilizált képe látható. A legrégebbi, „klasszikus” címerek rendkívül egyszerűek, hiszen az volt a cél, hogy egyetlen pillantással azonosítani lehessen őket, azaz különösebb vizsgálódás nélkül megkülönböztethetők legyenek a többtől, csakúgy, mint manapság az áruvédjegyek vagy a közúti jelzőtáblák, illetve egyéb piktogramok. Színek tekintetében a kék, a vörös és a zöld meghatározott (egyetlen) színárnyalata, továbbá a fekete volt az engedélyezett, s ezen felül a fémek: az arany és az ezüst (megfelelőjük a sárga illetve a fehér). Azt is előírták, hogy színre színt nem lehet alkalmazni, csak fémmre színt vagy színre fémet. Azaz pl. a felsorolt színűre (kék, vörös, zöld, vagy fekete) festett pajzsra csak ezüst (fehér), vagy arany (sárga) ábrát lehetett elhelyezni. Ha viszont az egyik (vagy mindkét) fém színét viselte a pajzs, akkor csak a felsorolt négy szín közül lehetett „rátétet” választani. Ezeket a szabályokat még akkor is be kell tartanunk, ha a régebbi korokban is sorozatosan megszegték ezeket az előírásokat. Ebből következik, hogy ha az adott településnek olyan régi címere (címeres pecsétje) van, amely a címertan bizonyos szabályainak nem felel meg, akkor annak megújításakor voltaképpen kötelező a hibát kijavítani. E tekintetben a „hagyománytiszteltet” nem adhat felmentést a változtatás alól.

Nagyon lényeges az a követelmény, hogy két (vagy több) címer ne lehessen teljesen azonos, hiszen azáltal éppen a jelkép megkülönböztető funkciója veszne el.

Abban az esetben, amikor címer megújítására vagy új címer tervezésére vállalkozik megyei, városi, falusi önkormányzat, általában figyelembe veszik a korábbi jelképeket. A legtöbb régi címer pecsétnyomókon vagy azok lenyomatain őrződött meg. A XX. sz. elején, amikor a Községi Törzskönyvbizottság hivatalosan megállapította az egyes települések nevét, melynek során névváltoztatásokkal vagy előnevek adásával megszűntek a teljesen azonos nevű települések, egyben a települési jelkép hivatalos alakját is megállapították. A Magyar Országos Levéltár és a megyék, városok, községek levéltári anyaga alapján kitűnő szakemberek vizsgálták meg a régi címeres ábrázolásokat s határozták meg azt a formát, változatot, amely attól kezdve hivatalossá lett. Volt sok olyan település, amely különböző okok (pl. költségkímélés) miatt régi pecsétjének címerábráját elhagyta illetve újabb (XIX. sz.-i alapítású) községek gyakran nem is igényelték címeres pecsét tervezését. Ez azt jelenti, hogy vannak olyan településeink (köztük a XX. sz.-ban alakultak), amelyeknek sohasem volt címerük.

Falvaink jelentős hányadának sem volt címere, csak olyan köriratos (feliratos) pecsétje, amelyen valamiféle ábrát is találunk: többnyire mezőgazdasági eszközöket (ekevas, csoroszlya, sarló, kasza, szőlőmetsző kés stb.) vagy terményeket-növényeket (gabonafélék, nád, virágok stb.). Jó néhány pecsét ábrája voltaképpen szinte teljesen vagy teljes egészében egyező lehetett. Ez azonban a gyakorlatban nem volt zavaró, mert a pecsét felirata (a település neve) révén egyszerű volt megkülönböztetni az azonos (vagy csaknem azonos) ábrájú pecséteket

egymástól. Címertervezés során nyilvánvaló, hogy e sablonos ábrák módosításra szorulnak. Egyrészt pajzsba kell őket foglalni (sok pecséten pajzsszerű keretet sem találunk!), másrészt a színeket kell meghatározni, hiszen a pecsétek nem többszínűek.

A címertervezés során a hagyományokhoz való minél teljesebb ragaszkodás napjainkban (érthető és helyeselhető) követelmény. Azonban a címermegújulás nem lehet minden esetben a régi címer (címeres pecsét) egyszerű, „szolgai” másolata. Azért sem egyszerű a helyzet, mert jó néhány címer (címeres pecsét) ábrája az idők során többé-kevésbé megváltozott. Sőt arra is van példa, hogy egyidőben használt adott önkormányzat egymástól némileg eltérő pecsétet! A szakember dolga, hogy döntjön a változatok közül. Javítani kell a már említett címertani hibákat, másrészt a XVIII–XIX. sz. olykor túlbujánzó „vadhajtásait” is nyesegetni célszerű. Pajzsalak tekintetében a klasszikus kerekalpú vagy a háromszögletű formák használatát ajánljuk, mert világszerte ezek a legelterjedtebbek. Az újabb „cifra” illetve rontott, olykor primitív formák helyett a jelképeket célszerű e két formába áttervezni. A túlságosan bonyolult címerábrákat is egyszerűsítsük. A címer nem képregény vagy képrejtvény, amely adott település (vagy megye) minden nevezetességét „kötelezően” tartalmazza. Tehát ha van álló- vagy folyóvíz, nem kell arra feltétlenül utalni kék színnel, hullámvonallal stb. A jellegzetes építmények illetve ipari létesítmények jelképe is elhagyható. A XVIII–XIX. sz.-ban alkotott megyecímerek közül különösen bonyolult pl. Szabolcsé, s még inkább az lett, amikor Szatmár és Bereg címerét is egyszerűen mellé helyezték. A célszerű a három megye legfőbb (legjellegzetesebb) jelképeinek egyetlen (harmadolt) pajzsba való összefoglalása lett volna. Más város vagy megye címerpajzsán belül nem is igazi címerábrát látunk, hanem egy-egy „jelenetet” (pl. Fejér, Tolna). Ezek rossz címerek. A megújításkor a régi helyett teljesen új megyecímer alkotása lett volna kívánatos.

A városok, s még inkább a falvak újabbán alkotott címerai között százával találunk olyanokat, amelyek hibásak. Nem egy esetben azért, mert adott önkormányzat makacsul ragaszkodott a régi, „hagyományos” rossz, olykor primitív formához. A jól megalkotott címer éke lehet az adott közösségnek, a rossz címer viszont nevétség tárgyává válhat. Jó lenne, ha a közösségi jelképekről döntő önkormányzati testületek megértenék, hogy a címertan szabályainak betartása vagy be nem tartása nem lehet vita tárgya! Bár a címerek tekintetében fontos az állandóság, tehát lehetőleg ne változzon az idők folyamán, azonban az újabb címereknél elkövetett hibákat célszerű kijavítani. Akkor is, ha ez az adott címer jelentős részének, vagy akár az egész címernek a megváltoztatásával is jár.

A címertervezés gyakorlatát az is nehezíti, hogy alig akad címertervezéshez értő szakemberünk. Ennek az az oka, hogy csaknem fél évszázadon keresztül a címer úgyszólván „hivatalból üldözendő”, s később is csak „megtűrt”, valamiféle „ősdi” jelképnek számított. Így alig akad olyan történész-régész-művészettörténész, aki effajta dolgokkal behatóan foglalkozott volna. A régi nemzedék szakemberei lassacskán kihaltak, a fiatalok közül elvétve találunk csak olyat, aki alaposabb címertani tudásra (és széleskörű címerismeretre) tett szert. Ám a címertörténeti tudás önmagában a címertervezéshez, a címerek megújításához nem elégséges! Mint ahogy nem azonos az autó tervezés és az autótörténet művelése. Mivel a grafikusok címertani (címertörténeti) ismereti általában hiányosak, viszont a címertörténészek-címertervezők grafikai tudása általában nem megfelelő szintű, ezért két ember közös munkája általában a címeralkotás: a címertan (heraldika) szakemberé és a grafikusé. Mindenekelőtt az ő szaktudásuk, valamint jó együttműködésük függvénye a jó vagy rossz címer, másrészt azoktól függ, akik elfogadják.

A Somogy megyei önkormányzat felhívása szerint (ld. Honismeret 1999. 1. sz. hátsó borítóján) kívánatos lenne, ha államalapításunk ezredik évfordulójára minden önkormányzatnak lenne címere. Ez az írás a címertervezéshez kívánt segítséget nyújtani. Végül még arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy nem elég a jó címer, hanem arra is ügyelni kell, hogy azt helyesen (főleg színhelyesen) reprodukálják. Jó néhány térképes kiadvány, vagy a Ceba Kiadó megyesorozata címerábráinak egyes színei igen különféle árnyalatúak, noha mind a kék, mind a zöld, mind a vörös csak egy és ugyanazon meghatározott árnyalatban szerepelhet címereken, s az aranyat helyettesítő sárga szintén. Az ezüst színt csak a fehér helyettesítheti, a sötétke különféle árnyalatai nem.

PÁLYÁZAT

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉS A HONISMERETI SZÖVETSÉG

a Magyarok Világszövetsége
a Határon túli Magyarok Főosztálya
az Etnikai és kisebbségi Főosztálya és
az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
támogatásával
az 1999–2000. évre
„ÖRÖKSÉGÜNK SZÁMBAVÉTELE”
címmel országos helytörténeti pályázatot hirdet

ifjúsági és felnőtt kategóriában
amatőr történészek számára.

A PÁLYÁZAT BENYÚJTÁSI HATÁRIDEJE: 2000. január 31.

Pályázni lehet Magyarország és a Kárpát-medence történetét felölelő bármely helytörténeti témát feldolgozó munkával, amely Magyarország és a határon túli magyarok lakta települések, illetve a történelmi Magyarország területén élő nemzetiségek és kisebbségek (elsősorban XX. századi) ipar-, gazdaság-, művelődés-, politika-, család- és egyháztörténetét dolgozza fel.

A pályázaton *kiemelt témaként* ajánljuk feldolgozásra:

- egy településre és/vagy régióra vonatkozó, azzal kapcsolatba hozható, nem monografikus jellegű, az államalapítás korára és az Árpád-korra vonatkozó
- esemény feldolgozását;
- ipar- és gazdaságtörténetet;
- kiemelkedő személyiség/ek életrajzát, családok történetét;
- építmény, épületegyüttes, műemlék, régészeti park, temető, emlékhely stb. leírását;
- egyház- és iskolatörténetet;
- helyhez kötődő regék, mondák, szájhagyomány gyűjtését;
- István örökségének hatását.

Pályázati feltételek:

- A pályázaton részt nem vehetnek, akik múzeumok, illetve történelemmel foglalkozó tudományos intézetek munkatársai és olyan kutatók, akik a történelem valamely korszakával, illetve ágazatával hivatásszerűen foglalkoznak.
- A pályázat minimális terjedelme 20 gépelt oldal, vagy ennek megfelelő oldalszámú kézirat, illetve számítógépes szedés. A pályázatot a felhasznált források jegyzékével, hivatkozási jegyzetekkel és oldalszámozással kell ellátni.
- A pályázatra olyan munkák küldhetők be, amelyek helyszíni gyűjtések, történeti, levéltári forrásokon és könyvtári kutatásokon alapuló eredeti ismeretanyagot tartalmaznak.

- A pályázatra nem adható be megjelent vagy kiadás alatt álló más országos pályázaton szerepelt, illetve ott helyezést elért dolgozat.
- A pályázatra mindkét kategóriában beküldhetők egyéni és csoportos munkák. Egy pályázó több pályamunkát is beküldhet.
- A határidő után érkezett pályamunkákat csak a következő pályázatra tudjuk besorolni.

Pályadíjak

Felnőtt kategóriában

I. díj.	II. díj.	III. díj
30.000,- Ft	25.000,- Ft	20.000,- Ft

Ifjúsági kategóriában

I. díj	II. díj.	III. díj
20.000,- Ft	15.000,- Ft	10.000,- Ft

A díjazásban nem részesült, de színvonalas dolgozatokat a bírálóbizottság tárgyjutalomban, vagy dicséretben részesíti.

A bírálóbizottság a rendelkezésre álló anyagi eszközök keretei között a fentiekől eltérhet.

Eredményhirdetés
2000. július 2-án Székesfehérváron
a XVII. Országos Honismereti Akadémián, illetve
a Honismeret 2000/4. számában.

Egyéb tudnivalók:

- Összefüggő munkát részenként nem lehet beadni.
- A pályázó külön lapon közölje nevét, pontos címét (telefonszámát), az életkorát és a foglalkozását.
- A pályázat kiírásának nem megfelelő dolgozatokat nem őrizzük meg. A díjazásban nem részesült, de színvonalas pályázatokat a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában helyezzük el.
- A dolgozatról készült bírálat lektori véleményként nem használható, azt csak külön kérésre, díjazás ellenében tudunk küldeni.
- Ha a díjazott pályamunka megjelenik, a szerző köteles feltüntetni azt, hogy a dolgozat részt vett az országos helytörténeti pályázaton.
- A dolgozat beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetén tudunk értesítést küldeni.
- A díjak odaítéléséről szakmai zsűri dönt, a pályamunkákról készült szakmai bírálatok alapján.
- A pályázat eredményéről írásbeli értesítést csak a díjazottak kapnak.
- A pályázattal kapcsolatban információt kérhetnek a 06-1-327-77-61, vagy a 267-70-08/531 telefonszámon Halminé dr. Bartó Annától.
- A pályázatot az alábbi címre küldjék:

Magyar Nemzeti Múzeum
Történeti Adattár
1370 Budapest, Pf. 364.

Budapest, 1999. május

Országos Kisebbségi és Nyelvjárási pályázat

A cigány Hagyományokat kutató Egyesület, az ELTE Folklóre Tanszéke, az Európai Folklór Központ, a Györffy István Néprajzi Egyesület, a Hélix Alapítvány, a Honismereti Szövetség, Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola, a JPTE Néprajzi tanszéke, a Kriza János Néprajzi Társaság, A Magyar Művelődési Intézet, a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Védőnők Egyesülete, a Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszéke, az „Oktatási és Továbbképzési Központ” Alapítvány (Szolnok), a Református Teológiai doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, a Romológiai Kutatóintézet, a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola, a Szekszárdi Roma Kisebbségi Önkormányzat, a Szlovák Kutatóintézet, a Tolna megyei Honismereti Egyesület, a Zsámbéki Katolikus Főiskola, több megyei, települési és kisebbségi önkormányzat támogatásával meghirdeti

az 1999. évi III. Országos Kisebbségi Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatot.

Pályázni lehet kisebbségi, néprajzi és nyelvjárási témájú, eredeti helyszíni, vagy levéltári gyűjtést tartalmazó munkákkal, melyek még nyomtatásban nem jelentek meg.

Kiemelt témakör: Terhesség-, szülés-, gyerekágy-, keresztelés-, csecsemőápolás- és gyermeknevelés, Népi vallásosság, Népi növényismeret, Hogyan tükröződnek a történeti események a népi emlékezetben.

Ajánlott témakörök: családtörténetek – hagyományos foglalkozások – lakáskultúra – népviselet (régirajzok, albumok gyűjtése, adatolása) leírása – emberélet fordulóihoz fűződő népszokások (születés, keresztelés, párválasztás, lakodalom, halál-temetés-gyász stb.) – hiedelmek, szokások – a vallási néprajz, vagy annak bármelyik részterülete – gyermekjátékok – népzene egy-egy település vagy személy népdalkincsének összegyűjtése – népi növényismeret – népi orvoslás – néprajz témájú archív felvételek és adatolt családi fotóalbumok gyűjtése – vagy a népi kultúra bármely területének feldolgozása.

Díjtételek

díj	I. (Ft)	II. (Ft)	III. (Ft)	IV. (Ft)
felöltt	30.000	20.000	15.000	10.000
ifjúsági I.	20.000	15.000	10.000	5.000
ifjúsági II.	15.000	10.000	7.000	5.000

Díjtételek

felöltt (18 év felett)	50.000,- Ft
ifjúsági (középkiskola) I.	30.000,- Ft
ifjúsági (14 éves korig)II.	20.000,- Ft

Az első helyezettek közül a cigány kategóriában évente Erdős Kamill díj kerül átadásra. A pályadíjak a pályázatok színvonalától függően megoszthatók, illetve visszatartathatók. Nem pályázhatnak múzeumban vagy néprajzi intézményben dolgozó szakemberek! Egy pályázó több témakört is feldolgozhat.

A pályázatot három azonos példányban a Romológiai Kutatóintézet címére: H-7101 Szekszárd, Pf: 12-re kérjük beküldeni. Beküldési határidő: 1999. augusztus 1.

A pályázaton fel kell tüntetni a szerző nevét, pontos címét, foglalkozását. A határidőn túl beérkező pályamunkák 1999-ben díjazásban nem részesülnek.

A pályázatok eredményhirdetésére 1999 októberében kerül sor, melyről minden pályázót értesítünk.

Bővebb felvilágosítást, szakmai segítséget levélben a Kutatóintézet címén, illetve a (+36) 74/317-369, 06 20 9549-851, 72/327-622/4373 m. telefonszámon dr. Gémes Balázstól kaphatnak.

Zala megyei nonprofit szervezetek

Napjainkban a civil társadalom szerveződéseit, szervezeteit, jelenségeit általában úgy tárgyalják, mint kész, befejezett tényt, föl- és kiépült rendszert. Ezt lehetővé teszi e szervezetek gyors mennyiségi fölfutása, valamint a velük szemben megfogalmazódott politikai, társadalmi és szakmai elvárás. Holott a mélyebb elemzések arra figyelmeztetnek, hogy *szervezete, hálózata még korántsem tekinthető kialakultnak*. Fogalmi köre bizonytalan, erősen tükrözi a társadalom egészének átmenetiségét.

*„(...) a civil társadalom eredeti felhalmozásának kezdetén vagyunk, s nem pedig a folyamat végén. Létrejöttek már a civil társadalom csirái, szerveződése, s időnként intézményei is, de az még távol van a strukturált intézményi-szervezeti betagolódástól.”¹ Mindezek alapján a civil társadalom, illetve a nonprofit szektor szervezeteire, intézményeire úgy tekinthetünk, mint egy építkező folyamat elemeire. A zalai civil társadalom múltja, története jobbra földolgozatlan. Néhány rész tanulmány született csak eddig. Az azonban nyilvánvaló, hogy *Zalában – főként a falusi térségekben – nem volt jelentős egyesületi mozgalom. A vallási közösségeken kívül alig tudunk más tartalmú, a polgári értékrendre felkészítő formákról beszélni*. A szombathelyi teológusok is ezt állapítják meg 1935-ös göcseji falujárásuk naplójában. Hozzáteszik: a férfiak kimaradnak e közösségekből, amelyek tagságukat elsősorban a gyermekek és az asszonyok köréből toborozzák. Az elképesztő nyomornak, elmaradottságnak, műveletlenségnek tudják be a jelenséget.² Mindezek miatt az 1980-as évek elején *Zalában nem annyira újjászületik a civil szerveződés gondolata, mint inkább meg kellett teremteni*.*

1. Az újjáalakuló civil társadalom szerveződése az 1980-as évek elején

Az 1980-as évek elején a kisvállalkozások tömeges jelentkezése már a magyar civil társadalmi fejlődés új korszakának meghirdetője lett. A változást már a betóduló új fogalmak is jelezték, amelyek egyre szélesebb körben terjedtek el. Ilyen például a helyi társadalom, a második társadalom, a lokalitás fogalma, vagy pl. a helytörténeti-honismereti kutató- és gyűjtőmunka fölemelkedése a hobbiszintről a valóságos társadalmi érték szintjére. Kielezettebbé vált tehát a társadalom és az állam viszonya, vitája, egyre inkább megmutatta magát – Polányi Károly terminusával élve³ – a védekező társadalom, mintegy kompenzációként a történelmi lemaradás miatt. De a gazdasági kisszervezeteken kívül *az egyesületi mező ekkor még nem tudott igazán megszerveződni*. A kvázi társadalmi szervezetek uralma volt a jellemző. Az 1981-es jogszabály – a civil társadalom nekilendülésének ellenhatásaként – jelentős szigorításokat is tartalmazott. A korszak civil hálójából hiányzott még az alapítvány jogi lehetősége. A civil társadalom fejlődése, újjraépülése szempontjából egy átmeneti helyzet jött létre, amelyben a kelet-európai jellemzők (centralizálás, intolerancia, az ellenvélemények, a másság kiiktatása vagy legalábbis kényelmetlen volta) együtt éltek a modern társadalom demokratikus fejlemény-csiráival.

1980-ban a Központi Statisztikai Hivatal hazánkban 7420, 1982-ben 6353, 1984-ben 6570 egyesületet tartott nyilván több mint 2 millió taggal. Ezek többsége sport-, tűzoltó-, vadász-, horgászegyesület volt, amelyek erős intézményi szinteken keresztül igen szorosan kötődtek országos központjukhoz. A más jellegű szerveződések az egyesületek 10 %-át sem tették ki.

¹ Fricz Tamás: Van vagy nincs civil társadalom Magyarországon? = Uő: Állam, közvetítés, civil társadalom. Akadémiai, 1990. 198. old.

² Göcseji falujárás 1935. Városi Művelődési Központ, Zalaegerszeg, 1997. (Hasonmás kiadás.)

³ The Great Transformation. 1944.

Ezek közül is azok tudták létüket hosszabb távra biztosítani, amelyek az egyesületté válást megelőzően is működtek laza asztaltársaságként.

A létrejövő új típusú egyesületek beleszorultak, belekényszerültek a közművelődés kerekeibe. *A közösségi mozgássá szerveződő magánérdek terepét a közművelődés adta.* Az álcában való megjelenés később bizonyult tehernek, amikor már az egyesületek a helyi társadalom hatalmi szférájának részeként definiálták önmagukat és politikai (de nem pártpolitika) értékkel töltődtek föl. Ekkor már a közművelődési környezet nem jelentett előnyös terepet e formációk számára, inkább elsúlytalanodást eredményezett. Tehát az egyesületi, később az alapítványi mozgalom jobbra bennrekedt a kulturális szférában. Kormányzati megnyilatkozásokból is ítélve, mintha kizárólag a művelődési tárca ügye lett volna a civil szerveződés fejlesztése, s persze felügyelete. A szervezetek és a tagság jelentős gyarapodása ellenére ekkor a civil szerveződések egyáltalán nem reprezentálták és nem fődtek le a különböző csoportok érdekeltségi viszonyait, törekvéseit. Alig figyelhetünk meg valódi önkormányzati szervezettel és működési renddel, saját belső irányítással rendelkező egyesületet. Mindezek miatt az egyesületi demokrácia is csak töredékesen alakult ki. Egy vagy néhány ember „megszállottsága” éllette, működtette az egyesületeket, amelyek tagsága passzivitásra rendezkedett be, sokszor a vezetőség is csak formálisan létezett.

A nonprofit közösségi szervezeteket teremtő aktivitás a falvakban élénkült meg, s ezen belül is főként a társközségekben. Az állam- és lakópolgári mivoltukban megsértett emberek mozgalmaként jelentkezett. (Zala akkor 256 településéből 250 falu volt, s ennek 74 %-a társközség.) Az addig is hagyományosan létező egyesületek mellett *az első zalai új típusú egyesület 1984-ben alakult meg egy társközségben, aprófaluban: Németsfaluban a Felső-Göcsej Közművelődési Egyesület.* Különösen ott éleződött ki a helyzet, ahol a társközségben létrejövő egyesület nyilvánvalóan a falu önálló státuszát kívánta helyreállítani, mint például Balatonyörök esetében. Az ottani községi tanács és az engedélyezést végző városi igazgatási osztály érdek-összefonódása mai szemmel nézve groteszk, abszurd helyzetet és az egyesületet akaró lakosság elkésredett harcát eredményezte. Végül kikényszerítették az engedélyt, s társközségi státuszból önálló tanácsi rangra Zalában elsőként emelték a településeket.

2. A civil társadalmi szerveződés kibontakozása az 1980-as évek közepétől

Az 1980-as évek közepétől kezdve a nonprofit közösségi szervezetek rohamos mennyiségi fölfutását tapasztaljuk. 1987-ben új szervezettípussal is gyarapodott a szféra: mintegy három évtized után ismét lehetségessé vált az alapítványok létrehozása, amely az eddiginél nagyobb mértékben vonta be a gazdaság területét is a civil erőterbe. Alternatívát is teremtett, hiszen választási lehetőség nyílt a közérdekű kötelezettségvállalás és az alapítványtétel vagy – támogatás között.

Zalában Németsfalu példája nyomán gyarapodni kezdtek az egyesületek, bár a bonyolult, körülmények engedélyeztetés sokaknak kedvét szegte. A folyamatot leginkább az vitte előre, hogy a közösségfejlesztés elvei szerint átalakuló közművelődés mintegy munkatervi feladatának tekintette az egyesületi mozgalom ösztönzését, támogatásukat, s erre fönntartó művelődési osztályaiktól is megerősítést kaptak. Hamarosan megyei pályázati és egyéb támogatási források is megszülettek az egyesületi mező munkájának segítésére.

Az egyesületek működése természetesen nem tudta túltenni magát az elmúlt négy évtizedes pusztításon: a folyamatosságnak, a mintáknak a hiánya megnehezítette a kibontakozást. Ez a következőkben nyilvánult meg.

A pályázati források ellenére az egyesületek többsége szegény volt, 10–30 ezer Ft közötti összeggel rendelkezett. Ez összefüggött azzal is, hogy céljaikat, programjukat nem tudták tisztán, világosan, ígéretesen megfogalmazni a pályázatokon. A lehetőségek huzamos szűkösége pedig eltántorítja a közösségi tevékenységtől az embereket.

Az egyesületek működése túlzottan személyfüggőnek bizonyult. Néhány, a legtöbb esetben egy ember áldozatos aktivitása jelentette az egyesületek zömének tevékenységét. Sokszor a demokratikus testületiség elvét e vezetők sem vették komolyan, idő- és energiapocsékolást láttak benne, amikor egyedül, önállóan látszólag gyorsabban és hatékonyabban tudtak

intézkedni. Elfogadó, passzív tagság alakult ki (általában 25–50 fő). E jelenségek miatt sokszor fölemelte fejét a pártoskodás, a széthúzás, egymás kölcsönös támadása és meg nem értése.

Németfalu nemcsak példát adott, de a domináló külső fejlesztés veszélyeit is megmutatta. Az egyesületalakulás után a közművelődési szakma piederesztálra állította a települést. Szinte nap mint nap más megyékből, vidékekről érkező emberek, szakmai csoportok vagy éppen itt étkező potentátok (az egyesület berendezett egy konyhát kemencével) fordultak meg a faluban. Az egyesületnek nem maradt ideje önmagára, nem tudták gondjaikat megbeszélni, az örökös jövés-menés új feszültségeket is szült. Az egyesület befelé fordult példakép mivoltába. Házuk tornácának és a belső fölüjításra már nem sikerült megszervezni a közösséget. Ehelyett – önmagát is becsapva, a közösségfejlesztés alapelveit föladván – a gyámkodó Városi Művelődési Központ a saját karbantartóival végeztette el a munkát.

A nonprofit közösségi szervezetek mennyiségi gyarapodása mellett minőségi, lényegi változások is történtek az előző időszakhoz képest. 1989-ben először került sor a szféra törvényi szabályozására. Az új szabályozás legfontosabb fejleménye, hogy a kikapcsolt államigazgatás és rendőrség helyett belépő bíróság már nem engedélyezi az egyesület működését és megalakulását, hanem pusztán tudomásul veszi, nyilvántartja. Ez olyan előremutató, politikai értelmű változás, amely komoly legitimációs háttérrel is adott. A változást egy új fogalom, új szóhasználat is jelzi: 1987-től a publicisztikák már nem magántársadalomról és polgári társadalomról beszéltek, hanem a civil társadalom kifejezést használták.

A legfontosabb új jellemzők, fejlemények a „rétegesedés”, az átpolitizálódás, az „intézményesedés” és a városiasodás jelenségében foglalhatók össze.

A rétegesedés nem érintette a kisfalvakat, amelyek rétegszerkezete a megelőző időszakok negatív, sokszor politikailag is diszkriminatív intézkedései és folyamatai hatására eltorzult, egész rétegek és korosztályok hiányoztak belőle, s ezáltal sajátosságaik, hajtóerejük is elvesztett a helyi társadalom számára. A kis lakosság szám, a társadalmi munkamegosztás korlátozottsága nem valószínűsítette újabb szerveződések belépését. Itt továbbra is diffúzok maradtak a szervezetek mind a tagsági, mind a tevékenységi jelleg tekintetében. Alig specializálódtak, alig különültek el, határolódtak le tevékenységeik. Bármilyen is volt az elnevezésük, az alapszabályban megfogalmazott fő céljuk, előbb-utóbb kénytelenek voltak a település szinte minden ügyét föl vállalni, tehát komplex témaköröket, egész településfejlesztést, településpolitikát végezni. E meg gondolásból illetve rájuk a kissé furcsa, de talán kifejező *helyitársadalom-építő egyesület* elnevezés. 1989 végén 36 ilyen szervezetet ismertem Zalában. Másutt a *réteg- és csoportjellemzők előtérbe kerülésével a szerveződések tevékenységi jellege is határozott irányokat kezd ölteni*, egyre inkább lehatárolódott. Tevékenységük szelektálódott, kialakult domináns vonaluk, több jellemzőjük lekopott, eltűnt. Más esetekben úgy ment végbe a specializáció, hogy az egyesületen belül szekciók, munkacsoportok, tagozatok alakultak. Az újonnan alakult egyesületek már elnevezésükben is célirányosabb működési kört rögzítettek, tükröztettek. E megoldások némiképp a tagság aktivizálását is elősegítették, illetve valamennyire erősödött a belső demokratizmus, az öngazgató-önkormányzó testületi jelleg. A tagsági és a tevékenységi diffuzitás megszűnésének kettős folyamata azonban döntően a rendszerváltás utáni időszak jellemzője.

Egyre inkább kifejlődött és kifejeződött a civil szféra „védekező” jellege, amely természet-szerűleg vonta maga után a szervezetek átpolitizálódását. A helyi nonprofit közösségi szervezetek politikailag elsősorban a „*helyi állammal*”, a tanácsokkal – mint hivatalokkal és testületekkel – szemben foglalmazták meg önmagukat.

Igen fontos folyamat indult el a *civil szféra intézményesedésével*. A nonprofit közösségi szervezetek extenzív növekedése, mennyiségi gyarapodása mellett megkezdődött integrációjuk területi, megyei és országos szinten. Ugyanakkor a szervezetek méreteik megnövekedésével belsőleg egyre inkább differenciálódtak. Az előbbi folyamat a politikai állam törekvéseivel azonos irányba mutatott, hiszen az állam számára célszerűbb néhány nagy szövetséggel tartani a kapcsolatot, illetve ezeket megpróbálni befolyásolni, manipulálni, mint ellenőrizhetetlenül sok és sokszínű egyesülettel viaskodni. Bármilyen szinten elhelyezkedő szervezetek csak akkor tudnak megfelelő módon beépülni saját szférájukba, ha alulról szer-

veződő, jobban mondva: helyi akarattal megteremtik intézményesen is önnön érdekeik védelmét, tehát a szervezett érdekvédelmet.

Fontos fejleménye az időszaknak, hogy a *civil társadalom újjáépítésének falusi indíttatása után megindult és erősen előrehaladt a városok nonprofit közösségi társadalmi szervezeteinek kiépítése is*. Zalában 1990 novembere és 1991 februárja között tolódik el javukra az arány. Érthető ez a változás, hiszen a nonprofit közösségi szervezetek specializációjának előtérbe kerülésével a városok nagyfokú érdektagoltsága megjelenhet a civil mezőben. Megalakultak a városvédő, városzépítő egyesületek, amelyek jellege már nem ugyanaz, mint a korábbi település-védőké. Szakosodottabban és sokkal erőteljesebben egy értelmiségi cél- és értékrendszert mutatnak föl. A „hagyományos” településvédelem a városok peremkerületeiben, az anektált városrészekben szerveződött továbbra is, amelyek általában hátrányosabb helyzetbe kerültek a városhoz csatolással, mint a települési önállóságukat akárcsak részlegesen is megtartó falvak. Jelképértékű, hogy Bajcsa, Nagykanizsa peremkerületi része faluvédő egyesületet alakított.

3. A civil szervezeti mező fejlődése a rendszerváltás első éveiben

Ebben a fejlődési szakaszban a megszerveződés mozgalmi állapotától messze jutott a civil mező. A spontaneitás, az ösztönösség mérséklődött, a stabilizáló elemek nyertek teret. A szervezetiesedés magával hozta a belső hierarchizálódást. Kialakult és megerősödött a civil mező ideológiai, terminológiai hálója, gyarapodtak az erre vonatkozó kutatások, publicisztikák. Helyi, regionális és országos szinten is megjelentek a speciális sajtótermékek, kiadványok (például helyi szinten a kalendáriumok, regionális szinten a Zalai Falu és a Kapocs, országosan a Sansz, majd a Kurázi), rádió- és tévéműsorok is alakultak ki a szféra szolgálatára. Itthon is megjelentek az első törekvések a nonprofit mező marketing-elméleti megközelítésére. Úgy is mondhatnánk: jelentősen megnőtt a szféra profizmusa. Emellett azonban – jelezve a szféra differenciáltságát, sokszínűségét – jelentős a helyi szervezetek azon tömege is (vagyis a legfontosabb szinten), amely lemaradt, megrekedt fejlődésében.

A civil szerveződés alapvetően érdekfölismerés, -tudatosodás eredménye. Tehát amelyek településen ilyen mozgás nem indul el, nem jelenik meg, ott leépülnek tekinthető az érdekmegvalósítás. Olyan mértékű rombolás valósult meg a helyi társadalom szerkezetében, hogy a közösség képtelen megszervezni önmagát, jövőképet építeni. Ezért fájdalmas az az 1990-es adat, miszerint míg minden zalai városban és (volt) székhelyközségekben volt valamilyen bejegyzett nonprofit közösségi szervezet, addig a társközségek 75 %-ában, 133 faluban egyetlen egy sem (az összes zalai település 52 %-ában). Ez az érték 1992 decemberében sem csökkent 100 alá. Rontja a helyzetet, ha beszámítjuk, hogy a legnagyobb arányt képviselő sport-, de még inkább a tűzoltó-egyesületek működése sokszor formális vagy működésnek egyáltalán nem is nevezhető. Találkoztam olyan esetekkel, amikor tűzoltó-egyesületi „tagok” nem is tudtak tagságukról. Márpedig a legtöbb faluban a bírósági bejegyzések szerint e két típus „működött”. 1990 márciusában csak egy sportegyesületet regisztrálhattam a székhelyközségek 4 %-ában, a nonprofit közösségi szervezettel rendelkező társközségek 82 %-ában. Ehhez a képhez még hozzátartozik, hogy a bírósági bejegyzések korántsem hűen tükrözik az egyesületi kört, hiszen a megszűnt szervezetek csak a legritkább esetben töröltetik bejegyzésüket.

Mindazonáltal a zalai nonprofit közösségi szervezetek száma az 1990 eleje és 1992 vége közötti időszakban csaknem megduplázódott. A falusi szervezetek aránya fokozatosan csökkent 51,82 %-ról 44,60 %-ra, míg a városiaké 44,32 %-ról 48,52 %-ra nőtt. A regionális jellegű szervezetek aránya is nőtt 3,86 %-ról 6,88 %-ra. Általánossá vált a szakmai szervezetek, érdektömörülések erőteljes aránynövekedése, főleg 1991 második felétől. Falun a településvédők tartották pozícióikat, míg a városban jelentősebb volt a kulturális szervezetek előretörése. A regionális szerveződés a megyében egyre inkább előtérbe került, főleg az egészségügyi-szociális és sport területen.

Zalában megkétszerezve, 1990 márciusától kezdve jöttek létre az alapítványok. Jellemük szerint ekkor még nem lehetett domináns típust megnevezni, a szociálistól a kulturálisig, az oktatásitól a településfejlesztőig minden fajtájuk fölbukkant. A falvak ennél is később, egyéves fáziskéséssel indultak el az alapítványi úton. Az alapítványok jellegét tekintve 1992-re szembe-tűnő, hogy a művelődési célt teljesítő szervezetek (oktatási és kulturális) erős túlsúlytal

rendelkeznek, míg a „klasszikus” alapítványi jellegnek minősülő szociális célzat meglehetősen visszaszorul mögöttük. Mindez érthető, ha arra gondolunk, hogy a művelődési-kulturális ágazat már korán, talán a legkorábban került vészhelyzetbe az ún. maradékelvű és visszaszoruló állami finanszírozás miatt.

Alapvető problémává nőtt az alapítványi szféra hatékonyságának kérdése. A legtöbbet – néhány nagyvállalati alapítástól eltekintve, amelyek az összes szociális célú forrásukat ide mentették – minimális pénzeszközzel alapították, arra számítva, hogy idővel a gazdasági szféra segítségével növelhetők, föltölthetők lesznek. Ez azonban reménytelenné vált az ismert folyamatok következtében, illetve a lehetséges szponzorok számára voltak/vannak vonzóak és kevésbé vonzóak minősülő célok. Az alapítványi kuratóriumok sem mutattak annyi aktivitást, mind az egyesületek. A pénz kamatoztatásán kívül – néhány kivételtől eltekintve – alig találunk más megoldást az alapítványok működésében. A gondolkodás az „alapítvány = időszakos pénzosztás” sémára állt rá, így nem jelent meg természetesenként a szolgáltató alapítvány típusa. Bár sokszor a gyarapodási lehetőségek visszaszorulása miatt pénzt sem osztottak, pihentették a tőkét. Vállalkozási tevékenységet az ekkori alapítványoknak mindössze 3,4 %-a folytatott. A működési kiadások igen alacsonyak voltak, hiszen az alapítványok csaknem teljes köre önkéntes munkásokkal, semmilyen módon nem fizetett „köz munkával” dolgozott. Részben a financiai kérdésekkel is összefügg az az alapvető probléma, hogy a szélesebb nyilvánosság előtt az alapítványok ritkán jelentek meg. Ez roppant veszélyes jelenség, hiszen egy mindenféle kontroll alól mentes hatalmat hozott létre, melegágyává válhat a korrupciónak, az összefonódásnak. A nyilvánosság kizárása könnyen érvényesülni enged az idegenérdekűségét is.

Az alaptőke tekintetében 1991 végén nyolc, 1992 végén pedig tizenegy alapítványé haladta meg az 1 millió forintot. Ebből három jelentősebb: 11, 11 és 26 millió forinttal (ebből kettőnél alapító egy minisztérium is). A magánszemélyek alapítványai esetében 35 ezer forint körül mozgott az alaptőke, nem magánalapítványnál 700 ezer forint körül. De az alapítványok zöme az 1000–200 000 forint közötti kategóriában helyezkedett el. Települési osztályozás szerint a városoké a vezető szerep. A legkisebb alaptőkével éppen a regionális szerepkört vállaló alapítványok rendelkeztek. *Jelentős volt az aránytalanság az alapítványok között: 5,37 %-uk kezében összpontosult az alaptőke (1991 végén mintegy 81, 1992 végén kb. 130 millió forint) 74 %-a.*⁴

Az időszak nonprofit közösségi szervezeteinek főbb jellemzői a következőkben foglalhatók össze:

- a nonprofit közösségi szervezetek korábbi politikai töltetének, protopárt-jellegének elvesztése, egyfelől kiüresedése, másfelől tisztább jellegük kialakulása;
- ellentétes folyamatként a direkt pártpolitikai érdek megjelenése a nonprofit közösségi szervezetekben, nem utolsósorban amiatt, mert a szervezetek egy része ellenszolgáltatás (támogatás) reményében a pártok felé orientálódott;
- az állami magatartás módosulása (ugyancsak fölfedezhető az államhoz való egyfajta orientálódás), a pályázatok rendszerszerű működtetése;
- a nonprofit közösségi szervezetek és a települési önkormányzatok együttműködésének, kapcsolatának hiánya;
- a települési hierarchia leképeződése a nonprofit közösségi szervezetek lehetőségeiben.

1990-ben jelentősen előrehaladt a nonprofit közösségi szervezetek specializálódása, differenciálódása és a városi szerveződés folyamatának továbbélése. Ám még egyszer a falusi diffúz egyesületek is új lendületet vettek, új virágkort éltek. Ennek alapvető oka: a tét. *Az egyesületek jelöltállítási jogot kaptak a helyhatósági-önkormányzati választásokon.*⁵ A jelöltek indító egyesületek már nemcsak a tanácsi szisztéma ellenében, de a többpárti kizárólagosság ellenében is megfogalmazták önmagukat. Információim szerint 40–50 egyesület vett részt jelöltállítással a választásokon. Jelentős eredményt értek el, hiszen ahol indítottak jelöltek, ott a megyei átlagot tekintve a jelöltek 49,32 %-ot tettek ki a helyi képviselőtestületen belül. Ez

⁴ Selyem Tóth Sándorné: Az alapítványok adózási kérdései, működésük tapasztalatai. 1992. (Kézirat)

⁵ Jagasics Béla: Társadalmi szervezetek Zalában. Társadalom-Információ-Művelődés (a Magyar Népművelők Egyesületének lapja), 1991. május.

az arány differenciálódott aszerint, hogy városról vagy faluról, illetve a falun belül székhely- vagy társközségről volt-e szó. Csakhogy a lezajló politikai és társadalmi változások a civil szférában összegyűlt erőket, az ide tömörült értelmiségi elitet kiszippantották. Sőt, a „renegát elit” ellentétbe került a nonprofit közösségi szervezetekben megmaradt „tömeggel”, azáltal, hogy az eddig itt képviselt politikai értékrend a választásokkal levált a civil szféráról. Ezzel egyszerűsödött a kiürült nonprofit közösségi szervezetek hivatkozási pontjait és ellenségképüket is elvesztették, hiszen a településeken a tanácsok helyett önkormányzatok alakultak demokratikus helyi hatalmakként. Tehát a volt politikai rendszer legitimációs válsága nem ingatta meg, inkább erősítette, radikalizálta, stabil cél- és feladatrendszer kialakulásához segítette hozzá a civil társadalom intézményrendszerét, amely a társadalmi stabilitás egyik biztosítéka is volt az erjedés időszakában, a politikai rendszer átalakításában. Tevékenysége eredményeként azonban a pártpolitikai dimenziók megteremtése, majd megerősödése, privilegizálódása került napirendre. Ez pedig másodlagossá tette az addigi értékeket, a pártokon kívüli civil szféra elveszítette erjesztő jellegét. E kényszerre reagálva azonban kiforrtak azok a jellemzők, amelyek új, adekvát cél-, tevékenység- és értékrendszer kiformalódására vezettek.

Az eredményes – bár szűk körű – helyhatósági választási szereplés ellenére a rendszerváltás kezdeti éveiben a települési önkormányzatok jelentős része nem érzekelte a helyi civil-társadalom fejlesztésében meglévő felelősségét. A helyi nonprofit közösségi szervezetek alakulásában, működésében munkájuk szükségtelen akadályozóit látták. A helyi hatalom-kisajátítás, -összerántás gyakorlatára a civil szerveződések szempontjából a következő jelenségek utaltak:

- A fölbomló „szocialista” rendszer utolsó éveiben szinte megszokottá vált, hogy a helyi nonprofit közösségi szervezetek vagy azok közös képviselete részvételi, de sokszor tanácskozási jogot kapott a tanácstestületi, egyes esetekben a végrehajtó bizottsági ülésekre is. A települési önkormányzatok ezt a közvetlen bebeszélést, nyilvánossági és kontroll-lehetőséget szükségtelennek ítélték. Ugyanígy igen korlátozott mértékben éltek csak a bizottságok létrehozásával, illetve nem adták át nekik jogköröket.
- A települési önkormányzatok egy ideig kedvező lehetőséget láttak az alapítványok létesítésében, alapításában. Amikor azonban tudatosodott bennük, hogy az alapítói összeg nem vonható vissza, más célra közvetlenül nem fordítható, illetve hogy a képviselőtestület direkt rendelkezése a pénzek fölött, a ma oly frekvencián vagyoni körben ily módon elveszik, s a kuratóriumok is ráébredtek jogaikra, lehetőségeikre, akkor ez az alapítási hullám jelentékenyen lefékeződött.
- A települési önkormányzatok jó része a nonprofit közösségi szervezeteket amolyan látszat-szerepkörben szerette volna látni. Tehát vegyen részt a lakosság tájékoztatásában, a „társadalmi” munka szervezésében, de több jogosítványt, a döntés-előkészítésben vagy a döntésben részvételt már ne követeljen magának. Ebből adódik, hogy egyféle szerveződést láttak egyértelműen szívesen akkor a településen: az ún. bűnmegelőzési, esténként járőröző vagy a vagyonvédelmi egyesületek.
- Míg a korábbi időszakban szinte automatikus volt, hogy a nonprofit közösségi szervezet működési helyet, valamelyes infrastruktúrát kapott valamelyik tanácsi intézményben, legtöbbször a művelődési házban, és némi működési támogatást – ekkor már nem volt természetes. Ha feszültség keletkezett a települési önkormányzat és a nonprofit közösségi szervezet között, akkor az előző kezében a legfőbb szorító eszköz éppen a hely és az infrastruktúra, hiszen nagyon kevés helyi szervezet volt képes bérleti díjat fizetni. Súlyosbította a helyzetet, hogy a legtöbb megyei szintű pályázati támogatás kirekesztette a nonprofit közösségi szervezeteket – megkérdőjelezve ezzel a szabad feladatvállalás, a sokszektorúság és az esélyegyenlőség elvét –, s csak az önkormányzati fönntartású intézményeket priorizálta.
- A települési önkormányzatok többsége nem vagy alig tekintette partnernek a nonprofit közösségi szervezetek önkormányzatait. Egyeztető, együttműködési megbeszélésekről, tárgyalásokról alig tudunk. Természetesen a nonprofit közösségi szervezetek oldaláról is voltak olyan jelenségek, amelyek a települési önkormányzatokkal való együttműködés, jó kapcsolat ellenében hatottak. Sokszor valóságos működés, tevékenység nélkül léptek föl, s ilyenkor a legtöbbször nem a józan kritika, hanem a vagdalkozás volt jellemző

rájuk. Főlkészületlenülek voltak arra, hogy valóságos, hatékony és konkrét párbeszéd részesei legyenek. A helyi nonprofit közösségi szervezeteknek az érintett része értetlenül és mozgásszegényen figyelte, élte meg az új fejleményeket. Úgy tudták magukról, hogy egy nagy történelmi korszakváltás erjesztői, demokratikus fórumai, iskolái és képzésfejlesztői voltak. S most legjobb erőiktől elhagyatva, kiüresedve, új céljaikat, tevékenységeiket, kapcsolódási pontjaikat még nem találva ellenségesnek érzékelték a helyi és a nagytársadalmi politikai, állami környezetet.

4. Napjaink

Napjainkban tovább folytatódik a nonprofit közösségi szervezetek mennyiségi szaporodása⁶ (bár a megelőzőnél korlátozottabb mértékben), méretbeli növekedése, ezáltal belső szervezeti differenciálódásuk és integrálódásuk országos szinten. Az állam kifejezetten ösztönzi a nagy mamutszervezetekbe való tömörítést – érthető okokból. Jelentős változás az előző időszakhoz képest, hogy a szervezeti gyarapodás fő trendjét már nem a településvédő, s illetően komplex, diffúz egyesületek adják, hanem a szakszervezetek, a kamarák, az egyéb szakmai érdekvédelmi összefogó szervezetek. Új formák is megjelentek: az aktuális hatalmat, valamint a gazdasági szférát a nonprofit kedvezményrendszerbe becsatlakozó közalapítványok és közhasznú társaságok. Elméletileg is kérdéses a térségi társulások és az önkéntes biztosító pénztárak e körbe tartozása.

Egyre heterogénebb az egyesületi mező finansziális lehetőségeiben, teljesítőképességében, aspirációiban egyaránt. Az 1980-as években alakult egyesületeknek általában sikerült megtartaniuk, stabilizálniuk kezdeti aktív működésüket, új fejlődési szakaszba léptek. Már régebben kialakították tevékenységük fő irányait, központjait, nem utolsó sorban annak eredményeként, hogy ehhez akkor még megfelelő segítséget, tárgyi háttérrel is kaptak. Például helytörténeti gyűjteményeket alakítottak ki és kezelnek; hagyománnyá érett, rendszeresen visszatérő alkalmakat szerveznek; kiadványokat szerkesztenek és adnak ki; helyi tévéstudiót üzemeltetnek; kialakultak tagsági szolgáltatásaik stb. Az összes egyesületnek kb. 5 %-a tartozik e körbe. Sajátos feszültséggel küszködnek: megerősödött, folyamatos tevékenységük igényli a továbblépést, nap mint nap új, szükséges feladatokkal találkoznak. Az ambíció, a szükséglet azonban ellentétbe kerül lehetőségeikkel. Nincs elegendő erejük a státuszteremtéshez, függetlenített munkatársak alkalmazásához, holott önkéntes munkásaik már többször összeütközésbe kerültek egyesületi tevékenységük miatt főmunkahelyükkel. Az egyesületek további 5 %-a úton van felé az „elit kör” felé. Súlyos problémák jelentkeznek viszont az egyesületi mozgás törzsét jelentő többségnél. Alig van tagsági aktivitás. A „túl aktív vezető + túl passzív tagság” képlete tovább él. A közgyűlések szervezése, lebonyolítása sokszor játékká silányul.

A civil mező intézményesedése egy kisebb szervezeti körnél oly módon is rendkívül előrehaladt, hogy egyre fokozódik (ha még nem is általános) e szervezetek épületekkel és egyéb vagyonnal való rendelkezése, illetve főállású alkalmazottak foglalkoztatása, már nem csak országos szinten. Ez egyrészt azt tükrözi, hogy a már korábban megalakult szervezetek tevékenysége rendkívül meggazdagodott, kitágult, tehát továbbra már hatékonyan pusztán öntevékeny munkával nem lehetett ellátni.

Fontos fejlemény, hogy a nonprofit közösségi szervezetek belső politikai töltete ugyan leépült, ugyanakkor a civil szféra részben direkt politikai-hatalmi érdekek játéktérévé vált. Az egyesületi és a pártszféra szembenállása tehát enyhült. Egyrészt azért, mert a választások lezajlásával a helyi pártcsoportok nagyobbik része megszűnt létezni. Másrészt azért, mert a pártok érdekeik bázisául megnyerni szeretnék az egyesületeket. A politikai és állami elit itt is kísérletet tesz hatalmi pozíciói kiépítésére és megerősítésére. A civil társadalom egy része tehát maga is politikai-hatalmi szférává vált, igaz, viszonylag rejtett módon.

A települési önkormányzatokhoz való viszony pozitívan változott. Igaz, a lehetőségbeli szűkösség miatt a nonprofit közösségi szervezetek kritikus mértékben kiszolgáltatottak a települési önkormányzat jóindulatának.

⁶ Jagasics Béla–Németh Zoltán: Zalai civil regiszter. Landorhegy Alapítvány, Zalaegerszeg, 1998.

Mindezek és egyéb tényezők hatására a politikai állam életébe a civil társadalom érdekeit becsatlakoztató országos szervezetek, szövetségek és a helyi civil szerveződések között bizonyos fokú szakadás is megfigyelhető, annak ellenére, hogy a demokratikussá váló politikai-állami berendezkedés olykor feszültségekkel terhes, de bevett elemévé vált a társadalmi szervezetek közreműködése az érdekképviselet-érdekegyeztetés folyamatában. Erősödött a tagi érdekvédelem, a közvélemény formálása, a befolyásgyakorlás a döntési folyamatokra. Országos és helyi nonprofit közösségi szervezetek meg-megfeszülő ellentéteinek több oka lehetséges. Egyrészt a periféria és a centrum ellentéte érhető itt tetten, másrészt az öntevékenység-spontaneitás és a profizmus-szervezetszerűség szembenállása. A politikai érdekkinyilvánításra való kihegyeztettség (amelyben benne foglaltatnak az országos szervezetek képviselőinek pártpolitikai aspiráció is) ugyancsak sokszor szembekerül a helyi szervezetek féltékenyen őrzött politikai, pártpolitikai függetlenségével. Megváltozott tehát az alulról vagy helyből építkezés trendje, ami a civil társadalom lényegi jegyét adta a megelőző időszakokban. A politikai államhoz közvetítő nonprofit közösségi szervezetrendszer lassan különálló szféraként tételeződik alapjától, ahelyett, hogy összekötné az állammal.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a pályázati rendszer alig képes a rehabilitációra, az esélyek valamelyes kompenzálására, ellenkezőleg, növeli a meglévő különbségeket.

Összefoglalás

A zalai egyesületi alapítványi mező – a szűkítő, korlátozó körülményeket is figyelembe véve – számbelileg lényegesen kisebb a regisztrálnál, s elmarad a társadalmilag kívánatostól. Kedvezőtlen, hogy napjaink társadalmának értékválsága, értéktorzulása, illetve -átalakulása sokakat eltaszít az önszerveződéstől. Néhány civil társadalmi terület gyarapodik ugyan, ám egészében kiegyensúlyozatlan a fejlődése. Nem stabilizálódtak belső arányai. Ami más esetben rugalmasságként lenne értékelhető, az jelenleg a standard belső szerkezet hiánya miatti állandó változékonyság, labilitás. Az alapítványi szféra egészében szegényes, alacsony hatásfokú. Veszélyes jelenség, hogy kritikus mértékben szorul külső támogatásra az alapítvány és az egyesület is. A nonprofit közösségi szervezetek működését számos materiális feltételbeli hiányosság nehezíti, a döntő azonban a kulturális minták beépületlensége. Még mindig a jövő feladata a civil szervezeti kultúra mindennapos tétele, a különböző szervezeti formákkal élés (és nem visszaélés) megtanulása. Reményt keltő viszont a szféra kemény magjának specializálódása, intézményesedése, tevékenységeik hagyománnyá gyökeresedése.

Jagasics Béla

Az Egervári Helytörténeti és Községépítő Egyesület

Tíz év az emberi társadalmak történetében csak egy pillanat, de az emberi életben hosszú idő. Még hosszabb azonban egy közösség életében. Napjainkban sajnos kevés közösség éri meg ezt a kort. Ennek az egyesületnek sikerült, pedig nem arra rendezkedett be, hogy tisztes kort megérjen, hanem arra, hogy teljesítse a célul tűzött, alapszabályában megfogalmazott feladatokat. S ez a munka bizony nem volt kevés, az út buktatókkal és ellentmondásokkal volt teli.

Egervár az 1980-as évek elején hosszú téli álmát aludta. A lehetőségek sora suhant el észrevétlen felettünk, az Egervári Esték rendezvénysorozata is csak az álmok szintjén háborgatta a falu békés szendergését. Igaz, volt néhány ember, aki nem vett részt a közös szendergésben, akik úgy gondolták: fel kéne ébredni már.

Több próbálkozás is sikertelen maradt, de a kitartás végül eredményre vezetett. 1984. december 28-án tíz ember összejött a falu könyvtárhelyiségében, hogy egy kis közösséget hozzon létre, a Helytörténeti Kört. Ezeket az embereket a közös érdeklődés, a falu múltjának kutatása, megismerése, valamint az a meggyőződés hozta össze, hogy tenni kell a faluért

valamit. Ettől kezdve a mind gyakoribbá váló találkozásaik alkalmával lassan rakosgatták össze a múlt mozaikjának emlékkockáit. Elkezdtek a régi tárgyak, fényképek, iratok gyűjtését, kiállításokat rendeztek, előadásokat szerveztek. Közben többen csatlakoztak a kis társasághoz, a taglétszám egy év alatt megduplázódott.

Három év – sokak szerint öncélú – munkája számos eredményt hozott: értékek sora menekült meg az enyészettől, emlékek a feledéstől. Kezdtük megismerni ápolásra érdemes hagyományainkat, s létrejött egy valóságos érték: működő közösség! Ennek jelentőségét csak akkor lehet igazán felmérni, ha hozzátesszük: ebben az országban a sport- és hobbi-szervezeteket kivéve több mint négy évtizeden át igyekeztek gyökerestül kiirtani a közösségeket. Ügyeltek arra is, hogy a véletlen bentmaradt gyökérdarab nehojy újra sarjadjon! Ezek a közösségek ugyanis képesek önálló életet élni, s egyetlen központi akarat által irányítani csak az ilyen közösségektől mentes, homogenizált társadalmat lehet!

A Helytörténeti Kör kutatómunkája során rábukkant egy adatra, mely szerint 1988-ban a falu jelentős évfordulót ünnepelhet: *Egervár első írásos említésének 700. évfordulóját*. Lázás munka következett: a faluban működő intézmények, hivatalok közreműködésével Emlékbizottság alakult, s 1988 szeptemberében sor kerülhetett a kétnapos rendezvénysorozatra, az ünnepi programra. A rendezvények sikere valóságos fordulópontra volt a közösség életében. Olyan erőpróba volt ez, mely után már komolyabb tervekkel lehetett szövegetni.

A tapasztalatokat összegző összejegyzésben vetődött fel a gondolat: jöjjön létre egy, a Helytörténeti Kör munkáját és hagyományait folytató, de szélesebb működési körrel rendelkező, szabályszerűen bejegyzett egyesület. Szervező bizottsága 1988. október 15-én látott munkához. Sok feladata volt: végigjárta a falut, kidolgozta az egyesület céljait, feladatait, megfogalmazta az alapszabály tervezetét. Az alakuló közgyűlés 1988. december 10-én ült össze a Várkastélyban, ahol alapító tagként a jelenléti ívet 42-en írták alá. A közgyűlés elfogadta az alapszabályt, megválasztotta a 11 fős választmányt és a háromfős ellenőrző bizottságot, megalakította 1989. évi munkatervét, s ezzel megalakult az Egervári Helytörténeti és Község-
szépítő Egyesület.

Talán nem érdektelen szólni az alakulás, a bejegyzés körülményeiről, valamint az egyesület fogadtatásáról. Mivel is járt 1988-ban az egyesületalakítás? Csak akkor derült ez ki, amikor a jogszabály előírásait követve a szervező bizottság névsorát bejelentették – mert be kellett jelenteni! – a bejegyzésre illetékes Zalaegerszegi Városi Tanács Igazgatási Osztályára. A hivatalnak kötelessége volt, hogy a belügyi szervek bevonásával meggyőződjön a bejelentett személyek – úgymond – megbízhatóságáról, hogy ellenőrizze, a megalakítandó szervezet nem veszélyezteti-e a népi demokrácia államrendjét? S miután semmi elítélendőt nem találtak, adták ki az engedélyt a szervezet megalakítására. Tüzetesen átnézték az alapszabályt, erkölcsi bizonyítványt kértek a megválasztott tisztviselőktől, s csak ezek után hozták meg a bejegyző végzést. De a hivatalok valószínűleg önmagukban és a másik hivatalban is kételkedtek, vagy egyáltalán nem bíztak az állampolgári szándékokban, mert ezek után is ellenzéki szervezetként kezelték az egyesületet – sok hasonló társával együtt

Az Egervári Helytörténeti és Község-
szépítő Egyesület már javában működött, amikor megszületett az egyesülési jogról szóló, az egyesületek működését szabályozó, demokratikus, 1989. évi II. törvény. Ennek nyomán az egyesületet a bíróság is nyilvántartásba vette.

Még egy dolgot – mielőtt az egyesület konkrét működéséről szó esne – tisztáznunk kell: miért lett a helytörténeti mellett község-
szépítő is az egyesület? Honnan vette a mintát? Eleinte sokan tették fel a kérdést: ha község-
szépítő az egyesület, akkor miért nem látják tagjait kapával, kaszával a kezükben? Az egyesület azokat a másfélszázados hagyományokat kívánta folytatni, melyek az 1800-as évek első felétől éltek Magyarországon. Az akkor még Szépítő Bizottmányoknak, később szépítő egyesületeknek nevezett szervezetek tevékenységének mintáját Széchenyi István honosította meg. Ebből nőtt ki a város- és faluvédő, szépítő egyesületek mozgalma, mely töretlenül fejlődött 1948–49-ig. A települések építészeti és természeti értékeinek védelmével, településrendezéssel, település-
szépítéssel, kulturális örökségünk őrzésével foglalkozó egyesületek a diktatúra áldozataivá váltak. S így talán érthető, hogy miért tekintettek bizalmatlanul, gyanakvóan az 1980-as években újraéledő egyesületekre.

Az említett célok jelentek meg az Egervári Helytörténeti és Község-
szépítő Egyesület céljai közt, sőt nevében is. Mindjárt alakulásánál nyilatkozott arról, hogy csatlakozni kíván a

hasonló egyesületeket tömörítő Város- és Faluvédők Szövetségéhez. A Szövetség 1989 tavaszán egy kétnapos kibővített választmányi ülést és tapasztalatcserét tartott Egerváron, melynek ez az egyesület volt a szervezője. Ugyancsak 1989-ben kezdeményezték, hogy tágabb környezetükben is alakuljon az egyesületek tevékenységét segítő, az érdekeiket képviselő szervezet. Így jött létre Egerváron 1990 februárjában a Zalai Egyesületek Szövetsége.

Az Egyesület tevékenységét az általános közszépségítő célok mellett négy fő részre lehet osztani: a helytörténeti munka, épített és természeti értékek védelme, kulturális szervező munka, közösségépítő tevékenység.

Helytörténeti munkájuk eredményeit dicséri, hogy a faluban lévő régi tárgyak, fotók, dokumentumok összegyűjtése után, történeti kutatások nyomán 1991-ben megnyithatták állandó helytörténeti kiállításukat. Ide kell sorolni a község címerének, zászlajának és pecsétjének elkészítését és az azt előkészítő történeti kutatómunkát. Kutatásai derítették fény arra is, hogy az a kis rom a Derékhegyen, melyből hegyi kápolna készült, a XVIII. század elején épült, és építtetője gr. Széchenyi György volt. Nem szabad említés nélkül hagyni egyéb kiállításait, a helytörténeti előadásokat, vetélkedőket. Talán nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy az Egyesület csapata két alkalommal is első helyezett lett a *Zala megye az én hazám* megyei honismereti, közösségi vetélkedőn.

Az épített és természeti környezet értékeinek védelmében sem tettek keveset. Olyannyira nem, hogy itt csak címszavakban lehet beszélni róla. Egyik legfontosabb feladatuk volt a műemlékek – a várkastély és a templom – állapotának, helyzetének figyelemmel kísérése, a műemléki hatóságokkal való folyamatos kapcsolattartás védelmük érdekében.

1989: két fontos munka: A Nádasdy-Choron címer újrarafaragatása, visszahelyezése a várkastély saroktornyára; a templom értékes Angster orgonája felújításának megszervezése.

1990: A dénesfai volt iskolaépület rendbe hozása; elkezdődött a falu építészeti és természeti értékeinek felmérése.

1991: Elkészítették – az országban elsőként – az épített és természeti értékek helyi védelmét szabályozó önkormányzati rendeletet. Azt az önkormányzat elé tárták, s az elfogadta. Több javaslat készült a helyi védelemre érdemes értékek körére vonatkozóan.

1992: A dénesfai kőkereszt restaurálásának megszervezése, szervezőmunka a templom helyreállítása érdekében.

1993: A templom előtti Szent Család szobor restaurálása.

1994: A templom helyreállítása érdekében komoly propaganda és szervezőmunka, a hegyi kápolna elkészítésének előkészületei.

1995: A hajdani tűzoltókocsi restaurálása, kiállítása.

1996: A hegyi pihenőház felújítása, kápolnává alakítása.

Kulturális szervezőmunka: a 700 éves évforduló, a Széchenyi Emléknep és kétnapos rendezvénysorozata, Solymosi Emléknepok, az Egervári László Emléknepok, az Egervári Esték szervezésében való részvétel (az Egyesület egyik alapítója az Egervári Estékért, Hagyományokért, Kultúráért Alapítványnak), a március 15-i rendezvények, a Nyári Kölyökakadémia, a szüreti felvonulások, a hangversenyek.

Itt kell megemlíteni az egyesületi klub kialakítását, folyamatos üzemeltetését, az ott szervezett klubesteket, borkóstolókat, kiállításokat, előadásokat. Nem szabad elfeledkeznünk az egyesületi dalárda működéséről, szép sikereiről sem. Az egyesület egyik legnagyobb vállalkozása, a kábeltelevízió, a stúdió létesítése, folyamatos üzemeltetése.

Nehezen besorolható az eddigi csoportokba: pl. a falutérkép és tájékoztató tábla, valamint a kápolnához harangláb elkészítése, de az Egyesület kiadványai is (a 700 éves Egervár, a Helytörténeti Kör megalakulása 10. évfordulójára megjelent kiadvány, vagy most: a Helytörténeti olvasókönyv).

Az Egyesület kezdettől napjainkig megőrizte függetlenségét a nagypolitikát alakító hatásoktól. Minden politikai érdektől, tevékenységtől mentes. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem politizál. Léte, az előzőekben felsorolt tevékenysége mind politikai értékű, de nem politikai indíttatású. Az Egyesület tevékenységével, de már pusztán létével is a helyi közélet alakítója.

Srágli Lajos

A Deák Ferenc Megyei Könyvtár helytörténeti tevékenysége

A Zala Megyei Könyvtárat – mely 1988 óta viseli a haza bölcse nevét – 1952-ben minisztertanácsi határozattal hozták létre, a két évvel korábban megalakított körzeti könyvtár állományára alapozva. Helytörténeti kutatások természetesen korábban is folytak a megyében, születtek egészen kiváló monografikus kiadványok – pl. Gönczi Ferenc *Göcsej* című könyve –, de a kutatómunkának intézményes háttere igazából nem volt, a keszthelyi és a kanizsai múzeumot kivéve. Az intézményes bázis hiányát érezve Fülöp István tanító már az 1940-es években létrehozta a Zalai Táj- és Népkutató Intézetet, majd később, az ötvenes évektől a megyei könyvtár igazgatójaként folytatta a gyűjtést, feldolgozást és publikálást.

Az öt követő vezető is mindig nagy gondot fordítottak a könyvtár helytörténeti gyűjteményének gyarapítására és szolgáltatásaira, a megfelelő képzettségű munkatársak foglalkoztatására. Talán nem véletlen, hogy Zalaegerszeg város jelenlegi és korábbi polgármestere is hosszabb ideig dolgozott a gyűjteményben, akárcsak e sorok írója.

Ugyancsak lényeges eleme a sikeres működésnek az, hogy a megye meghatározó közgyűjteményei – múzeum, levéltár, könyvtár – már a kezdetektől fogva szorosan együttműködtek egymással közös kutatások, kiállítások, kiadványok létrehozásában, a kutatók kiszolgálásában; a térbeli közelséget is kihasználva ma már a számítógépes on-line kapcsolat is létrejött közöttük, és közös adatbázisokat is tudnak építeni.

A helytörténeti gyűjtemény állománya az elmúlt 45 év folyamán alakult ki: legnagyobb részét könyvekből és könyvszerű kiadványokból áll, a sikeres vásárlásoknak köszönhetően sok régi könyvet, térképet, metszetet is tartalmaz (a legrégebbi példányt 1522-ben nyomtatták). Jelentős – mintegy kétezer darab – képeslap is található a gyűjteményben, melyek a megye településeiről készültek; dokumentumértékük pótolhatatlan. A zalai sajtóorgánumok 1861–1949 között megjelent példányai eredetiben ugyan hiányosan, mikrofilmen azonban csaknem teljesen az olvasók rendelkezésére állnak; igénybevételüket egy fénymásolóval kombinált leolvasó teszi lehetővé. Az 1950-től megjelent újságok eredetiben is forgathatók.

A katalógusszekrények óriási mennyiségű cédulát őriznek az időszaki kiadványokban megjelent helyismereti jellegű irodalomról; ezek feldolgozása folyamatban van, de a kutatók részére kiadványonként és szerzői rendben hozzáférhető. A helyismereti gyűjteményben 1972-től folyik a megyei napilap, a Zalai Hírlap szisztematikus feltárása, mely így a megye mindennapi történetének krónikájává válik. 1990-től adatbázisba rendezve is készül, *Zalai Hírlap Sajtófigyelő* címmel – ezt a szolgáltatást floppy-n a megye városi könyvtárai is rendszeresen megkapják. Ugyancsak itt készül a Zalaegerszeg közgyűjteményeinek kurrens sajtóanyagát tartalmazó *Folyóirat Adatbázis* is.

A gyűjtemény munkatársai a kutatók mindennapi kiszolgálásán kívül folyamatosan részt vesznek kiadványok szerkesztésében is, önállóan vagy a partner közgyűjteményekkel együtt. Legutóbbi munkáik közül is kiemelkedik a Zala megye 1848–49-es történetéről készült bibliográfia, a Keresztury Dezső munkásságát bemutató dokumentumkötet válogatása és szerkesztése, vagy Zalaegerszeg történeti kronológiájának és bibliográfiájának elkészítése.

A megyei könyvtárban működik a *Zalai Életrajzi Kislexikon* szerkesztősége, melyet a megyei önkormányzat és a társult közgyűjtemények alkotnak – a nyomtatott lexikon mellett folyamatosan készült a *Nevezetes Zalai adatbázis*, mely 1997 óta az Interneten is hozzáférhető. A helyismereti gyűjtemény munkatársai részt vesznek a *Nádas Péter Gyűjtemény* bibliográfiai munkáiban és az – ugyancsak az Interneten hozzáférhető – *Nádas-bibliográfia* szerkesztésében.

Kiemelt feladata a gyűjteménynek *Keresztury Dezső* munkásságának és a róla szóló irodalomnak feltárása – a közeljövőben az erről készült adatbázis is olvasható lesz az Interneten; ebben a munkában a nemrég létrejött Keresztury Tudományos Gyűjteménnyel és a József Attila Városi Könyvtárral működnek együtt.

Zalai közgyűjtemény a cigányságról – a cigányságért

Zala megye honismeretéhez hozzátartozik a zalai cigány közösségek múltjának és jelenének ismerete is. Ma Zala megyében, Nagykanizsán működik egy olyan – részben történeti – gyűjtemény, mely erre a területre koncentrál, s a zalai (sőt, tágabban a délnyugat-magyarországi) cigányság történeti és néprajzi emlékeit gyűjti más tevékenységei mellett. A Nagykanizsa Megyei Jogú Város és annak Cigány Kisebbségi Önkormányzata által 1996. április 16-án alapított és a nyilvánosság számára 1997. április 17-én megnyitott Délnyugat-dunántúli Cigány Közgyűjtemény (továbbiakban Közgyűjtemény) elsősorban a cigány kisebbségi önkormányzat munkája során felmerülő igények figyelembevételével alakult és alakul, fejlődik. Olyan fiatal intézményről van szó, mely azt a szerepet, melyet vállalnia kell (kellett) még nem mindig tudja teljesen betölteni. Amikor – elsősorban a honismereti kutatás szempontjából – bemutatom gyűjteményünket, szükségszerűen a tervekről, a közeljövőben megteendő lépésekről szólok majd, s megpróbálom érzékeltetni pozícióját és szerepét a cigány kultúra rendszerében. Induljunk ki a névből, már csak azért is, hogy bemutathassam: nem választhattunk más – talán szerényebbnek tűnő – nevet. A név szerintünk pontosan ki kell fejezze azt, hogy mi az intézmény helye, hatóköre, munkaterülete. Intézményünk regionális, elsősorban a Délnyugat-Dunántúlra kiterjedő hatósugarú intézmény. Ennek oka egyfelől az, hogy Nagykanizsa vonzáskörzete mélyen belenyúlik Somogyba, a zalai cigányságnak kulturális, történeti, sőt geneológiai kapcsolatai nagyon erősek e nyugat-somogyi terület cigány közösségeivel. Másfelől, amikor zalai adatokat gyűjtünk, a történeti Zalát vesszük alapul, mely mai Veszprém és Vas megyei településeket is magába foglalt a történelem során. Regionalitásunkat megfogalmazva arra is tekintettel voltunk, hogy a már létező, a nyugat-magyarországi cigány közösségek történetével és kultúrájával foglalkozó intézmények (oktatási intézmények, gyűjtemények, kutatócsoportok Kaposvárott, Pécsen, Szekszárdon, Zsámbékon, Győrben) által le nem fedett területen indítsunk el kutatásokat, e szervezeteket rendszerként felfogva mi is e rendszer egyik eleme lehessünk. Ezt az elgondolásunkat a hozzánk forduló zalai és somogyi cigány kisebbségi önkormányzatok kérései és kezdeményezései is eldelt két és fél év során megerősítették, tehát elmondhatjuk, hogy helyünket – ezidáig – sikerült a valós igényeknek megfelelően meghatározni.

A név második eleme: Cigány. A névadáskor gondolkodtunk abban a változatban is, hogy „Roma Közgyűjtemény” legyünk, de két okból is a cigány elnevezésnél maradtunk. Először is a közgyűjtemény elnevezés minden elemében magyar nyelvű, s mivel a romákat magyarul cigányoknak nevezik, indokolt a cigány elnevezés. Másodsorban: a cigány nép Délnyugat-Magyarországon élő közösségei többségükben magyar vagy beás nyelven beszélnek.

A név harmadik eleme a funkciót árulja el: Közgyűjtemény. Túl általánosnak tűnhet e fogalom, de ha tevékenységi körünket nézzük, nemigen választhattunk más fogalmat. Tulajdonképpen ez határozza meg a legpontosabban, hogy milyen igények alapján is jött létre e gyűjtemény. A kisebbségi önkormányzati munka, elsősorban a cigány népismeret oktatás és a cigány kultúra szervezetti terjesztése okán merült fel az az igény, hogy kellene egy olyan dokumentumtár, mely biztos, naponta használható információbázist adhatna. A közgyűjtemény könyvtárból, képzőművészeti gyűjteményből, történet- és néprajzi gyűjteményből, filmtárból és levéltárból áll. Bővebben a történeti- és néprajzi gyűjteményt mutatom be, de előbb – röviden – a többi részgyűjteményről:

A könyvtár

A könyvtár elsősorban a cigány, beás (mely a román nyelv egy sajátos, román nyelvújítás előtti állapotú nyelvjárása) és magyar nyelvű cigány irodalmat; a cigányságról szóló társadalomtudományi szakirodalmat; az önkormányzati munkához szükséges jogi, közigazgatási, egészségügyi, szociológiai és politológiai szakirodalmat és általános kézikönyveket gyűjti.

A képzőművészeti gyűjtemény és a filmtár

A képzőművészeti gyűjtemény elsősorban nyugat-dunántúli cigányszármazású (magát cigánynak valló) képzőművészek alkotásait gyűjti, abból szervez tárlatot. A filmgyűjtemény

cigány témájú dokumentum és játékfilmeket gyűjt, melyeket elsősorban az oktatásban használhatnak. Ez legújabb – és még legkisebb – gyűjteményrészünk.

A levéltár

A levéltár Nagykanizsa Megyei Jogú Város Cigány Kisebbségi Önkormányzatának anyagait gyűjti és rendszerezi. Ez a rész elsősorban a jövő számára bír honismereti értékkel, hiszen a kisebbségi önkormányzat alakulásától kezdve dokumentálja annak mindennapi történéseit. Természetesen e rész a levéltárakra vonatkozó szabályok betartása mellett használható.

A Történeti és néprajzi gyűjtemény

Kialakításakor a kisebbségi önkormányzat abból a felismerésből indult ki, hogy a cigányság kultúráját szervezni és művelni csak a cigány identitás megerősítésével, a cigány nép magyarországi – esetünkben elsősorban zalai – múltjának kutatásával és az ismeretek terjesztése mellett lehet. Ezért támogatott abban, hogy a kutatásaim során előkerülő iratok, fényképek és más dokumentumok egy gyűjteményben ölthessenek testet, s feldolgozott adatbázissá válhassanak.

E dokumentumok mellett elsősorban beás anyanyelvű cigány fa- és vesszőművesek tárgyait gyűjtjük. E tárgyakkal és a Képzőművészeti gyűjteményből vándorkiállításra alkalmas tárlattal állítottunk össze, melyet iskolákban mutatunk be, magyarázó előadások kíséretében.

Gyűjteményünkben kevés a csak nálunk fellelhető anyag, inkább arra törekedtünk, hogy a különböző múzeumokban, levél- és irattárakban fellelhető dokumentumokat gyűjtsük egybe, hogy később mind gyűjtő, mind kutatáskezdeményező tevékenységünk tervezettebb, tervezhetőbb lehessen. Szeretnénk, ha a cigány közösségek után kutatók itt nálunk, a források egy részét, a források feldolgozásához szükséges szakirodalmat nálunk megtalálhassa, kutatásához szakmai segítséget kaphasson. Továbbá célunk az is, hogy e hiteles dokumentumokon keresztül a cigány értelmiség és a cigány politikai vezető réteg olyan múltképhez jusson, mely identitását erősíti, politikai helyzetértékelését javítja.

A forrásokat jól használja a cigány népismereti oktatás. Megfigyelésünk szerint egy-egy cigány helytörténeti forrás történelem órán, vagy szakkörben való feldolgozása növelheti a toleranciát, javíthat a nem cigány tanulók cigánysággépén azáltal, hogy egy működőképes és eredményeket is hozó történelmi együttélést mutat be.

A Közgyűjtemény jelenleg a nagykanizsai Bogdán János Cigány Közösségi Házban kapott helyet. Az egyik teremben a Könyvtár, a Képzőművészeti gyűjtemény és a Történeti-néprajzi gyűjtemény dokumentumtára, a másik teremben a néprajzi, népi iparművészeti tárgyak vannak elhelyezve. A hely még így is szűkös, de már alkalmas értékeink megmutatására. Használói a zalai cigány kisebbségi önkormányzatok tagjai és segítői; a nagykanizsai és környéki cigány származású fiatalok a cigány kisebbségi önkormányzat klubjain keresztül vagy egyéni megkereséssel; a nagykanizsai iskolák tanulói, tanárai a cigány népismeret-oktatás keretében; szakdolgozatók írók; helytörténészek, néprajzkutatók, szociológusok voltak.

Bár a nagykanizsai települési és cigány kisebbségi önkormányzat minden tőle telhető támogatást megad, a Közgyűjtemény végső soron szeretné működését biztonságos anyagi alapokra helyezni. Erre akkor van lehetőség, ha olyan módszertani központtá tud válni, mely hatékony segítséget tud adni helytörténeti, antropológiai, néprajzi, szociológiai kutatásokhoz. Ez nem kevesebbet jelent, mint rendszeres kisebbségkutatási konferencia tartását; saját kiadványsorozat beindítását; olyan nyári tábor létrehozását, ahová kutatókat várhatnánk, megteremtve a terepmunka feltételeit.

A Délnyugat-dunántúli Cigány Közgyűjtemény olyan kezdeti lépéseinél tartó intézmény, mely a régiókban élő és ható cigány kultúra szolgálatában, a soknemzetiségű Dél-Zala kultúrájának szolgálatában áll s dolgozik azért, hogy minél többet és minél pontosabban tudjunk a délnyugat-magyarországi, elsősorban a zalai cigány közösségekről, a cigány, magyar és horvát nép itteni történelmi és kulturális kapcsolatairól.

Kardos Ferenc

Nem mindennapi ünnepek Adán

Városunkban 1996 óta működik az ünnep-előkészítő bizottság, amelynek feladata volt a honfoglalási ünnepség megszervezése. Ennek a millicentenáriumi emlékbizottságnak köszönhető, hogy emlékparkot hoztunk létre a Tisza-parton, s 1996. augusztus 20-án emléktáblát is avattunk a következő felirattal:

896–1996
„Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.”
(Vörösmarty)

A millicentenárium évében
a nemzeti tiszteletadás jeléül
a községi önkormányzat
Ada

Azóta a millicentenáriumi emlékbizottság feladata volt a magyar forradalom és szabadságharc 150. évfordulója ünnepsorozatának megszervezése is. Így amikor terveztük az 1999-es márciusi ünnepeket, s olvastuk a Magyarok Világszövetsége lapjában, a Magyar Figyelőben a szlovákiai Palóc Társaság felhívását: *Ültessük el a szabadság fáját!*, kiemelt rendezvényként műsortervünkbe iktattuk a faültetést is. Emellett: kiállítást nyitottunk: *A Tisza mente a szabadságharcban* címmel, irodalmi megemlékezést szerveztünk *A szabadságharc irodalma – az irodalom a szabadságharcban* címmel. Koszorúzással egybekötött ünnepi megemlékezést tartottunk az 1849 februárjában Zentánál elesett áldozatok emlékművénél.

A Szabadság fájának méltó helyéül az emlékparkot tartottuk, s 1999. március 15-én sor került a faültetésre a millicenniumi emlékbizottság, a Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa (MVSZ JOT), és az adai Vadvirág Hagyományápoló Kör szervezésében. A kissé borongós márciusi délutánon ünnepi műsor kíséretében, és szépszámú közönség jelenlétében tölgyfát ültettünk, mintegy jelképesen. A tölgyfa ugyanis mélyre eresztett gyökérével, időtálló fájával és lombjával ellenáll az idő minden viharának. A fa tövéhez a következő szöveg került a földbe; üzenetképpen az utókor számára:

A SZABADSÁG FÁJA
EZT A FÁT AZ ADAI MILLENNIUMI EMLÉKBIZOTTSÁG
ÉS A MAGYAROK VILÁGSZÖVETSÉGE JUGOSZLÁVIAI
ORSZÁGOS TANÁCS (MVSZ JOT) ÜLTETTE
AZ 1848/49-ES MAGYAR FORRADALOM ÉS
SZABADSÁGHARC 150. ÉVFORDULÓJÁRA
A SZÜLŐFÖLD IRÁNTI SZERETET ÉS HŰSÉG JEGYÉBEN.

SZOLGÁLJA EZ A FA KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR
NEMZETI KÖZÖSSÉGÜNK TÖRTÉNETI TUDATÁNAK
ELMÉLYÍTÉSÉT, ÖNBIZALMÁNAK ERŐSÍTÉSÉT,
ÖSSZEFOGÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGÉT ÉS SZELLEMI-
ERKÖLCSI FELEMELKEDÉSÉT:
ADA, 1999. március 15.

Tevékenységünket szeretnénk folytatni az ezredforduló és a Szent István évforduló méltó megünneplésével!

Szabó Szabados Ilona

Emlékezés Tóth Jánosra, a népi építészet kutatójára

Zalaegerszegen, a páterdombi városrészben egymás mellett található a Gönczi Ferenc, a Holub József és a Zalai Tóth János nevét viselő utca. Szép jelkép: három olyan tudós férfúnak állítanak emléket, akik Zala múltjának kiemelkedő kutatói voltak. Gönczi Gőcsej néprajzáról írt monográfiájával, Holub a megye történetjének feltárásával, Tóth János a népi építészet értékeinek felmutatásával érdemelte ki az utókor megbecsülését. Gönczi és Zalai Tóth neve egymás mellett olvasható a Göcseji Falumúzeum márványtábláin is. 1998-ban halálának félszázados fordulóján Gönczire emlé-keztünk, s tavaly volt Tóth János halálának 20. évfordulója is. Akkor nem tettük, ez évben az ő emléke előtt tisztelgünk: száz esztendeje született.

1899. december 12-én Zalaegerszegen a Wlassics Gyula utca 53. számú, ma is álló házban Tóth János megyei hivatalnok és Rózsás Rózsa fiúk születésének örvendeztek, akit János Ferenc névre kereszteltek. A fiú csak kisgyermekkorának emlékeit szerezte a Zala parti városban, a gimnáziumot már Keszthelyen végezte. Nem volt színjeles diák, de a tanintézet egyik legtehetségesebb, talán legsokoldalúbb növendéke. 1917-ben, érettségijének évében ő volt az Ifjúsági Önképzőköri elnöke, a Testgyakorló Kör alelnöke, a Mária Kongregáció praesese, ő mondta a március 15-i ünnepi beszédet, a jelígis novellaírói, magyar irodalomtörténeti és német nyelvi pályázatokon ő kapta az első díjat, Zala Vármegye Törvényhatósága is neki ítélte a Milléneumi (sic!) Ösztöndíj 400 koronáját.

Talán törekenyebb testalkata miatt mentesült a hadiszolgálat alól, s 1921-ben Budapesten kézhez vette építészmérnöki diplomáját. Egy évig a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémián dolgozott, s mindössze 23 esztendő, amikor 1922-ben Szombathely város főmérnökének nevezték ki. E tisztségében 1945-ig maradt, 1947-ig a Balaton környékének építési, műszaki felelőse, 1947–1949 között több város, köztük Keszthely rendezési tervét készítette el. Ezután Budapesten és Győrben építési irodákban dolgozott, 1957-től 1965-ig az Építési Minisztérium Műemléki Osztályának munkatársa.

Szombathelyen épületeket tervez, városrendezési terveket készít, s hamarosan a város megbecsült polgára lesz. Savaria szellemét ez időben Géfin Gyula egyháztörténeti munkássága, Pável Ágoston sokszínű tevékenysége, a városháza pénzügyi tisztviselőjeként dolgozó Bárdosi Németh János költészete, a csodagyerekként feltűnt Weöres Sándor első sikerei, a Vasi Szemle magas színvonalra határozzák meg. Ebben az inspiráló légkörben a fiatal mérnök előbb építészettörténettel foglalkozik, Rómában Borromini életművét kutatja, tanulmányozza. Itt Sík Sándorral, Várady Imrével rója az Örök Város utcáit, bíborosok palotáiba lesz bejáratos, s hatodfél évtizeddel később is meghatottan emlékezik a Sík Sándorral töltött bensőséges estékre. Tehetségére Gerevich Tibor is felfigyelt, munkatársul is szívesen fogadná.

Kedvező kritikákat olvashatott 1936-ban megjelent Apostolok útján című verseskötetéről, fametszet –albumait elismeréssel fogadták, művei a Nemzeti Szalon és a Műcsarnok kiállításain szerepeltek. Költeményei, képzőművészeti alkotásai Zalai Tóth János néven jelentek meg, ez indokolja, hogy szülővárosában nevének e változata került az utcanévtáblára.

Krisztusi életkorában, 1932-ben figyel fel szűkebb lakóhelye népi építészetére. Ettől kezdve szabad idejének legnagyobb részében úton van: gyalog, biciklin, motorkerékpár hátsó ülésén, élete vége felé már szivességi autó-fuvarokkal járja előbb Nyugat-Magyarország, később már az egész haza földjét: 800 települést keresett fel. Méri, leírja, rajzolja, fényképezi a pár évtized múlva jórészt eltűnő falusi házakat, haranglábakat, már romladozó útszéli keresztteket, sokszor málló vakolatú szőlőhegyi kápolnákat. Ismereteit gyarapította az erdélyi, szlovákiai, szlovéniai, lengyel, román, dalmát, olasz, bolgár földön folytatott összehasonlító elemzéseivel is. Mindezt hihetetlen szenvedéllyel.

Magam az 1960-as években voltam tanúja, s lehettem néha talán segítőtje is a már hatvanhetven közt járó János bácsi megszállottságának. Akkor alig értettem e macacsságot, ma már, ugyanabba a korba jutva tudom, hogy igaza volt. Sietnie kellett, mert a hagyományos falukép, a régi mesterek teremtette szépség az ő erejénél, lehetőségeinél is gyorsabban fogyatkozott. Apáink, nagyapáink lakóházát ma már nem a falvakban, hanem saját emlékeinken kívül Tóth János műveiből idézhetjük fel. Az ezredvég kutatója számára kincsbánya a közel félszáz tanulmány és a hat önálló kötetbe zárt életmű: Így épít a vasi nép (Szombathely, 1938) – A magyar falu építőművészete (Szombathely, 1945) – Népi építészetünk hagyományai (Bp. 1961) – Göcsej népi építésze (Bp. 1965) – Az Őrség népi építésze (Bp. 1971 és 1975) – A Felső-Tiszavidék népi építésze (Gilyén Nándorral és Mendele Ferencsel közösen, Bp. 1975.)

Születésének századik évfordulójára már nemzeti értéké rangosodott az a két szabadtéri néprajzi múzeum, melynek tervezésében, létrehozásában is nagy szerepet vállalt. Zalaegerszezen Barabás Jenővel s Szentmihályi Imrével, Szombathelyen ugyancsak Barabás Jenővel és Bárdosi Jánossal közösen álmodták-tervezték meg, ami ma a látogató elé tárul.

A hon ismeretének elkötelezettje számára nem csak az 1978-ban lezárult életmű példája lehet tiszteletreméltó, hanem hitvallása is időszerű: „Hűséges voltam szülővárosomhoz, Zalaegerszeghez és ifjúságom városához, Keszthelyhez és mind a kettő hűséges volt hozzám is, megbíztak városrendezési terveik elkészítésével akkor, amikor megnehezült az életem. Hűséges voltam a vasi földhöz, mivel 26 éven át adott kenyeret és otthont. Szülőföldem iránti szeretetem sugalmazta a Göcsej könyvemét és a vasi föld iránti hálám jele az Őrségi könyvem” – írta a halála évében megjelent, életét összegző vallomásában.

Németh József

Benke László (1914–1999)

„*Elő vagyok jegyezve a századfordulóra*” jegyezte meg „hamiskás mosollyal” jó másfél évtizede adott interjúban. A sors nem így akarta! Benke László 1999. január 7-én, életének 85. évében elhunyt. Talán ő sem egészségi állapotára, hanem megvalósítandó terveire, célkitűzéseire gondolt fenti mondatánál, hiszen a révfülöpi honismereti gyűjtőszobához való sétaút közben már akkor is meg-meg kellett állnia szívének rakoncátlankodása miatt.

Még az 1980-as évek közepén ismertem meg a szikár, egyenes tartású, ráncokkal barázdált arcú, de mosolygós szemű, nyugalmazott iskolaigazgató urat. A kis révfülöpi faházban rejtőző honismereti gyűjtőszobába keveredtem be, s találkoztam vele. Lassan, akadozva beszélt, s gyakran megpihent. Infarktus és agyérögörcs – mondta, de ez sem akadályozta személyiségének sajátos, derűs kisugárzását, s a történelmi relikviák közötti bőbeszédűségét. Minden tárgyról, dokumentumról hosszasan, érzelmekkel átélten beszélt, kézbe adta őket, s többszöri látogatás után, „vizsgáztatott”. S mennyi minden volt szebb napokat is megért gyűjteményében! Az egyik napilap a „*kulturkincsek milliomasának*” nevezte őt, nem véletlenül.

Benke László 1914. augusztus 22-én született a ma már Nagyatádkhoz tartozó, kiszagdák és zsellérek lakta Bodvicán. Édesapja az I. világháború kitérése után néhány hónappal a szerbiai fronton halt meg, s az édesanya két félárva fiúval maradt egyedül. Gyermekkorában a henészi práter, a Csík domb, nyáron a Rinya vize s a dél-somogyi erdőfeneteg szeretette meg vele egy egész életre a természetet, a növény és állatvilágot. Ifjúkorát a sport, a labdarúgás, a zene, a színjátszás, a néptánc valamint a szűkebb és tágabb környezet megismerési vágyából fakadó természetjárás gazdagította. A négy polgárit Nagyatádon, az állami tanítóképzőt 1928–1933 között a nagyhírű csurgói iskolában végezte. Tanítói oklevele megszerzése után némi szerencsével – a gazdasági világválság időszakában vagyunk, mikor évekig állás nélkül tengődtek pályatársai – kishivatalnokként jutott munkához egy takarékpénztárban. Az ebből való kitörést a labdarúgásnak köszönhetette, s 1938-ban Nagyálló római katolikus iskolájába nevezték ki állami kiegészítő tanítónak. Az itt töltött évek alapozták meg benne az elkötelezett

pedagógust és népművelőt, a honismereti kutatót. Itt ismerte meg Váci Mihály tanító-költőt, akivel később a révfülöpi évek alatt is jó barátságot tartott. S itt ismerte meg jövőendő feleségét Plávénzky Erzsébetet is, akivel 1942. március 21-én keltek egybe. De következett a világháború, a katonai szolgálata, a vezénylések s a kiábrándulás. Nagykállóba visszatérve 1945-től a római katolikus, majd 1948-tól az államosított iskola igazgatója lett. A közéletben is szerepet vállalt. Járási szakszervezeti titkár, később járási tanácstag. Újabb szakképesítést szereztetve rövidesen biológia-földrajz szakfelügyelő.

Feleségével 1951 nyarán költöztek Révfülöpre. Benke Lászlót augusztus 15-étől helyezték át a régió első – Fonay Tibor által létrehozott – körzeti általános iskolájába, a révfülöpibe. „Messziről jött ember ne sokat beszéljen, inkább cselekedjen!” – vallotta, s ez lett vezérelve új otthonában. 1953–1954-ben megyei szakfelügyelő biológia-földrajz szakterületen, majd 1954-től a révfülöpi általános iskola igazgatója volt két évtizeden át, nyugdíjaztatásáig.

Életútján felelevenítve külön kell szólnunk honismereti, helytörténeti kutatói tevékenységéről, amely nála, mint pedagógusnál, a szülőföld szeretetére nevelés forrása volt. Ez irányú vonzódása is Nagykállón kezdődött s nem akármilyen eredményességgel, hiszen 1947-ben néprajzi és régészeti gyűjtő- és kutatómunkájáért a nyíregyházi Jósza András Múzeum oklevéllel tüntette ki. „Néprajzi és régészeti gyűjtőmunkám során alakult ki bennem az a meggyőződés, hogy a pedagógus nem csak a mával, hanem a múlttal, annak haladó hagyományaival is foglalkozva érhet el eredményt a jövő építésében.” – mondta egy későbbi interjújában. Révfülöpre kerülve az 1950-es évek elejétől továbbfolytatta a helyi a Balaton-felvidéki Káli- és Nevegy-völgyi települések múltjának kutatását, értékeinek megmentését. (A Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény négy évtizedéről lásd bővebben a Honismeret, 1991. 3. sz. 88–89. oldalait.)

Sorolhatnánk a neveket, Pöltenberg Ernőét, Madách Imrét, Mikszáth Kálmánét, Lóczy Lajosét, Szontagh Tamásét, Sebestyén Gyuláét, avagy József Attiláét, Radnóti Miklóset, Egry Józsefét, a Pauler családet stb., hogy csak az országosan ismerteket említsük, kikhez kapcsolódóan értékes dokumentumokat, tárgyakat, emlékeket gyűjtött és publikált. Az 1960-as évek közepére a neves révfülöpi gyűjtemény már jelentős szakmai találkozási színtere. 1965-ben Révfülöp kétnapos megyei honismereti találkozónak adott otthont, s az 1970-es évek elején országos második díjjal jutalmazták. E termékeny évek azonban igen ellentmondásosak. A gyarapodás, a „hírnév” ellenére a gyűjtemény állandó elhelyezési gondokkal küzdött, Benke László munkáját hivatali meg nem értés, gáncsoskodás nehezítette.

A gyűjtemény létrehozása ellenére a gyűjtőszervezet mégsem vált elsődlegessé nála. Mindig is fontosabbnak tartotta a szemléletformálást, melyről azt vallotta: „A családban kell, hogy kezdődjön a hagyományok ápolása, az emlékek megőrzése, a tárgyi és szellemi hagyományok gyűjtése. Érzelmű kötődés kell az emberhez, a tájhoz...” S nemcsak vallotta ezt, hanem meg is valósította, mikor az általa vezetett honismereti szakköre tagjainak, gyűjteménye látogatóinak, vendégeinek kezébe adta összes relikviáit; például Pöltenberg Ernő aradi vértanunk utolsó búcsúlevelét is. S a szemléletformálás motiválta abban is, hogy öregkorára teljes gyűjteményét Révfülöp nagyközségnek ajándékozta 1991-ben. „Évtizedeken keresztül nem magamnak gyűjtöttem ezeket a 'kincseket', hanem mindnyájunknak, s nem a 'kincsgyűjtés' volt a cél, hanem az csak az eredmény, az eszköz a tanulók és felnőttek nevelésében. Most, ahogy Gyurácz evangélikus püspök mondta egykoron – egy ládával jöttem, és úgy is megyek el.”

Tevékeny életútját, többirányú munkálkodását nem csak tanítványai, kollégái elismerése övezte. Több mint egy tucat kitüntetés között ott találjuk A honismereti mozgalomért emléklapletet (1980), a TIT aranykoszorús jelvényét, s az utolsóként, 1993-ban átadott Országos Honismereti Akadémia Emléklapját is. A személyes elismerésről is meg volt a saját véleménye: „Kitüntetésem nem engem illetnek meg, hanem a családomat és munkatársaimat.” – vallotta.

Immár ő is Révfülöp történetének részévé vált. Benke László olyan révben ért, ahonnan nincs visszaút. Emléket nemcsak a gyűjtemény, a honismereti írásaiból megjelent kis füzet, az életút összeállítás, több száz honismereti cikke és tanulmánya, több ezer oldalnyi kéziratanyaga, hanem a családtagok mellett a sok-sok barát, tanítvány és a révfülöpiek is őrizni fogják. (A helyi képviselőtestület döntése értelmében a Révfülöpi Honismereti Gyűjtemény alapítójának, Benke Lászlónak nevét veszi fel.)

P. Miklós Tamás

Horváth Károly zalai néprajzkutató emlékére

(1933–1998)

Horváth Károlyt – Karcsi bácsit, ahogy szűkebb és tágabb környezetében fiatal és öreg nevezte – 30 éve ismertem meg Zala megye nyugati határszélén, Lentiben. A helyi Művelődési Központban dolgozott előadóként, ott ahol pályakezdő zenepedagógusként kollégáimmal megkezdtük a zeneiskolai oktatást. A rendszeres találkozások, beszélgetések alapján ismertem meg múltját, gyökereit, amely indítatásként és fógódzóként egész életét, munkásságát végigkísérte. Azt a munkásságot, amely a népi kultúrához, népdalgyűjtéshez, néprajzhoz kötötte őt egész élete során.

1933. október 18-án született a Sopron megyei Szakony községben. 1940-ben kezdte az elemi iskolát szülőfalujában, 1945-ben a csepregi polgári iskolába írták be, mivel úgy látszott, hogy nem lesz tanítója a községnek. Az általános iskola elvégzése után a soproni tanítóképzőbe jelentkezett, s azt végezte el 1953-ban. Itt szerezte meg a képesítőt is a következő évben. Gyakorló évét Zala megyében Nován töltötte, de a következő évben a körzet egyik kisiskolájához Hernyékra helyezték társadalmi érdekből. Ott igazgató tanító lett, összevont felső tagozatot tanított 7 évig. Itt kezdte kamatoztatni a képzőben szerzett művészeti ismereteit. Tanítványai több ízben nyertek járási, megyei díjat sport, ének és énekkari versenyeken. Itt kezdett behatóbban foglalkozni népzenei gyűjtéssel is.

1961-ben Nováról elkerült az énektanár, így visszahelyezték régi iskolájához, ahol csaknem 100 tagú népiegyüttest vezetett. Innen hívták be Lentibe járási művészeti előadónak. Itt megalapozta a zeneoktatást, körzeti rendszert hozott létre. Énekkarokat vezetett, folklórfesztiválokat szervezett.

14 évig tanított a Lenti gimnáziumban éneket és vezette az intézmény énekkarát. A hetvenes évek végétől régi együttese mellett Szlovénia magyarlakta településein gyűjtött és csoportvezetést is vállalt.

Szakmai tevékenységét mindenhol elismerték, több kitüntetést is kapott, úgymint: Zala megye Nívódíját, Zala megye Alkotódíját, Lenti Városért emléklapoktetet.

Életművét hét könyvre, az összegyűjtött tizenháromezer népdal, emléket barátai, ismerősei, tisztelői őrzik meg. A mi feladatunk pedig munkásságának, néptanítói és emberi erényeinek ápolása, továbbadása.

Pápai János

Utcák, terek, emberek: Zalaegerszeg régi képeken

Összeállítható-e egy város története a fennmarad fényképek alapján? Igen is, meg nem is. Igen, mert egy adott kor felvételei megőrzik a még meglévő múltbeli emlékeket és állapotokat, rögzítik a jövő számára a kortárs történeteket, és a környezetet. Nem, mert a mégoly beszédes képet is tovább kell vallatni a történeti munka egyéb eszközeivel, összegyűjteni a vele kapcsolatos és róla szóló ismereteket. Használhatjuk illusztrációnak, de főnyagnak is, amikor a képek adataival és a háttér-információkkal kiegészítve már történetet beszélhetünk el általuk. Ezek kombinációjából áll össze egy többnyire fényképes várostörténeti kötet – így a zalaegerszegi is.

Németh József bevezető tanulmánya fajsúlyos, röviden áttekintő várostörténetet mond el. Bár forrás- és adathalmazt rejt el a grafikákkal tűzdelt hat oldalon, írása élvezetes olvasmány. Szerzője történésznek, irodalmárnak és lokálpatriótának egyaránt kiváló. A könyv a város első írásos említésének 750. évfordulójára jelent meg.

A fényképek az 1890-es évektől indulva az 1960-as évekig mutatják be a várost. A három színnyalattal három részre tagolt anyag egyenként kb. 30–30 évet fog át. Az első periódusban zöldben látjuk a települést az 1920-as évekig. A Zalaegerszegi Széptudományi Egyesület 1901-ben született megfogalmazásában: „A közlekedési szabadság, a szabad verseny, a gőz és a villany korszakában a városok a tudomány, művészet, ipar és kereskedelem központjává igyekeznek lenni.” Amit látunk, az valódi város. Széles utcáit fasorok szegélyezik, terek és parkok tagolják. Felállították az ország első Deák Ferenc szobrát, 1904-ben márványtömbbe faragták első polgármestereit, Kovács Károly portréját. A templomok, szállodák, kávéházak, elemi és felsőbb iskolák épületeikkel és tanár, diák tablóival, a lakóházak és a bennünk élő földművesek és iparosmesterek akkori állapotukban ma is láthatók a megőrzött felvételeken. A serdülő város szerves részei voltak az apró kereskedések, a könyvnyomda, a kékfestőgyár, villanytelep, a vasút és a kávéház a benne működő „Apolo mozgó”-val. Középületei közt láthatjuk a takarékpénztárat, a törvényházat, a pénzügyigazgatóságot és a vármegyeházat is, amelyet Deák Ferenc tett híressé a közteherviselésről elmondott beszédével. Az itt látható, 1900 körül készült felvétel azt az állapotot örzi, amikor az eredeti, 18. sz-i katonai célokat szolgáló épületet 1891-ben kibővítették és a megyei, majd főispáni hivatal és levéltár működését szolgálta.

A következő, az 1920–1940-es évek periódusában meleg, barna árnyalatokban ismét láthatjuk a vármegyeházat egy újabb átépítés után, amikor még egy emeletet és szép neobarokk homlokzatot kapott. Ezekben az években már nem kívánság,

hanem állapot a város csinosítása. A Zalaegerszegi Újság írja 1934-ben: „Zalaegerszeg az ország legszébb vármegyéjének székhelye, nem marad már a többi székhelyek mögött külső csín tekintetében. Évről évre szépül a város...” A látkép is sűrűbb, magasabb beépítést mutat. Ha a városházát és környékét összevetjük a korábbi állapotokkal, azt tapasztaljuk, hogy az 1898-ban átépített épület és szomszédos házai 1927-ben is ugyanazt a képet mutatják. Ami változott, az a környezet. A fa vilanyoszlopokat vasszerkezet váltotta fel és néhány utcai árus is feltűnik Serényi Árpád fotóján. 1920 körül a piacot, 1935 körül a hetivásárt örökítette meg a fényképész. E két állapot összevetésekor figyeltem fel másik két, a régi és az átépített megyeházat is bemutató felvételre. Az egyik levelezőlap, melyet a postán el is küldtek a címzettnek. Az üdvözlő sorok között jól látható, hogy megjelöltek egy épületet, és ráírták: Patika. A másik felvétel kinagyítva ábrázolja ezt az utca-részletet, és a Jegyzet a korábban megjelölt házat Mándi patikának nevezi. E két kép (16. és 78.) példája lehet annak a munkának, amit a látvány és az adatok alapján a történésznek kell elvégezni: a patikák, a régi és neobarokk megyeháza és Komlós kereskedése milyen időbeli kapcsolatban állnak. Helytörténész számára ez megoldandó feladat és talán e felvételekről is meg lehet még valamit állapítani azon kívül, hogy melyik gyűjteményben őrzik.

Ritkán látható fényképész téma az első világháborús hadifogoly, majd internáló tábor. Helyén, az 1924-es megszüntetés után az Országos Munkásbiztosító Intézet munkásszabatörömöt létesített tüdőbetegek számára. 1926-ban fejezték be a Ferences templom és kolostor építését. Munkálatait templomépítő bizottság felügyelte Pehm József apátplébános részvételével. A városban iparos- és munkásdalárda, gazdakör és tornaegylet is működött az egyéb társaságok mellett. A szintén 1926-ban épült emeletes tüzoltóaktanya jellegzetes szögletes ortronya több felvételen látszik, ezért e képek datálása csak 1926 utáni lehet. (ld. 80. sz.)

A bemutatott várostörténet utolsó periódusa rövidebb, az 1940-es évek végétől az 1960-as évek elejéig tart, a színe fekete-fehér. A fényképek tárgyválasztása, vagy a szerkesztő válogató szempontja röviden sorolható: politikai és egyházi rendezvények, a terménybeszolgáltatás, a háború utáni lakóház és gyárépítés, falumúzeum és légi felvételek Zalaegerszegről. Sivár, zárkózott és néptelen ez a város, az épített új környezet egyhangú és sablonos. A serkenő zöldből a ragyogó barnán át a fekete gödrébe zuhanunk. A kötet bevezetőjében találjuk a magyarázatot: „A régebbi vezetők, módosabb polgárok egy részét 1950 táján kitelepítették... A város folytonosságá, közösségi tudata is megtört távozásukkal.” A város 750 éves történetét 1997-ben ezzel az anyaggal zárni olyan, mintha vádbeszédet hallgatnánk. Ítélet nincs, nem lehet,

mert a hiányzó 30 év alatt is élt a város, nem tűnt el, és nem is tűnhet el nyomtalanul. Várjuk a folytatást a fényképszektől, a gyűjtőktől és gyűjteményektől egyaránt.

A könyv mint egész, jól sikerült, szép kiadvány. Szerkezete áttekinthető, részei szervesen illeszkednek, nem zavarják egymást. Az egységes elvet követő képaláírások magyar nyelvűek, címmel és kormeghatározással. A fényképész neve a kép leelőhelyének megadásával és az egyéb tudnivalóval a jegyzetekbe került. Az angol vagy német nyelven írtok rövidített történeti bevezető és képaláírás fordítást olvashatnak a képeket követő oldalakon.

A fényképekhez tartozó szöveg harmonikusan illeszkedik az oldalmezőbe, mindig a képek méreteihez és azok elrendezéséhez igazodik. A könyvtervező, Orbán Ildikó ízléses, szép könyvet alkotott, melynek 27x24-es mérete kényelmes teret, szellős elrendezést biztosít Megyeri Anna jól átgondolt válogatásának, szövegeinek. A képek három árnyalatú nyomása szellemes, dramaturgiai funkciójú elképzelés. A Zalai Nyomda minden tekintetben jó partnernek bizonyult. Németh József bevezető tanulmányát már méltattuk, munkája a könyv egésze szempontjából is elismerést érdemel. Záró sorával Zalaegerszeg jelenlegi és valaha volt lakóinak ajánlotta a könyvet, de bizvást lehet a szép könyv és a várostörténet iránt érdeklődőknek is. (A képeket válogatta, a magyaróz szöveget írta és a kötetet szerkesztette: *Megyeri Anna*. – Zalaegerszeg, 1997.)

Stockné Horváth Mária

Zalalövő története

Jó évtizede még alig reméltük, hogy Zala megyében is mind gyakrabban vehetjük majd kézbe egy-egy – akár kisebb – település történetét. Mostanában pedig évente 4–5 kötetet is polcunkra helyezhetünk. Örömmel olvastuk Letenye, Magyarszerdahely, Kerkaszentkirály, Zalasombatta, Lenti, Szijártóháza, Zalatárnok, Zalavég, Zalabér, Batyk, Zalaistvánd, Pacsa történetét. Egervár helytörténeti olvasókönyvet adott ki. Jó érzés, hogy a felsoroltak közt sok a kis település, mint ahogy Zalasombattát is mindössze 68 ember vallja lakóhelyének. (Az elszármazottak, az érzelmileg kötődő érdeklődők természetesen több százan vannak.) A művek többsége nyugdíjas pedagógusok szívós, hosszú ideje végzett kutatómunkájának eredménye, de találunk a szerzők közt fiatal vasutas, idősebb festőt, nyugdíjas művelődésiház-igazgatót is. Zalatárnok mint a község szülője, Takács Ince ferences páter, kiváló egyháztörténész több mint négy évtizede foglalta írásba, s nemrég a község lelkes állatorvosának szervező munkája, áldozatkészsége segítette nyomdába.

E sorban új szint jelent Zalalövő karácsonyi ajándékul kézbevett, 500 oldalas, nagyalakú kötetből kibontakozó története. Már az is meglepő, s nem eléggé dicsérhető, hogy egy alig negyedfél ezer la-

kosú község ilyen terjedelmes mű kiadására vállalkozik (nemrég egy rövidebb történeti összefoglalás is megjelent a községről). Feltűnő a kötet elsősorban azért, mert hét elismert, főleg levéltáros kutatót vett rá a nagyon részletes kutatásra a szerkesztő, *Molnár András*, a Zala Megyei Levéltár igazgatóhelyettese, aki maga is színvonalas tanulmányal szerepel a kötetben. A vállalkozás nemcsak a terjedelem miatt tiszteletreméltó, hanem ezért is erőteljes próbáló, mert a római kort leszámítva még alig-alig támaszkodhattak előtanulmányokra. Bonyolította a szerkesztő és a szerzők munkáját, hogy Zalalövő mai területén valaha 11 település létezett, ebből 7 máig is őrzi hajdanai önállóságának tudatát.

A kötetet *Redő Ferenc* tanulmánya nyitja. A szerző több mint negyedszázada nyarainak egy részét itt töltötte: 1973 óta részese, két évtizede vezetője a község belterületi alatt rejtőző római város, Salla maradványai ásatásának. Redő bevezetésül felvázolja azokat a természeti viszonyokat, melyek nemcsak a római település kialakulását határozták meg, de figyelembe vételük nélkül a község középkori sorsa sem érthető, sőt jövője sem tervezhető. Redő tanulmányának nagy érdeme, hogy nem csak a kelta nyomoktól követi a katonai tábor, a municipiummá fejlődő Salla sorsát, későbbi sorvadását, majd a villa publica virágzását, hanem új ismeretekkel is szolgál Salla területéről, a terület római úthálózatáról, annak alakulásáról is. (Ugyancsak Redő Ferenc a szellemi atyja a várhatóan hamarosan újra, immár méltó körülmények közt megnyíló, a környék római múltját bemutató állandó kiállításnak is.)

Ekler Péter a környék középkori okleveleinek tanulságát összegzi. Csak dicsérrel lehet említeni, hogy nem szorítokzik a Lövő helyén valaha létezett településeket említő oklevelekre, hanem 10–15 kilométer sugarú kört vesz számba. (Legfeljebb fejezete címén igazítanak: 6 Zalalövő 1178–1490 közti történetét ígéri. Az első oklevél valóban 1178-ból maradt ránk, de abban még nem Lövő, hanem néhány délkeletre fekvő település neve szerepel. Községünk első ránk maradt említésének dátumát tanulmányában Ekler pontosan közli: 1295.). Nem marad adósunk a község nevének magyarázatával sem: „Neve az egykor itt élt és gyeptü- illetve határőrrel megbízott emberek foglalkozására utal, vagyis Lövő a gyeptüvédelem céljára telepített határőrök, lövők lakóhelye volt.”

Bilkei Irén 76 év áttekintésére vállalkozott. A rövid időszakot indokolja, hogy 1490 az európai történelemben is korszakhatár, 1566 pedig Lövő sorsában a török veszély közelsége miatt nyit új fejezetet. Tanulmányának summája: A környék a gyeptüör-leszármazott egyetlen nemesek települési zónája. A lövőiek számára bizonyára érdekessé teszi a tanulmányt, hogy belőle már elődeik, a hajdani birtokos családok neveit is megismerhetik.

Simon Éva az 1566–1690 közti periódusról rajzol nagyon részletes képet. Számomra a legnagyobb szellemi izgalmat azt jelentette, hogy megismerhettem egy mindmáig feltáratlan sorsú kis váracskát mindennapi életét. A lövőiek annak örülhetnek legjobban, hogy az emlékezetben mindmáig élő,

több közkezen forgó útikönyvben is emlegetett, de felszíni nyomot mára nem hagyott, több helyre is elképzelt vár pontos helyét is kiderítette a szerző. A kötet tudós közösgének együttműködését dicséri, hogy egy XIX. századi adat volt a lokalizálás kiindulópontja, ezzel érthetővé vált a római kort kutató régész által megtalált falmaradványok eredete is.

Dominkovits Péter az 1690–1790 közti évszázadból tetemes forrásanyagot dolgoz fel, ennek nyomán már vámosok, postások, földesurak és kisnemesek, majorságépítő birtokos nemesek, kúrialisták, armalisták, agilisok, iparúzők, vagyoni rétegződés, társadalmi konfliktusok, boszorkányvadások, templomok, egyháziak, papok, tanítók sora jelenik meg az olvasó képzeletében. A lövőiek már ismert neveikkel is találkozhatnak, sokan már saját őseik sorsát fűrkészhetik.

Ugyanaz a sokszínűség jellemzi *Molnár András* tanulmányát: Zalalövő története 1790–1849. Ami új: már szólhat az egészségügyről, az első orvosokról, bábákról, a hivatalviselő politizáló nemesekről, a gazdálkodás módjáról, a kézművesipar mellett már a kereskedelemről, a vallásfelekezetekről és iskolákról is. Részletesen megismerjük a szabadságharc korának eseményeit, a nemzetőröket, beszámolókat olvashatunk a Perczel-hadtest 1848. december 20-i lövői átvonulásáról, megismerhetjük a később Lövön letelepült honvédtisztek rövid élettörténetét. A helybeliek számára is, a magyar műszaki létesítmények kutatói számára is fontosak a rómainak nevezett, 1831-ben elkészült kőhid történetéről szóló bekezdések. (Sajnos, a kötetben már csak archív fotója szerepelhet.)

Foki Ibolya a szabadságharcotól az első világháborúig kalauzolja az olvasót. Ez már az az időszak, melyről a családi hagyomány is őrizhet emlékmorzsákat. Ezek itt élettelt telnek meg: kocsmárosok nevei, az országos vásárok helypénze, községi intézmények létrehozása, a közvilágítás első hat lámpája stb. Úgy gondolom, hogy a közigazgatás múltjának részletes bemutatása és a Lövön átvezető vasút építésének feldolgozása a szakkutatók számára is jól használható adalékokat szolgáltat. Ennek külön aktualitást ad, hogy mostanában újra szó van vasútépítésről, és a szlovén-magyar közvetlen vasúti összeköttetés egyik állomása már biztosan Lövő lesz.

Káli Csaba az utolsó, 1914–1998 közti időszak összefoglalására vállalkozott. Ebben az időszakban jött létre a mai Zalalövő: 1925-ben egyesült Zalalövő, Zalapataka, Zalaminszent, Fenekág, Irsapuszta, Pusztaszentpéter, s 1981 végén csatlakozott Budafa is.

A közelmúlt feldolgozása mindig kockázatos, különösen olyan korszakokban, amikor nemcsak minden másként lehet, hanem sok minden másként is volt. Számolnunk kell azzal is, hogy Zalalövőt az elmúlt évtizedekben a hasonló településeken megéltén talán még több térvonal osztotta meg. A szerző rendkívül korrekten csak az írott forrásokat használja, közöl, és nem minősít. Akik 30–40 éve is írtunk, olvastunk jelentéseket, tudjuk, hogy a mögöttünk hagyott fél évszázad írott forrás-

sai, sajtója mennyire bizonytalan kútfő. Káli Csaba jó érzékkel, szerencsés kézzel válogatott a rendelkezésre álló dokumentumok közül, s az így felvázolt kép talán egysíkúbb, de alig-alig szorul későbbi korrekcióra.

A kötetet szerencsésen egészíti ki néhány ásatási fotó, régi térkép másolata, több évtizedes képeslapok üzenete. A lövőiek bizonyára nagy izgalommal szemlélik *Mészáros T. Lászlónak* azt a hat színes légi felvételét, amely szűkebb hazájuk 1998-as állapotát mutatja be.

A külsőre is szép, kézbevenni-jó kötet elsősorban a Lövőhöz kötődőknek jelent nagy örömet. Sok témában azonban a magyar történelmi kutatóknak is váratlan meglepetésekkel szolgálhat. A sokoldalúbb felhasználást lehetővé teszi, hogy mindegyik szerző rendkívül gazdag forrásanyagot dolgozott fel, arra a jegyzetben nemcsak hivatkozik, hanem sok-sok olyan adatot is közöl, amely a lövői történelmi megértéséhez nem feltétlenül szükséges, de a későbbi kutatóknak, a különböző intézmények történetét megíróknak kincset, ajándékot jelent. (A jegyzetek a tanulmányok végén találhatóak, így a folyamatos olvasást nem zavarják, de a keresést megkönnyítik. Talán nem érdektelen: az 1498 jegyzet 77 oldalra terjed.)

Bocsássam meg az olvasó, ha a recenziens néhány személyes megjegyzését sem tudja magában tartani. Szívesen olvasott volna néhány bekezdést arról, hogy Lövő mikor volt járási székhely, e státus hogyan formálta a település életét. Az utolsó fejezetben alig-alig esik szó a község egyházi életéről. Lövő szerencsés volt, a nehéz időkben is nagyformátumú papok tették itt csendben a dolgukat. Tudom, a szerző által használt források hallgatnak róluk, ha említik őket, biztosan igaztalanul. Jó lett volna esetleg a plébánia irattárából Isten lövői szolgáltaik legalább a nevét, működésük néhány mozzanatát megörökíteni.

E táj Göcsej és Órség találkozásánál fekszik, rendkívül gazdag néprajzi értékekben. Népi építészete még négy évtizede is nagyon sokszínű volt. A Göcseji Falumúzeumban és a megye más településein megőrzött 10 lakóház közül 8 Zalalövőről és a körje rajzolható jó 10 kilométeres sugarú körből származik. Kár, hogy e nagyszerű opusban nem találunk néprajzi fejezetet. Nem a szerkesztő hibájából: jelenleg Zalában a múzeumokban is néprajzos hiány van, s az épp Lövőről származó, tehetségesen induló etnográfus is a közalkalmazotti, kutatói vékonyabb szelet kenyér helyett a kalácsot is ígérő vállalkozói életmódot választotta. Magam a zalaegerszegi múzeum vezetőjeként hosszú évekig nem tudtam utódját találni, s jelenleg sincs néprajzos Nagykanizsán, a keszthelyi intézmény is csak a már nyugdíjas muzeológus hivatástudatára támaszkodhat.

Örömmel csuktam be a kötetet és elgondolkodtam: szerkesztője és mindegyik szerzője jóval fiatalabb e sorok írójánál, többségük gyermekeim kortársa, évfolyamtársa, egyik lektor gimnáziumi osztálytársam fia. Jó tudni, hogy Zalában és vonzáskörzetében fiatal, tehetséges, hozzáértését már korábban is jó művekkel bizonyított kutatógárda dol-

gozik. Olyan szakemberek, akik nem csak az országos hatáskörű kiadványokban alkotnak kiemelkedőt, hanem egy kis zalai település monográfiáját készítvé is magasra teszik a mércét, s azon elegánsan lendülnek át.

Köszönet a szerzőknek, az őket közösséggé formáló szerkesztőnek és kiadást lehetővé tevő községi vezetőknek. (Zalalövő, 1998.)

Németh József

Az Ellenzéki Nyilatkozat emlékezete, 1997-ben

Az Ellenzéki Nyilatkozat 150. évfordulójára emlékezett a Friedrich Neumann Alapítvány támogatásával a Zalaegerszegi Szabadelvű Kör 1997 júniusában. Az itt elhangzott előadásokat tartalmazza az a kötet, melyet Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatóhelyettese szerkesztett és 1998 májusában jelent meg.

Németh József nyugdíjas múzeumigazgató a zalai ellenzéki mozgalom kezdeteit idézte fel előadásában. A helyi zalai ellenzéki mozgalom indítója Spistich János alispán Terentius álnéven, Festetics György Helikon álnéven kapcsolódott be a szabadkőműves mozgalomba. Jóságkormányzója Nagyváthy János is tagja volt a szervezetnek. A társaság titkári tisztét Pálóczi Horváth Ádám töltötte be.

Molnár András levéltáros Deák Ferencnek az Ellenzéki Nyilatkozat létrehozásában játszott szerepét mutatta be. Felidézte az előzményeket: 1845 novemberében a liberális politikusok egy része, köztük Batthyány Lajos, Kossuth Lajos és Teleki László nyilatkozatban fogalmazták meg igényüket az ellenzék összefogására. Deákot tekintették az ellenzék vezérének, ő azt szabta feladatul „a törvények sértetlen fenntartása felett, védi az alkotmányos szabadságot”. 1847 februárjában készítették el a liberálisok azt a programtervezetet, amelyet Batthyány Lajos, Kossuth Lajos és Teleki László vitt le Deákhoz Kehidára. Végül Kossuth Lajos foglalta írásba, de a Nyilatkozat tartalma Deák felfogását, nézeteit is tükrözi. 1847 márciusában Deák Ferenc Pozsonyban átdolgozta a Kossuth-i tervezetet, amit az 1848. június 7-i ellenzéki országos konferencia elfogadtak.

Dénes Iván Zoltán A magyar liberalizmus sajátosságai az Ellenzéki Nyilatkozat tükrében című előadásában a liberalizmus filozófiai alapját tárta fel. Ő is azt erősítette meg, hogy az ellenzék fő feladata a kormány ellenőrzése. A Nyilatkozat magában rejti a liberalizmus és demokrácia szintézisét.

Csorba László A középutas liberalizmus és az ellenzéki alternatíva című előadásában Szontagh Gusztáv 1840-es publicisztikáját mutatta be. Szontagh a Széchenyi–Kossuth vitában Széchenyi oldalára állt, és 1847 január-februárjában a vezércikkben programokat fogalmazott meg. Ezek lényege: a politikai életben több pártra van szükség, közös hadsereg kell. Szontagh nyilatkozatai valójában a

kormányt támogatták, bár koncepciójában volt helye az ellenzékiségnek.

Velkey Ferenc Párt! Szólj, ki vagy? előadásának figyelemfelkeltő címe a politikai önmeghatározásokat mutatta be 1847/48-ban. A cím Kossuthtól van: „párt- szólj ki vagy, mit akarsz és a pártok érzik, felelni kell”. Velkey azt állítja, hogy az Ellenzéki Párt a haladásért harcolt és a rendszer gyökeres átalakítására törekedett, a liberális eszmék kapcsolótták össze tagjait, bár a liberális nevet nem váltalták.

Felhívta a figyelmet Széchenyi István sajátos helyzetére. Ahogy Széchenyi mondta: „sem ellenzéki, sem konzervatív nem vagyok, progresszista vagyok”. A Konzervatív Párt élesen elhatárolta magát a liberálisoktól. Az Ellenzéki Párt alkotmányos ellenzéként, reformpártként és a nemzetet képviselő pártként definiálta önmagát.

Fuzekas Csaba Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban, adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon című előadásában megállapította, hogy az egyház félt a liberális reformoktól, féltette privilégiumait és társadalmi szerepét. Az 1844-es pozsonyi országgyűlésen már tanácskoztak a káptalani követek az egyház szerepéről, jövőjéről. Ebből nőtt ki 1848 elején a Szent István Társulat. Az 1847-es országgyűlés kezdetére egyre szorosabb lett a kormány és az egyháziak szövetsége.

Szabó Miklós Az Ellenzéki Nyilatkozat és a magyar polgári liberalizmus című előadása zárta a konferenciát. A Nyilatkozatot, mint a magyar politikai liberalizmus első dokumentumát értékeli. Szerinte a Nyilatkozat a polgári átalakulás programja, bár ez a liberalizmus még nemesi liberalizmus, a polgári liberalizmus a századfordulón jelenik meg Magyarországon a Társadalomtudományi Társaság megalakulásával és a polgári radikálisokkal.

A konferencia előadásait hallgatva és a kötetet újraolvasva elkerülhetetlen a mának szóló üzenetek megfogalmazása. Kőlcsey Ferencet idézve „nincs egységes oppozíció”. Fontos a mai pártok számára is „az önmeghatározás és elhatárolódás”. S még egy magától értetődő dolog: „az ellenzék hatalomra akar kerülni, a mindenkor hatalom pedig kormányon akar maradni”.

Vajda Lászlóné

Nagykanizsai honismereti füzetek

A nagykanizsai Városi Könyvtár a Nagykanizsai honismereti füzetek 20. darabjának megjelenésekor az éppen 20 esztendővel korábban, 1979-ben indult sorozatról való emlékezésképpen, meg a nagyszerű teljesítmény előtt való tisztelgés miatt is beszélgetésre invitálta a város érdeklődő közönségét.

A Honismeret 1989. évi 1. számában dr. Cseke Ferenc és Gábor Jenő Egy lokálpatrióta emlékére

címmel Dénes Gyulára emlékezett. Az emlékezés éppen abban az évben jelent meg, amikor a már több éve elhunyt Dénes Gyula tiz-tizenegy éve folytatás nélkül maradt kezdeményezése, a Nagykanizsai honismereti füzetek mégiscsak folytatásra talált, mert megjelent a sorozat második darabja. A Dénes Gyula által szorgalmazott Nagykanizsai honismereti füzetek a Hazafias Népfront nagykanizsai honismereti bizottsága által 1979-ben elindított sorozat, melynek első darabja dr. Fülöp György *A kiskánizsai ragadványnevek* című 36 stencilezett oldalon megjelent munkája volt. A dolgozat a hivatalos anyakönyvi nevek helyett, illetőleg ezekkel együtt a szóbeliségben használt, az egymás közti érintkezés során keletkezett kiskánizsai neveket mutatja be.¹

Az idő múlásának és a megjelent munkák számának érzékeltetéseként elmondható, hogy az első évtizedben (1979–1988) egyetlen füzet, 1989–1998-ig pedig 19 füzet jelent meg.

Az első tíz esztendő utolsó szakaszában a Hazafias Népfront széthulló keretei közül az 1987-ben megalakult nagykanizsai Városvédő Egyesület szárnyai alá költözött a mozgalom. 1993-ban pedig dr. Cseke Ferenc a honismereti munkabizottság elnöke lett, ekkortól pörögtek föl az események. Az egyesület megalakulását követő hat évben (1987–1992) 3 füzet jelent meg, a következő hat évben (1993–1998) pedig 16 füzet.

A megjelenés a Városvédő Egyesület Honismereti Köre vállalkozásában folytatódik tehát 1989-től. Felelős kiadója Cseke Ferenc. A város támogatásán kívül a témához igazodóan kerestek segítséget, pénzt a füzetekhez, a terjesztés is változó közönséget célozva történt. A középiskolákban lelkes tanárok segítik, a diákok közötti terjesztést. A nyomdai előállítás ára alatt árusítják a 300–1000 példány között megjelent füzeteket.

Az első füzet tehát Dénes Gyula szorgalmazására született. A két háború között városi képviselő, ügyvéd szerző, Fülöp György kiskánizsai születésűként idős korában szívesen gyűjtötte össze környezete ragadványneveit.

A második füzet szerzője, a Nagykanizsára szolgálatba került tűzoltótiszt, dr. Tolnai Sándor hivatása iránti tiszteletből írta munkáját és párhuzamosan a tűzoltóalkatnyai épületében munkatársaisal egy példaértékű állandó kiállítást is létrehozott. (A kiállítás színesképes kalauza megjelent a Kanizsai Almanach 1996-ról című kötetben Nagykanizsán 1997-ben.)² Tolnai Sándor az évfordulás beszélgetés során elmondta azt is, hogy dr. Cseke Ferenc bátorítása, segítségével nélkül sem az ő munkája, sem a többieké sem született volna meg, vagy nem jelent volna meg. A vendégek mindegyike méltatta dr. Cseke Ferenc tevékenységét. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy az ő személye, nem apadó lelkesedése, aktivitása nélkül ez az országon is példaértékű sorozat sohasem szaporodhatott

volna ilyen imponáló számú, ilyen sokoldalúan tájékoztató jellegű sorozattal.

Főnyad Pál, a 90 éves evangélikus lelkész kora miatt nem vehetett részt a beszélgetésben. Ő a sorozat harmadik füzetében a nagykanizsai evangélikus gyülekezet történetét tette közzé. Telefonos üdvözlésben köszöntötte a beszélgetésen résztvevőket és elmondta, hogy számára a honismereti munkában való részvétel mennyire fontos és kedves volt.³

A sorozat kedves kötelességének tett eleget amikor posztumusz megjelentette a két háború között gyűjtött nagykanizsai származású Makoviczky Gyula munkáját, a Göcseji és hetési falucsúfolókat.⁴

A szerkesztő és felelős kiadó, dr. Cseke Ferenc munkái három füzetben jelentek meg, bennük tudatos feltérképezés, leírás található annak a környezetnek (földrajzi, vízrajzi, településszerkezeti, gazdasági, éghajlati stb.), melyben Nagykanizsa és közvetlen környezete él és létezik. Nem idegen tőle a döntéshozók számára megfogalmazott tanulságok levonása sem. Az első, 1933-ban megjelent füzet három dolgozatot tartalmaz.⁵

Róza Miklós a sorozatban megjelent munkájáról elmondta, dr. Cseke Ferenc kérte fel arra, hogy a varazdsi levéltárban kanizsai források után kutasson. Itt jutott nyomára annak a forrásnak, mely a XVII. század végéig a zágrábi püspökséghez tartozó Kanizsa egyházi életének kutatását teszi lehetővé (canonica visitatio). E forrás felhasználásával végzett kutatás eredményét teszi közzé a dolgozat. Itt tehát egy eredendő sorozat számára írt munkáról van szó, mely tudatosan folytatni kívánja az 1690-nel lezárult városi monográfiát.⁶

A 7. füzet megjelenése a szerkesztő érzékenységén múlt. Cseke Ferenc segítette annak a szakdolgozatnak a megszületését, melyből később a füzet anyaga lett és ezzel a nagyközönség számára hozzáférhetővé vált – tudhattuk meg a szerző szavaiából. Ez a dolgozat a helyismereti szempontokon túl a döntéshozók döntés-előkészítésének segítségét is szolgálhatja.⁷

A 8. füzet egy védetté vált terület teljességre törekvő leírása. Egyszerre igényes ismeretterjesztés és útikalauz, kedvcsináló és persze nemes lokál-patriotizmusra nevelő munka.⁸

A Botszentgyörgy váráról szóló dolgozat a feltárás során előkerült leletanyag részletes ismertetését, majd az épület teljes leírását és az ennek megfelelő tömegrekonstrukció rajzát teszi közzé isme-

³ Főnyad Pál: A nagykanizsai evangélikus gyülekezet története. 1991.

⁴ Dr. Makoviczky Gyula: Göcseji és hetési falucsúfolók. 1992.

⁵ Dr. Cseke Ferenc: Nagykanizsa vonzásterülete ... 1993.

⁶ Dr. Róza Miklós: Kanizsa mecséből kialakított plébániatemploma 1690–1700 között. 1993.

⁷ Balogh László: Nagykanizsa város és környéke környezetállapoti alapfelmérése. 1994.

⁸ Lencsés Gábor: Az újudvari Csibiti-völgy természeti képződményei és élővilága. 1994.

¹ Dr. Fülöp György: A kiskánizsai ragadványnevek. 1979.

² Dr. Tolnai Sándor: A tűz elleni védekezés Nagykanizsán 1690–1988-ig. 1989.

retterjesztő nyelven, tudományos igényességgel megírtan.⁹

A 10. füzet szintén levéltári kutatás eredménye. A Budai Kamarai Adminisztráció levéltári anyagának áttanulmányozása nyomán jött létre a kötet, mely a város topográfiájának még sok bizonytalan pontjából szeretett volna minél többet tisztázni. Rózsa Miklós élményszerű beszámolója jelezte a ma kutatója számára immáron nyilvánvalóvá vált kutatási korlátokat is, hiszen kiderült: nem a kanizsai levéltár legegése az egyedüli oka, hanem más levéltárak hiánya is, hogy sok homályos folttá maradhat a várostörténet megírásának, bár Kanizsán egyébként példamutató erőfeszítéseket tesznek a cél érdekében.¹⁰

A 11. füzet Cseke Ferenc második publikációja a sorozatban. Monografikus munka. Rózsa Miklós ezen a beszélgetésen hívta fel a figyelmet arra, hogy a téma történeti leírásának egyszerű levéltári forrására lettek a kötet megjelenése óta, ennek feldolgozása a Principális csatorna kialakításának időszakába enged bepillantani.¹¹

A 12. füzet a helyi értékekre való figyelemfelkeltés igényéből született. Buda Erdő, aki egyszerű előadó és a zalai olajtermelés megőrkítésének elkötelezettje plusz adalékkal szolgált Károlyiról, olyasmit is elmondott, amit fontos nekünk, itt élőknek tudnunk, de nem volt a publikációba való. Buda Ernő egyébként megragadva az alkalmat beszélt arról, sőt a résztvevők között kiosztott kérdőívben ezt le is írta, hogy mennyire fontos volna az olajiparnak a történetét megírni, hiszen a legmeghatározóbb hatása ennek az iparágának volt a város történetére ebben a században azzal, hogy itt volt a magyar olajtermelés központja sokáig.

Benedek Miklós biológiai tanít, szakdolgozatának „következménye” a Károlyiról szóló dolgozat. A magyar botanika elfeledett kutatóinak egy sorozatban emléket kívánunk állítani a tudomány mai gyakorlói. Köztük lesz Károlyi is, akinek az emlékéállítás e dolgozat eredményeinek felhasználásával történik – hallhattuk ezen az estén a füzet szerzőjétől.¹²

Minden sorozatnak van belső fejlődése is. A sorozat ezen kötetét Rózsa Miklós szerkesztette a betegekedő Cseke Ferencnek segítve. Neolyan újításokat is sikerült bevezetnie, mely az azt követő mindegyik számban hasznosult. Készült a dolgozatok tartalmáról idegen nyelvű összefoglaló, a munkák szélesebb körű hasznosulását lehetővé téve. Ekkortól a korábban megjelent füzetek felsorolását is tartalmazza a kiadványok.

A török alóli felszabadulást követő első évtized történetét egy újabb oldalról világítja meg Rózsa

Miklós a 13. füzetben. A várostörténet egyik fontos forrását, a tanácsi jegyzőkönyveket vallatja. Nem csupán várostörténeti jelentőségű írás ez, a jogtörténetnek is része, hiszen a történetész-jogász szakszerűségével készült a munka, melyet jogi szakértő lektori véleménye is igazolt – tudhattuk meg a szerző szavaiból.¹³

A 14. füzet tisztelgés egy korai honismereti munka előtt, hiszen a szerző munkáját 1909-ben tette közzé. A magyarra való fordítás már korábban elkészült és az ezen az estén sokat emlegetett Dénes Gyulának volt köszönhető, az ő hagyatékából maradt ránk. A közlés értékét nagyban növeli Rózsa Miklós minuciózus, nagy jegyzetapparátust felvonultató bevezetője.¹⁴

A város első fellelt írásos említésének 750. évfordulójára kiírt helytörténeti pályázatának győztese volt a 15. füzetben megjelent pályamű. Ezzel egyben a tudatos városi pályázati terv első gyümölcse is lett. A mostani beszélgetésen a szerző elmondta, hogy Balogh Tibor református lelkész önzetlen segítségével tette lehetővé a munkát, hiszen a forrásokat ő tudta rendelkezésére bocsátani. Egyben jelezte, hogy levéltár híján ideálisnak mondható az az eset, ha valaki a szükséges forrásokat helyben, Nagykanizsán tudja tanulmányozni.¹⁵

A 16. füzet Kassai László visszaemlékezése, egyben a második olyan munka, mely helyismereti pályázatra érkezett. Ezt a pályázatot a város millenniumára írta ki. A szerző elmondta, hogy mennyire hálás Varga Máriának, a könyvtár helyismereti könyvtárosának, hogy a pályázatra felhívta figyelmét, egyengette az utat a megvalósuláshoz, sőt egészen a megjelentetésben való segítségig figyelemmel kísérte a munkát.¹⁶

A 17. füzet Major Ilona szakdolgozatából csupán egy részlet. Ezt a részletet ő is a millenniumi pályázatra nyújtotta be, mert a kanizsaiak számára fontos, helyismereti jelentőségű dokumentumot ír le. A szerző bár személyesen nem ismerte Dénes Gyulát, most arra hívta fel a figyelmet, hogy a kanizsai zsidótemető tematikus feldolgozását tartalmazó munkája kiadásra érett írás és érdemes lenne a sorozat szellemi atyjának emlékére is a sorozatban megjelentetni.¹⁷

A 18-as füzet, Berkes József munkája is a millenniumi pályázaton tűnt föl és lett a sorozat egyik becses darabja. Ennek a füzetnek másik szerzője is van. Buda Ernő Bősze Kálmánról, az olajos lakótelep megálmodójáról írta a második részt. Hangsúlyozta, hogy Bősze stílus, és széperék tekintetében, erdőmérnöki és építészeti ismeretekben gazdag egyéniség volt, aki olyan terület, a

⁹ Dr. Vándor László: Botszentgyörgy vára. (Az ún. Romlott-vár kutatásainak eredményeiből) 1995.

¹⁰ Dr. Rózsa Miklós: Ingatlantulajdon és telekkönyv Kanizsán a török alóli felszabadítást követő évtizedben. 1995.

¹¹ Dr. Cseke Ferenc: A Principális-csatorna vízgyűjtőnek vízföldrajzi viszonyai. 1995.

¹² Buda Ernő-Benedek Miklós: Károlyi Árpád, az olajbányászati és növényzeti kutató 1907–1972. 1996.

¹³ Dr. Rózsa Miklós: Kanizsa város bírói tevékenysége a török uralom megszűnése utáni évtizedben. 1996.

¹⁴ Bogdanović László: A Szent Miklósról elnevezett nagykanizsai görögkeleti szerb egyház. 1997.

¹⁵ Rábavölgyi Attila: A nagykanizsai református templom építésének története. 1997.

¹⁶ Kassai László: Visszaemlékezéseim a Nagykanizsai Olajipari Dolgozók Vadászárságának ... 1997.

¹⁷ Major Ilona: A nagykanizsai Chevra Kadisa-könyv. 1998.

MAORT lakótelep létrehozását segítette, melyre a ma ott élők is büszkék, és a terület a város egyik látványossága.¹⁸

A 19. füzetben Cseke Ferenc folytatta területünk feltérképezését és emléket állított az általa is oly kedvelt helyi szőlő- és bortermesztésnek.¹⁹

A 20. füzet szerzője elmondta, hogy 30 év terepen végzett kutatásának összegzése a munka. A szerző vonzó kivitelű dokumentáló rajzai teszik különösen becsessé előtűnik a tudományos kutatások népszerű összegzéseként készült füzetet. Célja az oktatás segítése, a tudományos eredmények népszerűsítése.²⁰

Az est szervezésekor bennünk is megfogalmazódó gondolatokat öntötte szavakba dr. Horváth László, amikor a munkájáról elmondottak után felhívta a figyelmet a Nagykanizsán folyó fontos helytörténeti munkára. A honismereti füzetek mellett három helytörténeti konferencia anyagát sikerült közzétenni az utóbbi években, és ebben az év-tizedben jelent meg a város történetének eddigi legfontosabb összefoglalója, a városi monográfia első kötete.

Czupi Gyula

Lapok Dunakeszi múltjából

Azokon a településeken, ahol nem működik múzeum, általában a helyi könyvtár ad otthont a honismereti, helytörténeti munkáknak, akár a megjelent publikációknak, akár a kéziratok formában lévőeknek. A helyi közéletiség egyre tágabbra bontakozása napjainkban mindinkább igényli a helyismereti munkákkal feltárt múlt eredményeit, hiányukban pedig ösztönzést és támaszt ad a lakóhely történetének feltárásához, mind szélesebb körben való megismertetéséhez. Dunakeszin e törekvések jegyében gyarapítja a könyvtár – a város egyetlen ilyen dokumentum- és forrásbázisának tekinthető – helyismereti gyűjteményét, s adta közre a közelmúltban a címben jelzett helytörténeti sorozatának első füzetét *Városunk a történelem sodrában* címmel. A megjelentetését azok az értékes pályamunkák tették lehetővé, amelyek a Dunakeszi Város Közművelődési Alapítványa által a múlt évben – a Duna-menti település várossá nyilvánításának 20. évfordulójára – kiírt várostörténeti pályázatra érkeztek be.

A kötet első, *Dunakeszi urbárium*a címet viselő – dramaturgiailag szinte valóságghú megjelenítésű

részleteket tartalmazó – dolgozat a helytörténeti monográfiával nem rendelkező település számára alapvető fontosságú forrást dolgozott fel. A szerző *Erdész Mihály* riportszerűen, forgatókönyvszerűen elkészített munkája eleven képet rajzol a település egy kevésbé ismert, ám évszázadokra kiható epizódjáról, Dunakeszi 1768-ban megkötött úrbéri szerződésének megszületéséről. A levéltári dokumentumok hiteles, ám újszerű olvasata lehetővé tette a helység akkori állapotának és helyzetének élményszerű, a történeti hűséget megtartó leírását. A XVIII. század közepén országépítés szükségessé tette a jobbágyság tájanként változó földesúri terheinek, valamint jogainak egységesítését. Az ezt végrehajtó úrbérendezés a gödöllői Grassalkovich-uradalomhoz tartozó Dunakeszi mintegy 600 lakosa életében is jelentős volt, hiszen ekkor rögzítődtek azok a jobbági földilletőségek, amelyek a későbbiekben a paraszti földbirtoklást biztosították. Az úrbéri tabella tanúsága szerint a helység viszonyai a hazai átlagnál kedvezőbbek voltak, mivel szerződés biztosította az átlag jobbági terhek-nél kisebb kötelezettségeket, s azt is, hogy a nagyhathatú községben letelepülni kívánó jobbagyokat milyen birtokosi segély és kedvezmény is illette. A jobbagyok régebbi és újabb viszonyainak szinte életmód-vizsgálat jellegű rögzítése mellett érdekes az a lista, amelyeken a szerző név szerint felsorolja a település jobbágyait, s biztosak lehetünk abban, hogy többük leszármazottai ma is itt élnek közöttünk. A dolgozatvégi szójegyzék és a történelmi fogalomtár a szövegben és a forrásokban előforduló s az olvasó számára ma már részben ismeretlen vagy magyarázatra szoruló fogalmakat tartalmazza. Kár, hogy a kötet – és a rendelkezésre álló anyagi források – korlátai nem tették lehetővé a település alig valamivel későbbi, II. József korában elkészített első katonai térképfelvételre vonatkozó lapjának közlését, ami pedig minden bizonnyal Dunakeszi első részletes térképi ábrázolása is egyben, pontosan feltüntetve – az esetenként az urbáriumban is megnevezett – fontosabb épületeket, az utakat, a használt földterületet.

Szintén a XVIII. század második felének időszakától kezdődik Bisztrai Tibor: *Dunakeszi népességfejlődése a demográfiai adatok tükrében* című, legutolsó adataival 1995-ig is eljutó pályamunkája. Az előző dolgozattal összecsengő településtörténeti alapforrását a különféle összeírások, alapjában is a II. József uralkodása alatt végzett 1785-ös népszámlálás adatai adják. Ekkor Dunakeszinek már érdemi településre utaló 740 lakosa van, a vele szomszédos Álag alig települt pusztának számított, s a későbbiekben gyorsan várossá növekvő szomszédos Újpest még nem is létezett. A következőkben a múlt század eleji leíró statisztikai-geográfiai művekből vett adatok illusztrálják a népességfejlődést, majd az osztrák abszolutizmus korszakától rendszeressé vált népszámlálások egyikéről a másikra haladva már egyre részletesebb adatokkal (anyanyelv, felekezeti hovatartozás) ismerkedhetünk meg a századfordulón már 2897 lakosú várossal. A századunk első felére vonatkozó népmozgalmi adatok, majd a népszámlálások adatsorai jó és tanulságos elemzést tettek lehetővé, s belőlük egy sor követ-

¹⁸ *Berkes József*: A nagykanizsai olajipari lakótelep építéstörténete. *Buda Ernő*: Bősze Kálmán élete és munkássága. 1998.

¹⁹ *Dr. Cseke Ferenc*: Hogyan befolyásolja a tengerszintfeletti magasság néhány időjárási tényező érvényesülését a Nagykanizsa környéki szőlőtermesztésben. *Régi szőlőhegyi ...* 1998.

²⁰ *Dr. Horváth László*: Nagykanizsa és környékének fontosabb őskori és római kori régészeti lelőhelyei. 1998.

ketetés levonását. Így pl. az ún. *halálóki* táblázat nemcsak önmagában érdekes, hanem alkalmas a település és a populáció bizonyos egészségügyi viszonyainak más adatokkal nehezen alátámasztható bemutatására is. Így látható, hogy az 1918-as, országosan is igen nagy halálözvi járával járó spanyolnátha-járvány itt mindössze háromfőnyi áldozattal járt, ami nyilván összefügg – a meginduló iparosítás ellenére is – a település viszonylagos zárttságával, a fővárostól való még igen kismértékű függésével. A dolgozat utolsó, a volt szocialistakort idéző része – beleesve sok újabbkeletű helytörténeti munka hibájába – forrásgazdagsága ellenére is kissé nagy ívű lett azzal, hogy az igencsak számontartott népmozgalmi adatokból keveset merített. Így kimaradtak a népességmozgalom tekintetében igencsak izgalmas 1950-es évek, s az azt megelőző esztendőik nemzetiségi összetétel-változásokat is eredményező kényszerű népmozgásai, azok Dunakeszire érintő következményei.

A város egyik ma is meghatározó gazdasági szervezetének, a vagonjavítóknak másodlagos tevékenységével, a szociális gondoskodás különböző – szervezetiileg előírt, illetve kialakult – formáival foglalkozik Gerő Márton: *Dunakeszi Műhelytelep és szociális intézményei* című dolgozata, a kezdetektől a második világháború végéig tartó egységes és meghatározó időszakot vizsgálva. A munka legjelentősebb fejezete – Dunakeszin szinte magától értetődően – a lakóteleppel foglalkozik. Az 1920-as évekből kiépítések 126 lakásos – a város hagyományos területétől északra, attól kissé elkülönülten épült – kolónia az akkor már mintegy tízezres város lakásgondjainak (ez akkoriban nem közigazgatási feladat) mennyiségi megoldásában alig játszott szerepet, de megjelent vele egy egységes, sok tekintetben zárt lakó- és kommunális egység, ami elütött a falusias település hagyományos küllemétől. Kiemelkedő komfortjával (pl. a telep egésze csatornázott volt), mind (kis)városias megjelenésével, az itteniek heterogén előtű életmódi jegyeivel más értékítéletet hozott a településbe annak ellenére is, hogy az itt lakók jelentős hányada számtalan formában kötődött paraszti eredetűhez. A kolónia az akkoriban divatos magyarosan cifra eklektikus, ám parkszerűen telepített épületeivel – iskolájával, boltjával, templomával, színháztermes művelődési házával – a falutól elkülönült életet biztosított az ideköltözött szakembereknek. Mindezeket számos visszaemlékezés-részlet idézi fel, bár egyről nem szólnak (vagy a szerző ilyen értelemben nem szólított meg emlékezőit), arról, hogy a sajátos telep életmód miben, milyen hétköznapi megnyilvánulásokban különbözött – vagy éppen miben talált azonosságokat – a hagyományos településrész ekkoriban még szinte mindenben falusias világával.

A Városi Könyvtár által jegyzett és annak emblematikáját is viselő munka igen fontos egy olyan településen, amely – jelenleg is gyors növekedése, hivatalosan alig két évtizedes városi címe ellenére is még csak ma alakuló-erősödő városi ambícióival – csak szerénynek mondható múlttal rendelkezik. A nem túl távoli, valamint a közelmúlt emlékei és értékei így természetesen felértékelődnek és közel egyenértékűen ágyazódnak az értékrendbe. A

három tanulmányt tartalmazó kötet természetesen nem terjedhet ki mindenre, csak mintegy előtanulmánya lehet egy majdani korszerű monografikus feldolgozásnak, amelynek meg kell rajzolnia a fővárost övező és túlnépesedettsége ellenére továbbra is gyorsan növekvő agglomeráció egy dinamikus fejlődő településének mással össze nem hasonlítható fejlődését, sajátos útját. A múzeumtalan városban a honismereti, a helytörténeti kutatások bázisintézményeinek és mozgatójának tekintett könyvtár helyismereti gyűjteménye a kötettel megtette azt az első lépést, amellyel túlléphet a múlt írott emlékeit őrző szerepkörén, és annak közreadójává válhat a „lapok” további megjelentetésével. (Városunk a történelem sodrában. Lapok Dunakeszi múltjából. Kiad. a Dunakeszi Városi Könyvtár. Szerk.: Csonka Mária. Dunakeszi, 1998.)

Bencze Géza

IFJ. SARKADY SÁNDOR:

A soproni nemzetőrség 1848-ban

Szépen kivitelezett, értékes kutatómunkával megírt könyvet tartunk a kezünkben. A kérdés iránt érdeklődő, eddig főleg Csatkai Endre soproni krónikára alapozó 1948-as füzetét vehette kézbe. Az ifjú helytörténész munkáját az dicséri, hogy a soproni 48 alig háromnegyed éves történetét számos levéltári forrás, – a Városi Levéltár iratai, az evangélikus Líceum és Evangélikus Konvent – gyűjteményei anyaga alapján rajzolta meg. Külön dicséretes, hogy ezután minden fellelhető nemzetőr teljes névjegyzékét is közzéteszi, esetenként a tapasztalt Tirntűz József levéltáros olvasatát is segítséggül hívja. Újraértékeli Németh Sámuel 1943-as tanulmányát, elismerve a tudós tanár alaposságát, ugyanakkor arra is rámutatva, hogy a röpiratháborút, a nagy múltú iskolával (az Evangélikus Líceummal) szembeszegülő ifjak nyilatkozatait 56 év múltán ő pozitívabban értékeli.

Sopron negyvennyolca csak rövid életű lehetett. Március 15-én több ezres tömeg hallgatja Széchenyi János gróf beszámolóját a pozsonyi országgyűlésről, majd a városi polgárőrség nemzetőrségé alakult át. Egy márciusi nyomatot vegyünk szerint a soproni nemzetőrség létszáma 706 fő. Legtöbbet az Evangélikus Líceum ún. VII. századáról mond el a szerző, az ifjú nemzetőrök lelkesedéséről, harcra készültségéről. (Itt komoly forrásanyag – írásos és nyomatott – segítette a munkáját.) A nemzeti átalakulást örömmünneppé rendezése követi, majd sor került V. Ferdinánd névnapjának megünneplésére is.

Májusban összeírják a város lakosságát, a lélekszám 16 766 fő. Júniusban elindulnak a város első önkéntesei előbb Szombathelyre, majd a Bánátba. Júliusban felfegyverzik a soproni nemzetőrséget, a hét századra felosztott nemzetőrség főparancsnok helyettese Murmann Sámuel, aki később a szabadságharc egyik első vértanúja (Haynau 1848. szeptember 25-én statáriális úton felakasztatta). 1848

szeptemberében megszervezik a soproni mozgó nemzetiséget, október 1-jén lhász százada 166 fővel indul a harctérré.

Október 10-én a nemzetőrség a horvát túlerővel szemben Löwónél vereséget szenved, november 14-én már a hadifelszerelés kimentésére kell Sopronból sort keríteni. December 13-án jelenik meg a forradalmi Magyarország utolsó hírdetménye Sopronban, három nap múlva a Palatinus huszárok még összecsapnak Kelenpaták térségében az osztrák és horvát túlerővel, de vissza kell vonulniuk. Még ezen a napon bevonulnak Petrichevich-Horvát ezredes császári csapatai Sopronba. „Sopron többé már nem játszik szerepet a szabadságharcban. Fiai azonban ott küzdenek az ország valamennyi csataterén” – állapítja meg a szerző. Ezután letartóztatják Kolbenheyer Mór evangélikus lelkészt, Stettner Lajos ügyvédet és több gazdapolgárt. December 29-én rendelet tüzeti ki a feketesárga lobogókat a város tornyaira.

Korán elbukó, de felemelő küzdelem dokumentuma ez az alapos szakmunka. Az 1848/49 történetével foglalkozók nem kerülhetik el ezután a tartalmas, szépen illusztrált soproni könyv kézbevetését.

További ilyen alapos munkára biztatjuk a szerzőt. Talán a több folyóméteres katolikus gimnáziumi iratanyagban is talál nyomot a IV. diákszázad történetéről. Érdemes lenne ezt is megvizsgálnia, bármilyen eredményt is hozzon ez a kutatás. (Várhelyi könyvek, Sopron, 1998.)

Kovács József László

DÖMÖKNÉ IVÁN MÁRIA:

„Szív adja szívet szívesen...”

Vásárok és hetipiacok Letenyén

Sok helyt életképszerű, tájszólásos leírás Letenye mai országos- és hetivásáiról (itt „hetipiac”). (Letenye Zala megye hatodik legnagyobb települése; 1994-ben 4816 lakos; régi közlekedési csomópont s mint ilyen: vásárhely; 1367-ben hetivásár-szabadság, 1744-ben évi 5 országos vásár tartására szóló engedély; mezőváros; 1871–1970 között járási székhely). Fontosak voltak az állatvásárok (állatvásárok a település keleti szélén, a Béczi-dombok alatt), a *gynlog*-, vagy *kirakodóvásárok* (utcás település, az észak-déli és kelet-nyugati irányú főutak kereszteződésében, kialakult központi téren, a Fő téren 1938-ig, amikor is kitelepítették a Flórián térre, mindkét helyen csatlakozó vásárutákkal, a Fő téren kialakult „kisvárosi üzletnegyeddél”), a *búcsúvásárok* (a templom környékén évente két alkalommal). Mind az állat-, mind pedig a kirakodóvásároknak nagy, kiterjedt vonzáskörzete volt alkalmas arra, hogy az árucserén keresztül érvényesüljenek interetnikus hatások. A hetivásárokon (szerdánként) főként élelmiszer árusítás és vásárlás (felvásárlás is) folyt. Ez fejlődött tovább 1988/89-ben, miután a Jugoszláviába tartó ukrán-, lengyel-, magyar „turistákat” árúikkal nem enged-

ték át a határon és így azok kénytelenek voltak portékáikat Letenyén eladni. Letenye jó, alkalmas vásárhelynek bizonyult; ez az árucserereforma gyors fejlődésnek indult. A hatóságok tiltása, illetve korlátozó intézkedései ellenére is folytonosan nőtt, az eladók köre kínai-, vietnámi, horvát, olasz „piacológokkal” is gyarapodott. Jellegzetes *piacutcsás* árusítás volt ez, ellepve a Fő teret és környezétét. A helyzet az 1994-ben elkészült *Vásárcsarnok* változtatott ugyan valamit, de a kérdést nem oldotta meg.

Szerzőnk az országos vásárokkal kapcsolatosan szól a vásárkorlátozás-tiltás idején kialakult, 1959–1962-ig tartott Fmsz. földművelésszövetkezeti vásárokról (melyeket a Letenyei Földművelésszövetkezet rendezésében tartottak) is. A búcsúvásárok leírása közben talál alkalmat arra, hogy a búcsúvásárookra különösen jellemző „bábos”, azaz *mézeskalácsos* mesterségről, árusításról, a mézeskalácsokhoz fűződő szokásokról bővebben szólnon. Számos mézeskalács-szív feliratot is közöl. Nem hallgatható el, hogy a könyv címe is egy ilyen gyakori szív-felirat: „Szív adja szívet szívesen...”

Dömökné Iván Mária nagyon helyesen ismerte fel, hogy Letenye életében is a vásár, a hetivásár mindig, mindenféle gazdasági-, társadalmi- és kulturális változásban is a *legfontosabb, a település belső- és külső kapcsolatait meghatározó komplex gazdasági-, társadalmi- és kulturális tényező* volt és az ma is. Szerzőnk sokoldalú, széleskörű helyismereten alapuló, több dokumentum és illusztráció közreadásával megerősített leírása méltán sorakozik az utóbbi időben örvendetesen megsaporodott helytörténeti-, történeti-, néprajzi-, történeti-néprajzi vásár-piac ismertetéseink közé. (Zalaegerszeg, 1997. 90 old.)

Dankó Imre

UJVÁRY ZOLTÁN:

Népi színjátékok és maszkos szokások

A népi színjáték gazdag és komplex területével foglalkozik ebben a sokoldalú monográfiájában Ujváry Zoltán, a debreceni egyetem néprajzi tanszékének tanára, a kérdéskör kiváló ismerője és elemzője. Ez a mű tankönyv, amelyben a szerző számos korábbi résztanulmányának eredményét foglalja össze. A *Játék és maszk* című négykötetes, hatalmas néprajzi anyagközlő és rendszerező munka után ez az etnológiai áttekintés a külföldi szokáspárhuzamok számbavételén túl számos komoly elméleti megállapításra jut. Időszerű is ezzel a témakörrel foglalkozni, mert az egyik nevek osztrák néprajztudós kijelentése szerint Magyarország maszkos szokásokban egyáltalán nem gazdag ország. Egy másik, román kutató pedig a magyar népi szokásokról azt állította, hogy azok román eredetűek.

Ujváry Zoltán népi színjátékokról és maszkos szokásokról írt monográfiájában nemcsak a kérdéskörben teremt világos áttekintést, hanem a gazdag magyar szokásanyaggal bizonyítja, hogy a

külföldi szerzők kevésbé vagy egyáltalán nem ismerik a hagyomány e részének hazai világát.

Aki úgy gondolja, hogy a népszokások elkülönülnek a folklór egészétől, az alaposan téved. Ujváry professzor adatokban bővelkedő elemzésében rámutat, hogy a népszokások gazdag köre szoros összefüggésű a mesével, a balladával, az erotikus folklórral. A népi színjáték komplexumában a tradíció rejtett irányítását érhetjük tetten. A szokások megszervezői éppen olyan egyéniségek, mint a kiemelkedő mesemondók. A népszokások organizátoraiból hasonló egyéni varázs fejeződik ki, mint a népi próza kötöttebb szövegeit újjáalkotó népi egyéniségekből. A népi színjáték megvalósításában sokkal inkább az improvizáció érvényesül, mint a mese vagy a ballada előadásában.

Ujváry Zoltán világosan bizonyítja, hogy a hivatalos színjátszás kutatási eredményeit nem szabad mechanikusan alkalmazni a népi színjátékok és maszkos szokások elemzésében. A népi színjáték lényege éppen az improvizáció, szoros kapcsolat a helyi közösséggel és a hagyomány szabályainak való megfelelés. A népi színjáték a folklór szerves része, hiszen hátterében éppúgy a halottkultusz, az agrárritások, a hiedelmek és az ősi kultuszok állnak, amelyek a népi műfajokat is éltetik. A temetés paródiájának, a lakodalmi szokások humorának kultikus ősforrásai sok esetben teljesen megegyeznek. Az állatok tréfának látszó elítélését a szokás-változatok egy részében eljátszották, de a próza-folklórban az *Állatbíróság* szokásintézménye, mint cselekménytípus jelent meg.

Ujváry Zoltán egymás után vette sorra monográfiájában a népi színjátékok szereplőit és genre-alakjait. Meggyőzően mutatta be, hogy a ló alakja szokáshagyományunk legarchaikusabb részéhez tartozik. Ezután a német-szláv-román hatások kérdésében apró részletekre kiterjedő megállapításokat tett. Az összehasonlító módszer finomítása kétségtelenül Ujváry Zoltán érdeme. Számos esetben rámutatott, hogy az átadás-átvétel irányja a rendelkezésre álló kutatási eredmények birtokában még kevésbé dönthető el. További hely- és településtörténeti feltárásokra, további néprajzi gyűjtésre van szükség, hogy a formai elemek egyezéséből biztos következtetést lehessen levonni. A helyi közösség belső életének, a migráció számos elfeledett részleteinek az értékelése adhat biztos alapot a szokásélelem és kulturális motívumok egyezésének és különbözőségének mérlegelésében.

Ujváry Zoltán könyvének ismertetésekor nem hallgathatom el, hogy a népi színjátékokból számos részlet önállósult és vált a városi folklór egy-egy műfajává. Erre akkor jöttem rá, amikor a kéziratokban terjedő tréfás és erotikus étlapok korábbi gyökereit kutatva a bögötemetési táji szövegeihez jutottam el. Ujváry monográfiája valóban értékes tankönyv, hasznos módszertan. Nemcsak a letűnt falusi tradíció összegzését adja, hanem az alakuló és állandóan születő mai városi folklór előzményeinek felismerésében is segít. Érdemes alaposan elolvasni, majd újra és újra áttanulmányozni. (Debrecen, 1997.)

Dömötör Ákos

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

A tőszegi fazekasság

A népművészet klasszikus témaköréről, a magyar fazekasságról már jó néhány feldolgozás készült. A kutatók számos kérdésre adtak választ, felderítették a fazekasközpontokat, meghatározták a stíluscsoportokat. A debreceni kiadású *Studia Folkloristica et Ethnographica* sorozatból is több kötet szól a fazekasságról: *Szalay Emőke-Ujváry Zoltán: Két fazekas falu Gömörben (7.); Fűvessy Anikó: A tiszafüredi mázas kerámia (33.)* és *P. Szalay Emőke: A debreceni kerámia (34.)*. Az alábbiakban szeretném felhívni a figyelmet a tőszegi fazekasság történetéről készült, nemrég megjelent kis-monográfiára, *Bánkiné Molnár Erzsébet* munkájára.

Előjáróban leszögezhetjük, hogy a tőszegi fazekastermek nehezen sorolhatók egységes, jól elkülöníthető stílusba. A kutató következtetéseit nehezíti az a tény, hogy Tőszeg a mezőtúri, szentesi, hódmezővásárhelyi fazekasközpontok vonzáskörzetébe tartozott. Sohasem tűnt ki saját jegyeivel. Csupán *Szolnok megye népművészete és a Magyar néprajz III. kötete* említi meg, mint kis regionális fazekasközpontot. *Bánkiné Molnár Erzsébet* könyvével megakadályozta, hogy feledésbe kerüljön a fel sem fedezett tőszegi fazekasság. Személyes indíttatása is volt munkájának. Édesapjának kívánt emléket állítani.

A könyv első fejezete 1561-től foglalkozik a falu történetével, a népesség alakulásával, a fazekascsaládok neveivel, származási helyeivel, vallásaival, házassági kapcsolataival. Ezt követően két intézmény köré épül a következő rész tartalma: a céh és az ipartestület. Az előzőről elmondható, hogy Tőszegen nem létezett fazekascéh. A fazekasok a tanoncidőt Mezőtúron töltötték. 1925-ben pedig sikerült megalapítani az Ipartestületet.

A fazekas-dinasztiák kialakulása Tőszegen című fejezetben nyomon követhetjük a szakma elsajjattásának folyamatát, Bajári Sámuel, D. Molnár Ferenc fazekasmesterek példáin. Megismerhetjük házassági szokásaikat, a tálások által befogadott lelcengyerekek sorsát. A fazekasságot csak formálisan lehetett tanulni, valójában bele kellett születni. Az örökség átadása, finom apró mozzanatok elsajjattatása apáról-fiúra történt. Így jöttek létre a fazekas-dinasztiák. A szerző külön kiemeli Tőszeg utolsó fazekasmesterének, Nagy Lászlónak családját.

Miként lesz sárgaföldből fazék? – erről szól a következő fejezet: az agyagnak való föld kiválasztása, a jó minőségű agyag áztatás, szűrés, szikkasztás, kockára hasogatás után születik meg. Tálolásukról és az agyagos pince használatáról részletesen szól a szerző. Behatóan foglalkozik még a korongozáshoz szükséges szerszámokkal, a koronggal és részével, leírja a korongozás folyamatát, ismerteti a fülezés, az esztergályozás fogásait.

Újabb gondolatörök tájékoztat bennünket az edény „felöltöztetéséről”. Tőszegen kétféle edényt készítettek: vásznat és mázasat. A jó minőségű festék és máz kikeverése mesteri tudást igényelt, bizonyítja ezt a két adatközlő a művellet menetének elmondásával. A festékek közül a rezezdőket kedvel-

ték igazán. A díszítés a fazekas-feleség feladatahoz tartozott, a tényleges díszítő munkát: *virágozást, csöközést, pettyezést* vagy *metszést* ő végezte el ecsettel és írókával.

A hatodik fejezet a fazekasmesterség egyik legigényesebb területével, az *égetéssel* foglalkozik. Az első égetés a „virágozás” után következett, a második égetésnél pedig megszűnik a termék vízáteresztő képessége és elnyeri a kívánt fényt. A szerző szól a kemenceépítésről – amit a fazekasok maguk végeztek – és az égetés rendszeréről.

Nemcsak a mai világban, hanem régen is meghatározó volt a piac. Volt olyan mester, aki kereskedőnek állított elő, legtöbbször mégis maguk vitték vásárra a portékáikat. A tőszegi fazekak elterjedési körzetét egy térkép illusztrálja. „Akkor volt jó a vásár, ha állatvásár is volt, mert akkor volt sok tanyai ember. Aki túrót csinált, az vászon köcsögöt vett” – emlékszik a tőszegi Csizmás Marika arra, hogy mit miért vettek akkoriban. A cserevilág rányomta bélyegét az emberek életére.

A legtöbb fénykép *Cserépedények a használatban* című részt illusztrálja. A XIX. század végére megkedvelték a gránit és a zománcozott edényeket. A főzési technikák változásával újfajta főzőedényeket kerestek a piacokon. A változás folyamatában – cserép–gránit–zománcozott edény – egymásutáni-ság alakult ki.

Az 1960 utáni fazekasság helyzetének korrajza bontakozik ki egy újabb fejezetben. A gyökeres változást az életmód átalakulásával hozhatjuk párhuzamba. A folyamat – igény a virágcserepek iránt, új értékesítési mód megjelenése, termékváltás, áralakítás – negatív irányba hatott. Új terméktípusok is megjelentek: párológatók, kaktuszalak.

A *Kitekintés* rész összegző tanulságokkal hat az olvasóra. Azokra a kérdésekre, amelyek felmerültek a szerzőben, és gondolkodásra készítettek az előzőket, válaszok születtek. Úgy vélem, hogy *Bánkiné Molnár Erzsébet* mindent megtett annak a szikrának a fellobbanásához, ami újra és újra elindítója lehet e szép mesterség fehér foltjainak kitöltésére és talán újbóli gyakorlásának. (Studia Folkloristica et Ethnographica 40. Debrecen, 1998.)

Mislovics Andrea

A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium

Aki keresett, kutatott már több évfolyamot megért periodikák közlemény-dzsungelében, az tudja igazán értékelni Csécs Teréznek, a győri Xántus János Múzeum könyvtárosának munkáját. Ő készítette el ugyanis a 25 évfolyamot megért első magyar nyelvű enciklopédikus folyóirat 300 füzetében található közel negyvenezer oldalnyi közlemény föltárását. Köz hely, hogy az ilyen tudományos felkészültséget, alaposágot és pontosságot igénylő segédeszköz készítése egyben nagy aláza-

tot és szerénységet kíván, s talán ezzel magyarázható, hogy a reformkori tudományos életet bemutató összefogó és formáló folyóirat tartalmának számbavételére eddig várni kellett.

A Tudományos Gyűjtemény nem kisebb feladatot tűzött ki maga elé, mint hogy bemutassa és szervezze a megosztott magyar tudományos életet, ismertesse a külföldi eszmeáramlatokat és tudományos eredményeket. E célból értekezéseket, könyvismertetőket és híreket közölt. Ezekben rengeteg ismeret, adat és tény halmozódott föl egy-egy táj, régió vagy település helyismereti vonatkozásaihoz együtt. Nem csoda, mert a tudós szerkesztők (Fejér György, Thaisz András, Horváth István, Vörösmarty Mihály és mások) mindenkit igyekeztek szerzőnek megnyerni, aki a kor szak tudományos életében számított.

Csécs Teréz munkája a feldolgozás szempontjait föltáró, a használatot eligazító és a Tudományos Gyűjteményt tömören jellemző előszóval kezdődik. Ezt követi a 3928 bibliográfiai tételből álló Cikkmutató, amely tulajdonképpen a megjelenés sorrendjét tükröző összesített tartalomjegyzék, de ez nem az egyes füzetek tartalomjegyzéke alapján készült, hiszen a szerző bizonyos adatokat az egyszerűség kedvéért következtetesen átcsoportosított. A tanulmányok címfelvétele a cikk elején szereplő cím alapján történt, betűhíven ragaszkodva az eredeti címhez. Könyvismertetéseknel első helyen a könyv bírálójának neve szerepel, ezt követi a könyv címe, szerzője és könyvészeti adatai. Csécs Teréz láthatóan törekedett a jó azonosíthatóságra, ezért segítségül hívte a feltárt periodika egyéb lelohelyeit, az álnév lexikonokat. Szinyei József Magyar írók élete és munkái című hatalmas művét és a Tudományos Gyűjteménnyel foglalkozó tanulmányokat.

A repertórium talán legfontosabb része a Cikkmutatónál is terjedelmesebb, mintegy 7000 személynév és 1200 földrajzi nevet tartalmazó két névmutató és a tartalmi visszakeresést szolgáló tárgymutató. E részbe bekerültek a szerzői nevek, a címekben található személy-, földrajzi és intézménynevek, továbbá akikről vagy amelyekről a cikk szól és akikkel a szerző polemizál. A földrajzi neveknél a szerző a helynevek ma ismert névalakjáról utalt a többire, a tárgymutatót talán a kívánatosnál is nagyobb mélységig kidolgozta, s többnyire sikerrel birkózott meg a szavak jelentésváltozásával. Külön szerepelnek a fáradságos munkával összegyűjtött metszetek, nyomatok, szövegváltozatok, a földrajzi című részben. Végül a felhasznált irodalom, a rövidítések jegyzéke és a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőinek és kiadóinak felsorolása teszi teljessé az igényes nyomdai kivitelben megjelent repertóriumot, amelyet jó szívvel ajánlok minden kutatónak, közgyűjteményben dolgozónak és a honismeret, helytörténet iránt érdeklődőknek. (Győr, 1998. Xántus János Múzeum, Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri levéltára.)

Tuba László

L. JUHÁSZ ILONA:

Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988)

Bármely tudományos kutatás első feladata, hogy szerbe-számba vegye az elődök munkáját, mert enélkül nem lehet új eredményeket elérni. Ezen jól bevált úton haladnak a szlovákiai magyar néprajzkutatók is és már 1988-ban kiadtak *Liszka József* vezetésével egy 232 oldalas kitérő bibliográfiát: *A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája (A XIX. század elejétől 1986 végéig)*, melynek gondozásában a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete, névszerint *Ján Botík* és a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége is résztvett, de kétségtelen, hogy a legtöbb munkát a kötet megjelenítése érdekében *Liszka József*, a szlovákiai magyar néprajzkutatás vezető egyénisége, végezte.

A nagy politikai fordulat után két év szlovákiai magyar néprajzi könyvszete is napvilágot látott (1991 *Fülöp Laura*; 1992 *L. Juhász Ilona*), melyet most újabb két év követett. Ennek előszavában azt is jelezték, hogy a hiányzó évek feldolgozását rendszeresen végzik, így remény van, hogy nemsokára kezünkben tarthatjuk az adott terület XIX–XX. századot bemutató teljes bibliográfiáját. Nagyon nehéz körülmények között dolgoztak, hiszen a *Duna menti Múzeum (Komárom)*, magyar vonatkozású tevékenységét a minimumra csökkentették 1996–1997-ben, kiváló szakembereket bocsátottak el és néhány évre megszakadt a bibliográfiai adatok gyűjtése is. 1997 októberében megalakult Dunaszerdahelyen a *Fórum Társadalomtudományi Intézet*, mely létrehozta *Liszka József* vezetésével Komáromban az Etnológiai Központot, mely a néprajzi könyvszeti kutatásokat tovább folytatta. Céljuk az, hogy amint az éveket utolérték lehetőleg minden évben megjelentetik az előző év termését.

A bibliográfiai sorozat célját *L. Juhász Ilona* így határozta meg: „E kiadványok megjelenítésével

elsősorban a néprajzkutatók, valamint az amatőr néprajzgyűjtők munkáját kívánjuk segíteni. Meggyőződésünk azonban, hogy a bibliográfiánkat haszonnal forgathatják majd a helytörténészek, a honismereti kutatók, a pedagógusok és a diákok is, tehát mindenki, aki érdeklődik múltunk és néprajzi hagyományaink iránt.” Ehhez hadd fűzzem még hozzá, hogy segítségével az anyaországi néprajzkutatók és a néprajz iránt érdeklődők olyan segédeszközkhöz jutnak, mely munkájukat nemcsak teljesebbé, hanem szebbé is teheti. Apró gyűjtések, cikkek, de tanulmányok is olyan újságokban, folyóiratokban húzódnak meg, melynek eddig nevét se hallottam. Hadd említsek csak néhányat: *Gömöri Szó* (Rimaszombat), *Gömöri Hajnal* (Rimaszombat), *Csermosnya* (Dernő), *Kis Építő* (Pozsony), *Nő* (Pozsony), *Szabad földműves* (Pozsony), *Zempléni Szó* (Töketeberes). Ezekben és más társaikban sok esetben folytatásos közlések jelennek meg, melyek egy-egy kérdést több oldalról világitanak meg. Csak egyetlen példa: *Bodnár Lajos: Kasos méhészet a Ung vidékén* 6 folytatásban a *Zempléni Szó* 29. évf. 1988-ban jelent meg, melyhez számozás nélkül még hét közlés csatlakozik ebben az évben.

A bibliográfia a szerzők neve szerint sorolja fel a cikkeket, tanulmányokat könyveket, az utóbbiak címlapját is közli néhány esetben. A könnyebb tájékozódást elősegíti egy szakmutató, melynek segítségével gyorsan lehet tájékozódni, ha valaki a néprajz nagyobb vagy kisebb területéhez keres adatokat. Az alapos földrajzi mutató különösen kedvez a honismereti kutatóknak, akik a magyar és szlovák településnév segítségével azonnal megtalálják saját kutatási területüket. Végül a feldolgozott periodikák jegyzéke tájékoztat bennünket arról, hogy milyen hatalmas munkát végzett a kötet összeállítója.

A *Lilium Aureum* Kiadó rendkívül izléses, művészi külsővel jelentette a könyvecskét, mely a *Miscellanea Bibliothecae Hungaricae* sorozat első számaként látott napvilágot. (Dunaszerdahely, 1998.)

Balassa Iván

A hétfalusi csángók
1848-as emlékműve
a barcasági
Hosszúfaluban...

1848.
December 23.

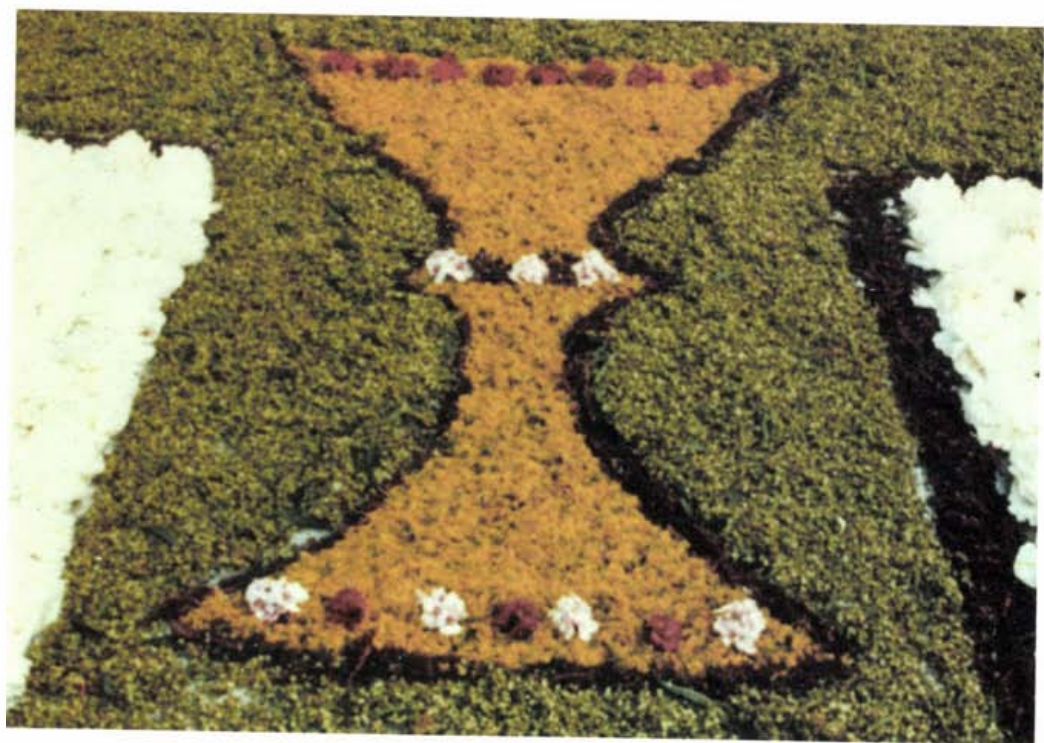
51 Csángó vértanu emlékére
emelte
az E.M.K.E.brassói fiókja.
1891.

Szent örömök közt vártuk
a Megváltó születését,
Nem sejtők a halált
s ime lesujta reánk;
Nem szakadt meg azért örömünk,
mert égbe menénk fel,
S égből nézi szemünk:
boldog drága honunk.

Oh ne sirasd a dicsőt,
a hazáért vérral adózót;
Sirhalmán a virág,
lásd, koszoruba gyüle,
S a kegyelet feltűzi fejére,
hogy intse az élőt:
Élnünk szép a honért,
szébb meghalni azért.

...amit időnként
meggyaláznak.

Úrnapi virágszőnyeg Budaörsön